

SŁOWNIK UBIORÓW

Slownik ten poświęcam pamięci
Łukasza Gołębiowskiego,
członka Królewskiego Warszawskiego
Towarzystwa Przyjaciół Nauk,
autora *Ubiorów w Polszcze od
najdawniejszych czasów aż do
chwil obecnych sposobem
dykcyonarza ułożonych
i opisanych* — dzieła wydanego
w 1830 roku

autorka

67390

WYDAWNICTWO NAUKOWE *Semper*

Sygn. 74/43

IRENA TURNAU

zakwaterowana w Muzeum Narodowym w Warszawie

w latach 1978-1980, doceniona za pracę nad historią stroju ludowego województwa kujawsko-pomorskiego, a także za działalność naukową.

Z. Kettner, etnolog i folklorysta z Krakowa, wykonał dokumentację

obyczajów świątecznych i noworocznych, a także opisał stroje ludowe z województwa kujawsko-pomorskiego. W latach 1978-1980, poza pracą nad publikacjami, prowadziła badania etnograficzne na terenie województwa kujawsko-pomorskiego, a także prowadziła seminarium z zakresu etnologii i folklorystyki w Muzeum Narodowym w Warszawie.

SŁOWNIK UBIORÓW

TKANINY, WYROBY POZATKACKIE, SKÓRY, BROŃ
I KLEJNOTY ORAZ BARWY ZNANE W POLSCE
OD ŚREDNIOWIECZA DO POCZĄTKU XIX w.

74
—
43

WYDAWNICTWO NAUKOWE *Semper*

Eo 170/7
2000

Książka dofinansowana przez Komitet Badań Naukowych

Na okładce: Pracownia krawiecka w Krakowie z pocz. XVI w.
Kodeks Baltazara Behema, Biblioteka Jagiellońska

Redakcja naukowa: doc. dr hab. Jolanta Kowalska

Opiniodawcy: prof. dr hab. Tadeusz Majda
dr Marta Michałowska

Bibliografię opracowała: Agnieszka Mitura

Okladkę projektował: Jarosław F. Zuzga

Redaktor: Agnieszka Mitura

© Copyright by Irena Turnau, Warszawa 1999

© All rights reserved. No part of this book may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means without the prior permission of the publishers, Wydawnictwo Naukowe *Semper*

© Wszelkie prawa zastrzeżone. Przedruk, odtwarzanie lub przetwarzanie fragmentów tej książki w mediach każdego rodzaju wymaga pisemnego zezwolenia Wydawnictwa Naukowego *Semper*

Szt. 40204

ISBN 83 - 86951 - 53 - 2

WYDAWNICTWO NAUKOWE *Semper*

ul. Bednarska 20A, 00-321 Warszawa

tel./fax: (0 22) 828 49 73

e-mail: semper@rubikon.net.pl

<http://www.rubikon.net.pl/sempre/>

W S T E P

1. Kryteria chronologiczne i tematyczne doboru hasel

Słownik gromadzi nazwy ubiorów i dodatków do nich, uzbrojenia zaczepnego i ochronnego noszonego na sobie, ozdób i określeń barw. Terminy te uzyskano z pierwszych zachowanych opisów odzieży począwszy od XIV w. aż do końca XVIII w. Celem moim było przedstawienie jak najpełniejszego zbioru informacji o ubiorach — w całej ich harwności i bogactwie — noszonych przez ludzi różnych stanów, zamieszujących ziemie dawnej Rzeczypospolitej, przy uwzględnieniu Śląska i Pomorza. Słownik zawiera 2705 zdefiniowanych hasel i 1056 terminów synonimicznych i obocznych, razem 3761 nazw. Jeśli synonimy mieściły się w alfabetie, to wyliczono je tylko przy hasle. Hasła zawierają definicje różnej długości, niekiedy zaledwie kilkuwyrazowe, w innych przypadkach bardziej rozbudowane. Zasadniczo dążyłam do ich jak największej zwłoźliwości, uwzględniając jednak wszelkie niezbędne dane techniczne i datacyjne. Dodalam kilkańście definicji terminów podstawowych dla XIX w. dotyczących sposobów modelowania sukien damskich, jak krynolina czy turniura, oraz głównych części odzieży męskiej. Podaję także nazwy okresów rozwoju mody zachodniej sięgające nawet do XX w. Powinno to ułatwić pracę kostiumologów-praktyków i lekturę czytelniom liczących powieści z ubiegłego stulecia. Zamieściłam także kilkańście nazw ubiorów używanych w starożytności, zdefiniowanych we wcześniej powstałych słownikach. Były one znane także w uwzględnianym przez mnie okresie.

W zestawie hasel znalazły się nazwy tkanin odzieżowych używanych w Polsce do początku XIX w. oraz podstawowe informacje o technice ich wykonania i zastosowaniu w ubiorach. To samo dotyczy pasamonów, koronek, dzianin czy filców. Podobnie, uwzględniam skóry zwykłe i futerkowe. Używano ich do szycia nie tylko obuwia i wierzchnich okryć, ale też żupanów, spodni czy gorsetów. Objasniałam również nazwy klejnotów i kamieni szlachetnych używanych od średniowiecza do końca XVIII w., jak i różnych rodzajów broni, tak zaczepnej, jak ochronnej, noszonej przez wojskowych w tym okresie. Nie zajmuję się jednak mundurami wojskowymi znanyimi z innych opracowań. Konieczne było natomiast staranne objaśnienie staropolskich nazw barw i licznych ich odcięci, odbiegających znacznie od współczesnych. Do słownika włączyłam wreszcie niektóre nazwy ubiorów noszonych poza granicami naszego kraju, tak na Wschodzie, jak i na Zachodzie, o ile były one wzmiankowane w polskich źródłach.

Osobnym zagadnieniem jest znaczne zróżnicowanie nazw odzieży, a niekiedy także dodatków do niej, tkanin oraz klejnotów. Wiele z nich znano tylko w niektórych regionach dawnej Rzeczypospolitej, a więc np. w Wielkopolsce, na Śląsku, w Małopolsce czy na ziemiach wschodnich. Starałam się je uwzględnić możliwie szeroko. Dalsze badania tego zagadnienia powinny zainteresować autorów regionalnych monografii, wykorzystujących miejscowe źródła pisane.

Zmiany nazw ubiorów stają się coraz liczniejsze w XIX w. W strojach miejscowości wzrastał wpływ mody zachodnioeuropejskiej. Wyodrębniały się natomiast ubiory regionalne, głównie chłopskie, niekiedy także noszone w małych miasteczkach. Dotycząca ich bogata terminologia gwarowa, podobnie jak starannie opracowane słownictwo tłacliffe, nie wchodzą w zakres moich zainteresowań. Jednakże ten obszerny słownik terminologii staropolskiej może być w przyszłości pożyteczny dla ustalenia proveniencji niektórych terminów odzieżowych.

Przy wszystkich niemal nazwach starałem się podać okres, kiedy były one w użyciu. Brak tego rodzaju informacji świadczy o ich funkcjonowaniu w całym badanym okresie. Ze zmienności używanych powszechnie terminów zdawali sobie sprawę współczesni. W XVII w. pisano w *Odmianach tego świata*: „Co bowiem za naszych ojców była gunia, to teraz kilim, derka [...] Co kurta to dołoman [...] Co delijka to nasuwień”¹. Słownik rejestruje proces owych zmian.

2. Stan badań i baza źródłowa słownika

Zagadnienia te przedstawiłam w dwóch artykułach, przy czym drugi z nich dotyczy bezpośrednio pracy nad tym słownikiem². Dlatego obecnie ograniczę się do podstawowych wiadomości, podczas gdy najważniejsze opracowania i źródła drukowane podaje w obszernym wyborze bibliografii.

Najstarszy i zarazem jedyny źródłowy słownik ubiorów został opracowany przez Łukasza Gołębiowskiego, członka Królewskiego Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Wydano go w 1830 r., a wznowiono w 1861 r. Autor korzystał z bogatych materiałów rękopiśmiennych i drukowanych, w tym z nie wydanego jeszcze wówczas *Opisu obyczajów Jędrzeja Kitowicza*, podając 772 hasła³. Była to praca pionierska, także w literaturze europejskiej, korzystały z niej pokolenia polskich specjalistów.

W ciągu czterdziestu kilku lat badań nad historią polskiej odzieży planowałam stworzenie obszerniejszego słownika nazw ubiorów polskich. Podkreślając, że dotyczy on okresu do początku XIX w. pragnę wskazać, że wiąże się z wynikami badań autora pierwszego słownika sprzed 1830 r. Obecnie udało mi się zgromadzić blisko czterokrotnie więcej hasel, z czego około jedną trzecią stanowią wyniki moich własnych badań źródłowych. Nie moglibyśmy dokonać tej pracy, gdyby nie ogromny wkład dwóch moich poprzedniczek. Książka Marii Borejszo zawiera wyjaśnienie 945 staropolskich nazw ubiorów, dodatków do nich, ozdób i uzbrojenia, pochodzących z XIV–XVI w.⁴ Autorka stawiała sobie odrębne cele filologiczne aniżeli autorzy słowników znaczeniowych. Jednakże jej ustalenia etymologiczne i opis konkretnych przedmiotów, zwłaszcza pochodzących z XIV–XV w., bardzo mi pomogły. Wydawnictwem, na które czerkałam, był słownik Marii Michałowskiej. Dala ona znaczeniowe i techniczne definicje znacznej liczby staropolskich ukantów odzieżowych, wyrobów pasamonistycznych, dzianin, filetów, haftów i koronek. Czerpałam obficie z tych informacji i tylko niewiele nowych udało mi się pozyskać ze źródeł. Prace nasze należy wykorzystywać równolegle. W słowniku nazw ubiorów podaje tylko podstawowe definicje techniczne wyrobów włókienniczych. Bliskich danych należy poszukiwać w wymienionej pracy obejmującej również wiek XX⁵.

Pozostały dorobek słownikowy w interesującej mnie dziedzinie to niezbyt obszerne zestawienia hasel, na ogólnie uzupełniające większe opracowania kostiumu.

¹ Co nowego. *Zbiór anegdot polskich z 1650 r.*, A. Brückner, Kraków 1903, 78, CXLVIII.

² I. Turiak, *Problematyka słownika staropolskiej terminologii narzędzi i wytwórców materialnych na przykładzie hasel włókienniczych, skórniczych i odzieżowych*, «Kwartalnik Historii Kultury Materiałnej», R. XVI/III: 1970, nr 4, s. 685–707; tejże, *Słownik nazw ubiorów używanych w Polsce od średniowiecza do początku XIX w. — źródła i koncepcje*, «Kwartalnik Historii Kultury Materiałnej», R. XLV: 1997, nr 1, s. 67–73.

³ L. Gołębiowski, *Ubior w Polsce od najdawniejszych czasów aż do chwil obecnych sposobem dykcyjnym założone i opisane*, Warszawa 1830.

⁴ M. Borejszo, *Nazwy ubiorów w języku polskim do roku 1600*, Poznań 1990.

⁵ M. Michałowska, *Słownik terminologiczny włókiennictwa*, Warszawa 1995.

mologiczne, objaśnienia nazw niektórych ubiorów zawarte w tekstuach artykułów czy monografii i wydawnictwa źródłowe, przede wszystkim inwentarze ruchomości. Wśród słowników uzupełniających opracowania syntetyczne najważniejsze jest zestawienie 460 haseł w kostiumologii Marii Gutkowskiej-Rychlewskiej⁶. Inne materiały, z jakich korzystałam podaje w bibliografii.

Podstawowy materiał nazewnictwy zawarty w słowniku pochodzi z przeprowadzonej przeze mnie kwerendy źródłowej, głównie w inwentarzach ruchomości i testamentach, a także w rachunkach i daniach cechowych wraz z taksami towarów. Zebrałam około 1950 spisów mienia szlacheckiego, 2900 mieszczańskiego i ponad 200 chłopskiego, pochodzących z XVI–XVIII w. Wykaz wykorzystanych archiwaliów podałam w książce o ubiorze narodowym. Jest on obszerny, nie ma potrzeby go tu powtarzać⁷. Istotne są definicje słownikowe, jakie na podstawie tych opisów uzyskano.

3. Pochodzenie nazw ubiorów i innych terminów objaśnianych w słowniku

Pochodzenie nazw polskich ubiorów wzbudziło zainteresowanie specjalistów już w XIX w. Aleksander Brückner, a za nim inni badacze, utrzymywali, że brak jest terminów rodzimych wśród nazw polskich strojów. Sumienna analiza językowa Marii Borejszo wykazała, że „prawie połowa analizowanych wyrazów ma przejrzystą budowę słowotwórczą, a więc dla formacji tych można wskazać w okresie staropolskim odpowiednie podstawy słowotwórcze. Są to derywaty utworzone w języku polskim od wyrazów rodzimych i zapożyczonych”⁸. Tak więc dla około połowy nazw nie można ustalić pochodzenia obcego, a liczba tych terminów w opracowanym przez mnie słowniku jest większa. Ponad połowa — 1618 haseł z ogólnie liczącymi 2705 — wydaje się posiadać proveniencję rodzoną. Wieki XVII i XVIII przy wzrastających w niektórych okresach wpływach zachodnich, wykazują zarazem dużą inwencję słowotwórczą. Trudno jednak rozpoznać przyjęte i rodzinne terminy, tak w wyrobach importowanych ze Wschodu, jak z Zachodu.

Ustalenie prawdopodobnego pochodzenia danej nazwy nigdy nie było rzeczą łatwą. Mój znakomity konsultant, prof. dr Tadeusz Majda, raczej zmniejszył liczbę wyrazów o domniemanym przez mnie pochodzeniu bliiskowschodnim, głównie tureckim. Jakkolwiek określały one tkaniny i dodatki do ubioru importowane z Turcją. Etymologie zachodnioeuropejskie sprawdzałam sama posługując się licznymi słownikami i stwierdzałam nierzadko, że są one niejasne czy dyskusyjne, podobnie jak dotychczasowe ustalenia w polskich opracowaniach. Pod tym względem słowniki ogólne opracowywane przez językoznawców, mogą uzupełnić informacje co do niejednego zapożyczenia. Przygotowuje się obecnie słownik języka polskiego XVII i 1. poł. XVIII w., który z pewnością przyniesie pewniejsze ustalenia. Ze swojej strony koncentrowałam się głównie na objaśnieniu znaczeń wyrazów.

W słowniku najliczniejsze są terminy stonujące zapożyczenie francuskie. Ich liczbę ustaliłam na ok. 310. Przyczyniło się do tego wprowadzenie w XVII–XVIII w. licznych nazw określających ubiór, dodatki do nich i wyroby włókiennicze z Francji. Słownik M. Borejszo, sięgający końca XVI w., zawiera ustalenia na temat

⁶ M. Gutkowska-Rychlewska, *Historia ubiorów*, Wrocław 1968 (słownik s. 860–876).

⁷ I. Turnau, *Ubiór narodowy w dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1991 (słownik s. 184–186).

⁸ M. Borejszo, op. cit., s. 120.

Agraßen (agrament, agramon) [fr. agremant — obramowanie] — galonek używany w XVII–XVIII w. także jako ozdoba pasów.

Agryfa → agrafa.

Ajduk → hajduk.

Aksamit (examit, jaksamit, "ksamit") [hexámion — złożony z sześciu nici] — gładka lub wzorzysta tkanina z krótką okrywą włókienną, cieią, pętelkową lub mieszana, jedwabna, wełniana, lniana, bawełniana lub z połączenia dwóch surowców. Zbudowana z 2 osnow lub 2 wątków (a. osnowowy lub wątkowy). Wzorzystość uzyskiwano także przez wytłaczanie, prasowanie lub drukowanie okrywy włókiennej. Technika pochodzi ze Wschodu. Produkcja w Hiszpanii od X w., także a. per. i tur. W Polsce a. wyrabiano od XIV w., wzmiąska z 1612 r. o drukowaniu go w Krakowie. W tymże czasie istniały cechy aksamitnicze w Gdańskim, Wilnie, w XVIII w. w Krasławiu i Grodnie. Używany na stroje świeckie i szaty liturgiczne.

Aksamitka — 1) gładka wstążka z krótką okrywą włókienną tkana jak aksamit z jedwabiem z bawełną, wytwarzana co najmniej od XVII w.; 2) określenie czapczki dziecięcej.

Akselbanty [niem. Achselband] — ozdobne plecionki, sznury, wyrabiane przez pasamoników z przedy jedwabnej lub metalowych nici, używane od XVII w. jako oznaki wojskowe lub liberyjne.

Akwamaryn — odmiana berylu, niebieski lub błękitny kamień szlachetny.

Akwizgrańskie sukna — importowane z Akwizgranu w Nadrenii.

Alagrek [fr. à la greque] — określenie ornamentu, ubioru, pasa lub tkaniny nawiązującego w XVIII w. do sztuki gr.

Alamar — koronka sprzedawana w Krakowie w XVIII w.

Alamod — strojniš. Określenie użyte w 1632 r.

Alamoda (alamot, hamodka, lamodka) [fr. à la mode, wł. alla moda] — ogólnie, określenie sukni wzorowanej na modzie fr. Początkowo była to suknia dwuczęściowa ze stanikiem skrojonym jak męski → wars, zdobionym pasamonami lub koronką. A. noszono głównie w 1. poł. XVII w., a np. przez mleszczan w Dziśnie pod nazwą lamodka, do pocz. XVIII w.

A la morisca, a la morescha — hiszp. i wł. określenie haftów na biełzie w XV i 1. pol. XVI w., wykonywanych częściowo czarnym jedwabiem, ozdobnymi mereżkami, ściegami przed igłą i licznymi.

Alamot → alamoda.

Alapin (alepska, halepska materia) [fr. olépine — z Aleppo w Syrii] — tkanina o osnowie jedwabnej i wełnianym wątku, zapewne importowana z Syrii, sprzedawana w Polsce w XVIII w.

Alba [lac. albus — biały] — dłuża biała szata wkładana przez duchownych katolickich przy sprawowaniu czynności liturgicznych, także część stroju koronacyjnego pol. królów.

Albornos → burnus.

Alcsband → alszband.

Aleczgrafka — w XVIII w. koszulka, często obszywana koronkami.

Aleksandryna — w XVIII w. importowana odzieżowa tkanina jedwabna.

Aleksandryt → chryzoberyl.

Alepska materia → alapin.

Alherunt — jedwabna lub półjedwabna tkanina różnej szerokości, wyra比iana z dodatkiem sztychu, importowana w XVII w.

Almandyn — odmiana granatu, barwy ciemnoczerwonej i fioletowej poprzez ciemnobrunatną do niemal czarnej.

Almucja (almuzja, almuzya, dalmacja, dalmasyja, dalmoć, dalmucjum, dalmucyjum, dalmucyja, dalmoć) [średnioł. łac. *dalmucium*] — 1) część składowa uroczystego ubioru kanoników niektórych katedr i kolegiat; pierwotnie rodzaj kaptura, od XIV w. pelerynka z kapurem z futra, jedwabiu lub wełny, później przybrała formę futrzanej pasa noszonego z lewego ramienia jako znak godności kanoniczej; 2) dalmuzja, dalmacja — okrycie podbite futrem, sztyte przez pol. kuśnierzy w XIV–XVI w., noszone przez mężczyzn i — jako lejszy kożuszek — przez kobiece.

Alpaka (alpaca, alpaga) [hiszp. *alpaca*] — 1) błyszcząca i sprzęzysta tkanina półwełniana, najczęściej o bawelniowej osnowie, a wątku z wełny mohair lub alpaca o dużym natężeniu skrętów, tkania splotem płóciennym, gładkie, rzadziej w podłużne prążki lub wzory. Produkowana w Europie Zach. co najmniej od XVII w. Modna w Polsce w XVIII w. na odzież męską, lejsze okrycia i podszewki; 2) lejsza tkanina z wełny czesankowej, niekiedy z domieszką wigoniałowej, tkania splotem płóciennym; 3) zwierzę z rodziny lam.

Alsbandt → alszband.

Alsikieczka [wgęg. *also* — spodnie, kecse — płaszcz] — grubie, tamie sukno używane w Polsce w XVI–XVIII w. głównie na podszewki.

Alskietla [niem. *Halskette*] → naszyjnik.

Alstuszek → halsztuk.

Alszbond (alczband, alsbandt, halsband) [niem. *Halsband*] — 1) naszyjnik kobiecey noszony w Polsce w VI–XVII w.; 2) rodzaj męskiego krawata z lekkiej tkaniny przypinany do kołnierza, używany do zagranicznego stroju w końcu XVII i w XVIII w.

Alsztuch → halsztuk.

Alsztyn [niem. *Halsstein*] — naszyjnik z drogich kamieni.

Altembas (altabas, altambas, altobas, altembas, altumbas) [tur. *altun* — złoto, bez — płótno] — rodzaj aksamitu o wzorze utworzonym z okrywy włókiennej ciętej w kilku wysokościach. To bywa tkanie płasko i pokryte wątkiem → lansowania, w bogatszych wzorach także → broszowania. A. wytwarzano głównie w Wenecji w XV–XVII w.

Aladża (haladza) [tur. *aladža*] — tkanina w kolorowe paski] — tkanina jedwabna, czasem z dodatkiem metalowej przędzy, sprowadzana do Polski z Bliskiego Wschodu i Azji Środkowej.

Aleszbesz [tur. *aladža*] — pstra tkanina, może drukowane płótno.

Altahas [tur. altımbas] — ros. nazwa aksamitów wl. na złotym tle, a także wyrabianych w Turcji w Brusie.

Altembas → altembas.

Altumbas → altembas.

Altynoluj [tur. altın — złoto] — tkanina jedwabna importowana z Bliskiego Wschodu, modna w XVIII w.

Alun (halon, halun) [lac. alumen] — uwodniony siarczan glinowo-potasowy stosowany jako zaprawa farbiarska do niemal wszystkich rodzajów barwników tekstylnych.

Amalia → emalia.

Amalka → amełka.

Amarantowy (amarantowy) — kolor ciemnoróżowy, czerwonawy, czerwony z odcieniem fioletowym.

Amazonka (kawalerka) [fr. amazone] — 1) ubiór kobiecego do konnej jazdy ukształtowany w modzie fr. w XVII w., składał się z męskiej koszuli, wierzchniego żakietu, zwykłej bez kamizelki. A. od XVIII w. był ubiorem podróznym lub zimowym uszytym na wzór mody męskiej. W XIX w. noszono pod spódnicą spodenki. Była to pierwsza forma kobiecej mody sportowej; 2) kawalerka — na ziemstach wsch. w XVII–XVIII w. określenie męskiej → kapoty.

Amella (amalka, amelik, amelka) — określenie torebki, woreczka lub pojemnika na kosmetyki wykonanego z tkaniny lub miękkiej skóry, używanej przez kobiety w XVII–XVIII w.

Amens (amenes, amiens, amis) — gładka lub w pasy tkanina półwełniana wytwarzana w Amiens w XVII–XVIII w., importowana do Polski.

Ametyst [gr. amethystos, fr. améthyste] — odmiana kwarcu o barwie purpurowej lub fioletowej, niekiedy z pasemkami białymi, przezroczystymi lub fioletowymi.

Ametyst orientalny — handlowa nazwa fioletowego szafiru.

Amiens → amens.

Amigaut [fr.] — zapinane na guziki rozcięcie przy szyi w wierzchniej satkni kobiecej i męskim → surcot, stosowane w 1. poł. XIV w.

Amikt [lac. amictulum] — 1) biała chusta służąca jako przykrycie ramion przed nałożeniem ornatu w liturgii Kościoła katolickiego; 2) komplet odzieży zakonów kobiecych w Polsce.

Amis → amens.

Amulet [lac. amuleum, fr. amulette] — przedmiot opatrzony znakami, posiadający moc czarodziejską.

Amurlak (amurlak) [tur.?] — lekka tkanina odzieżowa sprzedawana w XVII–XVIII w.

Anadolskie [tur. Anadolou, Anatolij] — tkaniny pochodzące z półwyspu Anatolijskiego w Turcji, przeważnie tkane z jedwabiu.

Anaxyrides [gr.] — nazwa długich spodni per.

Ancra [ankier, kotew, kotwa, łańcuch] [laç, ancre, fr. ancre — element łączący, kotwica] — 1) od XVI w. pasy lub przepaski sukni kobiecej oraz metalowe podpięcia rozszerzanej spódnicę; 2) w XVII w. określenie sukni lub spódnicę; 3) w XIX w. wkładka żelazna w sukni noszonej na krynolinie.

Ancuch → łańcuch.

Andarak → linderak.

Andromeda → koźka.

Andzar [tur. andzar, handzar] — krótki zakrzywiony sztylet.

Anewir — wycięcie, w które wszywano okrycie kciuka w rękawicy.

Angażanty [fr. engageants] — podwójne lub potrójne mankiety kobiece, szyte z mulsu, gazy, rąbku lub koronki, noszone w Polsce zgodnie z modą fr. od ok. 1660 do 1774 r., a niekiedy do k. XVIII w.

Angefas — galon sprzedawany w Krakowie w XVIII w.

Angielichowa (anielichowa) — jedwabna lub półjedwabna tkanina sprzedawana w Krakowie w XVIII w.

Anglez [fr. à l'anglaise] — frak z szerokim kołnierzem, wcięciem w pasie i ostro wyciętymi połami ukształtowany pod wpływem mody ang. w końcu XVIII w.; utrzymywał się do XX w.

Angorska [od Angora, obecnie Ankara, m. w Turcji] — miękka, jedwabista tkanina z wełny angorskich kóz i królików, tkana zwykle splotem płociennym.

Angurskie pasy [od Angora, obecnie Ankara, m. w Turcji] — najlepsze i najtańsze jednobarwne lub dwubarwne pasy z Angory, sprzedawane w Polsce w XVII–XVIII w., w dziesiątkach, w trzech gatunkach.

Anka — klamra. Termin używany w Poznaniu w XVIII w.

Ankier → ancra.

Angielichowa → angielichowa.

Anskin → nankin.

Anszkot → szkot.

Anter — rodzaj ubioru liberyjnego służby dworskiej, uszytego z tkaniny wełnianej, wykonywanego przez krawców warszawskich w pol. XVIII w.

Antualaż (antulaż) [fr. entoulage] — szeroka koronka klockowa z różnej grubości linianej nici, wyrabiana ręcznie we Francji, oraz w Polsce, od XVII do XIX w. Używana do zdobienia czepek i wykańczania sukien.

Aparat [lac. apparatus] — komplet przyborów i szat potrzebnych przy odprawianiu ceremonii, np. koronacyjnych lub liturgicznych.

Applikacja [lac. applicatio] — technika haftarska polegająca na nakładaniu i naszywaniu na tkaninę motywów dekoracyjnych wyciętych z innych tkanin, filcu, koronki, pasamonów, skóry, lub wszywaniu ich w otwór tła. Znana już w starożytności i średniowieczu. W Polsce szczególnie rozpowszechniona w XVI i XVII w.

Apretura [lac.?] — wykańczanie i uszlachetnianie wyrobów włóknienniczych, jak np.: folowanie sukna, gotowanie w naprężeniu, drapanie, przystrzyganie, kalandrowanie, morowanie i inne zabiegi.

Apszlak → abszlag.

Aras → rasa.

Arbajtka [niem. *Arbeiter* — robotnik] — tkanina na odzież roboczą sprzedawana w Krakowie w XVIII w.

Arbiter mody [lac. *arbiter*] — na Zachodzie do końca XVIII w. były to królewskie dwory, jak hiszp. i fr., a od pol. XIX w. wielkie domy mody.

Arkebus (harcabuz) — najczęściej lekka strzelba kolowa z XVI i XVII w.

Arlekin [fr. *arlequin*] — postać z komedii wl. w charakterystycznym, obcisłym kostiumie w barwnej szachownicy i w czarnej półnasce.

Arma [lac.] — w XVI w. blachy, z których wykonywano zbroje.

Armband [niem.] — naramiennik, bransoleta na ramię.

Armentel → ormentel.

Armenzym → ermeżyn.

Arniak — kaftan noszony na ziemiach wsch. w XVI–XVII w., zapinany na ozdoby pasamonnicze, może podobny krojem do → gtermaka.

Arnadla (arnadl) → sztuka.

Arnasz → harnasz.

Arszeniówka [ros. *аршинка*] — płótno średniej i lichej jakości, używane w Polsce w XVIII w., zapewne import z Rosji.

Armszyna [niem. *Armschüne*] — część zbroi osłaniająca rękę, naręczak.

Arus (harus) — tkanina wełniana lub półwełniana, różnej szerokości, używana w Polsce w XVII–XVIII w. A. wąski to → cynkatura.

Aspis → jaspis.

Astrachan (brajtszwanc, wyporek) [od Astrachania, m. nad Wolgą, niem. Breitschwartz] — skórka futerkowa z jagniąt wydobywanych z ciała owcy przed urodzeniem.

Astrachania [od Astrachania, m. nad Wolgą] — tkanina bawełniana, rzadko półwełniana, tkana na jedwabnej osnowie, importowana ze Wschodu często przez Astrachań. W XVIII w. produkowana w pol. manufakturach. Używana na odzież, pokrycia mebli, kotary, podszewki.

Atamin → etamina.

Atara — srebrzysty lub złocisty haft zdobiący środkową część górnego brzegu → talesu, składający się zwykle z ornamentu arabesковego, kwiatów i rozet.

Atlas (hatlas) [ar. *atlas* — gladki] — jednostronnie błyszcząca, gładka lub wzorzysta tkanina jedwabna lub półjedwabna, z innym albo bawełnianym wątkiem, wykonana

splotem atlasowym regularnym lub nieregularnym. Niektóre a. miały naklucia lub drobne nacięcia rozłożone równomiernie, grupowo lub w prostym układzie ornamentalnym, wykonane specjalnymi sztancami. Określano je jako a. klute lub rzezane. A. wykonywano na Wschodzie od późnej star., w Bizancjum od VI w., w Europie, zwłaszcza we Włoszech od XII w. W Polsce a. importowano od XIV w., a produkowano od 2. poł. XVIII w. w Grodnie. Używany na szaty liturgiczne, suknie, leżesze żupany, podsze-wki, obicia.

Attalickie sukno — gatunek sukna używany w XVI w.

Auryfryzya → baty sycylijskie.

Auroniera [fr. auronière] — trapezowa torebka damska noszona u pasa, wykonana z wzorzystych tkanin lub haftowana, modna w XIV–XV w.

Aurora — jedwabna, wzorzysta tkanina odzieżowa sprzedawana w Krakowie w XVII w.

Auskiernik — sukno sprzedawane w Krakowie w XVII w. Prawdopodobnie kir.

Auszusz [aususz] [niem. Auschus] — płótno niskiego gatunku, sprzedawane w Wielkopolsce w XVI–XVII w.

Awenturyn — odmiana kwarcu, zielonawa lub czerwonobrunatna, migotliwa.

Awt → haft.

Azoret [fr.?] — droga tkanina jedwabna sprzedawana w sklepach warszawskich w XVII w.

Azuka → hazuka.

Azurka → hazuka.

Azur [fr. à jour] — ozdobny układ dziurek, otworów lub prześwitów w tkaninie.

Ażust (szust) [fr. juste] — 1) dopasowany kaftanik z rękawami, noszony od końca XVII w., szyty z tkanin jedwabnych lub półjedwabnych; 2) od I. 30. XVIII w. kobieta pelerynka; 3) w XVIII w. dopasowana suknia damska.

B

Baczki → faworyty.

Baczmagi (bacznag, bacznaga) [tur. baszmak] — noszone w XVI i XVII w. buty o płaskiej podezwie, bez obcasów i o lekko zadartych nosach. Przód cholewy był wyższy aniżeli tył i zakrywał kolano. W taksach szewskich wymieniano „buty długie”, które miały wyższą podezwę. Wyróżniano buty z nakolankami i bez nich — „za kolana” i „pod kolana”. Szyto je często z barwnych skór, → saffianu lub → kordybanu i noszono do stroju narodowego. W XVI w. b. bywały także niższe, o cholewce sięgającej tylko ponad kostkę.

Bagazja (bagata, bagazyja) [tur. bokasy, bogazy, wł. bocassino] — 1) rzadka, lekka tkanina bawełniana o splocie płóciennym, zwykłe barwna, wytwarzana na Wschodzie i Zachodzie (Francja, Włochy), importowana do Polski od XVII w.; 2) gęsta tkanina

bawelniana o odmiennych barwach wątku i osnowy, lub też wykańczana z poliskiem. Wytwarzana na Węgrzech w XVII w.; 3) wzorzysta tkanina bawelniana tkana w → „karpiołuskę” lub wzór kwiatowy, albo drukowana. W Polsce w XVIII w. używana na suknie, kamizelki, chustki.

Bahdackie pasy [od Bagdad m. w Iraku] — pasy bogate kolorystycznie, ze złotymi lub srebrnymi brzegami (szlaczkaną), w różnych gatunkach, importowane w 2. poł. XVII w. z Bagdadu.

Baja (bajka, boy, boyā) [niem. *Beute*, ang. *batze*] — gruba, miękka, puszysta tkanina wełniana o podwójnym, luźno skręconym wątku, folowana i drapana, niekiedy tkana w kratę lub w pasy. Jako tani wyrób importowana do Polski od XV w., głównie z Anglii. Produkowana od XVI w. w Gdańsku, na Śląsku i w Wielkopolsce, w XVIII w. także w manufakturach sukienniczych, w sztukach wejściowych i krótszych od sukna. B. używana na okrycia zimowe, odzież męską, podszewki, kaftany, ciepłe szafroki.

Bajadera [fr. *bayadère*, port. *baileadeira*] — 1) tkanina ind., w kolorowe poprzeczne pasy, zapewne bawelniana; 2) tkanina jedwabna lub półjedwabna w barwne, drobno-wzorzyste, poprzeczone pasy o zróżnicowanych → spłotach (piłkenny, rypsowy, atlasowy) niekiedy → lansowana metalowymi wątkami. Wyrabiana w Europie Zach. (Francja, Niemcy) w 2. poł. XVIII w.; 3) strój tancerki hinduskiej i jego fragment w postaci długiego woreczka zawieszanego na sztyl od 2. poł. XVIII do 1. poł. XIX w. w stroju romantycznym.

Bajborak (bamberk, bayborak) [gr. *bambakeros*] — tkanina jedwabna, najczęściej wzorzysta (2-osnowowa, 3-wątkowa), niekiedy z metalową nicią. Wytwarzana w Chinach, Bucharze i Turcji. Od XVII w. używana w Polsce i w Rosji.

Bajka → baya.

Bajnegewanty → bigwanty.

Bajorek — cienkie druciki złote lub srebrne, skręcone spiralnie w spręzynek, o różnych grubościach i różnorodnych efektach powierzchniowych. Wyrabiany od XVIII w., używany w haftarstwie i pasamonictwie.

Bakacsin [tur. *bofası*] — barwiona na czarno tkanina bawelniana.

Bakenbarty → favoryty.

Balandran → palendra.

Baldach (baldachin, baudekin) [wl. *boldacco* — tkanina z Bagdadu] — ciężka tkanina jedwabna z metalową, złotą lub srebrną nicią. Wytwarzana na Wschodzie i w średnio-wiecznej Europie. Używana na baldachimy i strojne szaty.

Ballas → diament.

Balsamka [lac. *balsamum*] — banieczka, flakonik lub mała puszka, najczęściej z oprawionego w złoto agatu lub kryształu, do przechowywania balsamów lub pachnideli. Rozpowszechniona w XVI–XVIII w., noszona jako wisior lub brelok przez przedstawicieli obu płci.

Balwierz → barwierz.

Bamberek → bajborak.

Bandela [fr. *bande*] — kobieca → przepaska często wykonana ze wstępki.

Bandlok [fr. pendeloque] — kolczyk z wiszącym, podłużnym zakorzeniem.

Bandolet [wl. bandellera] — rodzaj krótkiej strzelby, zwykle z zamkiem kołowym, używanej w kawalerii, głównie w XVII w.

Baraczyk [ang. barathea] — 1) cienka, przejrzysta tkanina liniana o splocie płóciennym używana w XVII–XVIII w. na suknię i zasłony; 2) cienka tkanina półjedwabna lub wełniana importowana z Anglii w XVII w.

Barakan (barakat, barakin) [ar. barrakan] — tkanina wełniana lub półwełniana o osnowie jedwabnej lub bawełnianej. Od średniowiecza wyrabiana w Niderlandach, importowana do Polski, a produkowana u nas w XVIII w. Używana na letnią odzież męską, suknie, spódnicę.

Barchan (barchwa) [ar. barrakan] — miękka tkanina półwełniana, liniano-bawełniana lub bawełniana, rzadziej czysto wełniana, grubszego od → flaneli, o splocie skośnym, ewentualnie atlasowym, lewostronne drapana, barwiona w żywe kolory lub drukowaną. Pochodzi z krajów ar., znana w Europie od X w., w Polsce od XIII w. Wyrabiana głównie na Śląsku i w Małopolsce przez barchanników zrzeszonych w cechy od XV w. B. używano na lżejszą odzież, podszewki, cieplą bieliznę, szafroki, spódnicę, ubranka dziecięce itp.

Barchannik (parchannik) — twórca barchanu.

Barchwa → barchan.

Barełka — złota lub srebrzona ozdoba ubiorów w Krakowie w XVIII w.

Barki — skóra futerkowa wyprawiona z przedniej części skóry barana, wraz z nogami.

Barło → berło.

Barette [fr.] — damska czapka dziana z wełny, spiśnięta, z główką w formie długiego worka, przerzucona do przodu lub do tyłu. We Francji noszona od pocz. XV w., w Polsce do k. tegoż stulecia.

Barszczowy — czerwień buraczanego barszczu.

Bart [niem. Bart — broda] — 1) w XV w. część zbroi chroniąca brodę i szyję; 2) w XVI w. → zasłona, → zawój, → chustka.

Baruka — okrycie kobiece, zwykle podbite futrem, noszone w 2. poł. XVII w.

Barwa [średniow. niem. Vorve — barwa] — od XV w. 1) ozdobna tkanina, kosztowny strój; 2) komplet odzieży jednego koloru, liberia, uniform związany od średniowiecza z b. herbów; 3) róż, bielidło; 4) kosmacka na tkaninie; 5) sposób postępowania, obyczaj.

Barwica (harwiczka) — 1) róż służący do malowania twarzy, czerwienidło, rumienidło; 2) włos postrzygany z sukna.

Barwierz (balwierz) — fryzjer, golibroda, kapielowy, felczer.

Barwniki — związki organiczne, mineralne i syntetyczne, nadające kolor wyrobom włókienniczym oraz skórze. Po 1860 r. także wytwarzane sztucznie.

Baskina [fr. basquin] — 1) czarna, szeroka spódniczka hiszp., noszona pod suknią na → fortugach, znana od k. XV w.; 2) dolna część obcisłego stanika, doszywana w talii.

sięgająca do bioder lub niżej, bywała gładka, marszczona, układana w faldy lub kloszowa, otwarta z przodu. Występuje w modzie eur. od renesansu.

Bastas — cienka, przezroczysta tkanina lniana lub bawełniana, jednobarwna lub drukowana. Wyrabiana w Indiach we wczesnym średniowieczu i importowana do Europy.

Baszłyk [tur. baszłyk — nakrycie głowy] — męskie nakrycie głowy, rodzaj kaptura z filcu lub grubego sukna, z długimi końcami wiązanymi pod brodą lub wokół szyi. Wprowadzony w poł. XVIII w. do ubiorów armii ros., później element pol. i ros. odzieży dziecięcej.

Baszt — lniana lub konopna tkanina, często barwiona na różne kolory. Używana w Polsce w XVIII w. na podszewkach i tanczącej odzież.

Bataflia (batawia) — jedwabna lub półjedwabna tkanina importowana zapewne z Holandii w XVIII w.

Batalon [fr.] — ozdoba kobiecej, często z koronkami, noszona w XVIII w.

Batawia → bataflia.

Batik [jaw. mbatik — rysować] — technika zdobienia tkanin polegająca na pokrywaniu ich powierzchni wzorami z ciekłego wosku lub innych mas rezerwujących, przy pozostawieniu tła, które przyjmuje barwę po kąpieli farbiarskiej. Powtarzany proces zmiennej „aplikacji” rezerwatu i kąpieli farbiarskiej daje różne kolory wzorów na coraz ciemniejszym tle. B. znany już w star. w Egipcie, Chinach i Japonii. We wczesnym średniowieczu wytwarzany w Indiach i w Indonezji, zwłaszcza na Jawie, gdzie osiągnął najwyższy poziom techniczny i artystyczny. B. znany był także w Afryce; w Europie od XVII w.

Batorówka → szabla.

Batuch → botloch.

Batyst [fr. Baptiste; od imienia wynalazcy Baptiste Chambray] — najdelikatniejsza, cienka, gładka i miękka tkanina lniana lub bawełniana o splocie płóciennym, surowa lub biełona, jednobarwna lub drukowana. B. produkowano od XIII w. we Francji, później w Niemczech, Włoszech i najlepiej we Flandrii. W Polsce wyrabiano go na Śląsku i w XVIII w. w manufakturze grodziskiej. Używany jako lekka tkanina odzieżowa i biełoniana oraz na dodatki w modzie kobiecej, np. mankiety, → gorsy, chusteczki lub czepki.

Baty sycylijskie (auryfryza) — bogato haftowane tkaniny jedwabne z dekoracją z metalowych nici, perel i szlachetnych kamieni.

Baudekin → baldachim.

Bauernpelz [niem.] — w cechu kuśnierskim na Dolnym Śląsku, w XVI w., określenie futra chlopskiego czyli baraniego koźuchu.

Bawełna [niem. Baumwolle] — włókno naturalne otrzymywane z pokrywy nasion rośliny o tejże nazwie. Produkcja tkanin półbawełnianych i bawełnianych istniała we Włoszech od XIII w. W Polsce rozwinęła się ona na Śląsku i w Małopolsce od XV w., głównie półbawełnianych → barchanów, a na wielką skalę w Łodzi i okolicach, w I. poł. XIX w.

Bawełnica (bawełniak, bawełnianka, bawełniczka, bawełnik) — 1) gruba tkanina bawełniana lub o bawełnianej osnowie i wełnianym albo bawełnianym wątku; 2) przę-

dza bawełniana, zwłaszcza czerwona, używana na szlaczki w płótnie w kratę i innych tkaninach; 3) odzież uszyta z tych tkanin, zwłaszcza spódnicę i chusty kobiece.

Bawet [fr. bavette] — 1) pelerynka lub narzutka damska w XVIII w.; 2) w XIX w. także zdobiony staniczek.

Bawole pasy — p. wełniane bardzo cienkie i delikatne, szerokie na dwa łokcie (ok. 115 cm), o gładkim → wciążu, wzorzystych szlaczkach i zdobionych głowach, w typie dekoracji per.-ind. tkanin. Tło zielone, pomarańczowe, karmazynowe lub białe, cienkie frędzle, ornament roślinno-kwiatowy. Z racji cienkości zwane obrączkowymi lub pierścieniowymi, gdyż można było je przez nie przeciągnąć. Wytwarzane w Chinach lub Indiach. W k. XVII i w XVIII w. przywożone do Polski przez Ormian.

Bawolet [fr.] — czepek wieśniaczek fr., od XVII w. okrywający także kark. W XVIII i XIX w. pojawił się w pol. stroju mieszczańskim.

Bayader [od nazwy hinduskich tancerek] — podłużny woreczek jedwabny lub z perowej satki, barwny, w poprzecznie pasy, zakończony baryłeczką, noszony na szyi w XVIII w.

Bayborak → bajborak.

Bazylianka [od nazwy prawosławnego zakonu Bazylianów] — najtańszy gatunek grubego, niefarbowanego sukna, wyrabiany w XVII–XVIII w. w klasztorach, przeznaczony na habity zakonne.

Bączyk — obrączka lub pierścień w Wielkopolsce, w XVI–XVIII w.

Bąkart → greża.

Bechter [bechtyr] [tur. bekter — pancerz] — rodzaj pancerza z płytka stalowych i plecionki kolczej używany w XVI w.

Biegiezka → bekiesza.

Bejngewanty → bigwanty.

Bekiesza (biegiezka, bekieska, bekies, bekieszka) [przypuszczalnie od nazwiska Kaspra Bekiesza, pułkownika na dworze Stefana Batorego] — okrycie zimowe, luźno krojone, podbite futrem, z tyłem podobnym do → kontusza, noszone w XVI–XVIII w.

Bela — [niem. Ballen — zwój, paka] — miara niektórych towarów, jak płótno, sukno. B. sukna zawierała 10–20 → postawów.

Beldeza (beldera) — tkanina określana w staropolskich zapisach jako „materyka sztuczna”, tj. sprzedawana w krótkich sztukach.

Belemnity — skamieniałe szczątki wymarłych głowonogów, określane jako „pazury diabelskie” lub „strzałki piorunowe”, używane jako ozdoby.

Belson → melzon.

Bengal — tkanina półjedwabna, zwykle wzorzysta, lekka jak muślin, wytwarzana w Bengalu, prowincji Indii.

Berbeć [tur.] — bawełniana tkanina tur., używana w XVI–XVII w., głównie na podsze-wki.

Berben [per. bärband, tur. berbend — z per. pas] — barwna, wzorzysta tkanina per., znana w Polsce w XV–XVIII w.

Berdysz [węg. bardysz] — rodzaj topora bojowego o szerokim, półksięzycowatym ostrzu i krótkim drzewcu, używany w XVI–XVII w. w zach. Europie i Rosji. W Polsce od ok. 1674 r., mniejszy od pierwowzoru, jako broń piechoty i dragonów.

Beret (bieret, bierlet) [lac. *birretum*] — nakrycie głowy, częściej noszone przez mężczyzn, od XV w. powracające w modzie eur. jako okrągła, płaska czapka z filcu, spłaszczonej dzianiny, aksamitu lub innych tkanin, zdobiona piórami, galonem lub klejnotami. B. był szczególnie rozpowszechniony jako nakrycie głowy Basków i Bernericzyków. Używali go też marynarze, wojskowi i studenci.

Beretta [wl.] — czepak kobiecy nakładany na tył fryzury, noszony zwłuszcza w l. 1470–80, we wl. ubiorze renesansowym.

Berkan — tkanina odzieżowa sprzedawana w Krakowie w XVIII w.

Berlacze [niem. *Bärenfatschen*] — obuwie zimowe, zwykle z cholewami, podbite niedźwiedzim futrem lub modelowane z filcu.

Berlo (barlo, berla, perla, piorlo) [lac. *fernula* — laska, kij?] — 1) krótka ozdobna laska, godło dostojeństwa i najwyższej władzy, tak monarszej, jak sądowniczej. Od średniewieczia b. uniwersyteckie to oznaka godności rektorskiej; 2) b. myśliwskie — laska z poprzeczką itp. służąca podczas łowów do sadzania sokola lub jastrzębia.

Bernyea [niem. *Bär* — niedźwiedź, *Mitze* — czapka] — wysoka i szeroka wojskowa czapka, często z niedźwiedziego futra, od XVIII w. noszona przez gwardzistów i dobrorowne kompanie różnych krajów.

Bernardyńskie sukno — jeden z najtańszych i najgrubszych jego gatunków, wyrabiany w klasztorach bernardynskich w XVI–XVIII w. z przeznaczeniem głównie na zakonne habity.

Bernie [hiszp. *sbernia*] — asymetryczny płaszcz bez rękawów narzucony na jedno ramię w hiszp. modzie miejskiej w XIII w., kobiecy od XIV do XVI w., później od XV w. w modzie wl., od XVI w. we fr., a w Anglii w XVII w.

Bernienie [staroczes. *brmni*] — w XVI w. zbroja, pancerz, kolcunga.

Berta [fr. *berthe*] — szeroka opaska z koronki i jedwabiem, rodzaj kolnierza przy dekolatach sukni secesyjnych, naśladujące przybrania z koronek, noszone w XVII w.

Beryl — jeden z cenniejszych kamieni szlachetnych. B. pospolity jest przeświecający lub matny, zielonawobiały, słomianożółty lub woskowożółty. B. szlachetne są przezroczyste i intensywnie zabarwione, np. → szmaragd, → akwamaryn, → morganit, → hellendor.

Bestorg — gorset kobiecy uszyty według mody zach. z naszyiami barwnymi, noszony we wsiach Małopolsce w XVIII–XIX w.

Bestra (pastra) — określenie barwnie tkanej lub drukowanej odzieży, używane w XVI–XVII w.

Betalety — ozdoby czepów lub narutki noszone w Wielkopolsce w XVIII w.

Bękart → greża.

Biale szaty (chlusty, rzeczy) — odzież uszyta z płótna.

Bialogłowa — staropolskie określenie kobiet pochodzącej od barwy białych → czepów i → podwiąt stanowiących kobiece nakrycie głowy.

Białośkórniectwo — garbowanie skór baranich, cielęcych, sarnich, jelenich i losiowych alumem glinu, otrębami, solą i żółtkami lub wyprawą tłuszczową → zamiszownictwo. B. było znane w Europie zach. od wczesnego średniowiecza. W Polsce pierwsze cechy b. zorganizowały się w XV w. i były wyposażone w → folusze, w których garbowano skórę przez wbijanie tłuszczu w tkankę skórną. Skórę garbowanych wyprawą b. i zamiszownią używano na odzież, obuwie i rękawiczki.

Bicorne → kapelusz stosowany.

Biedermeyer [niem.] — styl ubiorów noszonych w 2. czwierci XIX w. W stroju kobiecym były to suknie ścisłe w pasie z szerokimi spódnicami, w męskim — fraki lub surduty, długie spodnie i → cylindry.

Biegunańska czapka — noszona przez biegunów czyli posłańców.

Biel — w XVI w. biała szata, ubiór, bielizna.

Biele → bielka.

Bieliczka → bielka.

Bielidlo — mączka do bielenia twarzy, znana od końca XVI w.

Bielina — futro z białych zajęcy, tariske od → popieliczego.

Bielistka → bielka.

Bielizna — 1) odzież noszona pod wierzchnią, głównie koszula, używana w Europie od średniowiecza; 2) w XVI w. także biała plama, centka, blizna; 3) szuba z popielic lub wieśniórek.

Bielka → bielka.

Bielka (biele, bieliczka, bielistka, bielka) — popielica i futro wyprawione ze skóry tego zwierzęcia.

Bienda → binda.

Bieret → beret.

Bieretek → biretek.

Bierka — tur. lub wołoska owca z hustym, okrągłym ogonem. Do Polski importowano także egipskie b. czarne lub szarej barwy.

Bierlet → beret.

Bierlit → biret.

Biertet → biret.

Bieryt → biret.

Biesaźka (bleszosa) — worek podróżny, torba do pieniędzy, używana w Poznaniu w XVI–XVII w.

Bifa [biffa] [fr. biffe] — tkanina wełniana z czesankowej przędzy wytwarzana w średniowieczu, zwykle była tkana w pasy i uważana za produkt średniej jakości.

Bigwanty (bajnegewanty, bejnegewanty, wingwanty) [średniow. niem. — *Beingewant* — okrycie nog] — część uzbrojenia ochronnego na nogi używana w XIV–XV w.

Binche — koronka klockowa wyrabiana w Binche, m. w Belgii.

Binda (blerida, bindal) [średniow. niem. *Binde*] — 1) w XVI w. nakrycie głowy, zawój, czepiec, opaska, przepaska, wiązadło; 2) później przepaska kbleca i męska taśma lub opaska, używana zwłaszcza w mundurze wojskowym.

Binek — obszyte koszuli koronką binche, znane w Poznaniu w XVIII w.

Bineta → peruka.

Binisz — długie okrycie, obcisłe u góry i faliste od pasa, noszone na pograniczu Polski z Mołdawią.

Binokle (pince nez) [fr. *bincle*] — okulary utrzymywane na nosie za pomocą uchwytu (fr. *pince-nez* — szczypiącego nos) lub podtrzymywane ręką.

Biret (bierlit, bierteret, bierty) [łac. *birettum*] — nakrycie głowy noszone we Francji od XIII w., a w Polsce od XV w., wykonane z filcu, sukna, aksamitu lub dzianiny, zwykłe czworokątne, używane dotychczas przez duchowieństwo, w barwach związanych z określona godnością. Od późnego średniowiecza było oznaką doktorską profesorów wyższych uczelni podczas oficjalnych wystąpień, sędziów, prokuratorów i adwokatów podczas przewodu sądowego. Noszone także przez Żydów.

Biretek (biretek) — 1) kobiece nakrycie głowy w kształcie biretu, zdobione piórami i klapami z drogich kamieni, noszone w Polsce w XVI w.; 2) męskie berety aksamitne lub sukienne, często podszycie płótnem.

Bisior [łac. *hyssus*] — 1) cienkie, kosztowne płótno lniane wytwarzane od star. w krajach Bliskiego Wschodu; 2) cienka tkanina lniana lub lniano-welniana, może barwiona purpurą, używana w Polsce jako odzieżowa i ozdobna; 3) wiązka jedwabistych nici uformowana z krzepiącej wydzielniny aparatu bisiorowego niektórych małżów morskich, służąca im do zakotwczania się lub budowy oprzędów. W starożytności i średniowieczu b. używano do wyrobu cennych, mocnych tkanin o jedwabistym, złocistym polsku.

Bisiorki — paciorki. W XVIII w. rodzaj koralików nawlekanych na nitkę i noszonych na szyi.

Blustonosz → napierśnik.

Bizoki — welniane, długie ciemne spodnie z czerwoną wypustką na bocznych szwach nogawek, noszone na Śląsku.

Bizuteria [fr. *bijou*] — wyroby złotnicze i jubilerskie do ozdoby ciała i stroju.

Blacha (blacha, plach, placha, plech, plisch) [staroczes. — *blech, plech*] — 1) w XV–XVI w. część zbroi osłaniająca piersi lub plecy, pancerz, → kirys; 2) złota ozdoba czapki, noszona np. przez wielkiego kniazja moskiewskiego, a także przez kaplana żydowskiego.

Blachownica (plachownica) — w XV–XVI w. część zbroi osłaniająca ręce, rękawica.

Bladoróżowy — kolor kwiatu dzikiej róży.

Blamarantowy — kolor czerwonawo-różowy, rozbielony.

Blanchard [fr.] — tkanina z wełny czesankowej wytwarzana w średniowieczu we Francji. Hiszpania (blanqueta) i Flandria (bruneta).

Blanta (planta) — suknia kobieca noszona na Kujawach w XVII w.

Blaszka — zdobnienie od nazwy → blach, w XVI w. ozdoba czapki kapłana żydowskiego.

Blech — pomieszczenie i teren przeznaczony do bielementania tkanin i ich apretury, usytuowany zwykle w pobliżu łuk nadrzecznych, na których poddawano tkaninę bieleńi przez działanie wody i promieni słonecznych. B. istniały w Polsce co najmniej od XIV w.

Blewiązka — w XV w. tasiemka z plecionki.

Blaud [fr.] — dłuża wierzchnia szata mężczyzna i kobiet noszona od XI do XIII w., przylegająca od góry, w wersji kobiecej sznurowana po bokach, z ozdobnymi rękawami.

Blonda (blondyna) [fr. blond] — koronka klockowa, najczęściej wykonywana z kremonowego, nie białonego jedwabiu, niekiedy barwna, liliowa. Wyrabiana we Francji, może też w manufakturze koronek w Grodnie, w l. 70. XVIII w.

Blucbrach → bruzblach.

Blumerowskie reformy (reformy) — szerokie, zebrane w kostkach spodnie kobiece, na wzór szarawarów, propagowane przez Amelię Bloomer (USA) dla emancypujących się kobiet. Noszone do bluzek, niekiedy także z wąskimi spódnicami jako ubiór sportowy w 2. poł. XIX w.

Blusbrach → bruzblach.

Bluskier → bluzgier.

Bluza [fr. blouse] — luźna, górną część męskiej i kobiecej odzieży, kroju tuniki, noszona początkowo jako ubiór roboczy.

Bluzgier (bluskier, bruslaś, brusłak, bruszlak, brzuszak, buskier) [niem. Brustblech] — 1) płat tkaniny tej samej barwy co → żupan, chroniący jego przed zabrudzeniem w miejscu widocznym spod → kontusza; 2) w XVIII w. narzutka damska, bądź ozdobne okrycie dekoltu.

Blam — określona liczba skórek futerkowych, służąca do podbicia ubioru lub okrycia.

Blawat (blawatek, blaway, chaber) — niebieska tkanina jedwabna, używana w średniowieczu, później każda tkanina tego rodzaju. Blawatnikami zwano tkaczy jedwabiu i kupców handlujących tkaninami jedwabnymi.

Blawatny — od XV w. kolor niebieski, nasycony.

Blaway → blawat.

Blawy — kolor niebieskawy, zbliżony do → blawatu.

Blekittnia — w XV w. blekitna odzież.

Blekittnidło — barwiczka do twarzy służąca w XVIII w. do zaznaczania blekitnych żyłek.

Blekittny — kolor jasnoniebieski, nienasycony.

Błyskotki (błyszczadła) — świecące ozdoby kobiece noszone w XVIII w.

Bobak — futro ze zwierzęcia szczerowatego z rodziny wiewiórek.

Bocik → bot.

Bockorki → boczkorki.

Bockurki → boczkorki.

Boczak — w Wielkopolsce, w XVI–XVII w., rodzaj stanika lub gorsetu.

Boczkorki (bockorki, bockurki) [węg. bocskor, słow. bočkor] — ciżmy typu wsch., o płaskiej podeszwie, sięgające do kostek, noszone w XVI–XVII w.

Bodloch → botloch.

Bodziec (bojec) — kolec przy ostrodze, określenie z XVI w.

Bohaz (bohaza) [tur. boħasý?] — od XVI w. określenie chusty lub szala.

Bojec → bodziec.

Bokobrody → faworyty.

Boksornica — w XVI w. ubiór, zwykle kobiecy.

Bolero [hiszp.] — 1) krótką kamizelkę męską noszona w modzie hiszp., w XVI–XVII w.; 2) krótką kamizelkę kobiecą bez rękawów lub z krótkimi rękawami, noszona na suknię od 1. pol. XIX w.; 3) kapelusz o podwiniętych brzegach ronda, zdobiony pomponami, przyjęty z Hiszpanią w XIX w., noszony w ubiorze męskim, kobiecym i dziecięcym.

Bombazyn (bombia, bombast, bombaz, bombyn, bombzijn) [wl. bombastina?] — lekka tkanina półwełniana, o wątku z gorszej wełny czesankowej i osnowie lnianej, konopnej, bawełnianej, rzadziej jedwabnej, tkana zwykle splotem skośnym, poddawana zabiegowi gotowania w naprężeniu. Jako tania tkanina odzieżowa produkowana w krótkich i wąskich sztukach w XIV–XV w. w Holandii i Anglii, od XV w. w Gdańsku i na Śląsku, w XVII w. także w Toruniu, Elblągu i Królewcu.

Bombycina → galeta.

Bombycinum → galeta.

Bombycyna → galeta.

Bombyn → bombazyn.

Bonet [fr. bonnet] — czepeczek z gazy, batystu, muślinu, wstążek i koronki noszony w XVIII w.

Bonnet [fr. bonnet] — nazwa każdego męskiego i kobiecego nakrycia głowy, które nie jest kapeluszem, czyli nie ma ronda. W star. formę tą miały nakrycia głowy Frygijsyków. W średniowieczu nazwą tą określano głównie męskie nakrycia głowy, w okresie nowożytnym — lekkie czepki kobiece.

Boradek (boracik, boratek) — tkanina wełniana lub półwełniana o jedwabnej osnowie, barwiona, importowana do Polski z Europy zach. od XVII w. Używana na lżejszą odzież.

Bordiura [fr. bordure] — ozdobny pas stanowiący dekoracyjne obramowanie tkaniny.

Borunczuk → burunczuk.

Bort → diament.

Borta (burta) [niem. Borte] — różnej szerokości wzorzysta taśma, wąska tkanina lub jej płat, z jedwabiu, wełny, lnu, czasem z metalowymi niciami, z wzorami, herbami, napisami. Znana od star. Persji. W Europie produkowana co najmniej od XV w., głównie we Włoszech i Kolonii. B. aksamitna często importowana do Polski.

Borytas — odmiana sznukierskiego sznurka.

Bot (bocik, botek, but) [lac. *botra*] — termin używany w Polsce od XV w., określający różne typy męskiego i kobiecego obuwia.

Botal — koronka lub ozdoba pasamoniczna, używana w XVIII w.

Botek → bot.

Botloch (batuch, bodloch, botuch) [niem. *Bodluch*] — od XVI w. określenie okrycia kapelowego z rękawami, służącego „do wychodzenia z łazieni”.

Boton [fr. *bouton*] — guz, guzik, określenie używane od XVI w.

Botuch → botloch.

Boty — obuwie sukienne lub filcowe, zwykle podbite suknem i z wysoką cholewą.

Boucassin [fr.] — kosmata tkanina bawełniana, używana na podszewki pikowanych ubiorów, znana w XIV–XV w.

Bougran (bouqueran) [fr., przypuszczalnie od → byss lub m. Buchary] — 1) cienka tkanina płócienna importowana ze Wschodu; 2) od XVII w. konopna tkanina o splocie płociennym, gumowana i kalandrowana, używana do usztywniania odzieży.

Bouracan (burakan) [fr.] — gruba, nieprzemakalna tkanina wełniana, w procesie apretury kilkakrotnie gotowana w naprężeniu i maglowana. Używana w XVII i XVIII w. na okrycia.

Bourre de soie (bourre de coton) [fr.] — tkaniny jedwabne lub bawełniane, barwne i lekkie, używane w XVIII w.

Bourse (coiffure en bourse) [fr.] — w XVIII w. woreczek z czarnej tafty, do którego wsuwano włosy fryzury lub męskiej peruki, aby chronić kolnierz przed pudrem.

Boy → baja.

Bóbr — okrycie, kolnierz lub inne przybranie futrem z wyprawionej skóry bobrowej. Dobrze spięszaająca się sterć bobra już od wczesnego średniowiecza służyła do wyrobu najlepszych, filcowych nakryć głowy.

Brabanckie towary — określenie różnych wyrobów włóknienniczych i innych, importowanych z Brabantią w pld. Niderlandach. Najczęściej były to tkaniny, dzianiny, kapelusze, pasamony, wstążki i inne dodatki do odzieży.

Braceleta (bracelet) [starofr. bracelet] — naramiennik, bransoleta, określenie z XVI w.

Brale [fr.] — płocienne, krótkie spodnie męskie noszone jako bielizna na Zachodzie Europy w XI–XV w.

Brajcary (brajcarki) — metalowe haczyki, na których zawieszano pas szabli.

Brajtszwanc → astrachan.

Brakselka → manela.

Brama (bram, bramek, bramik, bramka, braska, brom) [niem. *Brame*] — 1) obramowanie listwą materiału, falbaną, haftowanym szlakiem lub pasamaniami wszelkich strojów w Polsce od XV do XIX w.; 2) ozdobna część pol. kobiciego czepka z XV i I. poł. XVI w., naszywana perlami lub złotą głowią.

Brandenbura (brandebura, brandenburgia, prandypura) [fr. *brandebourg*] — suknia zimowa lub okrycie damskie zdobione pasmanterią, noszone w XVII i XVIII w. „Brandebourgs” to rzędy pasmanterijnych pętlic modnych w tym czasie we Francji, w mundurach husarskich i ubiorze cywilnym. Nazwa ozdoby przeniosła się na strój.

Branka → brama.

Bransoleta → manela.

Braszleta → manela.

Brazylia (brezylia) [hiszp. *brasa* — żar ognia] — barwnik czerwony, importowany z Ameryki.

Bredlest → breklest.

Brekla → brykla.

Breklest (bredlest, breklass, breklast, breklaszt, breleszt) [niem.?] — tanie importowane sukno używane w XVII i XVIII w.

Brelök [fr. *breloque*] — ozdobny wisłorek wykonywany ze szlachetnych metali, półszlachetnych kamieni, kości, koralu, szkła, przyczepiany do bransoletki, zegarka, dewizki, paska itp. Modny w XVII–XX w.

Bret (breta, bryt) [niem. *Breite* — szerokość] — 1) szerokość tkaniny; 2) od XVI w. klin w odzieży lub ozdobna w niej wstawka, lamówka. Używano określenia „ubiór w brety”.

Brez → bryż.

Brezent [hol. *pressennings*] — gruba, mocna tkanina z roślinnych włókien (len, konopie), bardzo gęsta, tkana spletem płóciennym, impregnowana. Produkowana co najmniej od XVIII w., używana na nieprzemakalną odzież, okrycia, płaszcze i namioty.

Brezylia → brazylijska.

Breża → kreza.

Bręga → prega.

Brodecem → brozem.

Broderować [fr. *border* — obszyć, *broder* — haftować, upiększać] — obszywać, lamać, wykarczować haftem. Określenie używane od XVII w.

Brokat (brokady) [lac. *broccatum*] — określenie tkaniny wzorzystej, w której tle lub wzór występuje nić metalowa, złota lub srebrna. Zaleca się obecnie ścisłejsze określenie — „tkanina brokatowa”. B. wytwarzano od IX w. w Hiszpanii, później we Włoszech, Turcji, Persji, od XVIII w. we Francji i innych krajach eur. Importowano go do Polski od XVII w., używano na bogate stroje świeckie i szaty liturgiczne.

Brokat aksamitny — aksamit, rzadziej → altembas, w którym partie tła albo wzoru wykonane są dodatkowym wątkiem metalowym złotym lub srebrnym, wprowadzonym technikami broszowania lub lansowania. Produkowane go od XV–XVI w. we Włoszech i Hiszpanii.

Brokatela (brukatela, burgatela, burkatela) [wł. broccatello] — gruba, wzorzysta tkanina półjedwabna, rzadziej lniana. Charakterystyczny relief wzoru uzyskiwano za pomocą grubego, lnianego podstawowego wątku i odpowiedniego naciągnięcia osnow i wątków w procesie tkackim? Wytworzana od XV do XVII w. we Włoszech i Hiszpanii. Importowana do Polski zwłaszcza b. wenecka. Od 2. poł. XVII w. wyrabiana u nas jako tkanina półwełniana o oświetle lnianej, farbowana na żywe kolory i drukowana, przeważnie we wzory kwiatowe, naśladowała wzorzyste jedwabne. Używana jako tkanina dekoracyjna i odzieżowa z przeznaczeniem na suknie, męskie kamizelki i szaty liturgiczne.

Brom → brama.

Bronatnia → brunatnia.

Brost → broszcz.

Brostblach → bruzblach.

Brossza [fr. broche] — ozdoba o różnych kształtach, wykonywana zwykle ze szlachetnych materiałów i zdobiona różnymi technikami; przypinana do sukni, kołnierza lub spinająca część ubioru, znana w Bizancjum i w średniowieczu, szczególnie modna w XVII–XVIII w.

Broszcz (brost, brostowany) — obszycie od dołu sukien i spódnic kobiecych w XVII i XVIII w.

Broszek — ozdoba używana w XVII w.

Broszowanie [fr. brocher, niem. broschieren] — technika wykonywania wzoru na tkaninie dodatkową przedzą, najczęściej wątkiem. Metalowa lub jedwabna, rzadko wełniana lub lniana nić broszująca występuje tylko w miejscach tworzenia ornamentu. Technika b. wątkiem znana była już w tkactwie chiń. epoki Han (206 p.n.e. do 220 n.e.), od VII w. w tkactwie Wschodu, a od XI w. w hiszp., upowszechniona we Francji w XVIII w. Używano jej głównie w tkactwie jedwabiu.

Brozem (brodecem) — w XVII i XVIII w. określenie sposobu noszenia czapki lub męskiego okrycia wierzchniego. Czapkę wkladano na hakier, a okrycie wkladano tylko na jeden rękaw.

Bruebrach → bruzblach.

Brukatela → brokatela.

Brukiesz [niem. brugtsch — z Brugii?] — w XVI w. określenie odzieży, najczęściej zakonnego habitu, uszytej z tkaniny o tej nazwie.

Brunatnia (bronatnia) — tana część odzieży noszona od XVI w. W następnym stuleciu zalecano, aby senatorowie nosili ubiory tej barwy, uszyte z tkaniny wykonanej z niefarbowanej wełny.

Brunatny — kolor przejściowy pomiędzy błękitem a czerwienią. Dopiero w XIX w. brązowy.

Brunet → burnet.

Brusblach → bruzblach.

Bruslać → bluzgier.

Bruslak → bluzgier.

Brusprach → bruzblach.

Brustplat [niem. *Brustplate*] — napierśnik, część zbroi w XIV w.

Bruszak → bluzgier.

Bruzblach (brusblach, brucbrach, blusbrach, brusprach, brostblach, lucbrach, rusblach) [niem. *Brustblech*] — w XIV–XV w. napierśnik, część zbroi.

Bryczesy [ang. breeches] — spodnie wojskowe lub do konnej jazdy, zwęzane na łydce, noszone od przełomu XVIII i XIX w.

Bryduje [brydnice] — ozdoby wycinane z aksamitu, używane w XVII w.

Brygandyna [fr. *briquandine*] — 1) skórzana lub sukienka kurta naszywana metalowymi kółkami lub płytkami, uchrzecie ochronne znane w zach. Europie już w V w., w Polsce w XII–XIV w.; 2) w zach. Europie w XV w. półżrojek z zachodzącymi na siebie poprzecznymi płytkami lub metalowymi pierścieniami.

Brykla (brekla) [niem. *Pröckel*] — rogowe lub trzcinowe usztywnienie gorsetu.

Brylant → diament.

Brynda [biał. *perebrynduwały*] — w XVI w. błyskołka, ozdoba kobiecego stroju, może także cały ubiór.

Brystach — napierśnik noszony przez Żydówkę jako oddzielny przód stanika w formie tkaniny zakończonej u góry dwiema wstążkami do wiązania, a u dołu przytrzymującą ją w pasie zakładką. Był on obficie zdobiony haftem lub metalowymi koronkami.

Bryt → bret.

Bryż (brez, bryz, bryzik, bryżczek, bryzyk) [średniow. niem. *Brise* — obramowanie] — od XIV w. przybranie odzieży, kryza, haft, bramowanie. W XVII–XVIII w. termin b. używany był w znaczeniu gorsu żabotu.

Brzeczka — roztwór wodny roślinnych garbników. Użycie kolejnych b. o coraz większym stężeniu doprowadzało do wygarbowania skóry.

Brzoskwiniowy — 1) żółtawy kolor owocu brzoskwiń; 2) bladoróżowy, jak kwiat jej zwyczajnej odmiany; 3) potocznie, niewłaściwie — kolor jasnożółtoszary.

Brzuszak → bluzgier.

Buch → bufa.

Bucha — 1) okrycie uszyte krojem → kierel, o odwiniętym kołnierzu, bez worka na plecach i wypustek; 2) w XVI w. także obszycia ubiorów.

Buchaler — tkanina tur. znana w Polsce w XVII–XVIII w.

Bucht — wypustka, szmerunek lub haft najczęściej stosowany w kobiecym stroju w XVI i XVII w.

Budka (kapotka) [fr. *capote*] — kapelusz damski z korica XVIII w. Początkowo było to wygięte, prostokątne rondo, które przywiązywano do głowy wokół policzków. W okresie I Cesarstwa b. to mała walcowata główka, rondo rozszerzone i zaokrąglone przy twarzy. W okresie Restauracji — rondo duże, sterczące nad czołem, zaokrąglone przy policzach, później okrągłe z większą główką. B. robiono ze słomki, filcu lub tkanin, dekorowano wstążkami, falbankami, sztucznymi kwiatami, półrami i pasmańciami. B. noszono do l. 60. XIX w.

Bufa (buch, buf, buflik) [starofr. *bouffier*, niem. *Buff-Armee*] — 1) w średniowieczu brzegi zbroi podniesione na ramionach; 2) od XVI w. pas marszczony na brzegach tkaniny, tworzącej ozdobną wypukłość.

Bukaran (bukran) [fr. *bougran*] — lekka tkanina jedwabna, bawełniana, lniana lub z dwóch rodzajów przedzy, używana od średniowiecza.

Bukatowe skóry — wyprawione skóry rocznych cieląt.

Bukran → bukaran.

Bukur — ciemna tkanina jedwabna, używana zwłaszcza w XVII w. na pograniczu z Mołdawią.

Bullony → epeolty.

Bulla → bullia.

Bulat [tur. *pulet*, z per. *pulad* — stal] — 1) krótka wsch. szabla o krzywej głowni, z silnie rozszerzającą się częścią dolną zwaną płorem. Broń lekkich chorągwian jancarskich z czasów Jana Sobieskiego, używana jeszcze w XVIII w.; 2) nazwa stali damasceńskiej.

Buławia (buławka) [klip. *baław*, *buława*, ros. *булава*] — krótka laska zakończona ozdobną gałką, symbol władzy wojskowej. Składała się z drzewca (metalowej laski) i kulistej, zwykłe metalowej głowicy, często zdobionej złotem lub srebrem. W Polsce weszła w użycie w XVI w. jako oznaka władzy hetmańskiej. Na Wschodzie jest to broń obuchowa.

Bulla (bullia) [lac. *bulla*] — wypukła ozdoba odzieży używana w XVI w., główka złotego gwoździa.

Bumbzijn → bombazyn.

Bunda [wg. *bunde*] — 1) zimowa burka z filcu, sukna, niekiedy podbita futrem; 2) wełniana narzuta górali karpackich.

Bunt — 15 sztuk skór futerkowych.

Buńczuk [tur. *bondżuk* — paciorek, talizman] — ozdoba w postaci chwastu z koriskiego włosia, używana od XV w. na Bliskim Wschodzie. W Polsce od XVII w. to oznaka wyższej władzy hetmańskiej. Chwasty, których liczba zależała od piastowanej godności, umieszczano na ozdobnym drzewcu, zakończonym metalową kulą, półksiężycem itp. B. ujęty w ozdobną statkę z kolorowych lub złotych sznurków zawieszano także na szyi konia.

Bura → burka.

Burakan → Bouracan.

Burat (durat, durata) — tkanina wełniana wytwarzana w XVII w. w Zuryczu, używana w Polsce w XVII–XVIII w.

Buratto [wl.] — rodzaj rzadkiej gazy z grubą przędzą podobnej do statki, o dekoracji haftowanej różnymi technikami, rozpowszechniony we Włoszech.

Burdalon (burdon) [fr. bourseau] — obramowanie lub złoty galon używany w XVII i XVIII w.

Burel [fr.] — szerokie sukno, średniej jakości, wyrabiane w średniowieczu w zach. Europie i sprowadzane do Polski.

Bureta [fr. bourrette] — jedwabny surowiec odpadkowy do wyrobu tkaniny o tej samej nazwie.

Burgatela → brokatela.

Burgoneta → szturmak.

Burka (bura) [per., tur. bürke — płaszcz od deszczu] — 1) długie okrycie wierzchnie, często z kapturem, wykonane z filcu lub grubiej tkaniny wełnianej; 2) wśród Skłowian grubie płótno tkane z farbowanej przędzy; 3) płat pióśni wełnianej, wielblądziej, zajęcej lub króliczej, także wymodelowane z niego okrycie.

Burkatela → brokatela.

Burla [kaz. burlat] — bawełniana tkanina importowana z Turcji w XVII w.

Burnet (burning, burnit, brunett, brunet) [ang. burning cloth, fr. brûlé] — palone sukno ang. wytwarzane w średniowieczu, w XIII w. głównie w Bewerly. Zasane w Gdarsku w XII w. Podczas apretury przypalano zbędne nici na powierzchni tkaniny.

Burnus (albornos) [gr. býros, ar. burnus] — 1) wełniana oponica z kapturem używana przez Arabów. Na ziemiach wsch. Rzeczypospolitej noszono b. zrabowane przez Kozałów; 2) peleryna z kapturem znana w modzie w 60. i 70. L XIX w.

Burotka (gurotka) — lekka tkanina wełniana, z której szyto → czamary w 1. poł. XVII w.

Bursa [lac. bursa] — 1) od XV w. mieszek na pieniądze, worek, sakiewka; 2) od XVI w. sztywna, kwadratowa toraska do przechowywania → korporalu. Z tej samej tkaniny wykonywano → paramenty mszaalne.

Burskie cyngatury [od Bursa m. w Turcji] — importowane z Turcji w XVII i XVIII w. tkaniny i pasy jedwabne.

Burszlak — okrycie kobiece noszone w XVII–XVIII w.

Burta → borta.

Burunczuk (buruńczuk, horonczuk) [tur. büründžük] — tkanina z jedwabnej przędzy i metalowych, złotych lub srebrnych nici, importowana z Bliskiego Wschodu, używana w XVII–XVIII w. na sukni, zasłony itp.

Buskier → bluzgier.

Busto [wl.] — wenecka nazwa sztywnego, wydłużonego na przedzie stanika, noszonego w XV w.

But → bot.

Butonierka [fr. boutonnierre] — 1) mały flakonik na kwiaty przypinany do kobiecego stroju balowego w XVIII i XIX w.; 2) dziurka w klapie marynarki, żakietu itp., w której wkłada się kwiat lub miniaturowe odznaczenia.

Buzdygan [tur. bozdağhan] — broń obuchowa o gruszkowatej, stalowej głowicy po-dzielonej na 6–8 piór, używana na Wschodzie do walki wręcz, oraz jako oznaka dowódcy. B. zdobiono zwykle bogato wsch. ornamentyką (inkrustacja, rzeźba itp.). Rozpowszechniła się w Polsce jako oznaka godności pułkowników, rotmistrzów, poruczników oraz mistrzów i starszych ciechowych.

Byss [gr., łac. bssos] — ciemna, kosztowna tkanina lniana wyrabiana w star. Egipcie i w średniowieczu z przeznaczeniem na drogocenne szaty.

C

Cabaciolum → jopula.

Cabacium → kabat.

Caban — dorosły baran, cap.

Cajg (ciech, cejj) [niem. Zeug] — tkanina wełniana lub półwełniana na bawełnianej osnowie, niekiedy bawełniana, z najlepszych gatunków surowca, zwykle o splocie skośnym, kolorowo biała, przeważnie w podłużne paski. Wyrabiana w krajobrazie niem., od XVI w. na Słowacji i od XVII w. w Polsce. Najtańsza tkanina odzieżowa, używana głównie na spódnicę i odzież roboczą.

Calceus [łac.] — w star. Rzymie trzewik przykrywający całą stopę, bywał przymocowany rzemykami krzyżującymi się na podbiciu i ponad kostką, miewał także długi, spiczasty nos.

Calèche → kolaska.

Caliga [łac.] — 1) obuwie żołnierzy i centurionów rzymskich, o grubej, nabitej gwoździami podeszwie i cholewce przykrywającej goleń. Przytwardzano je rzemieniami, które pokrywały podbicie i dolną część nogi; 2) w inwentarzu z 1545 r. wymieniane są „caligae alias pończochy” — nogawice z tkaniny ze skórzonymi podeszwami; 3) w XVI–XVII w. określenie sukiennych lub skórzanych spodni szytych czasem krojem → pluderów lub → marynałów.

Calkowy — dorosły, określony dojrzałego zwierzęcia fiterkowego.

Calojedwabny — w XVI w. wykonany z czystego jedwabiu.

Calun [starofr. chafon] — ubiór lub okrycie, w którym chowano zmarłego.

Canezou [fr.] — duży kołnierz lub pelerynka z marszczonym kołnierzkiem pod szyją, niekiedy z rękawami, sięgającą najdalej do pasa, noszona w modzie fr. w l. 1799–1870, głównie w okresie romantyzmu. Uszyta z lekkich tkanin, najczęściej muślinu lub batystu, noszona zwykle na sukniach z długimi rękawami.

Cannelé → ryps.

Cannetille [fr.] — złożony spłot tkaniny dający charakterystyczne krótkie żebryka na powierzchni tkaniny, tworzące jednobarwny wzór z małych prostokątów, w układzie szachownicowym przesuniętym. Także nazwa tkaniny o tym splocie, wzbogaconej niterą broszowaną lub lansowaną metalową lub jedwabną nitą.

Capa [hiszp.] — kolisty, męski płaszcz hiszp., noszony od XVI w. Sztyz z ciemnego sukna, siegał do połowy lydki i był rozmaicie drapowany. Służył także jako okrycie matadora w walce byków.

Car — w Poznaniu, w pocz. XVII w. rodzaj futrzanej opuszki przy czapce.

Caraco → karako.

Carbotina [lac.] — obuwie star. Greców i Rzymian, głównie chłopów. Składało się z podszewki z wołowej skóry, zawiązanej po bokach, przymocowanej rzemieniami krzyżującymi się na podbiciu i dookoła dolnej części lydki.

Carmagnole [fr.] — kamizelka rzeźniczka należąca do ubioru rewolucjonistów fr. w końcu XVIII w.

Casaquin → kasatynka.

Çatma [tur.] — tkanina z aksamitnym wzorem iitem o splocie atlasowym. Wyrabiana w Bursie od XV do XVIII w. z przeznaczeniem na stroje sultanańskiego dworu.

Catogan [fr.] — wiązanie czarną wstążką męskich długich włosów lub tyłu peruki, znanie w koronie XVIII w.

Caber → czamber.

Cefalkowa → czwialkowa.

Cefch → cajg.

Cejg → Cajg.

Cejlonit → spinele.

Cejtuchowe futro — w XVII w. określenie skóry futerkowej z czarnych lub farbowanych na czarno królików.

Cekla [wl. *zeochino*] — błyszcząca, cienka, złota lub srebrna blaszka, zwykle okrągła, z dziurką do przewlekania nitki. Od XVIII w. element haftu na ubiorach liturgicznych, teatralnych, wieczorowych i ludowych.

Celadonowy [fr. *céladon*] — seledynowy, czyli kolor roślinowej zieleni.

Celeste — kolor jasnoturkusowy.

Celicja — cylicja.

Celiccyja → cylicja.

Celiówka — suknia kobieca, także chlopska, barwna, noszona w XVIII w.

Celowane futro — powiórnie zestawiane i zszywane z kawałków.

Celp [czeplik] — w XVI–XVII w. kobieta ozdoba głowy lub lekka pelerynka z guzikami i pasamonami.

Celpa — 1) suknia lub lekki płaszczek kobieczy z guzikami, noszony w 1. poł. XVII w.; 2) damskie pantofle na wysokich obcasach noszone w XVII i XVIII w.

Celta [niem. *Zelt*] — namiot — tkanina z grubej przędzy używana na namioty, osłony pomieszczeń lub wozu oraz na ciepłe okrycia.

Cendal → sendal.

Cendat — tkanina jedwabna używana w XV w.

Centka → cętka.

Cep [cepy] — laska z wisiorami, zartobliwa broń biaława.

Ceplik [czeplik] [niem. *Zopf* — warkocz] — w XVI w. część ubioru kobiecego, przepaska na głowę, w XVIII w. warkocz.

Ceprum → scepter.

Cepy → cep.

Cereglele [niem. *Zärke?*] — w XVI–XVIII w. ozdobne dodatki do kobiecego stroju.

Cerm — czerm.

Cernoressa → czarnoresza.

Cewka — rurka służąca do nawijania przedzy lub nić.

Cętka [centka, cętuska] [lac. *cinctus, cinctum*] — w XV–XVI w. blaszka naszyta dla ozdoby na strój. Obok blaszki naszywano też wisiorki metalowe, bursztynowe lub szklane.

Chaba → aba.

Chabelkowe → abelkowe.

Chaber → bławat.

Chainse [fr.] — spodni ubiór dla obu płci w XII w. Zwykle dłuża do stóp tunika z rękawami.

Chaledon [kalcedon] — mineral, wypolerowany, ma polisk szklisty lub woskowy, bezbarwny jest zwykłe zmętniały, biały; może być też szary, brunatny, żółty, zielony, czerwony lub niebieski.

Chalał → halaj.

Chalat [chylat, chylet, hilati] [ar. *chola'a* — zdjąć] — istniało 8 kategorii ch.-kaftanów zależnie od ceny futra i wierzchniej tkaniny, z jakich były wykonane. Ch. stanowily dar — wliczał zdjmowaną okrycie i wręczal je dostojnikowi. W XVII w. nastąpiła zmiana znaczenia terminu, którym zaczęto określić żydowską → kapote lub → kaftan, wykonane z materiałów niskiej jakości.

Chamberguoli [fr.] — jedwabna tkanina odzieżowa sprzedawana w Warszawie w XVIII w.

Chamcha → kamcha.

Chamois [fr.] — kolor skóry zamszowej, żółtopłowy.

Chantilly [od Chantilly, m. we Francji] — koronka klockowa, zwykle jedwabna, czarna, modna w XVIII i XIX w.

Chapeau bras → kapelusz stosowany.

Chapeau de parement [fr.] — aksamitny kapelusz na filcowym stelażu z wysoką głowką, z metalową ozdobą na szczytce, na rozwiniętych brzegach wykorzystany futerkiem. W l. 1430–1440 noszony w modzie dworskiej, występuje w pol. zabytkach.

Chaperon [niem. Schaperun, Gugel] — kaptur szyty z fantazyjnie wycinanego sukna, noszony w XIII–XVI w.

Charapin — jedwabna lub półjedwabna tkanina odzieżowa sprzedawana w XVIII w.

Chausses [fr.] — nogawki z sukna, noszone w modzie zach. w XIII–XV w., nie złączone, przywiązywane do ubioru. Od 2. poł. XIV w. zaczęto je zszywać jako nogawice spodni.

Chazuka → hazuka.

Chczitel — niewzorzysta bliżej części kobiecego ubioru z XV w.

Chemise [koszulka] [fr.] — lekka muślinowa lub batystowa suknia kobieca, noszona w modzie paryskiej od ok. 1780 r., zdobiona niekiedy tamborkowym haftem i przepasywana szarfą. W Polsce określana jako koszulka.

Chergedebr → serzedebr.

Chędostwo → ochędostwo.

Chiné [fr.] — jedwabna, rzadziej lniana lub bawełniana tkanina o splocie płociennym lub atlasowym z efektem drgających, lekko zamazanych smug lub wzorów barwnych zwanych w Polsce „miążycami”. Produkowana w Europie od k. XVII w. jako wyraz orientalizacji tkactwa inspirowanego techniką → tkatu, popularna w XVIII w.

Chińska — w XVIII w. tkanina lub inny wyrób importowany z Chin bądź z Europy zach. naśladowujący chiń. ornament.

Chiton [gr.] — płocienny ubiór star. Greków, pochodzenia jońskiego, znany od czasów Homera. W okresie archaicznym krojony kloszowo i płisowany, a w klasycznym dwa proste kawałki tkaniny zszywano po bokach i spinano na ramionach → fibulami. Dostojniacy i osoby starsze nosili ch. długie, a młodzież i wojsownicy krótkie. Ch. kobiece miały odgięty na zewnątrz górny brzeg sięgający do pasa lub bioder; w okresie hellenistycznym ch. przepasywano pod piersiami i wydłużano z tyłu.

Chlajna [gr.] — w star. Grecji prostokątny płaszcz wełniany, spinany na piersiach lub prawym ramieniu. W czasach Homera odzież żołnierzy i wieśniaków. W rzeczywistej epoce klasycznej w ch. przedstawiano filozofów.

Chlamida [gr.] — w star. Grecji wierzchnie okrycie męskie w formie prostokątnego płata wełnianej tkaniny, o trzech bokach prostych i czwartym zaokrąglonym, zapinana → fibulą na ramieniu lub pod brodą. Strój jeźdźców i podróżnych.

Chlor — aktywny chemicznie gaz używany od XVIII w. do bielenia płóćni.

Chlorospinel → spinel.

Chłopiec (piesek) — narzędzie do ściagania obcisłych butów z cholewami, złożone ze stołeczką z podstawką.

Chłopka (pejzanka) [fr. paysanne] — szeroka, zwykle zmarszczona w pasie spódnicę, uzupełnioną stanikiem. Rodzaj chłopskiej → rogówki w XVIII w., a → krynoliny w XIX w.

Choboty (czoboty) — 1) szerokie spodnie męskie do kolan, watowane i uszytynione, sztyte niekiedy z wzorzystych tkanin, lub „rzecane”, tj. zdobione drobnymi nacięciami, noszone do ubioru sztygego według mody hiszp. z XVI w.; 2) buty bez obcasów, z cholewami z barwnego saffamu, noszone do stroju narodowego (czobot); 3) w XVI w. ozdoby męskiego stroju uszytego według mody wł. i hiszp.

Chochoł — w XVI–XVII w. wysoka fryzura kobieca lub okrągły wierzch wysokiej czapki.

Chodaki — pantofle skórzane lub tekstylne na drewnianej podeszwie, noszone przez obie płci w ubiorze ludowym całej Europy. Znane także w Polsce obuwie z łyka lub najgrubiej skóry wyrabiane przez → pantosiarzy lub chodaczników w XVI–XVII w.

Cholewa — od XVI w. górna część długiego buta. W następnym stuleciu ch. sięgały wysoko, aż do biodra.

Cholesznie [ukr. chołoшні] — sukienne spodnie zimowe noszone przez wieśniaków w XVI–XVIII w.

Chomla (chomlica, chomelka) — w XVI w. przepaska na głowę podtrzymująca włosy. Do XVIII w. także ozdobny czepek damska.

Chopinos → muły.

Chrubiki — naszyicia na czapkach noszonych w Wielkopolsce w XVII w.

Chryzoberyl (złotoberyl) — glinkan berylu o kryształach zabarwionych na różne odcienie zieleni, niekiedy żółtawych lub brunatnych. Wysoko ceniony szmaragdowozielony lub trawiastozielony, zwany aleksandrytem, w świetle sztucznym zmienia barwę na czerwoną lub fioletowoczerwoną.

Chryzolit (kamień złoty, złotogorący, krisolit) — kamień szlachetny, żółty, w różnych odcieniach zieleni, czasem brunatny lub czerwony. Znany w Europie od wypraw krzyzowych, często używany w Polsce.

Chryzolit wschodni — handlowa nazwa zielonawego → szafiru.

Chryzopraz — kamień półszlachetny, odmiana chalcedonu o barwie jabłczanozielonej, mętny, słabo przeświecający, czasem ma brunatne albo białe żyły lub smugi.

Chrzypt (chrzept) — futro ze skór z grzbietu różnych zwierząt.

Chusta (chuštka, chućisko, sudarium) — płat tkaniny lub dzianiny różnej wielkości i kształtu, używany jako okrycie głowy, szyn, ramion i całego tułowia, głównie przez kobiety; termin znany od XIV w. Ch. do nosa używano powszechniej od XVI w.

Chwast (kwast, kwost, kutas) [tur. kutaz] — wyrob szmuklerski w formie pędzla-wisiora wykonanego z nitek jedwabnych, wełnianych, bawełnianych, metalowych, sznurka pasamonistycznego lub frędzli, używany co najmniej od XV w. jako ozdoba odzieży i wnętrz mieszkalnych.

Chwelich → cwelich.

Chwieletowy → fialkowy.

Chwilich → cwelich.

Chwiolkowy → fialkowy.

Chylat → chalat.

Chylet → chalat.

Ciałkowy → cielisty.

Ciamara → czamara.

Ciasnocha — koszula uszyta z wąskiej sztuki płótna, noszona na ramiączkach lub jako dolna jej część doszywana do górnej, sporządzanej z lepszej tkaniny, także opaska na biuście.

Ciągnięte tkaniny (lite tkaniny) — zwykle jedwabne z dodatkowym wątkiem metalowym. Litym określiła się i teraz wszelkie wyroby tkane w ten sposób. Nazwa z XV-XVIII w.

Cielisty (ciałkowy) — kremoworóżowy, kolor naśladujący jasną karnację skóry białej kobyły.

Ciemiec → zamusz.

Ciemierzyca — ubiór wykonany z zamusu, noszony w XVII w.

Cierlenie — zabieg stosowany w obróbce lnu i konopi, polega na kruszeniu i tarciu wymiędzonych łodyg. W większych ośrodkach płóciennictwa eur. już od XVII w. stosowano młyny do lnu poruszane napędem wodnym lub kieratem zwierzęcym.

Cierlica — narzędzie do cierlenia lnu i konopi złożone ze strzynki i ruchomego miecza, znane w Polsce co najmniej od XIII w.

Ciermak → giermak.

Cięciwka — rodzaj → sznurka szmuklerskiego.

Cięgatora → cynkatura.

Cingulum → pas.

Cireassienne [fr.] — domowa suknia noszona w 2. poł. XVIII w. W kroju zbliżona do → poloneski, ale posiadała draperię z tyłu, a faldy były upięte na naszytych wstążkach.

Cirkul (cyrkus) — określenie krawieckie okrycia krojonego z koła, np. „plaszcz w cyrkule” noszony w XVIII w.

Cizmy (boczkorki, ciżemki, czyżmy) [tur. cizme, węg. csizma] — płytkie obuwie o płaskiej podezwie, bez obcasów, z cholewką sięgającą najwyższej do kostek. W Polsce od średniowiecza zwano je także → boczkorkami. W modzie eur. w k. XVIII i XIX w. były pantoflami damskimi. W ubiorze ludowym występują jako najprostszy typ obuwia.

Coculla [lac.] — faldzisty, długи płaszcz do stóp z szerokimi rękawami, bez kołnierza, często z kapturem. Stanowił okrycie wierzchnie wielu zgromadzeń zakonnych.

Colobium [łac.] — 1) dłużna tunika bez rękawów, wkładana przez głowę, rodzaj → oponicy z otworami na ręce; 2) szata liturgiczna bez rękawów lub z krótkimi rękawami, najczęściej biała.

Coltrysz → koltrysz.

Comsza → komża.

Comsza → komżyczka.

Conroy bank → gotowanie w naprężeniu.

Cornette [fr.] — zakończenie średniowiecznego, sukiennej kaptura.

Corps [fr.] — kobieca lub dziewczęca → sznurówka, usztywniana na fiszbinach, przodem zdobiona galonami, noszona od XVII w.

Cortel → kortel.

Corset fendu [fr.] — w XIII w. ubiór męski, później także suknia kobiecego bez rękawów z głęboko wykrojonymi bokami, od biodra poszerzana kiltami, moda od poł. XIV w. w krajach Europy zach. i środk. Stanik obszywano często gronostajowym futerkiem.

Cracoves — trzewiki określane w Anglii jako pochodzące z Krakowa, we Francji „à la poualaine”, czyli z Polski. Były to obuwie charakteryzujące się wydłużonym noskiem oraz jezykiem zakrywającym podbicie i fantazyjnie odwiniętym. Moda na nie, panująca w Polsce w XIII w., razila gust Agnieszki, siostry przyrodniej cesarza Konrada III, a żony Władysława II Wygnanica. Nie jest pewne, czy moda na c. powstała w Polsce, czy też za pośrednictwem naszego kraju przekazana została na Zachód z Bliskiego Wschodu.

Crepida [gr. *kreptis*] — w star. Grecji męskie i kobiece obuwie składające się z podeszwy i wąskiego paska skóry osłaniającego bolki stopy i pięty, z rzemykami przytrzymującymi obuwie na nodze.

Crinale → wieniec.

Crusina — wierzchnie okrycie z sukna, podbijane futrem, noszone w średniowiecznej Polsce.

Cudzoziemska robotka (niemiecka robotka) — w XVI–XVIII w. określenie kroju ubiorów według mody zachodnioeuropejskiej, przekazywanego do Polski najczęściej przez kraje niem.

Cul de Paris [fr.–paryski tył] — rusztowanie metalowe lub poduszczka umieszczena z tyłu pod spódnicą. Moda z k. XVIII oraz I. 70. i 80. XIX w.

Culotte [fr.] — spodnie do kolan z wąskimi nogawkami, szyte według mody paryskiej, noszone w XVIII i pocz. XIX w.

Cwikiel (czywikel) [niem. *Zwickel*] — klin rozszerzający różne części ubioru; od XVI w. modelujący na lydce dziane poróczochy, często zdobiony haftem.

Cwielich (chwelich, chwilich, cwilich, čwielich) [niem. *Zwölfech*] — tkanina lniana, konopna, później bawełniana lub z połączenia tych surowców, o splocie skośnym lub wielorządkowym. Wyrabiana od XIV w. w miastach Śląska i Małopolski, droższa od dreliczu, używana na bieliznę, pościel, tanią odzież i pasy.

Cwykiel → cwikiel.

Cybuch [tur. *çybuk*] — część fajki.

Cyc [indienne, syc] [ang. chintz, hol. sids, fr. indienne] — cienka tkanina bawełniana, biała lub kolorowa, często drukowana w barwne wzory gładkosciana w kalandrach. Od XVII w. importowana z Indii, a w XVIII w. wyrobiana w manufakturach eur., w k. XVIII w. także w pol. w Warszawie i Niemirowie. Modna w ubiorze i obiciach okresu oświecenia.

Cyces [hebr.] — frędzle → talesu.

Cyfry — parzenice.

Cygnowy — kolor morskiej zielony.

Cyjara (cyjarts) → tiara.

Cylcja (celicia, celycja) — tante sukno z osnową → nitkowaną i wątkiem z cienkiej, szarej wełny, używane na spodnie i okrycia w XVI–XVIII w.

Cylinder [lac. cylindrus] — wysoki, sztywny kapelusz z walcową głowką i wąskim rondem. Pojawił się w modzie hiszp. w 2. poł. XVI w. jako uzupełnienie modnego stroju. Ponownie zaczęto go nosić w 2. poł. XVIII w. i w XIX w. m.in. w mundurze wojskowym.

Cymmer [wieg. cymmer, fr. cymmer] — kilt przy nakryciu głowy.

Cymfee — zamka.

Cynamonowy — kolor rdzawobrązowy.

Cyndelin [fr. cendal, niem. Zindel] — cienka tkanina jedwabna o splocie płóciennym używana w XVI–XVIII w.

Cyndert — tkanina używana w XVII w., zapewne importowana ze Wschodu.

Cygngatury → burskie cyngatury.

Cynkatura [categorią, czingaturala] średnioi. lac. ctingatura] — od XVI w. różne rodzaje pasów i przepasek, od jedwabnych do sukiennych, służące podtrzymywaniu dzieci uczących się chodźć. Por. → arus.

Cynkowane futra — skóry rysów, lampartów i innych zwierząt, naturalne lub barwione w cętki.

Cynober — starczek ręci używany jako mineralny barwnik.

Cynowacyna (cynowaty) — tkanina, której nitki pozornie idą na ukos. Krosto czyniono o 3–8 nicielicach pozwalało na wykonanie wzoru w kształcie figury złożonej z dwóch trójkątów stykających się ze sobą wierzchołkami.

Cyp [niem. Zipf, Zipfel — spiczasty] — w XV w. ozdobny kutas u kaptura, frędzla, także cały kaptur.

Cypryska nić — lana, czasem jedwabna nić szczerleń owinięta połzającą plevelką z kiszek owojących albo światiskowych. Wyrobiana na Wschodzie, sprawdzana do Europy przez Cypr, używana do kosztownych haftów.

Cyrkon → hiacynt orientalny.

Cyrkul → cirkul.

Cytryn — żółto zbarwiona odmiana kryształów kwarcu.

Czabaj — ubiór męski noszony w XVI w.

Czachel → czehel.

Czachlo → czehel.

Czaczko — w XVI w. wylegantowana osoba, piękniś.

Czadra → czarcza.

Czako (giwer) [wieg. csáko] — od XVI w., w narodowym ubiorze węg., nakrycie głowy o podnieśionym i przylegającym do głowy rondzie z wycięciem z lewej na prawą stronę. Poźniej wojskowe nakrycie głowy w kształcie «świętego stożka» (pozajatkowo szerszego u góry, od poł. XIX w. węższego, z małym denkiem), z filcu lub skóry obciążonej suknem, cz. oficerów zdobione kitą i pomponami.

Czamara (czamara) [ar. summur, tur. czamper, czepen, hiszp. chamara] — w XVI i XVII w. długie okrycie, częściej kobiece, zwykle podbite futrem i ozdobione szamoraniem. Cz. „do sypiania” podbijano lekkim futerkiem. W XVII–XIX w. ubiór męski, noszony nie → żupan, o kroju zbliżonym do → kontusa, ale z leżącym, wykładanym kołnierzem, prostymi, nie rozcinanymi rękawami i dwustronnym szamorowaniem przy rozcięciu. Od 1790 r. zbliżona krojem do → surduta. W XIX w. noszenie cz. było wyrażeniem patriotyzmu. W powstaniu styczniowym pełniła ona rolę munduru.

Czambor (caber) [per. czambor — grzbiet] — w XVII w., w Poznaniu, określenie futra grzbietowego zwierzęta futerkowych różnych gatunków.

Czamlet → kamlet.

Czapka (czapczyc, czapczyna, czapczysko, czaplica, czepka, szapka) [lac. coppa, średniow. niem. Schipfel — wieniec] — 1) nakrycie głowy różnych kształtów, bez ronda, niekiedy z daszkiem. Najczęściej z filcu, ale i z tkanin, dzianin i skór. W XIX w. cz. nosili też kobietę; 2) w XV–XVI w. czapka do określonej → infuji, mitry.

Czapnik — rzemieślnik wykonyujący zwykle filcowe czapki. W czechach poł. XIV w.

Czapraga — guz z haftką do zapinania → delii z krótkimi rękawami. Nazwa ta pojawia się w 1536 r.

Czarzaf (czadra, czarsza) [per. tur. czarszaf] — tradycyjna częścь ubioru muzułmańskich kobiet, zasłona głowy pozostawiająca tylko otwór na oczy.

Czarnoresza [cernoressa] [ros. cernajurkasa] — w XVI w. habit prawosławnych zakonników.

Czarsza → czarcza.

Czareczyny [tur. czakszır] — długie spodnie wojskowe, zwykle sztyte z płótna, noszone w XVII i XIX w.

Czechel (czachel, czachlo, czehel, czehellek, czechlik, czechlo) — 1) w XV–XVIII w. sukna lub koszula, najczęściej kobieca; 2) okrycie płóciennym używane w laftach; 3) śmiertelna koszula.

Czechman (czekman) [kip. czeckman] — 1) wierzchni ubiór męski noszony w Polsce w XVIII w. na żupan, różniący się od → kontusa normalnie wykładanymi rękawami, zszyciymi w ciebę lub też rozcinnymi po zewnętrznej stronie do lokcia. Cz. miał podszewkę z tejże tkaniny co żupan, ok. 1750 r. stojący kołnierz, później długi, wykładany, niekiedy wycinany w ząbki i bieżący złotym szmurek. Piotr Sapieha

wylansował na sądach w Poznaniu biały cz. multanowy, podbitý błękitnym aksamitem. Ok. 1750 r. rozpowszechnił się on wśród szlachty, a później nosiła go służba; 2) tatar, ubiór męski.

Czeczuga → ordynka.

Czekan [tur. *czakan*] — broń obuchowa o drzewcu długości laski i żelezu w formie siekierki, używana w Polsce już od X w.

Czekatek — kaftanik lub domowa suknia płócienna, często haftowana, noszona w Wielkopolsce w XVII w.

Czekman → czechman.

Czekuladowy — kolor jasno- lub ciemnobrązowy.

Czelp → celp.

Czekmen — okrycie sukienne importowane w XVIII w. z Kaukazu przez Krym.

Czember [per.] — w XVII w. chustka na głowę.

Czepiec (czepek, czipek, czypek) — kobiece nakrycie głowy bez ronda, przylegające lub usztywniane, wykonywane z różnych wyrobów włókienniczych. Usztywnianiem uzyskiwano różne kształty. W kulturze chrześc. obowiązkowe nakrycie głowy mężatek zakrywające włosy.

Czepiennik — od XVI w. rzemieślnik wykonujący czepce.

Czepka → czapka.

Czeplik → ceplik.

Czeplowy — w XVI w. określenie związane z nakryciem głowy.

Czerata — płótno woskowane, cerata.

Czerkas — tkanina wełniana, gładka lub w pasy, używana w XVIII w. na salopy, suknie, spodnie.

Czerkieska — długie okrycie futrzane z zapięciem pasamonistycznym noszone w XVIII w., zwłaszcza na ziemiach wsch.

Czerm (czermo, cerim) — określenie pasa do szabli, podane w statucie krakowskich pańskiów z 1518 r., używane do XVIII w.

Czernidło — barwnik używany w szewstwie do czernienia obuwia.

Czerń — czarny ubiór, często oznaczający żałobę.

Czerpanek → serpan.

Czerwiec — barwnik wyrabiany z samiczek owadów z rzędu pluskwiaków żerujących na korzeniach rośliny zwanej czerwcem. Po wysuszaniu eksportowano go z Polski, Litwy i Ukrainy do Europy zach., a nawet do Azji. Od XVI wpierało go w handlu → koszenie.

Czerwień książęca — kolor czerwony o szczególnym odcięciu uzyskanym przez polączenie → kermesu z barwnikiem niebleskim.

Czerwień turecka — barwnik czerwony używany od dawna na Bliskim Wschodzie i w pkl. Rosji. Od XVI w. znany pod nazwą → krapu.

Czerwonoskórnictwo — wyprawianie skór miękkich, bydlęcych, baranich i końskich garbnikami roślinnymi i barwienie ich na różne kolory. Cechy cz. istniały w Polsce od XV w. I już wtedy posiadały młyny do rozdrabniania garbników.

Czesanie — szczotką włókien przed przedzeniem, znane w Polsce co najmniej od XI w.

Czeskie koronki — klockowe, z lnianej przędzy, wyrobiane w Czechach od XVI w.

Czimet → kwef.

Czingatura → cynkatura.

Czipek → czepiec.

Czoboty → choboty.

Czochranie — czesanie i zgrzebienie wełny.

Czołenko tkackie (wrzeciono t.) — część krosha służąca do przerzucania wątku w utworzony przez nicienice przesmyk, przeplatając go w ten sposób z osnową i w efekcie tworząc tkaninę.

Czółko (czółeczko, czólenko) — 1) opaska lub mały czepeczek damski; 2) ubiór na głowę Krakowianek; 3) czólenka to także płytkie pantofle używane w XIX i XX w.

Czrzewiczek → trzewik.

Czrzos → trzos.

Czub (czubek, czup, fontanges) — 1) stercząca fryzura określana jako tatar., a w XVIII w. à la Titus Caracalla; 2) wysoka ozdoba z piór lub włosów na nakryciu głowy, pióropusz, kita, strojny czepiec ze sterającą ozdobą; 3) czepiec damski zdobiony ustawionymi w trzech rzędach koronkami, noszony na wysokiej fryzurze, głównie w l. 1680–1715 na wzór paryskiego fontanges.

Czuba → czuja, → szuba.

Czubka → szubka.

Czuga (czuha) [tur. z per. czuha — sukno, okrycie wełniane] — wierzchnie okrycie ros. bojarów noszone na → zipunie, przepasane, używane od XVI w. Był to wąsko krojony → kaftan z rękawami do lokcia, zapinany na guzy. Nazwa występuje w pol. inwentarzach.

Czuja (czuba, czucha, czuha, czuhaj, szuja) [tur. z per. czuha — sukno, okrycie wełniane] — w XVI w. długie okrycie męskie z rękawami, podbite futrem, w 1681 wzmiękowany „kontusz albo czuhaj”, w XVIII w. płaszcz z rękawami wykończony listwami, czasem podszyty futrem i przypominający krojem → delle, sztyt w Warszawie w manufakturze, przeznaczony dla nieznanego użytkownika, a więc o standardowym kroju. Cz. szyto z sukna, bał. tkanin półwełnianych, podszywano zwykle płótnem.

Czup → czub.

Czupan → żupan.

Czwialkowa [czefalkowa] — 1) określenie sukni kobiecej noszonej przez mieszczki w 1632 r.; 2) rodzaj tkaniny lub barwy.

Czymcz → zamiesz.

Czyn — w XV w. określenie odzieży uszytej z tkaniny o spłocie czynowatym (skośnym).

Czyntakor — tkanina jedwabna lub z innego surowca, składana na półsztućzkę, importowana do Polski w XVII w.

Czynowaty → cynowacizna.

Czypek → czepiec.

Czyrka — cera w odzieży.

Czyżmy → ciżmy.

Ć

Ćwielich → cwelich.

Ćwik — w XVI w. worek, sakwa na pieniadze.

Ćwikawskie sukno — z Zwickau w Saksonii, powszechne w Polsce w XVI w.

D

Dalmacja → almucja.

Dalmacyja → almucja.

Dalmatyka [damałyka] (średniow. łac. *dalmatica*) — luźna, dłuża do stóp szata z długimi, szerokimi rękawami, szyta z białego, lnianego płótna, od II w. noszona przez Greków i Rzymian. Za pośrednictwem Bizancjum przyjęła się w Europie i zachowała tylko jako szata liturgiczna. Od XIV w. znacznie skrócona, noszona przez diakonów przy uroczystych nabożeństwach i jako strój koronacyjny. Od XII w. sporządzana w kolorach liturgicznych z tkanin jedwabnych, wzorzystych lub haftowanych.

Dalmoć → almucja.

Dalmucyjum → almucja.

Dalmuzja → almucja.

Dalmucyja → almucja.

Damaltyka → dalmatyka.

Damaszkin — tkanina odzieżowa sprzedawana w Krakowie w XVIII w.

Damis → tamis.

Damstowe futro — f. sprzedawane w Krakowie w XVIII w.

Daraj [tur. z per. *darajı*] — pstra jedwabna tkanina tur. tkana splotem płociennym, importowana do Polski od XVII w.

Darmoć → almućja.

Darmoleg — w XV–XVI w. określenie wielkiego, futrzanego kołnierza.

Daszeczkli — dodatki lub ozdoby stroju kobiecego w XVII w.

Daszek — nakrycie głowy w kształcie kolpaka używane w XVI w.

Decima → deczyma.

Deczka — okrycie dziecka do chrztu.

Deczyma (decima) — w XVII–XVIII w. ozdoba złożona z dziesięciu elementów.

Deka (deka, dęka) [niem. *Decke*] — 1) w XV w. okrycie; 2) okrycie męskie wymienione w księdze krawców poznańskich, w XVII w. d. suto okrywał postać, szyto go z 18 l. szerokiej → kitajki lub z 60 l. wąskiej.

Deka górica — lekkie okrycie męskie uszyte z tkanin wełnianych, półwełnianych lub płótna, noszone do ubioru narodowego w XVII–XVIII w., należące do sztuk mistrzowskich krawców warszawskich w 1717 r.

Dekatyzacja (stępowanie) [fr. *décatissage*] — apretura włókiennicza polegająca na działaniu gorącej lub zimnej wodą, albo suchą lub wilgotną parą, w celu zapobieżenia zbleganu się i odkształcaniu tkaniny.

Delfina [fr. *dauphine*] — 1) wzorzysta tkanina jedwabna z pasiastym lub prążkowanym tłem i motywami falistymi lub prostymi wstęg i kwiatów. Nazwa przyjęta na pamiątkę ślubu Ludwika XIV z Marią Antonią w 1770 r.; 2) rodzaj wełnianego lub półwełnianego drogiętu o jedwabnej osnowie.

Delia (delika, deliunak, delura, delutka) [tur. *cıngalı, degle, degifeli*] — szata z szerokimi rękawami — okrycie męskie podbite futrem, noszone w XVI i 1. poł. XVII w. Początkowo nakładano je normalnie, później często tylko narzucono na ramiona. Stosownie do mody d. miała zmieniącą długość, zmieniała się także wielkość kołnierzy opadających nawet do połowy pleców. D. zapinano na guzy, później na pętlice. Noszono także ich letni wariant, bez futra. W XVIII w. nazwa ta oznaczała okrycie podobne do → czui czy → kierel, odcięte w pasie, z szamerowaniem.

Demisalopka (półsalopka, dmitsalopka) [fr.] — krótsza → salopa noszona w XVIII i 1. poł. XIX w.

Denim → dżins.

Deniza → dynizla.

Depis (depuis) [fr. *de puce*] — kolor pchli, ciemnobrunatny, modny w XVIII w.

Derbab [tur. z per. *zerbeft* — złotogłów] — przerabiana złotem tkanina importowana z Bliskiego Wschodu w XVII–XVIII w.

Derka (dercha) [tur. cerge — namiot, ukr. derha] — gruby koc z mocno folowanego sukna lub filcu.

Dermisz → dormitak.

Desabilka → dezabilka.

Desma — tkanina jedwabna importowana z Turcji, używana w Wielkopolsce w XVII–XVIII w.

Deskin [ang. doeskin] — tkanina wełniana o splocie atlasowym używana zwłaszcza na mundury ang. marynarki wojennej, importowana do Polski.

Dewizka [fr. devise] — larcuszek do kieszenkowego zegarka.

Dezabilka (dezabil, desabilka) [fr. déshabillé] — lekka suknia domowa zwykle bez wcięcia w pasie, szita z lekkich tkanin bawełnianych, półjedwabnych lub płótna, noszona w k. XVI i w XVIII w. Do 1730 r. krojoną ją jednolicie, później raczej dwuczęściowo.

Degryn [niem. Denkring] — pierścionek pamiątkowy.

Deka → dek.

Dętki — fałszywe perły w różnych barwach, używane w XVII–XVIII w.

Diadem (dyadiema) [gr. διάδεμα] — ozdobna opaska z tkaniny lub szlachetnego metalu, wysadzana kamieniami, → gemmami itp., noszona na głowie jako oznaka władzy królewskiej, cesarskiej lub kapłańskiej. W Polsce d. używali Piastowie w okresie rozbicia dzielnicowego. Od średniowiecza używano go jako ozdoby czola i fryzury; przybierał różne formy, zależnie od stylu epoki.

Diagonal [lac. diagonalis — biegący po przekątnej, z gr. διαγώνιος] — powierzchniowo gładka, jednobarwna tkanina wełniana lub półwełniana o splocie stromorządkowym, tworzącym widoczne skośne prążki. Używana na odzież wierzchnią, podszewki i spodnie.

Diamond (ballas, bort, brylant, karbonado, raut, tafelsztyn) — kamień szlachetny, regularna odmiana pierwiastkowego węgla, tworzy kryształy pojedyncze i ich grupy, jak: diamond, bort — ołówkowoszare, promienisto-kuliste skupienia i ich zrosty o nieprawidłowych kształtach, ballas — zespoły kuliste o budowie promienistej, karbonado — czarne, nieprzezroczyste, drobnoziarniste skupienia. Wartość d. zależy od barwy, wielkości (mierzonej w karatach), czystości i rodzaju szlifu, jak brylant, rozeta, małe rauty. Duże d. szlifowane dawniej w tafelsztynie o płaskiej powierzchni. D. znano w star. Azji, w Europie od wojen krzyżowych.

Diasper [gr.] — wzorzysta, jedno- lub wielobarwna tkanina jedwabna o splocie wzorzystym, osiowo-wątkowym, lansowana, często z wątkami złota cypryjskiego, niektórych → broszowana. Wytworzana w Azji od X w., w Europie od XII w., importowana do Polski w XIV–XVI w.

Diba (dybsa) [tur. z per. diba — brokat] — złotogłów tur. o barwnej osnowie i wątku ze złotych nici, produkowany w XVII w. z przeznaczeniem dla Polski i Rosji.

Diplois [lac.] — obszerny płaszcz żołnierski i podróżny w kształcie peleryny, spięty na piersiach zaponą lub guzem, sztyty z podwójnego sukna. D. żołnierski mógł mieć w XV w. stojący kołnierz, d. reprezentacyjny, podszysty futrem, może przekształcił się w → dellę [hipoteza K. Turskiej]. W XVI w. określano go także jako kitlik albo thorax.

Dmisałopka → demisalopka.

Doloman (dolman, dolaman, dolman, dolensa, doluman) [tur. dolama — ubiór janczarów, węg. dolmany — spodni kaftan] — kaftan noszony na inne okrycie pochodzący z narodowego ubioru węg. W Polsce znany w XVI i 1. pol. XVII w., początkowo określany jako → kurta, używany zamiast → żupana, a później w mundurze wojskowym i liberach hajduckich. Najczęściej sięgał do kolan, miał wąskie rękawy, zapinany był na guzy, często szamerowany.

Domino [wl.] — 1) kaptur z krótką narzutką noszony w średniowieczu przez księży; 2) długi płaszcz lub luźne okrycie z kapturem zasłaniającym część twarzy, noszony przez mężczyzn i kobiet na maskaradach w XVII–XVIII w.

Domłuk [tur. donluk] — lekka tkanina odzieżowa, bawełniana lub półjedwabna sprzedawana w Krakowie w pocz. XVIII w.

Dotato [wl.] — kolor złocisty.

Dormeszka (dormes) [fr. dormeuse] — 1) czepel nocny, ocieplany, zdobiony koronkami i wstążkami, noszony w XVIII w.; 2) w tymże czasie kaftanik nocny.

Dormiałk (dermisz) [fr. dormeuse] — suknia domowa lub rodzaj damskiego szafroka z 1. pol. XVIII w.

Doublet → pourpoint.

Draczek [lac. draco] — w XV w. ozdoba kobiecego trzewiczka.

Dragonii [fr. dragon] — w XVII w. formacja piechoty, od k. XVIII w. przekształcona w formację jazdy.

Drapacz sukienniczy → oset sukienniczy.

Drelich (drylich) [niem. Driflich, z lac. trilix — trójnikowy] — 1) mocna i gesta tkanina różnej grubości, lniana, konopna, bawełniana, przezwane o splocie skośnym, czasem tkana w pasy lub kostki. Rozpowszechniona w Polsce od wczesnego średniowiecza. W XIV–XV w. d. wyrabiano głównie w miastach Śląska i Małopolski, później był to jeden z najważniejszych produktów płóciennictwa; 2) odzież codzienna i robocza. D. używano także na podszewki i lekkie okrycia.

Drewniaki → saboty.

Drezlowanie (drylowanie) [niem. drieseln] — wydobywanie złota i srebra z przetykanych nimi wyrobów włókienniczych, w XVIII i XIX w. modne zajęcie dam w salonie.

Drodet → drogiel.

Drodeter → grodetur.

Drogiel (drodet, drojeta, drojet) [fr. droguet] — miękka, dość mocna tkanina wełniana lub półwełniana na jedwabnej osnowie, o złożonej budowie splotowej. Tkana splotem skośnym lub płóciennym, co w połączeniu ze splotem rypsym dawało efekt kostek lub kratek. D. najwcześniej wyrabiano w Anglii, od XVII w. na Śląsku, później na Pomorzu i w Wielkopolsce. Była to lżejsza tkanina odzieżowa.

Drogotkany — w XVI w. kosztowny, wykwintny.

Droguet [fr.] — drobnoraportowa tkanina jedwabna o różnorodnej budowie splotowej. Wytwarzana w XVIII w. w Europie zach.

Drojet → drojet.

Dromel — w XVI w. cienkie płótno używane jako zawój lub chustka.

Drotowany — od XVI w. skrócony, spłeciony.

Draty → druty.

Druk bezpośredni — barwny wzór drukowany ręcznie wprost na tkaninie, a w XVIII w. także maszynowo, za pomocą matryc do nakładania farb. Metoda ta, prawdopodobnie wynaleczona w Indiach, została rozpowszechniona w wyniku podbojów ar. Najstarsza w Europie próbka d.b. (543 r.) została znaleziona w Arles, w pld. Francji. Ok. XII w. d.b. był znany w Rosji jako — nabojka. Początkowo drukowano płytami drewnianymi, a od k. XVII w. metalanymi. Była to najstarsza metoda uzyskiwania barwnego wzoru na tkaninach odzieżowych.

Druk rezerwowy — druk na tkaninie metodą nanoszenia środków hamujących utrwalanie lub wiązanie się barwników w partiach wzoru podczas kąpieli farbiarskiej. Uzyskiwano druk trwalszy od d. bezpośredniego. W XVII w. moda na perkale importowane z Indii rozpowszechniła się w Europie i przyczyniła w następnym stuleciu do zmniejszenia zapotrzebowania na wzorzyste jedwabne.

Drukarnia tkanin — znano od star. W średniowieczu uprawiano je w systemie rzemieślniczym, od XVII w. także w manufakturach. W Polsce drukarnie płócienn istniały w XVII w., głównie w Wielkopolsce.

Drukowane pasy — lśniące lub bawelniane wąskie tkaniny, o splocie płociennym lub skośnym, zdobione drukiem bezpośredniim, ornamentyką i podziałem powierzchni, naśladowały wzorzyste pasy jedwabne. Wyarabiane w XVIII w., noszone przez mieszczań iubojszą szlachtę.

Druty (droty) — metalowe, kościane lub drewniane narzędzia, różnej długości i grubości, używane w dzierwiarstwie co najmniej od II w.

Drygulica — odzież lub pościel używana w XVI w. w Krakowie.

Drylich → drelich.

Drylowanie → drezlowanie.

Dubeltowy — podwójny.

Dublet — 1) w XVI w. określenie podwójnej tkaniny jedwabnej; 2) drogi kamień spojony z dwóch części (d. prawdziwy) lub takiz kamień na spodzie sztukowany szkłem albo kamieniem mniej wartościowym (d. falsowy).

Dubłówka — obszyte klinika w trzewiku.

Duchna (duchenka, duchniczka) — 1) od XVI w. domowe nakrycie głowy kobiet szycie z płótna lub tkanin jedwabnych, zdobione haftem i falbankami; 2) nocny czepiec dla obu płci z płótna lub barchanu, często podcieplany puchem; 3) nakrycie głowy lub cahun, którym okrywano zmarłych; 4) pierzyna lub poduszka.

Duet (duecik, dulet, duلت) [fr.] — cieplejsze nakrycie głowy noszone w k. XVII i w XVIII w., często nakładane na → kornet, szycie z tkanin wełnianych, półwełnianych lub jedwabnych, obszywane koronkami, często watomane.

Dupla (duphum) [lac. dupplus] — podwójna tkanina jedwabna lub podszyta odzież.

Duraj — tkanina jedwabnia z Aleppo, sprzedawana w XVIII w.

Durat (durata) → burat.

Durchtowane [niem.] — w XVII i XVIII w. przesztywanie obuwie.

Durki — części metalowego pasa noszonego w XVII w.

Dusza — kawałek żelaza odpowiedniego kształtu, wkładany po rozżarzeniu w żelazko do prasowania i powodujący jego nagrzewanie się.

Dusza pasa — przepiókowana, zwykle na cienkiej skórcie, płócenna taśma wkładana w pas kontuszowy złożony dla nadania mu pozoru grubości, a także dla zapobiegania załamaniom metalowych nici wątku.

Dusza przedzy — nitka wełniana, lniana lub jedwabnia, na której szczeleinie owijano srebrną lub złotą blaszkę, połączaną lub posrebrzaną błonę z jelit owczych albo świńskich (złoto cypryjskie), lub paski złożonego papieru (nici japońskie). Stosowana do wyrobu metalowych nici na Wschodzie od wczesnego średniowiecza, w Europie co najmniej od XVI w.

Duszegreja [ros. dusegreja] — krótki kaftanik kobiecy, bez rękawów i kołnierza, o kwadratowym dekolcie, noszony zwykle na szelkach, mocno falowany od pasa, noszony w Rosji, a od XVI w. na wsch. ziemiach Polski.

Dusszek — ozdoba, często wysadzana rubinami, używana w Poznaniu w XVIII w.

Duszogrzejek [ros. dusegreja] — rodzaj męskiego → serdaka, podbitego futrem lub watowanego.

Dyba → diba.

Dyftyk → tyftyk.

Dyjadema → diadem.

Dyksztejn [niem.] — w XVIII w. określenie wielkości diamentu.

Dyma (dymika) [gr. διμήτος, tur. dîmî] — tkanina lniana, bawełniana, o lnianej osnowie i bawełnianym wątku, lub konopna, biała lub barwna, tkana w paski, prążki lub drukowana. Pochodzi ze Wschodu. Do Polski sprowadzana od XV w. z Europy zach., a wyrabiana u nas od XVIII w. Używana na leżyszą odzież.

Dynizla (deniza) [tur. denizde, od m. Denizli w Anatolii] — cienka tkanina bawełniana używana w Polsce od XVII w.

Dywtyk → tyftyk.

Dyzdżowy — deszczowy. Określenie okrycia w XVII w.

Dziane koronki — zwykłe z nici lnianych lub bawełnianych, wyrobione w domach od XVII w., używane do zdobienia wnętrz, ubiorów i bielizny.

Dziane pasy (włóczkowe p.) — p. gładkie lub wzorzyste w paski, wyrobione na drutach, z barwnej, wełnianej lub jedwabnej przędzy, od XVII w.

Dzianie — wytwarzanie, za pomocą drutów lub maszyny, dzianiny składającej się z narastających stopniowo rzędów łączących się, elastycznych oczek, wiązanych

w układzie bocznym lub pionowym, z przędzy nieograniczonej długości. Umiejętność znana Arabom i Egipcjanom w pierwszych wiekach n.e.

Dzianka — w Polsce od pocz. XVII w. koszula, kamizelka, kaftan, pończochy lub rękkawice dziane na drutach.

Dziany — w XVI w. bogato haftowany ubiór.

Dzienie — w XV w. płóćienne odzieżne.

Dzierganie — 1) od XVII w. wyrób szydełkowych koronek; 2) także wykonywanie dziurek w odzieży i → garnirowanie.

Dziewiarstwo — wytwórczość włókiennicza uprawiana za pomocą 2 drutów, znana na terenie imperium rzymskiego od II w., na 4–5 drutach co najmniej od XIV w. Pierwsze cechy d. we Francji i Anglii istniały od XIII w. Maszynę d. wynaleziono w Anglii w 1589 r. W Polsce cechy d. powstawały od XVII w., a manufaktury od XVIII w. Z wyrób najbardziej rozpowszechnione były pończochy, lecz wyrabiano też inne części odzieży.

Dzięciel — w XV w. prawdopodobnie wisiorek, ozdoba.

Dzik — barwa zmieniająca się dwoma kolorami osnowy i wątku, w odcieniach umaszczania dzikiej zwierzyny, a więc żółtopłowa.

Dziuka — w XV w. → kaptur lub → kapuza sukienna albo filcowa, noszona jako ochrona przed deszczem.

Dzwonek (dzwonyszek, zwonyszek) — w pocz. XV w., w krajobrazie Europy środk., dz. zawieszano w pasie lub na kacuszakach biegących na skos przez pierś. W XVI w. obok ozdoby stroju był to element ubioru kapłana żydowskiego. Dz. stanowiły także uzupełnienie blajeńskiego kostiumu.

Dzyndzyk — mały chwast przy trzewiku lub sukni.

Dzallabija → gallabija.

Dżersej (jersey) — 1) dzianina odzieżowa wyrabiana na Jersey (jedna z wysp Normandzkich) od XVII w.; 2) w XX także tkanina wełniana lub półwełniana.

Dżety (stęczka) [ang. jet] — cienkie szklane rureczki różnej długości, w metalicznie błyszczących barwach, używane do haftów co najmniej od XVIII w.

Dżins (denim) [ang. jeans] — gęsta, sztywna, gruba tkanina bawełniana, tkana splotem płóćennym lub skórnym, barwiona na odcień genuenńskiego błękitu. Wyrób ten był znany już w XVIII w. pod nazwą „denim z Nîmes”.

Dżubbę [ar. dżułba, tur. dżübə, dżüppə] — długie, rozcięte z przodu okrycie z długimi rękawami, noszone na Bliskim Wschodzie i w Egipcie.

E

Eberleiszteyn (oberleiszteynn) [niem.?] — odzieżowa tkanina jedwabna lub półjedwabna sprzedawana w Krakowie w XVIII w.

Efod [hebr. ephod] — wierzchnia szata liturgiczna kapelanów żydowskich.

Egreta [fr. aigrette] — 1) wachlarzowata kitka z piór strusich lub czaplić, albo ich biżuteryjna imitacja, noszona jako ozdoba męskich czapek w 1. poł. stroju narodowym, pod wpływem węg.: 2) takaż ozdoba przypinana przez kobietę do nakrycia głowy i wysokich fryzur, używana zwłaszcza w 2. poł. XVIII w.

Emalia (amalia, robota szmelcowana, smaltowanie, szmelc) [niem. Smalt] — sproszkowane, barwione szkło stopione w wysokiej temperaturze, najczęściej nałożone na metal. E. zdobiono broń i biżuterię.

Endromida → koźka.

Endromis → koźka.

Epilowanie [fr.] — zabieg kuśnierski przy wykańczaniu skór futerkowych, polegający na usuwaniu ościastych włosów.

Epimanikla → naręckawice.

Epitrachelion (epitrachil) — w ubiorze liturgicznym obrządku wsch. odpowiednik → stuły.

Epolety (buliony, szlify) [fr.] — 1) naramienniki wojskowe z sukna, metalu, złotego lub srebrnego galonu, na których umieszczały się oznaki stopnia. W Polsce wprowadzono je w poł. XVIII w.; 2) w XVII i XVIII w. także ozdoba sukien kobiecych.

Ermezyń (armenzym, armezyn) [wl. ermeszno] — cienka, gęsta tkanina jedwabna, tkana splotem płóciennym, zwykle gładka lub tkana w najprostsze wzory geometryczne, rzadko kwiatowe, czasem z połyskiem, wzorzyście kalandrowana lub nakluwana sztanecami, albo o odmiennych barwach ośnowy i wątku zwana „kitajką mienioną”. Jeden z najstarszych i najdłużej wytwarzanych na Wschodzie i w Europie typów tkanin jedwabnych. W Polsce znany od XIV w. E. tkano w trzech szerokościach: ok. 50 cm, węższy i podwójny. Używano go na lekką odzież i podszewki.

Es — w XVI w. rodzaj haftki, haczylka do spinania odzieży.

Escarlate → scarlatum.

Estivale [lac.] — ubiór noszony w Krakowie w 1. poł. XVI w. „Estivale alias lethnyk” to rodzaj podszystego letniaka.

Etamina (atamin, estymin, etamin) [fr. étamine] — lekka, przejrzysta, jednobarwna tkanina jedwabna, wełniana lub z połączenia tych surowców, o splocie płóciennym, niekiedy z prześwitami w postaci pasków lub krat. Importowana z Zachodu od XVII w., używana na lekkie suknie.

Eternela (ternela) — tkanina bawełniana lub półjedwabna sprzedawana w Warszawie w XVIII w.

Etewi (etuis) [fr. étui] — pojemnik do przechowywania zębów czy innych przedmiotów, używany od XVIII w.

Etola [fr. étole] — okrycie kobiece z miękkich futer szlachetnych w formie → stoli, noszone do wieczorowych sukien.

Etuis → etewi.

Examit → aksamit.

Exomis [gr. l.] — rodzaj → chitonu. Welmana, krótka szata, zapięta tylko na lewym ramieniu, ubiór ludzi pracy.

F

Facelet (facelet) [wl. *fazzoletto*] — 1) chustka do nosa, a także — w XVI w. — duża chusta stanowiąca okrycie kobiece; 2) określenie chusty, którą podwiązywano twarz zmarłego.

Fachlik → faflik.

Facelet → facelet.

Fadenka — ozdobna obrączka używana w XVIII w.

Faflik (fachlik) [staroczes. *fcflitk*] — w XV w. wierzchnie okrycie kobiece, rodzaj chusty lub welonu.

Fajlendysz → falendysz.

Faktura tkacka [lac. *facture*] — powierzchnia tkaniny uwarunkowana surowcem i techniką wykonania, efekt zastosowania różnych splotów, gęstości tkaniny, rodzaju przędzy i wykończenia wyrobu.

Falandysz → falendysz.

Falbana (falbala) [fr. *falbala*, niem. *Falbel*] — pas materiału dowolnej szerokości, prosty lub skosny, marszczony lub składany w falki, płoszony lub karbowany. Ozdoba stosowana w bieliznarsztwie, krawiectwie i modniarsztwie.

Falc → fald.

Faldiglia → fortugaly.

Falendysz (fajlendysz, falandysz, falundysz, francuskie sukno, lundyn, lundysz, fińskie sukno) [niem. *Fetlundsch* — cienkie londyńskie] — 1) geste i mięsiste sukno średniego gatunku, produkowane w Anglii, Holandii i Włoszech, importowane do Polski od XIV w.; 2) f. lub suknon r. nazywano także najlepsze gatunki sukna produkowane w pol. manufakturach w XVIII w., naśladowujące podobne wyroby zagraniczne. Używane na odzież męską i wierzchnie okrycia.

Falendra → palendra.

Falownarka → maszyna dzieliarska.

Falsarucha (falsaruch) [wieg. *felsőruha*] — 1) wierzchnie okrycie męskie, wydłużone z tyłu, noszone w XVI w.; 2) w tymże czasie strojna suknia kobieca, zapewne uszyta według mody w. drogich tkanin jedwabnych.

Falszuka → falszura.

Falandysz → falendysz.

Fald (falc, faldek, falka) [niem. *Falte*] — zakładka lub niezamierzone przymarszczenie w ubiorze.

Falszura — płócienna wstawka w sukni, żupanie, kamizelce czy spódnicy wszyscy w niewidocznym miejscu dla oszczędnego dreszcz tkaniny.

Falszura (falszuka) [mozo wl. *falsura* — falsz] — długie okrycie wierzchnie z rękawami, uszyte zapewne prostym korem, jak tur. kaftany, noszone w XVI w. przez mężczyzn i kobietę, zdobione szanierowaniem, może sztykowane gorszą kaniną.

Famuraly (famoraly, famoraly, femurali, femurali) [lac. *femorale*] — przepaska biodrowa — 1) w XVI w. spodnie lub kalesony noszone pod dłuższym męskim kaftanem, niewidoczne w ubiorze; 2) przepaska biodrowa; 3) → fartuch.

Fanszon [fr. *fanchon*] — chustka zawijywana pod brodę.

Fantazyja — tkanina barwna, przypuszczalnie półjedwabna, sprzedawana w Poznaniu w poł. XVII w.

Fanzybowy [niem. *Fein Silber*] — wykonany z czystego srebra.

Farba [niem. *Farbe*] — w XVI w. określenie barwnego, kosztowego stroju.

Farbiarstwo — jedna z technik zdobienia wyrobów włókienniczych, barwienie przedzy lub gotowych produktów. Znana kilka tys. l. p.n.e. z domowych zabiegów stało się rzemiosłem. Farbowano barwnikami mineralnymi, roślinnymi i zwierzętymi, wspomagając się zaprawami farbiarskimi. W Polsce cechy f. istniały co najmniej od XV w.

Farblerz — w IV–XV w. rzemieślnik folujący i farbujący płótno.

Farbotka → forbotka.

Farbówka — rodzaj taniego płótna barwionego na żywe kolory, używanego w Polsce w XVIII w.

Farby mineralne — nazwa sproszkowanych minerałów i mieszanin związków nieorganicznych, jak ultramaryna, cynober, ochra, żółcień kadłubowa, minia, używanych w drukarstwie tkanin.

Farforkowy — kolor biały porcelany lub fajansu.

Fartuch (fertuch, → szorc, szorza, szorce) [niem. *Vortuch*] — 1) ubiór ochronny używany co najmniej od wczesnego średniowiecza w hutnictwie, kowalstwie i innych wykonywanych przez mężczyzn rzemiosłach, a przez kobietę w pracach domowych i zawodowych. Ostatnia część przerzucona lub tylko dolna część od pasa; 2) określenie części zbroi osłaniającej dolną część tułowia. Termin występuje co najmniej od 1498 r. W XVIII w. lekkie f. były elementem codziennej odzieży kobiecej.

Fason — model ubioru.

Fasonowanie [fr. *façonner*] — formowanie drobnych wzorów na tkaninie, równocześnie z tkaniną, t. wykonywanie nićmi wątku i osiowy, zróżnicowanymi gatunkiem, barwą i grubością, przy użyciu rozmaitych splotów tkackich.

Fasowanie — w XIV w. wysiłek helmu.

Fastrygować — od XVI w. roboczo szywać, przyszywać.

Fatalachy (fatalaszki) [wl. *fetta?*] — od XVII w. dodatek do strojów, barwne drobiazgi.

Fawor [faworek] — 1) od XVI w. wstawkę lub ozdobę przy szyi w stroju kobiecym; 2) od XVIII w. wstążki przy koszulach w ludowym stroju krakowskim.

Faworyty [baczkt., bakenbarty, bokobrody] [fr. favoris] — noszona w różnych okresach mody część brody, pozostawiona na obu policzkach, łączona niekiedy z wąsami.

Federpusz [niem. Federbusch] — w XVI w. plóropusz, kita na przyłbicę lub szyszaku w rycerskiej zbroi.

Fein lundisch → falendysz.

Feldcech → temblak.

Felonion — szata liturgiczna kapelanów obrządku wsch.

Felpa (feltpia, wejpa) [wl.] — jednobarwna, gładka lub wzorzysta tkanina z długą okrywą włókienną, zwykle wełniana, jedwabna lub półjedwabna z wątkiem bawełnianym, o dłuższym włosie niż → aksamit, zbliżona do → pluszu. Wyrabiana we Włoszech. Sprowadzana do Polski od XVII w. w dwóch gatunkach o niskiej i wysokiej okrywie, w XVIII w. także o wzorach w cętki lub lampartowych. Używana na kamizelki, podszezwki, lżejszą odzież wierzchnią i jako przybranie zimowych okryć.

Feltmortowy [fr. feuille morte] — w XVIII w. kolor żółtobrązowy, zeszłych liści.

Feltpa → felpa.

Feminalia [lac.] — w XVI w. przepaska biodrowa i płócienna spodnie noszone pod wierzchnim kaftanem.

Femuraly → famuraly.

Ferandyna → ferendyna.

Ferczyka → ferezja.

Ferendyna [ferandyna] [wl.] — tkanina jedwabna lub półjedwabna, przeważnie jednobarwna, rzadziej wzorzysta w pasy lub wzory kwiatowe. Importowana od ok. 1670 r. do k. XVIII w. Używana na lżejszą odzież.

Feret (feretek, feretka) [wl. feretto] — 1) ozdoba, zwykłe złota lub srebrna, sprzączka lub klamra, używana w Polsce w XVI–XVII w. do spinania naszyjników kobieczych, biretów i obuwia, pochodzi z wł. i hiszp. mody XV w.; 2) drobne wyroby jubilerskie, zwykłe rosetki noszane na ubiory w XVI i 1. poł. XVII w.

Ferezja (ferez, feriaz) [ros.] — w XVI–XVII w. wierzchni kaftan ros. bojarów z długimi rękawami, stojącym niskim kołnierzem, zapleciem na szereg pętlic, zwykłe luźne lub lekko dopasowane, szycie z sukną lub innych tkanin wełnianych i jedwabnych, podbijane futrem lub jedwabną podszewką, noszone w Polsce w XVI–XVII w. do stroju narodowego. W pocz. XVII w. f. była jeszcze ikonoskopowym okryciem noszonym na → zupanie lub → dołomianie, jednak rozpowszechniła się później wśród mieszkańców, a nawet chłopów i wyszla z użycia w XVIII w. Sporadycznie była jeszcze noszona przez kobiety jako okrycie wierzchnie, podczas gdy w Stambule była strojem damskim, ale także ubiorem duchownych.

Ferezja (ferczyka) [tur. fereze] — męskie okrycie wierzchnie z szerokimi, dekoracyjnymi rękawami, stojącym niskim kołnierzem, zapleciem na szereg pętlic, zwykłe luźne lub lekko dopasowane, szycie z sukną lub innych tkanin wełnianych i jedwabnych, podbijane futrem lub jedwabną podszewką, noszone w Turcji w XVI–XVII w. do stroju narodowego. W pocz. XVII w. f. była jeszcze ikonoskopowym okryciem noszonym na → zupanie lub → dołomianie, jednak rozpowszechniła się później wśród mieszkańców, a nawet chłopów i wyszła z użycia w XVIII w. Sporadycznie była jeszcze noszona przez kobiety jako okrycie wierzchnie, podczas gdy w Stambule była strojem damskim, ale także ubiorem duchownych.

Feriaz → ferezeja.

Fermoar — ozdoba czepka kobiecego w XVII w.

Fernusz — w XIV w. prawdopodobnie metalowe okucia pasa rycerskiego.

Fertuch → fartuch.

Fetola (fetocja, fetoc) [wł. *fettuccia*] — taśma lub wstążka pasamoniczna, służąca do lamowania brzegów i rozcięć ubiorów renesansowych, a w XVI–XVIII w. aksamitnego obuwia.

Fez [tur. *fes*; od m. Fez w Maroku] — męskie nakrycie głowy, okrągłe, płaskie, uszyte z barwnego filcu lub tkanin, często zdobione frędzlą na środku denka, rozpowszechnione w krajach muzułmańskich. W Turcji, w XIX w., f. stał się obowiązującym nakryciem głowy po wprowadzeniu zakazu noszenia turbanów.

Fiąlkowy (fialutowy, chwiołkowy, chwieletoły) — w języku staropolskim kolor brunatny, czyli przejściowy pomiędzy barwami niebieską i czerwoną. Dopiero w XIX w. terminem „brunatny” zaczęto określać odcięty koloru brązowego.

Fibula [lac.] — zapinka lub agrafa służąca do spinania szat, stosowana powszechnie od epoki brązu. Składa się z kabłąka i szpili łączonych zawiaszkową konstrukcją lub sprząnym. Bywała bogato zdobiona.

Fichu [fr.] — kwadratowa chustka z tkaniny jedwabnej, bawełnianej lub muślinu, noszona zwykle bez zawijywania dla zasłonięcia szyi i ramion i zmniejszenia dekoltu. Rzepowszechniona w XVIII–XIX w.

Fiderle → kiderle.

Fietzelbänder [niem.] — wstążki i taśmy z lnianej lub wełnianej przędzy wyrabiane w Gdańsku od XVI w., używne do ozdoby odzieży i nakryć głowy.

Filakterie → teflin.

Filitatorium [gr. *filature*] — pierwsza narzędziowa maszyna włókiennicza do nawiązania i skręcania jedwabnych nici. Początkowo okrągła, później owalna i kwadratowa. Złożona z kół z wrzecionami i szpulami poruszonymi ręcznie, silą wody lub kieratem. F. pojawiło się we Włoszech w XIII w., później w wielu krajach eur.; nie było znane w Polsce.

File (pilśni) [niem. *Filz*] — wyrob włókienniczy stanowiący gęstą, zbitą, dość sztywnąmasę włókien zwierzęcych: wełny — owczej i jagnięcej, sierści — bobrowej, zajęcej, króliczej, koziej, sarniej, wielblądziej, jaków, a nawet psiej, bez wewnętrznej struktury spłotowej. Z f. wyrabiano różne części odzieży, okrycia, obuwie, nakrycia głowy i posłana.

Filcowanie — kurczanie się i → spłaszczenie wełnianych tkanin i dzianin na skutek prania i użytkowania.

Fileownictwo — jedna z najstarszych technik włókienniczych polegająca na zbijaniu w jednolitą masę, pod wpływem gniecenia i wilgoti, wełny albo sierści zwierzęcej, najwcześniej rozpowszechniona wśród azjatyckich nomadów. Na ziemiach pol. stosowana co najmniej od wczesnego średniowiecza. Cechy czapników, później kapeluszników, istniały już w XIV w. Z płatów pilśni, poza nakryciami głowy różnych kształtów, wyrabiano kurtki, kolnierze, burki, derki, koce, rękawice, skarpetki, wkładki do butów i zimowe obuwie. Mechanizacja f. nastąpiła dopiero w XIX w.

Filety [fr. *filet*] — odmiana → koronki iglicowo-iglowych wiązanych z nici lnianymi lub bawełnianymi, wyrabianych w Europie od XV w., w Polsce od XIX w. Imitacje f. wykonywano szydełkiem.

Filtres — damska → mułka używana w Poznaniu w XVIII w.

Filligran (robota drutowa) — technika złotnicza polegająca na wykonywaniu ornamentu lub całego przedmiotu z cienkich drutków.

Filiozela [fr. *filoselle*] — nie skręcana przędza wytwarzana z odpadkowego jedwabiu. Używana jako wątek jedwabnych tkanin, dzianin, wyrobów pasamonniczych i w haftce.

Fimbryja [iac. *fimbria*] — 1) frędze na brzegach szat nakazane prawem Mojżeszowym, używane co najmniej od XVI w.; 2) obramowanie ubiorów.

Flok [wl.?] — 1) w XVI w. ozdoby pasamonnicze kobieczych nakryć głowy, jedwabne lub metalowe; 2) przesadnie staranny lok włosów. W odniesieniu do kobiet stosowane określenie „wyfokowana”, tj. przesadnie wystrojona.

Fiorz — gatunek sukna sprzedawanego w Poznaniu w XVI w.

Fiszbin [niem. *Fischbein*] — płytka rogowa usztywniająca sznurówki kobiece i obręcze do modnych w XVIII w. rogiówek. W XIX w., wobec zmniejszenia połowów wielorybów, usztywnienia te zastąpiono drutami.

Fixment (fizment) — okrycie kobiece noszone w 2. poł. XVII w.

Fizka → jadwiżka.

Flamskie towary — pol. nazwa towarów importowanych z Flandrii, szerzej — z Niderlandów, głównie tekstyliów i wyrobów metalowych.

Flander — tkanina jedwabna ze złotymi, srebrnymi lub sztychowymi nićmi, używana w odzieży śląskiej w XVIII w.

Flanderki — trzewiki męskie noszone w XVI w. Bywały proste i z wydłużonymi nosami, pochodzączymi z mody gotyckiej.

Flanelia [ang. *flannel*, fr. *flanelle*] — miękka tkanina półwełniana, zwykle z osnową bawełnianą, albo bawełnianą o splocie płóciennym lub skośnym, silnie drapana dla uzyskania puszystej powierzchni o przyjemnym chwycie, wyrabiana na Zachodzie. W Polsce od XVI w., dla wzmacnienia osnowy używano przędzy lnianej lub konopnej, drapano prawostronnie. F. bywała gładka albo drukowana we wzory, używano jej na cieplejszą bieliznę i lżejszą odzież.

Flaterka (polatka) — 1) trzęśidło; 2) końce złotych lub srebrnych nici zdobiących czepki noszone w XVI w.

Flausz [niem.] — grubia, miękka tkanina ze zgrzebnej przędzy wełnianej lub półwełnianej, o splocie skośnym lub atlasowym i wysokiej okrywie włókiennej uzyskanej folowaniem i drapaniem powierzchni, zwykłe jednobarwna. Używana na wierzchnie okrycia, peleryny, kurtki.

Flejtuch [niem.] — w XVI w. zwitek szarpi do opatrywania ran, tampon.

Flintpas → flyntpas.

Florans (flor, flora) [fr. *florence*] — lekka, miękka, polskienna tkanina jedwabna z typu kitajek, jednobarwna, przeważnie w jasnych, pastelowych kolorach, rodzaj lekkiej tafty.

Wyrabiana w dwóch gatunkach, co najmniej od 2. poł. XVII do k. XVIII w. Używana na lekką odzież kobiecą i okrycia typu → salop.

Flores — rodzaj ornamentu, zwykle w formie gałązek z liśćmi i kwiatami, modny zwiaszczka w XVIII w.

Floret [fr. *fleuret*] — 1) odpadkowy surowiec jedwabny; 2) rodzaj lekkiej szpady z XVII w.

Flyntpas [flintpas] [ang.] — pas do strzelby skalowej, zwanej także fuzją lub flintą, którą wprowadzono we Francji w l. 1670–1680. Pasy te wyrabiali m.in. rękaucznicy warszawscy, co wynika z taksy z 1767 r.

Fodra — okrycie futrzane noszone w XVI w. przez krakowskich rzemieślników.

Polarz [lac. *fullare*] — w XIV–XV w. rzemieślnik folujący i farbowiący płótno.

Foldrowe czapki — noszone w XVI–XVII w., wykonane ze średnich gatunków wełny, modelowane tak, byścięle przylegały do głowy.

Folowanie [lac. *fullare*] — pierwszy etap wykańczania wełnianych tkanin zgrzebnych, polegający na zagęszczaniu struktury wyrobu i dekatyzacji w celu uzyskania zwartości pokrycia włókienego na powierzchni tkaniny i oczyszczenia jej z tłuszczy i kleju tkackiego. W wyniku f. wzrasta gęstość, miękkość i ciepłochłonność wyrobu. Efekt ten można uzyskać przez działanie gorącą wodą i ubijanie tkaniny w kadrzach, co znano już w starożytości.

Folowność (pilność) — skłonność włókna wełnianego i niektórych gatunków sierści do zbijania się w masę pod wpływem gniecenia i wilgoci.

Folusz [lac. *fullare*, hol. *volhus*] — urządzenie mechaniczne do powierzchniowego spiślania tkanin wełnianych przez ubijanie ich w ciepłej wodzie z glinką folarską, w stopach, przy pomocy stępór — drewnianych młotów — poruszanych walem napędowym wprawianym w ruch siłą wiatru, wody lub kieratu zwierzęcego. Najwcześniejsa wzmacianka o f. pochodzi z 985 r. z Trainga we Włoszech, później rozpowszechniły się one na zach. Europy. W Polsce od XIII–XIV w. f. białostkonicze służyły do tłuszczej wyprawy skór, a czerwonoskórnicze do rozdrabniania garbników.

Fontanges — czub.

Fontaż [fontazik] [fr. *fontange*] — 1) w k. XVII i XVIII w. wstążka lub taśmka ułożone w kształcie róży, zdobiące zwłaszcza kobiece suknie i czepki, a także obuwie dla obu płci; 2) w XIX–XX w. męska chustka wiązana na szty; 3) w XIX w. chwast przy czapkach.

Forbota [forbotka, forbotka, forótka,] [hiszp. *farpado?*] — staropolskie określenie koronek metalowych, złotych lub srebrnych, a także jedwabnych nici, od XVI w. importowanych i moze wyrabianych w Polsce. W XVI w., przenośnie, określano tym terminem ozdoby. W Pszczyńskiem i na Podhalu termin ten jest używany w XX w.

Forga → piropusz.

Formanka → furmanka.

Forsztat [forstat, fursztat, półforsztat] [ar. *Fostat* — Kair] — 1) w XVII w. wzorzysta lub gładka tkanina jedwabna, zdobiona haftem wykonanym przez kobietę na krosienku. Półforsztat to większa jej odmiana; 2) sukno używane w XVI w.

Forszyk [niem.] — w XVIII w. w Wielkopolsce ozdobny fartuszek z falbaną. Może także płócienne falbane przy łozach.

Fortugaly [fałdiglia, fortygale, vertugadin] [hiszp. los verdugos, fr. vertugadin, ang. farthingale] — najwcześniejsze rozwiązanie techniczne służące do poszerzania kobiecych spódnic w modzie eur. W Hiszpanii od 1468 r. były to obręcze z trzciny nadające spódnicom dzwonowaty kształt. W XVI w. we Francji były spódnicami z grubego płótna rozpiętymi na żelaznych drutach; od I. 60. tego stulecia zastąpił je gruby walek przyczepowany w pasie, a w końcu stulecia szeroki stelaż nadający spódnicom kształt dzwonowaty. F. utrzymały się na Zachodzie do ok. 1640 r. W Polsce panowały głównie w modzie dworskiej w XVI i I. poł. XVII w.

Foryś [fortizarz] [niem. Vorreiter] — służący towarzyszący konno pojazdowi pańskiemu, ubrany po pol. lub po kozacku.

Fota [tur. futa] — 1) bawełniane kosmate chusty importowane z Turcji w XVI–XVII w.; 2) fartuch mieszkańców krakowskich w XVIII w.; 3) fartuszek kobiet huculskich w XVIII i XIX w.

Frak [fr. frac, ang. frock] — wierzchni ubiór męski, szerszy od wcześniejszego habit à la française, wcięty, bez fałdów w tyle, z płasko wyłożonym kołnierzem. Pojawił się w modzie fr. ok. 1767 r. początkowo jako skromny strój przedpoludniowy; od poł. XIX w. zwężony, ze ściętymi połami, stał się ubiorem ceremonialnym i w tej roli występuje do dzisiaj, również jako wykwintna liberia. Ang. odmiana f. była w k. XVIII w. bardziej ozdobna i posiadała kilka kołnierzy. W Polsce f. pojawia się w I. 70. XVIII w., często jako okrycie watowane lub podbite futrem, a także jako lekki ubiór w żywych barwach.

Framza → frędzla.

Francela → frędzla.

Frandzla → frędzla.

Francuskie pasy — p. kontuszowe wykonywane w Lyonie i może w Paryżu w k. XVIII w., według pol. próbek, na zamówienie krajowych persjarni.

Francuskie sukno → falendysz.

Frędzla (framza, francela, frandzla, frazla, fręzla.) [niem. Franse, Fränsel] — zwiastujące luźno nitki stosowane jako ozdoba ubiorów, a także będące wyrokiem pasamonniczym z różnych typów przędzy, stosowanym od średniowiecza.

Frisian Wede — niskiej jakości wełniana tkanina wytwarzana na krośnie pionowym, ciętarkowym i używana jako placilla w pln.-zach. Europie przez średniowiecznych Fryzów.

Frizal (frize) — nazwa sukna importowanego do Gdańskiego w X–XIII w.

Fryga → kreza.

Frygijska czapka — stożkowata czapka męska pochodzenia wsch. noszona na Bliskim Wschodzie i we Frygi, przyjęta we Francji. W l. 1789–1799 f. w kolorze czerwonym była symbolem wolności, oznaką przynależności do klubu jakobinów i nakryciem głowy sanktuarłów. Znana w tym czasie w Polsce.

Frywolity (frywolitki, koronki czółenkowe) [fr. frivolités] — koronki o strukturach ażurowych, wiązanych węzlkami z nici lnianych lub bawełnianych, wykonywane na kilku czółenkach. Czasem połączenia motywów wykonywano szydełkowaniem. Technika przeszła do Europy ze Wschodu, moda w XVIII i XIX w. do zdobienia wnętrz i ubiorów.

Fryza [fr. *fraise*] — 1) synonim → krezy; 2) złoty lub srebrny, karbowany sznureczek, używany w XVII–XVIII w. do haftu, wyrabiany przez sznuklerzy.

Fryzon (odzler) [fr. *fritson*] — zewnętrzna powłoka na oprzedzie jedwabnika.

Fryzowanie [fr. *friser*] — wykańczanie wełnianych tkanin drogą przeciągania nad gorącym pieczykiem, lub mechanicznego drapania podnoszącego włos na ich powierzchni. Dawało to efekt sfałdowania lub skosmaczenia prawej strony tkaniny. Maszynę do fryzowania wynaleziono w 1678 r. w Langwedocji, w pld. Francji.

Fryzura [fr. *frisure*] — ucięszenie włosów.

Fryzka → kreza.

Fular [fr. *foulard*] — prostokątna, skrojona ze skosu chustka, noszona w XVIII–XIX w. jako szalik, głównie przez mężczyzn.

Funtowa podeszwa — gruba p. skórzana w męskich butach noszonych w XVIII w.

Fura — suknia lub okrycie kobiece noszona w Poznaniu w XVIII w., zapewne znacznie rozszerzane lub na → rogiwce.

Furażerka [fr.] — miękka czapka wojskowa noszona od pocz. XIX w. w wojsku Księstwa Warszawskiego. F. miała wysoki wierzch opadający zwykle na prawą stronę, a w Królestwie Polskim f. oficerska była okrągła z daszkiem. W XX w. przyjęła się forma niska i płaska.

Furdymant — rozbudowany jelec, część rękojeści broni ślecznej.

Furia — czepek kobiecy modny w 2. pol. XVII w.

Furiatka (furyatka) — suknia kobieca uszyta według mody zach., określana tak przez satyryków pol. XVII w. Był to zapewne ubiór rozszerzany na tortugałach, z dużym dekoltem i ogonem.

Furliger — określenie gatunku jedwabnej przedzy używane w Krakowie, w XVIII w.

Furmanka (formanka, rurmanka) — podróżna suknia damska lub okrycie wierzchnie, często podbite futrem i zapinane na pętlice, noszona w XVII w.

Fursztat → forsztat.

Furyatka → furiatka.

Futertuch → futtertuch.

Futro [niem. *Futter* — podszewka] — skóra futerkowa użyta jako podbicie wierzchniego okrycia, ubioru, nakrycia głowy, obuwia lub rękawic, noszona także na wierzch.

Futrowizna (futrowanie) — w XVI w. określenie podszycia ze skóry futerkowej lub sukna.

Futterbarchan [niem. *Futter* — podszewka] — gruby → barchan używany od XVI w., głównie na podszewki.

Futtertuch (futtertuch) [niem.] — grube, rzadkie siatkno wyrabiane masowo w Gdańsku w XVI i XVII w., używane na podszewki i podszycia już od XIV w.

G

Gabardyna [hiszp. *gabardina*, fr. *gabardine*] — gęsta, miękka tkanina z wełny czesankowej lub przędzy bawełnianej, o splocie skośnym i wyraźnych, ukośnych prążkach, jednobarwna lub z osnową i wątkiem w różnych kolorach. G. była poddawana opalaniu i wykańczana impregnacją wodoodporną. Wytworzana od ok. poł. XVIII w. w Europie zach., używana na lejsze płaszcze, ubrania męskie, mundury, kostiumy.

Gacie (gace, hacie) — dolna część męskiej odzieży, noszona pod spodniami, zwykle sztyta z płótna, także opaska na biodra, określenie zanotowane już w XV w.

Gacnik (gat) — od XV w. określenie ochronnego pasa noszonego przez mężczyzn na biodrach.

Gagat — mineral, odmiana węgla o barwie czarnej, matowym polsku, szklistym powyolerowaniu. Modny w renesansie, w Polsce w czasach żałoby narodowej.

Gagatek — 1) w XV w. czarna odmiana bursztynu; 2) określenie strojnisła.

Galasy [iac. *galla*] — wyrośla na liściach roślin powstające w miejscach złożenia jaj przez galasówkę, larwy błonkówek z rodziny galasówek. G. służyły do wyrobu barwników i garbników w ciemnych kolorach.

Galatyyna — okrycie podbite futrem, noszone w XVII–XVIII w.

Galer — 1) płótno sprowadzane do Polski z Kolonią w czasach Zygmunta III; 2) kapelusz biskupi, czarny, wełniany, podbitý jedwabną podszywką i zdobiony zielonym sznurem z chwastami, noszony w sytuacjach pozaliturgicznych.

Galeta (bombycinum, bombyczna, bombycyna) — surowiec odpadkowy, jedwabny, w formie waty otrzymywanej z uszkodzonych kokonów.

Galiga [iac. *caliga*] — w XVI w. określenie obuwia, przypuszczalnie trzewików o grubej podeszwie, może przyczepowywanych do lydków rzemieniami jak rzymskie → caligi.

Galljoty (galioty, gallioty, galoty) [czes. *kalhoty*, wł. *calzon*] — w XVI w. spodnie, zapewne szerokie, buflaste do kolan, noszone we wł. modzie renesansowej, przekazane do Polski przez Czechy.

Gallabiija (dzalabija, dzallabija) [ar.] — codzienna odzież arabska obu płci, długa, z rozszerzonym u dołu rękawami, bez kołnierza, z rozcięciem przy szyi, nieraz z kapturem.

Galljoty → galijoty.

Galon [fr.] — wybór pasamonniczy w formie gładko lub wzorzyście tkanej, rzadziej plecionej taśmy wykonanej z nitek jedwabnych, bawełnianych i metalowych. Od XIV do XVI w. zwykłe wąska plecionka o motywach geometrycznych. Od XVII w. szerszy g. miewał także motywy roślinne. Używany do ozdabiania odzieży i wnętrz mieszkalnych.

Galosze [fr. *galoches*] — we Francji od średniowiecza było to ochronne obuwie o drewnianej podeszwie. W Polsce określano je jako patynki, natomiast nazwa g. dotyczyła tu obuwia spełniającego rolę kaloszy, noszonego od I. 60. XVIII w.

Galoty → galijoty.

Galgan — od XVI w. lachman, szmatka, strzępek, kosmyk.

Galka [łac., wł. *galla*] — w XVI w. kulka lub wypukłość stosowana jako element zdobniczy stroju.

Gamaik (gamaik) [niem. *gemein* — pospolity?] — niedrogi klejnot oprawny w pierścionku, powszechny w Poznaniu w XVII–XVIII w.

Ganszking → gaszking.

Garbarstwo [niem. *Gerberet*] — zabezpieczanie skóry surowej przed gnitem, początkowo przez natruszanie lub dymienie, a od star. także przez działanie wyciągami roślinnymi. W całej Europie najbardziej rozpowszechnione było g. proste polegające na oczyszczeniu z sierści i wyprawie roślinnej (najczęściej korą dębową) skór bydliących przeznaczonych na obuwie. Technikę tą stosowano także w kuśnierstwie, czerwonoskórniku, białoskórniku, kordybanictwie, sałanictwie i rymarstwie.

Garbusz — pomieszczenie służące do garbowania skór.

Garderoba [fr.] — 1) szatnia, pomieszczenie do przechowywania odzieży; 2) ubieralnia dla aktorów w teatrze.

Garibaldka [wl.] — czerwona koszula noszona w powstańczych oddziałach Giuseppe Garibalda, podczas walk o zjednoczenie Włoch. Modna też w oddziałach powstańcy styczniowego.

Garłacz — krótka strzelba lub pistolet o lufie z rozszerzonym lejkowato wylotem, używana w XVI–XIX w.

Garnache [fr.] — luźne okrycie wierzchnie z krótkimi, szerokimi rękawami, bez kołnierza, noszone od ok. 1270 r. do XV w.

Garniec — 1) wiązka nieczesanej lnu, zwykle ok. 14 garści; 2) miara objętości równa 4 kwartom.

Garnirowanie [fr.] — zdobienie ubiorów według panującej mody.

Garniture [fr. *garniture*] — komplet przedmiotów tworzących całość ubioru uszytego według określonych reguł, wraz z dodatkami.

Garszulecik → gorset.

Garść — ilość wytrzepanego z pałdzierzy włókna, brana do ręcznego czesania.

Gaski → gąska.

Gaszking (ganszking, gaszkink) [niem.?] — 1) okrycie z futrem lub ościeplana kamizelka noszona w XVIII w.; 2) czapka sukienna z barankiem, modna w Poznaniu w XVIII w.

Gat → gacnik.

Gaza [fr. *gaze*] — lekka, gładka lub wzorzysta tkanina jedwabna, liniana lub bawełniana z charakterystycznymi prześwitami. Wyrabiana od IX w. w Hiszpanii, później w innych krajach, od XVII w. w Polsce. Pstre, tj. barwne g. tkano w Wielkopolsce, Małopolsce i na Śląsku z lnu, luźnym spłotem płociennym. Używano tch do wyrobu modnych dodatków: chusteczek, czepków, fartuszków, rzadziej na lekkie suknie i firanki.

Gąska (gaski) — 1) modne w XVI i 1. pol. XVII w. suknia damska i kaftan męski, z wydłużonym poza talę spiczastym przodem, na wzór gęsiej szyi, jak w hiszp. → wanisie z XVI w.; 2) w XVI w. wypukłość o kształcie piersi gęsiej, na brzuchu napierśnika zbroi płytowej.

Gdańskie pasy — p. kontuszowe dobrej jakości, o ograniczonym kolorycie, wyrabiane od 1770 do 1800 r. w manufakturach Besza i P. C. Salzhübera w Gdańsku. Dekorację nawiązują do fr. i zach. ornamentyki tekstylnej w stylu rokoka.

Gehejnglik (gehenglik) [niem. Gehänge] — wisiorzek z poł. XVI w.

Gehink (geink) [niem. Gehänge] — druciana siatka przynocowana do hełmu dla osłony szty.

Gemma — szlachetny lub półszlachetny kamień zdobiony miniaturowym reliefem.

Genoty → jenoty.

Germak → giermak.

Germesut → giermesut.

Gesłko → giezło.

Getry → kamasz.

Gezisko → giezło.

Gęsi brzuch [niem. Gänsebauch] — w 2. poł. XVI w. trójkątne wykoryczenie poniżej pasa ubioru męskiego i kobiecego, mające uwydatniać brzuch.

Giallo — kolor żółty.

Giemza → zamisz.

Gierada (szczebrzuch, wyprawa) [niem. Gerade] — w XV–XIX w. przedmioty dawane kobiecie w posagу. Także komplet przedmiotów domowego użytku, spisywany po śmierci ich właściciela.

Gierała — tkanina importowana do Polski w XVII w.

Gierlanda → girlanda.

Gierlandki → girlandki.

Gierlickie sukna — s. wyrażane w Zgorzelcu (niem. Görlitz).

Giermak (ciermak, germak, giermsach, giermacze, giermag, giermanka, jermak, kiermak) [tur. *germek*] — męski kaftan wierzchni w stroju narodowym, noszony co najmniej od 1492 r. do XVII w., wzorowany na narodowym ubiorze węg. G. był długi, zapinany do dołu na pętle i guzy, z dużym kołnierzem futrzanym i nakładanym, gladkimi rękawami, czasem zwężanymi przy mankietach. Kobiety nosiły go jako okrycie zwierzchnie. Od poł. XVI w. g. był szczególnie rozpowszechniony w odzieży mieszczańskiej i chłopskiej, szyty z sukna lub leższych tkanin wełnianych, rzadziej jedwabnych, często podbitý futrem.

Giermalek — w XVI w. okrycie z grubej wełny noszone przez żołnierzy i filozofów.

Giermanka → giermak.

Giermesut (germesut, giermesuti) [tur. *germe* — rozciągnięty] — tkanina wzorzysta w barwne kwiaty lub paski, prawdopodobnie jedwabna, może importowana z Turcji. Od XV w. używana na odzież.

Gierzynek (gyrzynek, Jerzynek) — importowana tkanina używana na odzież w Polsce, w XVI–XVII w.

Gieźlo (gesliko, gesliko, gieźliko, gzo, zgło, zło) — 1) od XV w. płócienna koszula; 2) w XV w. część stroju liturgicznego w Kościele rzymskokat.; 3) kitel lub śmiertelna koszula → czechel.

Gimp [ang. *gimp thread*] — pasmo bawełnianej przędzy, gęsto splecone jedwabną, wełnianą lub metalową nicią, używane do wyrobów sznukierskich, np. frędzli, sznurów.

Gindal — czepek kobiecy noszony w XVIII w.

Gingas — tkanina bawełniana w typie perkalu zdobiona techniką rezerwowania wybarwieni przy użyciu szablonu. Produkowana w Indiach, w XVIII w. także w Anglii i Francji, importowana w tym czasie do Polski.

Gipiura [fr. *guipure*] — gruba koronka z reliefem, najczęściej klockowa.

Gippon → pourpoint.

Girlanda (gierlanda) [wl. *ghirlanda*] — wieniec lub wałek z kwiatów lub piór, zdobiący głowę albo szyję.

Girlandki (gierlandki) [wl. *ghirlanda*] — wąska pasmanteria ze słabo skręconej nici jedwabnej, podobna do wici, modna w XVIII w., służąca do obszywania sukien i okryć kobiecych, importowana do Polski.

Giwer → czako.

Glace [fr.] — mieniająca się dwubarwna tkanina jedwabna z wątku i osnowy o różnych kolorach, używana na suknię i podszywki.

Glanek [fr. *gland*] — żółdzięz, frędzla? — ozdoba ubioru w XVI w., zwykle guz przy pętlicowym zapięciu męskich okryć.

Glansowanie (glans) [niem. *Glanz*] — stosowany od średniowiecza zabieg wykańczania tkanin z roślinnych włókien, jak len i bawełna, polegający na mocnym sprasowaniu w kalandrach, dający efekt polysku prawej strony wyrobu.

Glinka folarska — miękka, tłusta glina dodawana do gorącej wody przy folowaniu sukna dla jego odłuszczenia.

Gładkość — w XVI w. ozdoba lub strojny ubiór.

Gładzenie — w XVI w. nieznana bliżej ozdoba stroju.

Głowa [tur. *basz*] — 1) w XVI w. część nakrycia głowy; 2) od XVII w. prostokątne zakończenie pasa kontuszowego, dwu-, trzy- i pięciodelne z charakterystyczną dekoracją roślinną, rzadziej geometryczną. G. zawiera → sygnaturę pasa, czasem też inne napisy.

Głównia — zasadnicza część broni siecznej z ostrzem.

Gment → kment.

Gnypy (grzypy, grypy) — od XVI w. określenie narzędzi szewskich służących do obróbki i wygładzania skóry.

Gofra [fr. *goufrer*] — tkanina lub dzianina o wyłaczanych na powierzchni wzorach, używana na odzież damską.

Golez [niem. *Götzsch*] — płótno lniane, najczęściej pościelowe, wyrabiane w XIV–XVII w. w miastach Śląska i Małopolski, wcześniej importowane.

Golen — w XVI w. część zbroi okrywająca goleń, nagolennica, nagolennik.

Gollilla [hiszp.] — niewielki, płocienny kohlerz męski, płaski, kolisty, opierający się na brzegu wysokiego kohlerza → warnsa i podstawce. Modny po 1623 r., po wprowadzeniu zakazu noszenia koronkowych kryz.

Golemblaty — kolor zgaszonego floetu, występujący miejscowo w upierzeniu gołębi.

Golebli — kolor szaroniebieski.

Golka — najstarszy typ okrągłej, filcowej czapki, wykonywanej z wełny w XVI–XVII w. Czeladnik lwowski np. miał spisnąć i wymodelować 12 golek tygodniowo. Droższe typy g. wyrabiano nawet z bobrowej sierści, ale zawsze bez ozdób.

Gorącożółty — od XVI w. barwa żółta najbliższa czerwieni.

Gorepelk (gorepell) — okrycie kobiece podszycie futrem baranim, wykonane przez kuśnierzy w Zółkwi, w XVII w., zblizone prostym krojem do → lamki.

Gorgulik (gurgiel, gurdziel, gurgol) [hiszp. *gorquera*] — kreza lub ozdobny kohlerz noszony w modzie hiszp. w XVI w. W Polsce byłwał on łączony z krótką koszulką.

Gors [fr. *gorge, corsage*] — 1) obramowanie sukni lub koszuli damskiej oraz męskiej, używane od XVII w.; 2) szyja i piersi kobiety z odślonitymi trochę ramionami.

Gorset (gorselet, garszulecik, korselet, korset, korszulet) [fr. *corset*] — 1) różnej długości męskie okrycie, niekiedy z rękawami, noszone na zbroję od poł. XII do XV w.; 2) w XIV–XVI w. w modzie zach. — sukienka sznurowana z przodu; 3) w Polsce określenie to, używane wymiennie z → ksmietalem, oznacza stanik, zazwyczaj uszywiony fiszbinami lub drutami, noszony w XVII–XIX w.; 4) w pol. stroju ludowym — wciążka sukienki lub jedwabny, bez rękawów, zwykłe z głębokim dekoltem, często wykościony w pasie ząbkami, bogato haftowany, noszony na koszuli, później na koszuli lub bluzce.

Gorsetka — w XVIII w. dekoracyjna wkładka na piersi, noszona w komplecie z mankietami, zdobiąca suknię.

Gotowalnia — stolik, komoda lub osobne pomieszczenie służące do zabiegów fryzjerskich, kosmetycznych i ubierania kobiet, używane co najmniej od XVII w.

Gotowanie w naprężeniu [hol. *conroy bank*] — proces apretury stosowany do lekkich tkanin półwełnianych lub wełnianych, polegający na gotowaniu rozciągniętej na drewnianym walcu tkaniny i studzeniu jej w tym samym położeniu na przyrządzie zwany conroy bank. Zabieg ten, dając efekt odwrotny do folowania, przeciwdziałał kurczaniu się i marszczeniu rzadkich tkanin. Stosowano go na Zachodzie co najmniej od XV w., w Gdańsku od XVII w.

Górnicza — płocienny kitel noszony przez górników.

Gradynapol → grodenapl.

Gradytur → grodetur.

Gramit — w XVII w. tkanina importowana ze Wschodu, sprzedawana w Polsce na lokale.

Granat — 1) nazwa granatowego sukna, w jednej z najczęściej używanych w dawnej Polsce barw; 2) kamień szlachetny.

Granato [wł. msefgranata — granat] — kolor intensywnej, żywego czerwieni, jak kwiat, miąższ lub sok granatu.

Graty [niem. Gerade — wyprawa] — odzież i sprzęt domowe, także należące do wyprawy otrzymywanej przez kobietę.

Greczynka — okrycie lub suknia kobieca noszona w 2. poł. XVIII w., często obszywana futerkiem, u dołu zdobiona sznureczkowymi naszyćmi w kształcie gr. meandra, czyl ornamentu ciągłego z linią zatamującą się rytmicznie pod kątem ostrym — „alagrek”. Szyta często z ogonem, bez rękańów.

Gredytur → grodetur.

Gremiał [lac. gremiale] — jedwabnia lub liniana chusta rozkładana na kolanaach biskupa podczas pełnienia przezń czynności kapłańskich.

Grenadyna [fr. grenadine] — nitkowana przedża jedwabnia do 1800 skrętów na 1 m. Wytwarzana w filatoriach już w średniowieczu.

Greża [bękart, bękart] [fr. grege] — sztywna, bez polysku, nieskręcona nić z surowego jedwabiu otrzymywana przez odwijanie i łączenie włókien z kilku kokonów, służąca do wyrobu przedży, sprzedawana na wagę, w Poznaniu już w XVI w.

Grępla [krępla] [niem. Krempe] — szczotka do zgrzebienia i czesania wełny.

Gręplowanie → zgrzebienie.

Gręplownik — od XVI w. rzemieślnik obrabiający wełnę.

Gridelino → gryglinowy.

Grobgrin → grogrin.

Grodenapl [gradynapol, grodenabli] [fr. Gros de Naples] — grubsza tkanina jedwabna, rodzaj ciężej kitajki, importowana z Włoch (m.in. z Neapolu) i krajów Europy zach. co najmniej od XVI w. Używana na odzież i pokrycia futer.

Grodeparis [fr. Gros de Paris] — mięsistą tkaniną jedwabną importowaną z Francji, zwłaszcza w XVIII w.

Grodetur [drodeter, gradytur, gredytur] [fr. Gros de Tours] — gesta tkanina jedwabna średniej grubości, barwna, czasem wzorzysta, importowana głównie z Francji (m.in. z Tours) i innych krajów zach. co najmniej od XVI w. W 2. poł. XVIII w. wytwarzana w manufakturze grodzieńskiej. Używana jako tkanina odzieżowa i tło do haftów.

Grodzieńskie pasy — jedwabne, rzadko półjedwabne p. kontuszowe o rozmiarach ok. 300–350 × 25–28 cm, z ornamentyką kwiatową w stylu fr. rokoka. Wytwarzane w Grodnie, w l. 1768–1781, w manufakturze jedwabniczej pod kierunkiem Francuza, Vincenta Dupinay.

Grogrin [grobgrin, grobgrin, grubryn, grygon] [niem. grob — gruby] — jedwabna tkanina z grubą przedżą importowana z Turcji i Niemiec w XVI–XVII w.

Grono (grunko) — w XVI w. rodzaj ozdoby ubioru lub pasa. W wyrobach jubilerskich sposób ułożenia perel, szlachetnych kamieni lub innych elementów ornamentu przypominających winne grono.

Gronostaj (hornostaj) — zwierzątko z krótkim, białym włosem i czarnym końcem ogona. Futerkiem g. podszywano wykwintne okrycia władców i możnych, było dość rozpowszechnione w dawnej Polsce, także jako obszycia mieszczańskich czepków.

Grosz — w XVI w. pozłacana moneta używana jako ozdoba paciorków poznańskiej mieszczelki.

Groszkowanie — wybijanie puncami deseniu na licu skóry.

Grózbota — staropolskie określenie nieznanego bliżej rodzaju koronki.

Grozot → gryzeta.

Grubryn → grogrin.

Grunberskie sukną — s. wyrabiane w Zielonej Górze (Grünberg) i sprzedawane w pol. sklepach w XVII i XVIII w.

Grunko → grono.

Gruszka — w XVI w. ozdobny wisiorzek w kształcie gruszki.

Gruzbertowskie koronki — k. używane w XVIII w. przez kaliskie mieszczelki.

Gryallinowy → gryglinowy.

Gryf — część wykroju rękawic okrywająca całą dłoń podczas ich krojenia.

Gryglinowy (gryallinowy, gridelino) [fr. gris de lin, wł. gridelino] — barwa nie bielonego lnu, czyli szarawa, także kolor jasnoniebieski.

Grygron → grogrin.

Grynszpanowy — kolor grynszpanu, czyli zielony.

Grypy — gnypy.

Gryzeta (grozot, gryzot) [fr. grisette] — tkanina wełniana lub mieszana z wełny, bawełny i jedwabiem, jednobarwna, noszona od średniowiecza przez warstwy niższe; później jedwabna lub półjedwabna, z wątkiem wełnianym albo bawełnianym, w różnych kolorach, zwłaszcza odcieniach czerwieni, także wzorzysta z wątkami metalowymi. Importowana do Polski w XVII–XVIII w. i stosowana głównie w ubiorze kobiecym.

Grzbiet — grzbietowa część zwierzęcej okrywy futrzanej, zwykle najlepszej jakości.

Grzebieniarz → grzybyniarz.

Grzeblio → zgrzeblio.

Grzebień (grzebyń) — przyrząd toaletowy służący do czesania lub upinania włosów, wyrabiany z drewna (bukszpanu, buzu i in.), w czasach nowożytnych z rogu, kości — nawet słoniowej oraz metali.

Grzybyniarz (grzebieniarz) — pojemnik na grzebienie, często skórzany.

Grzypy → gnypy.

Grzywowie — w XVII w. mężczyźni goleni gołącę głowy, a z tyłu zapuszczający długie włosy.

Gugl (gugel) [lac. *cuculla*] — w XVI–XVIII w. peleryna z kapturem noszona w Gdańsku jako ubiór żałobny.

Guldynka — myśliwska strzelba gwintowana, używana w XVII–XVIII w.

Gunia [lac. *gunna* — koźuch?] — 1) nazwa jednego z najgorszych gatunków sukna produkowanego w XVII–XVIII w.; 2) krótki płaszcz chłopski lub żołnierski; 3) w XV–XVI w. odzież, koldra, koc ubogich; 4) okrycie wierzchnie górali pol. uszyte z wełnianego samodziału.

Gurdziel → gorgulik.

Gurgiel → gorgulik.

Gurgol → gorgulik.

Gurmana — okrycie z grubego sukna, rodzaj sukmanu.

Gurotka → burotka.

Gurt [niem.] — w średniowieczu szeroka, sztywna, różnobarwna taśma wykonana na wąskich krosnach, w XIV–XV w. także z jedwabnej przędzy, używana na pasy kobiece z metalowymi zaponami. Od XVII w. sztywna taśma bawełniana od 2 do 6 cm szerokości.

Guz (guzik, obartek, obertelek) [średniow. niem. *Guz*] — w najstarszej formie zapewne patyczek lub drewniana foremką, później wybór sznuklerski w postaci foremkę opłecionej jedwabną lub metalową nicią. Od XIII w. używany do zapienienia odzieży, w XVI–XVIII w. w ubiorach męskich, g. kontuszowe zwane knafłami. W odzieży codziennej i sukmanach stosowano knebelki czyli patyczki opłecione jedwabną nicią.

Gyrzynek → glerzynek.

Gzło → giezło.

Gzisko — 1) gruby → kitel uszyty krojem koszulowym, jak → giezło; 2) w XVI w. chatal żydowski.

H

Haba → aba.

Habelczaki → abelkowe.

Haberget — gruba tkanina wełniana wytwarzana w pół. Europie do XIII w. na krośnie pionowym, cięzarkowym, w krótkich sztukach.

Habit (abit) [lac. *habitūs*] — 1) w średniowiecznej Francji było to określenie wszelkiej odzieży; 2) w XVII–XVIII w. h. to strój dworski dla obu płci, wcześniej strój wieczorowy;

3) w Polsce w 2. poł. XVIII w. h. cyli suknię wierzchnią zaczęto nazywać ubiór miejski określany dotychczas jako → szustok. Początkowo był to długi kaftan z rękawami noszony na krótkiej kamizelce bez rękawów. W momencie Dyrektoriatu h. miał podwyszczosny kolnierz i szerokie poly; stopniowo przekształcił się w smoking; 4) ubiór zakonny przepisany regułą.

Hacie → gacie.

Haczek [niem. Haken] — od XV w. przedmiot służący do spinania.

Hades — w XVI w. odzież lub ozdoba w stroju żydowskim.

Hadry [niem. Hadern] — galgany, szmaty.

Hadziuka → hazuka.

Haftiarstwo — znana od neolitu najprostsza technika zdobienia odzieży i innych wyrobów. Rzemiosło h. ukształtowało się już w XI w., a w Polsce w XII w. Pod względem techniki wykonania wyróżnia się hafty liczne na podłożu tkaniny i nieliczne, luźnej z nią związane. Do ciejszych technik należą: pikowanie, aplikacja i zszywanie z latek.

Haft (aft, awt, wyszywanie) [niem. Heft] — jedno- rzadziej dwustronna, jedno- lub wielobarwna dekoracja na tkaninie, skórze, flocu wykonywana nicią lub przednią, paciorekami i innymi przedmiotami ozdobnymi. H. wywodzi się z szysta.

Haftka (haftka, heftlik) [niem. Heft] — od XIV w. niewielki przedmiot metalowy z zagięciem na końcu, służący do zapinania odzieży.

Haftowane koronki — wykonane na → batystę lub → etaminie ścięgami haftarskimi przypominają koronki igłowe, rzadziej klockowe.

Haftowane pasy — naśladowujące p. kontuszowe jedwabne, pol Jedwabne lub wełniane, wąskie i gładkie tkaniny o splocie skośnym lub płóciennym; czasem jedwabne — wzorzyste lub z płótna — zebowane haftem, ornamentem i podziałem powierzchni. Wzory roślinne, czasem przedmiotowo-symboliczne, wykonywano barwnymi niciami jedwabnymi, wełnianymi, metalowymi, nawet cekinami, ścięgami: lańcuszkowym, satynowym, kładzionym, atlaskowym, cienionym. Wyrabiano je w domach uboższej szlachty i mieszczaństwa od XVII do pocz. XIX w.

Hajdawery → szarawary.

Hajduk (ajduk) [węg. hajdák] — służący w domach szlacheckich i magnackich, niekiedy uzbrojony, od XVII w. nosi węg. ubiór narodowy cyli dolman, krótką wierzchnią → mente i → czako.

Halabarda (pardizan) — broń o długim drzewcu i rozbudowanym żeleżcu z grotem, toporem, często także z hakiem. Używana w średniowieczu, w XVI–XVIII w. stanowiła broń straży miejskiej i pałacowej.

Halepska materia → alapin.

Halka — noszona pod suknią spódniczka lub koszula bez rękawów, pojawia się dopiero w momencie XIX w.

Halsband → alszband.

Halsztuk (alstuszek, alsztuch, halstuch) [niem. Halstuch] — krawat noszony od 2. poł. XVII w., początkowo jako chustka z lekkich tkanin, na którą wykładano kolnierz

Koszuli, lub opaska na głowę. Cechy kuśnierskie i rękawicznicze wyrabiały w Polsce w XVIII w. h. skórzane.

Haladza → aladża.

Hałaj (chałaj) — tkanina jedwabna lub półjedwabna używana w XVIII w. na suknie i żupany.

Halon → alun.

Halun → alun.

Haman (haman) — płótno bawełniane, produkowane w Bengalu, importowane z Turcji w XVI–XVII w.

Hamodka → alamsoda.

Handziuka → hazuka.

Hangiel [niem.] — zawieszka ozdobnego, haftowanego mleszka, wymienionego w sztuce mistrzowskiej miechowników krakowskich z 1670 r.

Hankra — chusta noszona na → podwice w XVII w.

Hanzlücka → hazuka.

Hańskie sukno — s. importowane w XVII w., przypuszczalnie z Krymu.

Haras → rasa.

Harasowe pasy — wełniane, jedisoobarwne, zapewne cięte z rasy, noszone przez służbę dworską w kolorze liberti, w XVII–XVIII w.

Harasz → rasa.

Haarcap (harabajtel) [niem. Haarzopf] — warkocz peruki lub fryzury męskiej w XVIII w. W armiach eur. miał on określoną długość, był umieszczany w woreczku (harabajtel) zawijanym u góry na kokardę.

Harkabuz → arkeburz.

Harnasz (arnasz, harnas) [średniow. niem. Harnasch] — w XIV–XVI w. pancerz rycerski, zbroja, rynsztunek.

Harus → arus.

Hastiludium — wzmiękowane w 1546 r. „ubioru Etiopów”, znane w Krakowie.

Hasuka → hazuka.

Haszuka → hazuka.

Hataj (hatej) [tur. per.] — nazwa Chin, zwłaszcza pół. Pochodzi od niej określenie importowanych stamtąd tkanin jedwabnych.

Hatlas → atlas.

Hazuka (azuka, azurka, chazuka, hadziuka, handziuka, hanzlücka, hasuka, haszuka, hazuczka, hozuka) [staroczes. hazuka] — 1) długie okrycie dla obu płci, od góry do dołu zapinane na pętlce, często podbite futrem lub nim garnitrowane, noszone od XV

do poł. XVIII w. H. używane do konnej jazdy rozszerzano rozparkami; 2) suknia damska lub lekkie okrycie noszone w XVIII w., zwykle pod nazwą „azuka”.

Heftlik → haftka.

Heldorf [gr. *heftos* — słońce] — kamień szlachetny z grupy beryłów, o barwie złotożółtej.

Hellotrop [gr. *heftos* — słońce, *tropett* — obracać] — minerał, odmiana chalcedonu, kamień półszlachetny, nieprzejrzysty, ciemnozielony z czerwonawymi plamkami wildczynymi zwłaszcza w słońcu (stąd nazwa), modny szczególnie w średniowieczu.

Hełm [helm] [staroczes. *helm*] — od 3000 l.p.n.e. bojowa osłona głowy, niekiedy też karku, szyi, twarzy, np. przyłbicą, szyszak.

Hennin [fr.] — kobiece nakrycie głowy w kształcie wysokiego (do kilkudziesięciu cm) stożka, modne w 2. poł. XV w. głównie we Francji. Sporządzano je z krochmalonych, lekkich tkanin, ozdabiano plisą z czarnego aksamitu lub złotym galonem przy głowie, aksamitną pętelką nad czołem i białym, przezroczystym welonem, który spływał z ostrego czubka h. do ziemi.

Herb — ustalone według określonych reguł heraldycznych oznaki osoby, rodu, korporacji, miasta lub państwa. Pierwsze zabytki pochodzą z XII w.

Hermelin [niem.] — biały plusz w czarne, zwykle drukowane, ełtki. Imitacja futra gronostajowego.

Hiacynt orientalny (achicinek, jacinek, jacynth) — odmiana cyrkonu o barwie żółtawoczerwonej.

Hibercuch → ibercuch.

Hijacynt (hijacyntyn) [lac. *hyacinthus*] — w XVI w. określenie szaty kapłana żydowskiego, sporządzona z tkaniny z tej samej nazwy, koloru ciemnoczerwonego z odcieniem fioletu lub czerwonawozłotego.

Hilit → chalat.

Himation [gr.] — w star. Grecji wierzchnie okrycie kobiet i mężczyzn, prostokątny płat wełnianej tkaniny, którym drapowano całą postać, przerzucając jeden koniec najczęściej przez lewe ramię.

Hojka — okrycie żałobne noszone w Gdańsku w XVI–XVIII w.

Holica [rus. golica] — w XVI w. skórzana rękawica bez futra i podszewki.

Hornostaj → gronostaj.

Houppelande [fr.] — suknia dla obu płci wkładana przez głowę, o kroju kloszowym, obicie sfaldowana w talii pod paskiem, z wysokim stojącym kołnierzem i fantazyjnymi rękawami krojonymi z ćwiartek koła, sztyta z tkanin jedwabnych lub sukna, nieraz podbita futrem. H. weszła w użycie we Francji ok. 1360 r., później w pozostałych krajach i w Polsce, modna także w 1. poł. XV w. W męskich h., dla rozszerzenia, stosowano rozparki w środkowym szwie przodu i tyłu.

Hozuka → hazuka.

Hożedle → orzedle.

Hrywna [rus.] — wczesnośredniowieczny dworski klejnot na Rusi, sztywny naszyjnik męskiego skrócony ze srebrnego lub złotego drutu.

Huba — w XIII–XIV w. fald w odzieży.

Huckop → hunckop.

Huletka — ozdobna laska pasterska noszona w modzie 2. poł. XVIII w.

Humeral (naramionek, omeral) [lac. *humeralis* — barkowy] — 1) od XVI w. w liturgii Kościoła rzymskokat. biała chusta, którą kapłan przykrywa ramiąca przed włożeniem ornatu; 2) część stroju koronacyjnego królów pol.; 3) w wojsku star. Rzymu krótki płaszcz żołnierski.

Hunckop (huckop, hundskop, hunskop, hunsfot, unskop) [średniow. niem. *Hundskoppe*] — 1) średniowieczny hełm z zasłoną w kształcie psiego pyska; 2) ozdobny łańcuch noszony w średniowieczu na szyi; 3) później kawałki skóry noszone przy butach dla podparcia ostróg.

Hundskotten → szkot.

Hundsotten → szkot.

Hunsfot → hunckop.

Hunskop → hunckop.

Huzarezy — czapki filcowe z dłuższej wełny o powierzchni przypominającej futerko, drapanej szczotką z ostu. Przypuszczalnie noszone przez huzarów.

Hybercuch → ibercuch.

Hyra — obfita czupryna. Określenie używane w Małopolsce.

I

Iaccia → jaka.

Ibercuch (hibercuch, hybercuch, ibercuch, ubercuch, ubertuch) [niem. *Überzug*] — w XVI w. przypuszczalnie ozdobna szata wierzchnia lub też obszywka czy lamówka różnych damskich i męskich ubiorów.

Iglica — narzędzie różnych kształtów i wielkości, z jednym lub dwoma otworami do zawijywania przęsły lub nici, i trzpieniem czyli korpusem do ich nawijania. Znane od neolitu, używane do wyrobu sieci, siatek i — później — iglicowo-iglowych koronek.

Igla — narzędzie wykonane z ości ryb, koleców agawy, metalu, wyposażone w dziurkę do przewlekania przęsły lub nici; co najmniej od neolitu służyło do łączenia skór, tkanin, szycia odzieży, później także do haftu, wykonywania wyrobów ściegu iglowego i koronek iglowych.

Ikat [mal. *ikat*] — technika barwnego zdobienia tkaniny rezerwowaniem wybarwieniem przęsły przed tkaniem przez jej obwiązanie. Można barwić osnowę lub wątek, także oba systemy przęsły. I. wyrabiano w całej Azji, od XVII w. także w zach. Europie.

Imamus [imamus] — lekka tkanina wełniana używana w XVII i XVIII w.

Impregnowanie [lac. *impregno* — nasycam] — w procesie apretury napawanie tkaniny pokostenem, roztworem żywicy, mydlem, później solami miedzi lub gliną, dla uzyskania nieprzemakalności.

Incrovable [fr.] — określenie eleganta paryskiego z k. XVIII w. o ubiorze nauchowanym pozorną niedbałością, na który składały się: frak o przedłużonych połasach z szerokimi klapami, pasista kamizelka z szalowym kołnierzem, krótkie spodnie z płytkimi pantoflami lub długie wpuszczane w cholewy butów, owinięta chustkami szyja, kapelusz o kształcie przygolecionej piroga → bicorne, zegarek, wiszące breloki, laska, opadające włosy — tzw. „psie uszy”.

Inderak [andarak, kinderak, miderak, minderak, underok] [niem. *Unterrock*] — 1) suknia lub marszczona spódnicą noszona zwłaszcza w Wielkopolsce w XVI-XVIII w.; 2) w tymże okresie okrycie wierzchnie kobiece i męskie, najczęściej podbite futrem baranim; 3) blam futra przykrojony do podbicia spódniczy. Termin „andarak” używany był na wsch. dawnej Rzeczypospolitej.

Inderlandzkie → niderlandzkie.

Indienne → cyc.

Industum → koszula.

Indyckich → indygo.

Indyktowy — kolor granatowy.

Indyczka → szabla.

Indygo [indyckich, indykt] [lac. *indicum*] — barwnik kadziłowy wydobywany z liści indygowca barwiący na zielono, a utleniający się na niebiesko. W Polsce używany od XVIII w.

Inflantka — męskie okrycie wierzchnie uszyte z sukna lub jedwabnych tkanin, często podszywane futrem, noszone w XVII w.

Infuła [mitra] [lac. *infula*] — w Kościele rzymskokat. urocyste nakrycie głowy biskupów, składające się z połączonych opaską dwóch trójkątów, z dwiema wiszącymi z tyłu taśmami. We wczesnym średniowieczu i. były kuliste i niskie, od XII w. ustalały się ich dzisiejsze formy — biała, skromniejsza dla opata, a ozdobna, haftowana dla wyższych duchownych.

Ingernina (angielszka) [wl. *guarnire* — ozdabiać?] — ubiór o kroju modnym w zach. Europie, noszony w XVII w. Możliwe, iż nazwa pochodzi od Ingril należącej podówczas, wraz z całą Finlandią, do Szwecji.

Inkarnatowy [wl. *incarnativo*, fr. *incarnat*] — kolor bladoróżowy, cielisty lub bardziej nasycony — rozkrojonego mięsa — modny w XVIII w.

Inlet [niem. *Inlett*] — tkanina bawełniana znacznej gęstości, o splocie skośnym lub płóciennym, prasowana pod ciśnieniem, często woskowana po lewej stronie, barwiona na żywe kolory. Wytwarzana w Europie od średniowiecza, w Gdańsku od XVI w., używana na podszewki i wsypy pościelowe.

Interula → koszula.

Ioppa → jopula.

Iopula → jopula.

Ircha (irzha, jercha, jerscha, → zamsz) [lac. *hircus*, *icrus* — koziol] — skóra kozłowa, baranica, ciełcza, sarnia, jelenia lub koślowa wyprawiona tłuszczowo, czyli przez wbijanie tłuszczu w tkankę skórą. W XV w. termin „irzha” był także określeniem mieszka lub sakiewki uszytej z irchą.

Irzynk → perpetuana,

Jupka → jupka.

Izabelowy [od imienia królowej Izabelli hiszp.] — niezdecydowany kolor brudnożółty długo nie przejęt białej odzieży.

J

Jabłko — jedno z insygnów władzy królewskiej, z krzyżem na wierzchu, symbolizujące panowanie nad światem. Znane w Polsce od pocz. XIII w.

Jablonniczy (jablonkowy) — kolor różowawy, jak kwiat dzikiej jabłoni.

Jacinek → hiacynt orientalny.

Jacynktowy — kolor szafitrowy.

Jacynt → hiacynt orientalny.

Jaczka — kaftanik damski, faldowany od pasa, uszyty z lekkiej tkaniny, podszysty futerkiem, noszony w pocz. XVIII w.

Jadamaszek → adamaszek.

Jadwiżka (fiżka, jadwiszka, jadwińska) — 1) krótka sukienka kobiecego noszona przez mieszczki za panowania Stanisława Augusta; 2) mała poduszczka do igieł i szpilek, umieszczona na kolecie gotowiaków; 3) w Krakowskim, w XIX w., kaftanik kobiecy zwany „jadwińską” noszono w stroju ludowym.

Jaka (iacca) [niem. *Jacke*, fr. *Jaquette*] — dopasowany kaftan męski, sięgający bioder, modny w XIV i pocz. XV w. Krojony z czterech jednolitych części, wejących w pasie i charakterystycznie uwypuklonych na piersiach, z owalnie podkrojonymi pachami. Szyto go z sukna lub jedwabi, uszytyano filcowymi spodami lub pikowano kilkoma warstwami płótna i waty, ułatwiając modelowanie modnej formy. J. rycerskie, ochronne, miały spody zbrojone metalowymi płytami lub kolcami wszystkie między warstwy płótna i waty; j. cywilne zapinano na przodzie na guzy. Błodra mężczyzny noszącego j. opinał pas z grubych, metalowych ogniw, z klamrą.

Jaksamit → aksamit.

Jalmonka → jarmulka.

Jalmunica → jarmulka.

Jalmurka → jarmulka.

Jałowaty — kolor jałówki, żółtawopłowy, czerwoniawy.

Jamarantowy → amarantowy.

Jamurlach [tur. *jaghmurlyk* — oponicza] — gęsta tkanina wyrabiana w Turcji, używana na → oponicze i odzież przeciwdeszczową.

Jamołka → jarmulka.

Jamulka → jarmulka.

Janczar [tur. *jenicertz*] — w XVIII w. w Polsce choragię j. należały do straży przybojowej hetmanów. Żołnierze tej formacji nosili wysokie, opadające na plecy czapki, sukienne klerje, zupany, portki, rzemienne pasy, buty pol. czarne, paradne złote. Oficerowie do stroju narodowego nosili na głowach tur. → zwoje.

Janczarka [tur. *jenicertz*] — strzelba pochodzenia wsch., używana przez janczarów tur., o charakterystycznej kolbie, w przekroju o kształcie pięcioboku. Używana w Polsce w XVII w., zazwyczaj bogato zdobiona inkrustacjami i okuciami.

Japka → jubka.

Japyndzy — płaszcz flocowy o włochatej fakturze, rodzaj burki, produkcji czerk., importowany w XVIII w. przez Krym.

Jarmak [tur. *ermek*, ros. *armiak*] — w XVI w. codzienne okrycie męskie, także kaftan noszony w domu, przypuszczalnie odmiana → giermaka.

Jarmulka (jalmonka, jalminica, jalnurka, jamolka, jamulka, jarmolka, jelmnunka, mucka, mycka, myczka) [tur. *janurluk* — oponicza, lac. *pileofus*] — mała, okrągła czapczka przykrywająca wierzch głowy, sztyta z sześciu części suknia lub aksamitu, noszona przez Żydów, uczonych w stroju akademickim, starców, wkładana także na noc lub pod inne nakrycie głowy.

Jarmułuk [tur. *jaghmuluk*] — podwójny → barchan importowany ze Wschodu, co najmniej od XVIII w.

Jaspis (aspis) — mineral, odmiana chalcedonu, barwy czerwionowej, brunatnej, żółtej, nieraz zielonawej lub szaroniebieskiej.

Jastrzych — gatunek skóry importowanej w XVIII w. z Holandii do Poznania.

Jaszczur — skóra kośiska lub osła o chropowatej powierzchni, podobna do skóry jaszczurki.

Jatagan [tur. *jalaganc*] — broń sieczna pochodzenia wsch., używana w XVI w. przez Turków i Arabów. Jednoscenna głownia o wkleśnym luku ostrza, odchylającym się niekiedy w przeciwnym kierunku, rękojeść bez jelca, o rozdwoionej głowicy wykonywanej z kości, lsebanu, rogu lub srebra, bogato zdobiona. J. noszono w drewnianej pochwie oklejonej skórą, ze srebrynnymi okuciami, założony za pas z przodu. W Polsce używany głównie w XVIII w. przez ubraną po tur. służbę.

Jadźwiec — skóra z horsuka.

Jedbab → jedwab.

Jednoradek (jednoratka, jenoradek) [ros. *odnoradka*] — w XVI–XVII w. długie okrycie męskie z grubą tkaniną, zapinane na jeden rząd → guzów, często podszywane futrem.

Jedwab (jedbąb, niedbaw) [czes. *hedbav*] — 1) włókno otrzymywane po rozwinięciu kokonów (oprzedów) motyla — jedwabnika morwowego importowane do Polski od wczesnego średniowiecza; 2) strój lub chusta wykonane z jedwabnej tkaniny.

Jedwabnica (jedwabniczka) — 1) tkanina znana od XV w.; 2) jedwabnia szata lub chusta, którą owijano dokumenty państwowie; 3) także zasłona twarzy noszona przez kobiety.

Jedwabnictwo — dział gospodarki obejmujący uprawę morwy, produkcję kokonów jedwabnika i wstępna ich obróbkę.

Jedwabniczka → jedwabnica.

Jedwabnik — 1) robotnik wyrabiający jedwabne tkaniny; 2) człowiek zniewiesiąły, wydelikowany.

Jaglerezyk — krótki ubiór męski z widocznymi spodniami, noszony w XVIII w.

Jelec — część rękojeści broni siecznej osłaniająca dłoń.

Jehmunka → jarmulka.

Jeneralek — w XVI w. ubiór wierzchni podbity futrem lub ozdobną podszewką.

Jenoradek → jednoradek.

Jenoty (genoty) [ros.] — futro z azjatyckiego ssaka z rodziny psów, o długiej, gęstej, rudawej lub ciemnobrunatnej sierści, żyjącego w tajdze, a także na Białorusi, Ukrainie i w Polsce. J. hodowany jest jako zwierzę futerkowe.

Jercha → ircha.

Jermak → giermak.

Jerscha → ircha.

Jerzynek → gierzynek.

Jolom — czapka Kozaków ukr., zwykle z czarnej, baraniej skóry futerkowej, ze zwisającym wierzchem. J. noszony przez Kozaków dworskich opatrzony był kutasem włóczkowym lub srebrnym.

Jonaty (junaty) — skóry kocie importowane z Chin i Rosji.

Jopula (cabaciolum, ioppa, iopula, → župica) [fr. *gibbon*] — spodni kaftan do biader, zakładany pod wierzchnie szaty i zbroję, z przywiązanymi nogawicami, o kroju czteroczęściowym, dwudzielnym, z wąskimi rękawami. J. noszono pod zbroją, obfite watowane na ramionach, plecach i pierścich i przeszyciane wraz z warstwami płótna pionowymi ścięgami w górnej części, a poziomymi w dolnej. Przy szyi j. wykończona była oszawką lub niskim, stojącym kołnierzem, sznurowana z przodu lub na plecach. J. wierzchnia była dłuższa i luźniejsza, podobnie krojona, zapinana do połogu biader na guzy i dziergane dziurki, lekko rozkoszowana i poszerzona klinami. W ciągu XV w. noszono j. bez klinów, ze stanem w talii i metalowym pasem. U schyłku średniowiecza j. upodobniła się do żupana (hipoteza Krystyny Turskiej). Żupica była zbliżona do j., ale miała uproszczony krój i noszono ją w późniejszym okresie.

Józefka — lekka suknia noszona w Małopolsce w 2. poł. XVII w.

Jubilerstwo → złotnictwo.

Jubka → jupka.

Jucht [per. *juft*] — skóra z cieląt, młodych bydła lub saren, wyprawiana przez czerwonoskórników na różne kolory.

Junaty → jonaty.

Junkier (junkiera) [niem. *Anker* — kotwica] — w XVI w. suknia kobicęca, zapewne z ogonem, uszyta według mody wł.; w komplecie z nią występował też może ozdobny pas lub kłamra.

Jupka (jupka, jubka, japkja, jupa, subka, → szubka) [ar. *džubbā*, tur. *džuppe*, *džubbē*, niem. *Joppe*] — wierzchnie okrycie kobiece, rzadko męskie, wymieniane w spisach odzieży po pocz. XVII w. W XVIII w. nazwaną tą określano zarówno j. wciętą i dopasowaną, z długimi, wąskimi rękawami, jak i szeroką, luźną, falduowaną na plecach, z rękawami do łokci. J. była różnej długości — od krótkich poza pas, do długich do ziemi, podobnych futrem; noszono je do stroju narodowego. Nazwa j. rozpowszechniła się w XIX w. w ubiorach ludowych oznaczając wcięty kaftanik kobiecy z sukna, watowany (Łowickie) lub obszyty futrem (Kujawy).

Jurtuchon (jurtuchom) — spódnicę lub suknię, uszyta zwykle z tkaniny w pasy, noszona na Mazowszu w k. XVIII w.

Justaucorps → szustokor.

K

Kabat (kabaj, cabacium) [tur. z ar. *kaba*] — rodzaj kaftana lub kurtki, szyty z różnych tkanin, zamchu oraz kostowej skóry, podszywany futrem albo podszewką. W XV w. krojono go z czterech jednolitych lub przeciętych w pasie części, lekko u dołu rozszerzonych, z zapleciem z przodu na → guzy. W XVI–XVII w. król uproszcił się, k. często noszono bez rękawów, bywał ubiórem wojskowym z usztywnioną ochroną piersi. K. występował także jako odzież kobieca, w XVIII w. nazwa ta utrzymała się na określenie sukni sznurowanej z tyłu, bez faldy na plecach.

Kabłączek skroniowy — ozdoba w formie kabla, stosowana powszechnie we wczesnym średniowieczu. Przymocowywano go pojedynczo lub po kilka do tekstylnej opaski otaczającej głowę.

Kaboszon [fr. *cabochon*] — 1) w jubilerstwie kamień szlachetny lub półszlachetny mający szlif o kulistej, półkulistej lub elipsoidalnej formie; 2) czepek z zachodzącym na czolo szpicem, modny we Francji w 1. poł. XVIII w.

Kacabajka [niem. *Katzbal*] — gruba, kosmata tkanina wełniana, na Śląsku także uszyte z niej okrycie.

Kacze dzoby — określenie obuwia o płaskim i rozszerzonym nosku, noszonego w XVI w., modnego jako reakcja na spiczaste nosy obuwia w modzie gotyku.

Kaczorowy — ciemny, szarobrunatny kolor jak upierzenie dzikich kaczek.

Kadryll (kadryllik) [fr. *quadrille*] — lekka tkanina jedwabna w drobną kratkę, używana w Polsce w XVIII i XIX w.

Kaduceusz — dłuża laska, symbol bogactwa, losu, pokoju. W sztuce nowożytnej atrybut Hermeza.

Kadź — drewniane lub miedziane naczynie w formie półkolistego kotła, służące do bielenia lub farbowania tkanin i innych wyrobów włókienniczych.

Kaffa — 1) tkanina jedwabna sprowadzana w czasach saskich do Polski ze Wschodu, zapewne po części przez Kaffę, port na Półwyspie Krymskim; 2) płótno bawełniane z malowanymi lub drukowanymi wzorami, wyrabiane w Indiach, znane w Polsce w 2. poł. XVII i XVIII w.

Kaffowy — kolor ciemnobrunatny, kawowy.

Kaftan (kaftan, kawton, koftan, kuftan) [tur. *kaftan*, z per. *chaftan*] — od XV w. określenie elementu odzieży męskiej i — początkowo — także części ochronnego uzbrojenia noszonego pod pancerzem. Jako męski i damski ubiór z rękawami występuje w całej wsch. Europie. W Polsce zastępował on żupan w codziennym ubiorze narodowym w XVI–XVIII w. K. watowany, sukienny, dziany był ubiorem domowym, następującym kamizelkę. Kobietki nosiły krótsze kaftanki do spódnic, zwłaszcza w mieszczańskich i chłopskich ubiorach dwudziestolecowych.

Kajnka → kanka.

Kajuta — w XVI w. ozdobny szczegół garderoby, przypuszczalnie czepek.

Kalamanka [tur. *kalam* — plóro?] — półwełniana tkanina odzieżowa, wzorzysta lub drukowana, importowana w XVII–XIX w.

Kalamkarl (kalemkiary) [tur. *kalemkarl*, z per. *kalamkarl*] — barwnie wzorzysta tkanina bawełniana zdobiona techniką rezerwowania wybarwień, rodzaj → batiku, jednak uzupełniająco malowana pędzlem. Wytworzana w Indiach od V w., później w Iranie, Azji środk. i Turcji, importowana do Polski od XVII w.

Kalander [gr. *kylindros*, fr. *calandre*] — cienki wal metalowy, skórzany lub wykonany z warstwy sprasowanych włókien bawełnianych, gładki lub ryty, służący do uzyskiwania różnych efektów na powierzchni tkanin lub innych wyrobów. Używany od średnio wieku do apretury rytych aksamitów, a w formie magla walcowego znany w pol. manufakturach od XVIII w.

Kalandrowanie — apretura wyrobów włókienniczych za pomocą kalandrów.

Kalasiris — kimonowa tunika star. Egipcjan z delikatnego płótna, zszyta po bokach, bądź otwarta, z założonymi na tył bokami przedni, przez mężczyzn przytrzymywana przezeską biodrową, a przez kobiety paskiem. W okresie Nowego Państwa często plisowana horyzontalnie na dole i rękawach.

Kaledon → chalcedon.

Kalemkiary → kalamkarl.

Kalepin (synozyna) — kaftan, kurta lub inna część pol. ubioru mieszczańskiego, noszonego w Wielkopolsce, w XVIII w.

Kalesony (kaliszany) [fr. *coleçons*] — spodnie płócienne lub barchanowe, noszone pod spodem jako bielizna. Termin używany od XVII w.

Kaleta (kalita, kaleta) [kaz. *kalta* — pas z woreczkiem skórzany i półkiem] — woreczek ze skóry lub tkanin na plieniądze lub drobiązgi, noszony często przy pasie.

Kaletnictwo — wyrób kalet, toreb, waliz i tłumów ze skór prostych i kolorowych. Na zach. ziemiach dawnej Polski kaletnicy mieli od XIV w. podobny do miechowników asortyment produkcji, na innych obszarach szły swe wyroby z gorszej jakościowo skóry. Od XVIII w. k. zastąpiło zanikające → miechownictwo.

Kalisko [ang. calicoes; od Calicut (Kalikat), m. w Indiach] — tana tkanina bawełniana, rodzaj perku, importowana z Indii od XVII w., a produkowana w Europie od XVIII w.

Kaliszany → kalesony.

Kalita → kaleta.

Kałakuckie perły — gatunek p. importowanych z Indii przez port Calicut (Kalikat).

Kałamajka [fr. colemandes] — wzorzysta tkanina z najlepszej wełny czesankowej, tkana w pasy lub drukowana we wzory kwiatowe. Wytwarzana w Europie zach. w XVII–XIX w. jako tkanina odzieżowa, używana w Polsce na lżejszą odzież męską, suknie, szafroki, pasy.

Kałamajkowe pasy — wełniane p. wzorzyste, ciąte z kalamajkt, nieraz dodatkowo haftowane jedwabnymi lub metalowymi nićmi, ze złotymi lub srebrnymi frędzlami. Używane w Polsce w tym samym okresie co p. statkowe (XVII do ok. poł. XVIII w.), głównie przed rozpowszechnieniem się pasów jedwabnych.

Kałdran — suknia lub kaftanik kobiecy noszony w Wielkopolsce w XVII i na pocz. XVIII w.

Kaleta → kaleta.

Kałkan [tur. kałkan] — wypukła, okrągła tarcza pochodzenia wsch., nieraz bogato zdobiona, noszona w XVI–XVII w. na długim rzemieniu przewieszonym przez ramię lub przy siodle, używana na Węgrzech i w Polsce, przed wszystkim przez jazdę pancerną.

Kałmuk [fr. cabruque] — kosmata tkanina bawełniana, niekiedy wzorzysta, przywożona z Azji w XVII–XVIII w.

Kamasze (getry) [fr. gammache, guétre] — okrycia lydekk od kolana do kostek, noszone od XVIII w., wykonane ze skóry, sukna lub płótna, zachodzące na cholewki trzewików, noszone dla ochrony i ocieplenia i ochrony obuwia.

Kamblerka — okrycie męskie noszone w Warszawie w XVII w.

Kambra [fr. combrai] — rodzaj → batystu, przezroczysta rządka tkanina lniana lub bawełniana, podobna do rąbka. W Polsce używana głównie jako bielizniana.

Kamcha (chamcha) [tur. kemha, z per. kamcha] — tkanina brokatowa lansowana metalowymi nićmi i barwną, jedwabną przedzą, wyrabiana głównie w Turcji (Bursa) i sprawowana do Polski w XV–XVII w.

Kamea — → gemma wypukło rzeźbiona, przeważnie w przezroczystych kamieniach półszlachetnych, później również w muszlach.

Kamela — lekka tkanina, w XVII–XVIII w. używana na suknie i spódnicę.

Kamelor (kamelar, kamler) [niem. Kamelhaar, Kamelgarn] — 1) przedża z wełny wielblądziej i tkanina z niej; 2) przedża wełniana z sierści kóz azjatyckich, używana do haftu i dziergania dziurek w odzieży.

Kamienie szlachetne — zwykle kryształy mineralów, wyjątkowo pierwiastków, np.: diament, rubin, szafir, szmaragd, aleksandryt. W XIX w. zaczęto je syntetyzować. W obróbce k.s. stosuje się różne szlify, występują też mody na ich oprawy.

Kamień — dawna miara wagi wełny, lnu itp. odpowiadająca 24–60 funtom.

Kamień winny [lac. *cremor tartari*] — kwaśny winian potasu wydzielany przy fermentacji soków owocowych, służył jako zaprawa farbiarska.

Kamień złoty → chryzolit.

Kamilawka — nteliturgiczne nakrycie głowy duchownych obrządku wsch., rodzaj wysokiego, rozszerzanego ku górze cylindra.

Kamizela (kamizała, kamizelka, kamzołka, → west, zylet) [wl. *camisola*, fr. *camisole*, *gilet, weste*] — część ubioru męskiego noszona od XVI w. we wl. modzie renesansowej, później wykształconego w zach. modzie eur. ok. 1670 r. Noszona pod szustokorem była również z nim długości i posiadała rękawy, z czasem zmieniała się jej długość, kształt klap, kieszeni i hafty lub galony. W l. 1670–1770 k. była określana jako westa, następnie jako zylet. W tym czasie znacznie zwężona, skrócona i często bez rękawów była noszona także przez kobiety. Nazwa k. odnosi się także do górnej części ludowego i mieszczańskiego ubioru, używanego w XVII–XIX w.

Kamka [ros.] — 1) tkanina z aksamitnym wzorem na złotym tle, wytwarzana w Persji i w Azji Środkowej, głównie w XVI–XVII w., importowana do Polski m.in. przez Rosję; 2) ros. nazwa adamaszku; 3) gępla do czesania wełny.

Kamler → kamelor.

Kamlet (czamlet, półczamlecie, szamlot) [tur. *kamlet*, fr. *camelot*] — cienka, rzadka tkanina z szorstkiej wełny czesankowej gorszego gatunku, tkana splotem płociennym. W średniowieczu była robiona z wełny koźiej i wielblądziej. Później, na Zachodzie, tkano ją czasem na osnowie jedwabnej. Innanej, a nawet konopnej. K. wzorzyste tkano w pasy lub cętki, drukowane naśladowały wyroby jedwabne. W Polsce k. znany był od XIV do XVIII w., produkowany w manufakturach powiązanych z suknienniczymi, zwłaszcza z gorszej wełny, używany na suknie, kontusze, żupany, pokrycia futer i pasy.

Kamot — suknia damska noszona w Małopolsce w XVIII w.

Kampanka (kampana, kompana) [fr. *campane*] — wąska koronka klockowa wyrabiana w Polsce od XVIII w. Służyła do poszerzania koronek brukselskich, z których wykonywano angażanty w ubiorach kobiecych.

Kampesza [fr.; od Campéche m. w Meksyku] — barwnik niebleski otrzymywany z drewna modrzewca kanpechiańskiego rosnącego w Meksyku, stosowany od XV w.

Kamzołka → kamizela.

Kamzucik (kamzutka) [fr. *canezou*] — szeroki kołnierz damski z batystu lub muślinu, noszony od ok. 1818 do 1850 r.

Kanaczyk → kanak.

Kanafac (kanataca, kanawacza, kanawas) [wl. *canavaccio*] — tkanina jedwabna, bawełniana lub lniana w prążki, niekiedy „w wodę”, czasem o osnowie i wątku w odmiennych barwach. Rozpowszechniona w Polsce w XVI–XVIII w. Jako tkanina odzieża i podszewkowa.

Kanak (kanaczyk) [tur. *kanak*, lac. *canaca*] — kanaczyk od XVI, a kanak od XVII w.; był to naszyjnik wsch. roboty, zwykle ze złota z drogimi kamieniami, opasujący szyję, a nie spadający na piersi.

Kanatan — w XVI w. kaftan typu → katanki lub → jopuli.

Kanawacza → kanałac.

Kanawas → kanałac.

Kandybura — bawełniana tkanina, nierzaz drukowana w duże wzory kwiatowe. W 1. poł. XVIII w. używana w Polsce na suknie, a także na pokrycia mebli i zasłony.

Kandys — męski, wschl. ubiór wierzchni, długi, ze zwisającymi rękawami, które niekiedy wlażano; w stroju królewskim purpurowym.

Kania — rondo kapelusza, termin używany od XVI w.

Kanka (kańska, kajnka) — 1) od XIV w. czapka z grubego filcu; 2) w XVI w. także czepek kobiecy, często ozdobny.

Kanon [fr. *canon*] — wykończenie pończoch, opadające od podwiązek, wykonane z lekkich tkanin i koronek, noszone w fr. modzie męskiej od 1660 r., w Polsce w 2. poł. XVII w.

Kantyle [wl. ?] — wyroby szmuleckie w formie spiralnie zwiniętych drutów, wytwarzane od XVII w., używane do frędzli, chwastów i naramienników.

Kanwa [wl. *canavaccio*, fr. *canevas*] — rzadka, gruba, lniana lub konopna tkanina, wykonana najczęściej spletem płóciennym lub kanwowym, lekko krochmalona. Używana co najmniej od XVI w. jako podkład do haftu, także jako tkanina odzieżowa do szycia ubiorów damskich, zaslonowa i obiciowa.

Kańska → kanka.

Kapa [lac. *cappa*] — 1) k. rzymska — w Kościele rzymskokat. uroczysta, purpurowa szata liturgiczna w formie faldzistej peleryny z trenem i okrywającą ramiona pelerynką z kapturem, spinana klamrą. Przysługiwala kardynalom, w Polsce była strojem kordonacyjnym. Według statutu z 1717 r. krawcy warszawscy wykonywali ją jako sztukę mistrzowską; 2) k.rz. zredukowana w kroju, w odpowiednich kolorach liturgicznych, noszona przez kapłanów podczas uroczystych nabożeństw; 3) w modzie wl. XVI w. ubiór dla obu płci, także domowy i okrycie wierzchnie w kształcie peleryny bez rękawów; 4) w XVIII w. obyczność terminu „kapik” oznaczającego czepek kobiecy.

Kapalin (kopalin) [lac. *capellino*, średniow. czes. *kapalin* — okrycie] — rodzaj hełmu otwartego, przypominającego kapelusz o półkolistej główce i szerokim rondzie, znany od star. W Polsce k. pojawia się w XV w., od XVI w. używają go husarze.

Kaparowy — ciemny, zgniozdziony kolor marynowanych kaparów.

Kapcie (kapce) — 1) w XVI w. skarpetki, pończochy; 2) później obuwie domowe; 3) buty filcowe z cholewami.

Kapcia (kapec) [tur. *kapsak* — materiał do owijania nóg, węg. *kapca*] — 1) miękkie obuwie, przypuszczalnie rodzaj skarpet lub omuły, także buty filcowe; 2) podwyższona część baczmag sięgająca ponad kolano; 3) zimowe obuwie chłopskie z jednorożnie wyprawionej skóry.

Kapeluch [tatar. kapczuk, kapczuch] — 1) stary, zniszczony kapelusz; 2) woreczek na tytoń.

Kapelusz (kapelus) [średniow. lac. capellus] — męskie lub kobiece nakrycie głowy, złożone z różnych wysokości główki i różnej szerokości ronda osłaniającego twarz. Kombinacja tych elementów stanowiła o formie k. Sporządzano go najczęściej z filcu, a także z sukna, sztywnych tkanin jedwabnych, dzianin, słomy, zdobiono plórami, galonami, wstążkami, guzikami, sztucznyymi kwiatami itp. K. znany był już w star., w Polsce co najmniej od XVI w. K. wyższego duchowieństwa miały zwykle szerokie rondo i okrągłą głowicę.

Kapelusz stosowany (bicorne, chapeau bras, tricornie) [fr.] — rozmaitość modelowany k. filcowy; chapeau bras był spłaszczony i najczęściej noszony pod pachą; bicorne — z trzema podgiętymi ku górze brzegami noszono w fr. ubiorze wojskowym XVI–XVII w., po 1690 r. także w cywilnym; bicorne — o dwóch podgiętych brzegach był mundurowym nakryciem głowy oficerów i urzędników w XIX w. Wszystkie te formy k.s. noszono w Polsce w ubiorze wojskowym i cywilnym. Tricornie z maską składały Wenecjanki na reduktach karnawałowych w 2. poł. XVIII w.

Kapeluszniectwo — wyrob kapeluszy, a więc nakryć głowy z rondem, istniało na zach. Europy od XIII w. W Polsce k. znane jest od XVI w., wcześniej noszono czapki bez ronda). W XVIII w. kapelusze produkowano masowo w manufakturach.

Kaplica [staroczes. kapćce] — 1) kaptur lub okrycie stanowiące z nim całość, używanie od XV w.; 2) habit lub wierzchnie okrycie noszone przez mnichów.

Kapiczela (kapicela, kapicella, kapicziola, kapicziolla) [wl. capicioła] — gładka lub wzorzysta, jedwabna lub półjedwabna tkanina, zwykle o wzorach kostkowych, w pasy, prążki lub kwiaty. Wyrabiana we Włoszech w XVII–XVIII w. i jako tani wyrob rozpowszechniona w Polsce.

Kapilk (kapa) [niem. Kippchen] — kobiece nakrycie głowy w XVII–XVIII w. Nazwa ta obejmowała w dawnej Polsce wszelkie zimowe czapki z „materii bogatych” i futer, letnie z jedwabi i płótna pokrytego wypukłym haftem, galonami lub koronkami. Były to ciepłe czepce mieszczańskie.

Kaplona — tkanina brokatowa o złotym łańcuchu, znana w Polsce w XVII w.

Kapiszon [fr. capuchon] — od XVIII w. kaptur i kobiece nakrycie głowy.

Kapka — lekki czepeczek z gazy, muślinu lub perkalu, noszony w Wielkopolsce w XVIII w.

Kaplerz (ryngort) — prostokątny lub owalny obrazek przedstawiający Matkę Boską i świętych, malowany zwykle na miedzianej blasze, noszony w XVII–XVIII w. przez żołnierzy w irchowym futerale.

Kaplin — stożkowaty półfabrykat filcowy służący do modelowania nakryć głowy: czapek, beretów, kapeluszy.

Kapota [fr. capote] — 1) w XVI–XVIII w. ubiór noszony w codziennej wersji pol. stroju na zupanie lub półzupanie, zwykłe sukienny, z zszyczymi rękawami, z faldałami z tyłu od pasa, wykończone sznurkowaniem pasamonniczym przy zapięciu, podbite płócienną lub barchanową podszewką, niekiedy też lekkim, tanim futrem. K. występowała głównie w ubiorach mieszczańskich, a później w ubiorach ludowych całej Polski; 2) szeroki płaszcz damski lub męski, nieraz z kapturem, używany w modzie zach. w XVIII i XIX w.

Kapotka → budka.

Kaptor → kaptur.

Kaptuch [niem. Tuch] — gatunek sukna wytabianego na Śląsku.

Kaptur (kaptor, kaptura) [łac. *captura* — łapanie] — 1) od XIV w. nakrycie głowy chroniące przed deszczem, wiatrem, chłodem, często połączone z różnej długości peleryną; 2) nakrycie głowy błaźnia; 3) kobieca czapka futrzana w taksie kuśnierzy warszawskich z 1664 r. określana jako „czapka francuska zwanej alias kaptura”.

Kapturnik — w XVI w. potwarcia, obmawiający pod kapturem.

Kapucynka — w 2. poł. XVIII w. suknia kroju → połoneski uzupełniona kapturkiem.

Kapucynowy — ciemnobrązowy jak barwa habitu kapucyna.

Kapuza (lisurka, rozłupa, szlyk, wściekliczka) [łac. *caputum*, wł. *cappuccio*] — zwykłe futrzane, częściej męskie, nakrycie głowy z klapami przykrywającymi uszy i kark, czasem sztywo go także z leżyskich tkanin podbitej futerkiem. Rozliczne nazwy pochodzą po części od rodzaju używanego futra, jak np. lisurka. Szlyk był k. bardziej zwężaną ku górze, opartą na wzorach wsch. Zbliżoną do niego formę miały ludowe wścieklice i rozłupy.

Karababel (karabel) — wełniane okrycie chłopskie noszone w Wielkopolsce w XVI i XVII w.

Karabela [od m. Karbala (Karbel) w Iraku lub od m. Karabel w Turcji] — paradna szabla pochodzenia wsch., której charakterystyczną cechą była rękojeść z jelcem krzyżowym i trzonem złożonym z dwóch okładzin, rozszerzających się w głowicy o profilu przypominającym głowę psaka. Rękojeść tego typu występowała także w nieozdobnych szabłach rozpowszechnionych za Jana III Sobieskiego. K. noszone do uroczystych strojów narodowych, wyrabiano jeszcze w XIX w.

Karacena (karacyna, półzbrojek) [średniow. łac. *corazina* — skóra] — pancerz z metalowych lusek przyniawanych za pomocą nitów do kurty ze skóry, znany w star. i używany od XIV w. jako ochrona płytowa, także rąk i nóg. K. składała się z napierśnika, naramienników, obojczyka i karwaszy z luskową ochroną dloni. W Polsce k. rozpowszechniła się w 2. poł. XVII i pocz. XVIII w. jako półzbrojek.

Karako (caraco, karaczko) [fr. *caraco*] — górna część dwuczęściowej sukni kobiecej z rozkloszowaną z tyłu baskiną. Krój ten przyjęto ok. 1768 r. w modzie paryskiej, z ubioru mieszkańców w Nantes. W Polsce k. z dużym kołnierzem noszono co najmniej do k. XVIII w., a w małopolskim ubiorze mieszkańców i w stroju ludowym wielu regionów przez cały XIX w.

Karakul — skóra futerkowa jagniąt owiec karakułowych, zabijanych do 3 dni po urodzeniu.

Karanfil → karumfil.

Karawaka — 1) oficjalnie marszczona suknia wielkopolskich mieszkańców noszona w XVIII w.; 2) ozdoba srebrna używana w pocz. XVIII w.

Karazja (karazyja) [ang. *kersey*] — 1) lekka, tania tkanina z najgorszych gatunków wełny czesankowej lub odpadów produkcji droższych gatunków sukna, zwykle o splocie płóciennym, farbowana na żwye kolory. Od XIV w. importowana z Europy zach. Od k. XVI w. wyrabiana w Gdańsku, w XVII w. na Śląsku. Używana do pocz. XVIII w. jako lejsza tkanina odzieżowa; 2) w XVIII i XIX w. sukmana chłopska w Krakowskim.

Karbażyjskie tkaniny — luksusowe wyroby hiszp. z Tartaco, z III i IV w.

Karbonado → diament.

Karbunkuł — kamień szlachetny barwy rubinowej.

Karkas — drut usztywniający czepek kobiece, → kornety w XVIII w.

Karmazyn [ar., tur. *kyrmızı*] — 1) kolor nasyconej czerwieni dojrzałej maliny, uzyskany z → kermesu lub → koszenili; 2) synonim szlachcica, gdyż w dawnej Polsce była to ulubiona barwa szlachty.

Karmiń [ar., tur. *kyrmızı*] — barwnik szkarłatny z samiczek czerwca armecińskiego lub pol., farbowiący na kolor karmazynowy.

Karniol (karniol, krwawnik) [lac. *carris* — ciało, mięso] — odmiana chalcedonu, przeświecający mineral koloru od ciemnoczerwonego do żółtego, nawet białego. Popularny w XVII–XVIII w.

Karpiołuska — regularny deseń luski rybiej, motyw stosowany w pol. tkactwie jedwabiu, np. → wciąż u pasów kontuszowych i tkanin litych.

Karsak — ozdoba noszona na szyi w XVII w.

Karton (kartonada, kartun, katonada, katunada, kotonada) [fr. *carton*] — barwnie drukowana tkanina bawełniana, niekiedy o lnianej osnowie, zwykle o splocie płóciennym, maglowana, lżejsza i tańsza od → cytu. Wyrabiana w manufakturach Europy zach. od XVII w., w Polsce w 2. poł. XVIII w. Używana jako lekka tkanina odzieżowa i obiciowa.

Karumfil (karafil) [tur. *karanfil* — goździk] — motyw kwiatów goździka w tkaninach tur. z XVI i XVII w.

Karwacki ubiór → karwatka.

Karwasz [węg. *karvas*] — 1) gatunek sukna używany w Polsce w XVIII–XIX w.; 2) uzbrojenie ochronne husarii i wojsk pancernych w XVII w.; 3) w XVIII w. płaty skóry naszywane na spodnie kawaleryjskie i liberyjne dla ochrony przed wycieraniem.

Karwatka (karwacki ubiór) [od Karwat — Chorwat] — krótki ubiór męski, noszony także przez kobiety, szyty zwykle z sukna, często podbitý futrem, zapinany na pętlę, noszony do ubioru narodowego. Zapewne przypominał on krojem krótki giermak. W spisie wyprawy królowej Katarzyny z 1562 r. półgiermaki określano jako karwatki.

Kasakina → kasatynka.

Kasanica — w XV w. rodzaj ubioru.

Kasanka — w XV–XVI w. kaftanik noszony pod żupanem lub też podobna część odzieży kobiecej.

Kasatynka (kasakina, kazakina, kozakina, kozaczynka) [fr. *casaquin*] — wierzchnie okrycie uszyte z tkania wełnianych lub jedwabnych, często podbitý futrem, z długimi rękawami, falkami z tyłu, noszone w modzie fr. od pocz. XVIII w. do ok. 1785 r., w Polsce jako górną część lżejszej sukni kobiecej do k. tegoż stulecia.

Kasjan — lekka tkanina odzieżowa sprzedawana w Krakowie w XVIII w.

Kaszatka → kazjaka.

Kask [fr. casque] — hełm z grzebieniem wzorowany na star., składa się z półkolistego, metalowego lub skórzanej dzwonu (główki) z grzebieniem i nakarczkiem, zwykle zdobiony kapturem z końskiego włosia. Używany od XVIII w. przez dragonów, a później też przez kirasjerów.

Kastor [lac. castor — bóbr] — 1) gruba, mocno folowana tkanina wełniana, podobna do → norderu; 2) płat filcu służący do wymodelowania kapelusza z najlepszej, bobrowej sierści.

Kasula → koszula.

Kasula → koszula.

Kaszklejn — kaftan lub kamizelka, często podbita futrem, noszony w XVIII w. Przypuszczalnie odmiana → kazakiniu.

Kaszkiet [fr. casquette, ros. каскетка] — sztywna czapka z daszkiem, początkowo zwykłe skórzana, noszona w Polsce w XVIII i XIX w. jako męskie nakrycie głowy, najczęściej używane przez wojskowych. Także ludowe określenie czapki z daszkiem.

Kaszolong — najpospolitsza odmiana chalcedonu, bezbarwny lub szary.

Kaszmir [fr. casemire; od nazwy pkn. prowincji Indii] — 1) miękka, cienka tkanina z wełny czesankowej kóz kaszmirskich, o splocie skośnym, gładka lub drukowana, zwłaszcza we wzory roślinne, produkowana w Kaszmirze co najmniej od XVII w. w Europie zach. od XVIII w.; 2) imitacja k. czyli tkanina z cienkiej czesankowej lub zgrzebnej wełny, czasem półwełniana na bawełnianej lub jedwabnej osnowie, zwykłe drukowana we wzory kwiatowe, tzw. k. tur. itp. Używana na sukniach i leżyskach.

Kasztanowiec zwyczajny — drzewo, którego kora była używana w farbiarstwie.

Katanasz — okrycie noszone w XVI–XVII w. Przypuszczalnie rodzaj katanki.

Katanka [węg. katona — żołnierz] — 1) krótkie okrycie wierzchnie w męskim ubiorze narodowym, często podbite futrem i zapinane na pętlę, noszone w XVII–XVIII w. Za Sasów pachołkowie służący w milicji miejskiej Warszawy nosili na żółtych zupanach błękitne k. długie do kolan, z żółtymi wyłogami i białymi, cynowymi guzikami. K. noszono także pod k. XVIII w. w pol. mundurze wojskowym; 2) okrycie noszone przez kobiety; 3) ludowy ubiór góralski.

Katechu [mal. kotju, niem. Katechupalme] — barwnik żółty otrzymywany z orzechów drzewa Areca catechu rosnącego w tropikalnej Azji, importowany od XVI w.

Katonada → karton.

Katonka (katowka) [węg. katona — żołnierz] — rodzaj kaftana, kurtki lub okrycia podszytego futrem, noszonego w XVI w. Przypuszczalnie termin oboczny od katanki.

Katunada → karton.

Kawalerka → amazonka.

Kawtan → kaftan.

Kawton → kaftan.

Kazak → kazakin.

Kazakaja → kazjaka.

Kazaklin (kazak, kozaczyn) — 1) krótki, męski ubiór wierzchni, noszony przez Kozaków w XVII–XVIII w.; 2) w XIX w. kamizelka dżokejów.

Kazakina → kasatynka.

Kaziemka — w XVI w. przypuszczalnie fragment zbroi.

Kazimir [kazimirek] [fr. casimir] — tkanina o splocie płóciennym, z gorszych gatunków wełny czesankowej, wyrabiana w Europie zach., w Anglii lekko folowana. W XVIII w. importowana do Polski, zwłaszcza z Francji, używana na taną odzież.

Kazjaka (kasjatka, kazakaja, kazjatka, kazyjaka, kosyjaka, kozyjaka, koziak) [fr. casaque, niem. Kasack] — 1) w XVI w. to rodzaj niewielotanego, męskiego wamasa o prostej linii zapięcia na przedzie, często z podwójnymi, zwisającymi rękawami tj. drugimi z atlasu innej barwy, w pocz. XVII w. ozdobnymi. Polska k. miała rękawy z „złutego atlasu”, kobiece stanowiła górną część dwudzielnej alamody, noszona od pocz. XVII w., w stroju mieszkańców jeszcze po 1660 r.; 2) w XVIII i pocz. XIX w. okrycie kobiece, często podbite futrem.

Kazula → koszula.

Kazyjaka → kazjaka.

Kądziel — zwój wełny, lnu lub konopi zakładany na przeszycie albo kołowrotek.

Kendal [ang.] — sukno wysokiej jakości wyrabiane w pln. Anglii.

Kepi [fr. képi] — okrągła czapka z czworokątnym daszkiem, zwykle w formie skośnie ścisłego stożka, początkowo miękką, później usztywnianą, noszona w wojsku w XIX i XX w.

Kermes [tur. z per. kermes] — barwnik czerwony otrzymywany z samiczek owadów żyjących na drzewie kermesowym, rosnącym w Azji i pół. Europie. Farbowano nim na kolor malinowy, różowawy, floletowany i kwiasty.

Kędzierzawić — w XVI w. zakręcać, fryzować włosy, także powierzchnię tkaniny.

Kibałka — obręcz do układania na niej włosów, używana na Podlasiu i Litwie w XVII–XVIII w.

Kibermen [per. kemerbund — pas] — szarfa, opaska.

Kiczka — w XV w. przepaska na głowę, wianek.

Kiderle (fiderle) — w XVII w. klapki, patki w gorsecie lub staniku.

Kiecza (kiecza, kieczka, kieczek) [tur. kecze — sukno] — 1) w średniowieczu długie okrycie męskie, bez rękawów, przepasane, noszone na kolczudze, dla ułatwiania dosiadania konia nie zszyte z przodu lub po bokach. W XII w. k. była dłuża, później skracana, na pocz. XIV sięgała do połowy kolan; 2) w XI w. grube okrycie męskie, często z kapturem, sporządzane z filcu lub sukna; 3) od XV w. „kiecza” to wierzchnia, płócienna suknia kobieca, spódnicą, fartuch lub chusta; 4) w XVII w. k. podbita sobolami lub jedwabnymi tkaninami pełniła rolę okryć dla obu płci.

Kielbela — jedwabna tkanina, często wzorzysta, sprzedawana z Bliskiego Wschodu, sprzedawana w XVIII w. w Warszawie.

Kiepenniak → kopteniąk.

Klepienak → kopieniak.

Klerajka — okrycie damskie, kroju kierel lecz krótsze, noszone w pocz. XVIII w.

Kiereja (kireja) [tur. kermek — rozciągać, kereke — szeroki płaszcz] — wierzchnie okrycie męskie, luźne, bez stanu, z różnej szerokości rękawami, noszone w Polsce w XVIII w. zarówno do stroju narodowego, jak zagranicznego, sztyte z sukna lub leżayskich tkanin, zdobione szamerowaniem sznurkierskim, często podszycie lekkim futrem. K. były rozpowszechnione zwłaszcza wśród drobnej szlachty i mieszkańców. „Kiereje chaliabskie” importowane z Aleppo.

Kierejza — sukmana ludowa noszona w wielu regionach Polski.

Kiermak → giermak.

Kiernowe sukno → kir.

Kierpce (kyrpce) — obuwie krojone z jednego kawałka skóry, przymocowane do kostki, noszone przez ludność wiejską.

Kiertuch → kir.

Kierys → kirys.

Klesa [tur. kese] — sakiewka na pieniądze, woreczek, torba.

Kleszenie (klesienta, klesień, klesinia, kieszonka, kieszynia) — 1) woreczki noszone pod kobiecym spódnicami, rzadziej przy kaftanach męskich, służące do przechowywania drobiazgów, znane od XVI w.; 2) w XVIII w. małe rogówki rozszerzające spódnicę w pasie, noszone przez szlachcianki i mieszkańców pol.

Kletlica → kitlica.

Kij — 1) atrybut władzy, dostojarstwa, berło władców, laska marszałka sejmowego, woźnego sądowego; 2) laska błazeńska, kaduceusz; 3) w XVI w. obraźliwe określenie pastorału biskupiego.

Kijk dziewiarski — różnego kształtu kościany lub drewniany kijk z rozwidleniem albo dziurką, był pomocniczym narzędziem w wielu eur. ośrodkach dziewczarstwa ręcznego. Umocowany u pasa lub trzymany pod pachą uwalał jedną rękę dziewczarza.

Kika [ros.] — wysokie nakrycie głowy w kobiecym ros. ubiorze narodowym, rodzaj korony z wygiętych u podstawy płatków. Określenie to spotyka się w inwentarzach ziem wsch. dawnej Rzeczypospolitej.

Kikklica → kitlica.

Kimono — pochodzący z Japonii luźny krój z prostokąta tkaniny, ubioru o szerokich, nie wszywanych rękawach.

Kinderak → inderak.

Kindzak (kindzak) [tur. kundak, kondak — koc, derka] — 1) okrycie z grubego sukna lub filcu; 2) bawełniana tkanina importowana ze Wschodu.

Kindrok [niem.] — sukienka dziecięca noszona w Poznaniu w XVIII w.

Kinet — tkanina wełniana, przypuszczalnie zbliżona do → kamlotu, używana w XVI-XVIII w.

Kipa — kađ służąca do farbowania tkanin lub garbowania skór.

Kir [kiernowe sukno, kiertuch] [tur. kerm, niem. Kermusch] — 1) grube, o skosmaconej powierzchni sukno gorszego gatunku, barwione na różne kolory, najczęściej szary, czarny, czerwony, tkane także w pasy. Wyrabiane na Śląsku i w różnych częściach Polski co najmniej od XVI w.; 2) czarna tkanina na żałobny ubiór.

Kreja → kiereja.

Kiryś [kierys] [fr. cuirassé — pancerz, niem. Kürass] — zasadnicza część zbroi osłaniająca tułów, złożona z napierśnika i naplecznika połączonych rzemieniami na ramionach i w pasie. Niektóry k. był jedyną osłoną, np. w formacjach kirasierskich od XVIII w.

Kita — 1) synonim piropusza; 2) włazka kilku garści otrzepanego lub wyczesanego ręcznie lnu.

Kitaj [ros. Китай — Chiny] — cienka, lśniąca, gładkowana tkanina bawełniana o splocie płociennym, pochodząca z Chin.

Kitajka [ros. Китай — Chiny] — cienka, dość gęsta, gładka tkanina jedwabna o splocie płociennym, jednobarwna lub mieniająca się, gdy wątek różni się barwą od osnowy. Najprostsza i najpospolitsza z tkanin jedwabnych, cieniszka i zwykłe gorsza gatunkowo od → tafty. Wyrabiana na Wschodzie, w XVII w. importowana do Polski z Turcji; za Stanisława Augusta wytwarzana w Grodnie.

Kitel [kitla] [niem. Kittel] — 1) wierzchnie okrycie leżnie noszone w Polsce od średnio wieku przez mężczyzn i dzieci. Od k. XVIII w. k. stał się okryciem żołnierzy, mieszkańców i chłopów; 2) rodzaj ochronnego płaszcza; 3) biała szata wkładana przez Żydów w czasie uroczystych świąt na wierzchnią odzież, ozdobiona szerokim kołnierzem, haftowana złotym niem. lub → szychem. Pasy do k. były też haftowane, zdobione srebrzystymi aplikacjami i zapinane na srebrne klamry.

Kitlica (kiklica, kietlica, kitlik, thorax) [niem. Kittel] — 1) od XV w. kobiece okrycie wierzchnie szycy z tkanin jedwabnych lub lżejszych wełnianych, często podbite futrem; 2) płocienne okrycie obu dla płci; 3) w XVI w. rodzaj kamizelki, kaftanika lub stanika kobiecego kroju → warnsa, określany jako kitlik-thorax, zwykle obcisły i watowany; 4) od XVI w. spódnicę usztytą z lżejszych tkanin lub płótna, nierzadko obszyta galonem, noszona do k. XVII w.

Kiwior [kiwier] [tur. kyugrmak — skręcać] — 1) w XVI w. rozmaito typy męskich nakryć głowy, szeroka i wysoka czapka określana jako pol., a także jako tur, lub tatar.; 2) w XVII–XVIII w. wysoki, obszerny czepak kobiecy; 3) czapka z filcu połączonego z tekturem albo skórą, wysoka, sztywna, walcowata, zwężająca się ku górze, niektórych z daszkiem, używana przez pocztowych w jeździe pol. w k. XVIII w.

Klach — tkanina używana w XIV w.

Klamra [niem. Klammer] — ozdoba używana do spięcia paska.

Klapcie → klapły.

Klapť — dodatek lub wykończenie sukni kobiecej. Określenie używane w Żywieckiem i na ziemiach wsch. Rzeczypospolitej w XVI–XVII w.

Klapły (klapcie, klapcie) — wyłogi u rękawów albo wykończenie mankietów.

Kleid [niem. Kleid — suknia] — określenie używane w Wielkopolsce w XVI–XVII w.

Klejnot (klenot, klinot) [niem. Kleinod] — 1) drogocenna ozdoba, biżuteria, szlachetny kamień, określenie używane od XIV w.; 2) w herbie ozdoba hełmu powtarzająca godło z tarczy herbowej lub różna od niego.

Klepsztak — żelazne narzędzie czapnicze służące do ubijania piórn.

Klin — 1) od XV w. czapka w kształcie klinu modelowana z filcu; 2) brzeg szaty, podolek; 3) trójkąt materiału wstawiany w odzież dla jej rozszerzenia.

Klinot → klejnot.

Klocki — narzędzia koronarskie w kształcie szpuleczek z rączkami, wykonane z drewna lub kości, służące do nawijania nici. Przekładanie co najmniej dwóch par k. daje różne rodzaje ornamentu. Technika sporządzania koronek w k. znana jest od XVI w.

Kłoczki — w pocz. XVIII w. określenie zapinek do rękawów koszuli, zwykle złotych lub srebrnych.

Klaki — 1) odpadki włókna przy czesaniu lnu; 2) sierść zwierząt.

Klapcie → klapy.

Kłebek — zwój przedły w formie kuli.

Klobuk (klobucze) [ros.] — 1) od XV w. wysokie, stożkowate nakrycie głowy; 2) czapka bez rondy rozszerzająca się u góry i okrywający ją welon, noszone przez duchownych obrządku wsch.

Kłodeczka — w XVI w. ozdobny zamek w lańcuszku.

Kłoski na głowę — ozdoba damska noszona w k. XVIII w.

Klóte (khute) — rozcinanie tkaniny ubioru szytego na podszwecie, modne w XVI i pocz. XVII w.

Kment (gmient, kmęt) — najtańsze płótno liniane w rodzaju batystu, używane w Polsce w XVI–XVIII w.

Knafel (knafl, knaflich, knapsik, knefel, knellej, knof) [średniow. niem. Knafel, Knaefel] — guz lub guzik służący zwykle jako ozdobne zapięcie ubioru, wykonywany z różnego rodzaju surowców — od drogich kamieni do drzewa, różnej wielkości, najczęściej okrągły.

Knaflak (knaflik, knawel) — obcas rozpowszechniony w XVI w. w modzie zachodnioeuropejskiej, a nieco później w Polsce, stosowany w obuwiu męskim i damskim. Do stroju narodowego mężczyzn nosili do końca XVIII w. obuwie bez obcasów lub z podkłówkami.

Knaflówki (knaflowiki) — w XVI w. męskie i kobiece obuwie na obcasach.

Knaflik → knaflak.

Knaflich → knafel.

Knap [niem. Tuchknabe] — tkacz w języku staropolskim.

Knapsik → knafel.

Knawel → knaflak.

Knawłowiuki → knałówki.

Kneblik [kneblig, knobel, knoblik] [średniow. niem. Knebel] — ozdobny przedmiot służący jako zapięcie w ubiorach.

Knefel → knafel.

Kneflej → knafel.

Knobel → kneblik.

Knoblik → kneblik.

Knof → knafel.

Kobelice [kobylica] — lawka lub stołek w warsztacie szewskim.

Kobeniak — mieszkańcówski ubiór, zwykle bez ręczników, noszony na ziemiach wsch., przypuszczalnie zbliżony krojem do → kopieniaka.

Kobylica → kobelicze.

Kobyleckie pasy [od m. Kobylki, obecnie Kobylka pod Warszawą] — jedwabne, lite i półlite pasy kontuszowe, przeważnie o rozmiarach ok. 340–420 x 30–40 cm. Kolorystyką obejmująca 2–3 barwy nawiązuje do pasów orn.; później (1787–1792) naśladownictwo wzorów per. i bogatsza kolorystyką. Wyrabiane w l. 1778–1792 w persarni kierowanej przez François Selimand i do 1787 r. sygnowane „Fabryka Kobylki”, z wizerunkiem lub sylwetką konika, literą K. Od 1787 r., gdy kierownikiem został dzierżawca manufaktury S. Filsjean, pasy sygnowano jego nazwiskiem lub inicjałem SF.

Koc [niem. Kotze] — 1) prostokątny kawałek grubej tkaniny lub fletu używany jako przykrycie; 2) w średniowieczu płaszcz książąt rus. w typie opończy; 3) okrycie w rodu — gumi szyle z najgorszego sukna; 4) tkanina wełniana, najczęściej z pasowym ornamentem, wyrabiana w XVII w. w Lawrze Kijowskiej.

Kocie oko — odmiana kwarcu, szarawa, zielona, brunatna, migotliwa.

Koflia → szkoflia.

Koflia → szkoflia.

Koftan → kaftan.

Koftyry [koftor] [per. kūftar] — kosztowna, jedwabna tkanina z Bliskiego Wschodu, może zbliżona do → kamchy, używana w Polsce w XIV–XV w.

Kokliko [fr. coquille] — mak — czerwień kwiatu maku.

Kokon [fr. cocon] — oprzed jedwabnika, czyli zabezpieczająca osłona wytwarzana przez larwę.

Kokorhel [staroczes. kokrhel] — w XV w. nakrycie głowy, czapka, czepiec lub hełm.

Kokosznik [ros.] — wysoki czepiec rozpowszechniony w ros. ubiorze narodowym, także w Polsce w ubiorach kobiecych na ziemiach wsch.

Kokowe — paciorek z drzewa kokowego (może z kakaowca?), importowane ze wsch. Indii.

Kolanko — w XVII–XVIII w. część osobno krojonej cholewy z miękkiej skóry, zakrywającej kolano.

Kolaska [fr. colâche, cabriolet] — obszerny czepel rozpięty na stelażu z rogów, fiszbinów lub drutów, składający się jak buda powozu, modelowany z lekkich tkanin, obfitujący, noszony na wysokich fryzurach w 70–80. l. XVIII w.

Kolbertyna [fr. colberline] — wzorzysty, szeroki wyżebliony → galon, wyrabiany z metalowych nitów w XVIII w., we Francji; w tymże czasie modny również w Polsce.

Kolczuga → zbroja kolcza.

Kolczyk (kolstka, koltek, toltek, tolcka, zauszka, zausznica) — 1) ozdoba zawieszana w przeklutyim uchu; 2) w XVI w. metalowe kółko w zbroi kolczej.

Koldia — ubiór kobiecy noszony w Wielkopolsce w 1. poł. XVII w.

Kołeńskie płotno (kolńskie) — cienka tkanina liniana importowana do Polski od późnego średniowiecza z Koloń, czy sizerzej — z Nadrenii.

Kolerz → kolnierz.

Kolet [wł. coletto] — 1) ozdobny kolnierz lub kaftan skórzany, niekiedy bez rękawów, także rodzaj peleryny noszonej w XVI w.; 2) w XVI–XVII w. kaftan, zwykle z losowej skóry, z długimi rękawami, rozpięty z przodu i rozkloszowany od pasa, noszony głównie jako ubiór wojskowy pod zbroję lub jako jedyna ochrona.

Kolia — naszyjnik wykonany z perł, korali lub szlachetnych kamieni ulożonych w jednolitą kompozycję, modny w XVIII i XIX w.

Kolibry — farbowane pióra naśladujące kolibry, służące do zdobienia nakryć głowy.

Koliczyk — strojny ubiór kobiecy noszony w Lubelskiem w 1. poł. XVII w.

Kolniskie → koleriske.

Kolmierz → kolnierz.

Kolnierz → kolnierz.

Kolnirz → kolnierz.

Kolonik — w XVIII w. spinka do mankietu.

Koloratka — 1) rodzaj wykończenia wycięcia przy szyi; 2) stojący biały kolnierzek noszony przez duchownych.

Kolumna — pionowy pas środkowy stanowiący dekorację pleców i przodu ornatu.

Kołczan (kołczak) [tatar. kołczan] — od XVI w. pojemnik do noszenia strzał do luku.

Kolcze pasy — p. służące do noszenia kołczanów lub kolczug, wyrabiane przez rycerzy warszawskich jeszcze w 1759 r.

Kolnierz (kolerz, kolmierz, kolnierz, kolnirz, kolmierz, konierz, kornierz, kunlerz, półkolnierz) [lac. collum — szyja, średniów. lac. cofferium] — 1) wykończenie ubioru przy szyi dla osłony lub ozdoby; 2) naszyjnik; 3) część zbroi lub hełmu osłaniająca szyję.

Kolowrotek — narzędzie z ręcznym lub nożnym napędem do przedzenia włókien. K. ręczny, poziomy ma koło ze sznurem lub taśmą napędzającą osł ze szpulką i przeszlicą z kądziołem osadzoną w desce stojącej na nóżkach podstawy. K. nożny ma dodatkowo napędzający pedal, ciegiel i rozwidlone skrzydełko z nacięciami, a przeszlica jest niekiedy osobnym, wolno stojącym urządzeniem. K. ręczny skonstruowano na Wschodzie, zapewne kilka wieków p.n.e.; za pośrednictwem krajów ar. rozpowszechnił się w średniowieczu w Europie. K. bez skrzydełka pojawił się przed 1332 r. u beginek w Świdnicy, a na przełomie XV i XVI w. w większych ośrodkach tkackich w Polsce. Wynalezienie w 1530 r. przez Jürgensa napędu nożnego zwiększyło wydajność ciągłego już, a nie okresowego, przedzenia.

Kolpacznik — w XVI w. człowiek w kolpaku. Tatar.

Kolpak (kulpk) [tur. kalpak] — wysokie nakrycie głowy męskie i kobiece, o cylindrycznym kształcie, z filcu, futra lub sukna, z szeroką, futrzaną opuszką. Forma k. pochodzi z Bliskiego Wschodu. W Polsce i innych krajach środk. i wsch. Europy rozpowszechnił się w wczesnym średniowieczu. Od k. XVIII w. k. nosili różne formacje wojskowe; 2) w XVI w. pogardliwe określenie → infuły; 3) wtedy też „żelazny kolpak” oznaczał hełm.

Koltek → kolczyk.

Kolstka → kolczyk.

Koltka (toltek, tolcka) — w XV–XVI w. określenie ubioru Litwinów.

Koltrysz (coltrysz, koltrys, kolstrysszowskie sukno) [od m. Kortrijk we Flandrii] — 1) gatunek gorszego sukna używanego w Polsce w XVI–XVIII w. na tańszą odzież i okrycia; 2) odzież uszyta z tej tkaniny.

Koltun — 1) we włókniennictwie zwój → pakul linianych lub konopnych; 2) choroba włosów powodująca ich splątanie.

Kometą → piłropusz.

Kominarka — zimowa czapka zachodząca na twarz, z otworami na oczy, usta i nos, początkowo noszona przez kominiarzy.

Komna — część lub wykoryczenie sukni kobiecej noszonej na ziemiach wsch. w XVII–XVIII w.

Kompana → kampanka.

Kompazel [niem. Kante Fasel] — czworogranisty sznurek pochodzenia węg., pleciony lub robiony na klockach, produkowany przez sznurkierzy w XVI–XVIII w.

Komża (comsza) [lac. camisia] — biała, luźna szata do kolan, z długimi, szerokimi rękawami, do XV w. sięgała do ziemi. Stanowi część stroju liturgicznego kapłana w Kościele rzymskokat.

Komżyczka (comsza) [lac. camisla] — 1) strój ministranta w Kościele rzymskokat.; 2) w judaizmie strój chłopca oddanego na służbę Bogu.

Koncent — tkanina odzieżowa używana w Wielkopolsce w XVIII w.

Konecrz — rodzaj mleca.

Kondelowane sukno — s. o kosmatej powierzchni.

Konfederatka — czapka męska typu płaski, częściej rogatywki, bez daszka, o głowce zwykle z kwadratowym daszkiem, noszona w Polsce od XVIII w., sztyta z sukna, tkanin jedwabnych lub półjedwabnych, zwykle obramowana barankiem, zdobiona niekiedy piorami lub klejnotami. K. rozpowszechniła się prawdopodobnie w czasie konfederacji barskiej. Jeszcze w XIX w. stanowiła element ubioru narodowego, noszona była przez powstańców i w stroju ludowym różnych regionów, np. → krakuska.

Konfekcja (tandeta, ready-made) [ang.] — odzież gotowa i sklep z nią. Seryjna produkcja odzieży z normalizowanych rozmiarach i formach, przeznaczona dla nieznanego odbiorcy była wyrabiana np. we Francji już w okresie późnego średniowiecza, a w Polsce w cechach i poza nimi co najmniej od XVI w. pod nazwą tandeta.

Konič → zgrzebło.

Konka — futro kunię.

Konlerz → kolnierz.

Konopie — włókno lykowe otrzymywane z łodyg dwupiennnej rośliny zielnej, znane od kilku tys. l. p.n.e. w Azji, a w pierwszych w. p.n.e. w Polsce.

Konopnica — staropolska nazwa tkaniny konopnej lub sztytej z niej odzieży.

Konsyderatka — 1) kieszeń u pasa sukni kobiecej; 2) sposób rozszerzania spódniczki w pasie, zgodnie ze zmianami mody od fortugaliów i rogówek do turnur.

Konterfekt — od XVI w. nazwa portretu, wizerunku.

Kontryfas — stop, z którego wyrabiano medaliki w 1. poł. XVII w.

Kontusz [kostusz] [tur. *contos*] — wierzchni kaftan w ubiorze narodowym, przyjął się w I. 30. XVII w. i szybko rozpowszechnił, początkowo jako skromne okrycie podbite futrem. K. charakteryzuje krój pleców przechodzący od linii stanu w długim prostokąt tkaniny, do którego doszywano kloszową skrojone hoki. Później, cechą charakterystyczną k. stały się wyłoty, zwane → lapciami, czyli rękawy rozcięte od pachy do łokcia, nakładane na ręce, zwisające luźno lub zarzucone na plecy. K. podlegał zmiennym modom. Szamerowanie pasamonów, zapięcia i podbicia futrzane utrzymywały się do k. XVII w. W I. 30. i 40. XVIII w. k. sztyto długie, prawie do ziemi, w całości wąsko krojone i tylko z tyłu od pasa faldziste. Rozchodziły się ukazując portki. Moda I. 50. XVIII w. nakazywała noszenie krótkich do kolana k. i żupanów, które krojono szeroko. Moda I. 60. XVIII w. stanowiła stadium pośrednie, gdy szlo o długość i szerokość tego stroju. W tym czasie upowszechniło się stale odrzucanie rękawów na plecy, co uprzednio było oznaką ubioru świątecznego. Tendencje do ograniczania zbytku w szachleckich strojach doprowadziły do ustalenia od 1776 r. barw mundurów wojewódzkich. W k. tego stulecia k. był stopniowo wypierany przez praktyczniejszą → czamarę. Jednakże aż do pocz. XX w. był on symbolem pol. stroju w jego uroczystej wersji. Podstawowe elementy kroju k. były oparte na rodzimych wzorach krawieckich, a jedynie szamerowanie, wyłoty i tkaný pas podlegały słabszym lub słabszej wizorom wsch. K. tur. był ubiorem noszonym przez służbę dworską jako liberia. Był on wkładany przez głowę, często bramowany futrem, sztyty z wełnianych tkanin. „Köntös” węg. był luźnym okryciem noszonym w XVI w. na innych kaftanach. „Kinsie” slow. był letnim, płóciennym okryciem kobiecym, noszonym przy robotach w polu. „Contesul”, „contos”, „chintes” noszony w Moldawii i na Wołoszczyźnie był długim kaftanem o prostym kroju, z długimi rękawami, niekiedy podbity futrem, używany przez obie plem. K. na Białorusi był okryciem odmiennym od pol. i pojawił się już w XVI w. K. ulkr. był zbliżony krojem do pol. Wymienione przykłady ukazują, jak pierwotna nazwa tur. oznaczać zaczęła zupełnie różne stroje.

Kontusik — wierzchnie, zimowe okrycie damskie, podbite futrem, luźne lub wcięte, zawsze z wyłotami i zwisającymi rękawami, noszone w Polsce w XVIII w.

Kontuszowy pas → pasy kontuszowe.

Kopalin → kapalin.

Koperwasy {vitriole} — nazwa siarczanów niektórych metali, używanych jako zaprawy farbiarskie.

Kopia → lanza.

Kopieniąk {klepenniąk, klepleniak, kopleniąk, półkopieniąk, tur, kepenek} — opończa, węg. kópónyeg — krótkie męskie okrycie pochodzenia węg. sklejające najwyżej do kolan, noszone w Polsce do stroju narodowego w 2. pol. XVI i 1. pol. XVII w. K. był luźny, z rozciętymi rękawami, niewielkim kołnierzem, guzami i ozdobami pasamonniczymi przy zapięciu, szyty na podszewce z sukna, tkanin półwełnianych lub jedwabnych.

Kopyto szewskie — drewniana forma ułatwiająca wymodelowanie obuwia.

Koral {lat. corallum} — szkielet koralowców używany w Polsce do wyrobu ozdób co najmniej od średniowiecza; w formie pacioreków także w ubiorze ludowym.

Koralina {wł. coralina} — płaska koronka igłowa wyrabiana w XVII w. w Wenecji.

Korcelet {gorselet} — gorset noszony w Poznaniu w XVIII w.

Kord {ang. cord} — 1) mięsista tkanina wełniana lub bawełniana, w prążki lub pasy, jednobarwna lub kolorowa. Używana w dawnej Polsce na spodnie i odzież męską; 2) krótki miecz.

Kordelas — krótka, biała broń myśliwska, używana w XVI–XIX w.

Kordelat — grube sukno wyrabiane prawdopodobnie w kapucyńskich → pannificyach klasztornych w XVI–XVII w.

Kordon {fr. cordon} — sznur pleciony techniką pasamonniczą, zakończony chwastem, noszony na czapkach i kaszkietach, najczęściej w ubiorze wojskowym.

Kordonek {fr. cordonnet} — różnej grubości nić jedwabna złożona skrętna, barwiona, otrzymywana z kilku nici tramy. Wytwarzany w Europie co najmniej od późnego średniowiecza, stosowany do szydełkowania i haftu.

Kordyban {kurdyban, kurdwian} {hiszp. cordoban; od m. Kordoba w Hiszpanii} — barwna skóra wyprawiana techniką kordybaniczą na odzież, obuwie i obicia.

Kordybanictwo {kurdybanictwo} {od m. Kordoba w Hiszpanii} — garbowanie skór kozłowych, baranich i cielęcych w roztworach ziołowych i barwienie ich na różne kolory farbami mineralnymi lub roślinnymi, a niekiedy złocenie i srebrzenie. Technika ta wywodzi się z Bliskiego Wschodu i była stosowana w średniowiecznej Kordobie, później rozpowszechniła się w Europie zach. W Polsce cechy k. pojawiły się w XV w. i dotrwały do XIX w. Kordybanie były używane na barwne obuwie, które łatwo przemakalo, również na odzież, obicia ścian i meble.

Korek {niem. Kork} — w XVI w. koturn wykonany z k., podwyższający damskie i męskie obuwie na całej długości podeszwy, zamiast obcasa. Później także określenie obcasów.

Korman — krótka sukmana chłopska.

Kornefas → kornufas.

Kornet [fr. cornette] — nazwa wszelkich czepców z rogami, noszonych od średniowiecza. W Polsce k. to uszytyniony czepiec, nierzaz wysoki, z płótna, muślinu, lekkich tkanin jedwabnych lub koronek, przybrany haftem i wstążkami, posiadający uszytynione rogi, noszony od k. XVII w. przez całe następne stulecie. Uszytynione czepce z rogami występują często w strojach ludowych różnych krajów eur.

Kornierz → kołnierz.

Kornufas [kornefas] [lac. cornutus — rogaty] — ozdobne, kobiece nakrycie głowy nośzone w XVI w., a także wcześniej, wykonane z płótna na sztywnym podkładzie uformowanym w kształcie rogów.

Korona (koruna, krona) [lac. corona] — 1) od XIV w. uroczyście, ozdobne nakrycie głowy rozmaitego kształtu i funkcji, sztywna czapka, przepaska, wieniec lub złota obręcz monarchów; 2) od XVI w. określenie koronki; 3) terminem „Korona” określa się także ziemie Królestwa Polskiego w odróżnieniu od Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Koronka — 1) jedno- lub dwustronny wyrób włókienniczy z nit naturalnych albo metalowych. K. bywają igłowe, klockowe, iglicowo-igłowe, czółenkowe, haftowane, tamborkowe, dziane, szydełkowe, maszynowe i makramowe. K. włączane znane były w star., inne wykonywano dla ozdoby ubiorów od XVI w.; 2) dawne określenie różanicza.

Koronkarstwo — produkcja ręcznych i maszynowych koronek. Od k. XV w. istniała we Włoszech, później w innych krajach eur. Koronki nosiły nazwy od miejsc, gdzie je wyrabiano i stosowanych technik. Maszynowa produkcja k. rozpowszechniła się ok. poł. XIX w.

Koronki czółenkowe → frywolity.

Koronki iglicowo-igłowe (→ filety) — wyroby włączane o charakterystycznych strukturach siatkowego tła wykonanych iglicą i haftowanymi igłą wzorach.

Koronki igłowe — sztyte igłą, ściegami koronkowymi, z lnianych, jedwabnych, metalowych lub wełnianych nit. K.t. pochodzą od haftów na płótnie, z których wykształciła się reticella. W XVI w. z Włoch rozpowszechniła się w Europie.

Koronki klockowe — k. wykonywane na specjalnej podusze z umieszczenym na niej patronem, czyli konturem wzoru, w wyniku manewrowania parami klocków, których liczba zależała od szerokości i skomplikowania ornamentu koronki. Miejsca przeplotów umacniano szpilkami według dziurek patronu. Technika ta rozpowszechniła się w XVI w.

Koronki polskie — wyrabiane od XVII w. k. klockowe według wł. wzorów. Jedyna manufaktura produkująca te wyroby istniała w Grodnie w l. 1777–1780. W domach wyrabiano → kampankę i → antułaż. Klockowe, metalowe k. wyrabiali cechy pasamonnicze.

Koronki wiązane — grupa wyrobów o charakterystycznych strukturach ażurowych, jak np. frywolity, filety.

Korporał [lac.] — niewielka, kwadratowa chustka z białego, lnianego płótna, obramowana haftem, używana w obrządku chrześc. w czasie konsekracji pod naczynia mszańskie.

Korselet → gorset.

Korset → gorset.

Korszulet → gorset.

Kort — w XV w. część odzieży lub sukno. W XVII w. lżejsza tkanina wełniana używana m.in. na spódnicę.

Kortel (cortel, kortyl) |starorus. kortel| — kobiece okrycie z rękawami, podszyte futrem, zapinane na guzy lub żąpony, noszone w XV w. Szyte z drogich tkanin jedwabnych, z rękawami kroju ros. wersji → letnika, obszywanymi złotogłowiem lub obramowaniem z perel i klejnotów.

Koruna → korona.

Korund — twardy mineral, rysujący wszystkie oprócz diamentu. Odmienny mało przezroczyste, zbarwione niebiesko, zielono, brunatno zwane spatem diamentowym lub szmerglem, służą do szlifowania drogich kamieni. Przezroczyste odmiany k. to kamienie szlachetne — szafiry, rubiny oraz leukoszafiry, szafiry różowe.

Korzeckie pasy [od m. Korzec na Wołyńiu] — jedwabne pasy kontuszowe o tradycyjnej stylizacji w duchu ornamentyki fr. i rozmiarach ok. 350 × 35 cm. Produkowane w manufakturze w Korcu, założonej w 1788 r. w dobrach ks. Czartoryskiego. W l. 1794–1800 sygnowane „Selimand et K. A Korzec” lub „Selimand A Korzec”.

Korzno — ros. i czes. nazwa płaszczu spiętego na ramieniu, obszytego galonem na brzegach, noszonego w modzie dworskiej (zapewne też Polski) w XIII w.

Kosa — warkocz, także sztuczny.

Kosens — w XVII w. okrycie kobiece, często podbite futrem.

Kosm (kosmek, kosmyk) — od XVI w. pasmo włosów, kłaczek, strzępek wełny.

Kosmatka — ozdoba ze skróconego jedwabiu modna w XVIII w.

Kosmek → kosm.

Kosmyk → kosm.

Kosoworotka [ros.] — boczne przecięcie ubioru przy szyi w kierunku lewego ramienia.

Kosska → koźka.

Kostium [fr. costume] — 1) ogólne określenie ubioru w danej epoce; 2) przebranie teatralne, kinowe, kapelowe, żebracze; 3) dwuczęściowy ubiór kobiecy ukształtowany w 2. poł. XIX w. złożony ze spódnicą i żakietu.

Kostur (kosztur, krukiew) — 1) laska z wierzchem z kości słoniowej lub metalu, wyrabiana m.in. z głogu; 2) kij okuty żelazem; 3) w XVIII w. podróżny bichtarz.

Kostusz — wariant nazwy → kontusz używany w Wielkopolsce.

Kosyjaka → kazjaka.

Koszenila [fr. cochenille] — czerwony barwnik otrzymywany z wysuszonych samic pluskwiaka zerującego na kaktusie koszenilowym rosnącym w Ameryce, Indiach, Algierii. K. w XVI–XVII w. wyparła czerwca kermesowego, jako środek wydajniejszy i intensywniej barwiący.

Koszka → koźka.

Kosztur → kostur.

Koszuła (industum, interula, kasula, kasula, kazula, koszulsko, koszura) [łac. *casuſa*] — 1) od średniowiecza odzież uszyta z prostokątnego kawałka płótna, kobieca — okrywająca prawie całe ciało, męska — krótsza. Pielna rolę biełizny, codziennego i roboczego przyodziewku, strojniejsze k. ukazywano spod ubioru; 2) okrycie noszone na zbroi w XVI w.; 3) część stroju liturgicznego chrześcijan i Żydów.

Koszulka → chemise.

Koszulsko → koszula.

Koszura → koszula.

Koścień — laska wykonana z kości, używana w XVII–XVIII w.

Kotew → anbra.

Kotonada → karton.

Koturn — 1) obuwie z grubą podeszwą dla podwyższenia aktorów w teatrze star.; 2) w star. Grecji także wysoki do kolana but używany podczas polowania; 3) sposób podwyższenia sylwetki człowieka za pomocą grubej podeszwy, używany zwłaszcza przed XVI w. do czasu rozpowszechnienia się obcasu. Nawrót do tej mody nastąpił w XVIII w. i trwa do dziś.

Kotwa → anbra.

Kowane obuwie — od XVI w. łączono poszczególne części o. nie tylko zszywając je, ale też przybijając kolkami.

Kozackie buty — obuwie z cholewami, do kolana, bez obcasów i podkówek, noszone w XVI–XVII w.

Kozaczyn → kazakin.

Kozaczynka → kasatynka.

Kozakina → kasatynka.

Koziaka → kazjaka.

Kozub — w XVI w. suknia kobiece według mody hiszp., rozpięta na fortugach, często z ogonem.

Kozyjaka → kazjaka.

Koźka (andromeda, endromida, endromis, kosska, koszka, mucet) [łac. *endromis* — koźla skóra, fr. *au mousse*] — 1) futrzana pelerynka kobieca, zwana też andromedą, szyta z różnych futer, od królików do soboli i popielic, noszona w XV–XVII w.; 2) „mucet” — to futrzana pelerynka jw. z kapturem; 3) określenie różnych skór futerkowych.

Kožubalskie stroje — Jakub Sobieski instruował synów w 1634 r., aby ich nie nosili, podobnie jak per. i czerk., były to więc prawdopodobnie ubiory o kroju wsch., może żydowskie, Kožubalec lub kožubalec to opłata wymuszana na Żydach.

Kożuch — od XV w. określenie okrycia, najczęściej ze skór owczych lub baranich, sztygego futrem do wewnętrz, także pokrytego tkaniną.

Kożusznik — kuśnierz wyprawiający i szijący kożuchy.

Kótko — poduszczka noszona w XVII–XVIII w. pod wysokim → kornetem.

Kraczki — zaczepy przy prześlicy, bądź inne narzędzia używane przy przedzieleniu lnu w Wielkopolsce w XVIII w.

Krajka (krańcewka) — 1) wąska taśma, gładka lub wzorzysta, zwykle wełniana lub lniana, tkana na → tabliczkowym krošenku, także plecionka wykonywana przez pasmotników od średniowiecza. Służyła jako pas lub obszycie ubiorów; 2) powiązanie.

Krakowianka — granatowa, szamerowana suknia damska naśladowująca ubiór ludowy z Krakowskiego, noszona w k. XVIII w. jako przejściowa moda inspirowana wystawieniem przez Wojciecha Bogusławskiego Krakowiaków i Górali.

Krakowskie pasy — zróżnicowane technicznie i artystycznie p. kontuszowe pochodzące z persjarni Franciszka Masłowskiego, Antoniego Pucilowskiego, Andrzeja Belicy, Daniela Chmielewskiego, Wojciecha Goździkowskiego i Józefa Trojanowskiego. Najlepsze p. wyrabiał F. Masłowski. Produkcja ta istniała w l. 1785–1806, niektórych tylko w l. 90. XVIII w. Zob.: M. Michałowska, Warszawa 1995, s. 179–180.

Krakuska — czapka konfederatka, rogatywka noszona w krakowskim ubiorze ludowym od XVIII w. oraz w formacjach chłopskich kosynierów i krakusów.

Kramne towary — importowane płótno i inne tkaniny, chustki, odzież i wszelkie wyroby nabywane w kramach.

Kranc [niem. Kranz] — w XV w. określenie ozdoby noszonej na szczyt hełmu.

Kraniec [niem. Kranz] — 1) od XV w. określenie czepca, przepaski, wierćca, korony; 2) w XVI w. nakrycie głowy z jedwabnej tkaniny lub część odzieży.

Kranz [niem.] — w XVIII w. w Krakowie rodzaj wykończenia rękawów.

Krańcewka → krajka.

Krap → marzana barwierska.

Krapon → krepa.

Kraprot [niem. Krapprot — czerwień krapowa] — gatunek sukna barwionego krapem uzyskiwanym z marzanny barwierskiej, produkowany np. w manufakturze skiernickiej w 2. poł. XVIII w. z przeznaczeniem na mundury wojskowe.

Krasa — piękność, uroda.

Kraszenina [rus.] — barwione i teraz woskowane płótno używane na Rusi od X w. Nazwa k. pojawiła się w XVI w. i jest używana na wsch. ziemiach Polski do XIX w.

Krawat [cravate] [fr.] — różnej szerokości pas tkaniny lub chustka zawiązywana na szyi w ubiorze męskim, rzadziej kobiecym. Nazwa pochodzi od elementu ubioru oddziałów Chorwatów, wprowadzona we Francji ok. 1668 r. Początkowo k. wykonywano z cienkich tkanin obszywanych koronką, później z tkanin barwnych. Sposób wiążania k. ulegał zmiennym modom.

Krawiec — określenie rzemieślnika cechowego zajmującego się szyciem odzieży, używanie w Polsce od XIV w.

Kreas (krośnianka) — grubsza tkanina bawełniana o splocie płóciennym, używana w Polsce w XVIII–XIX w.

Krepa (krepodaj, krapon) [fr. crepe] — matowa, jedwabna lub wełniana czesankowa tkanina o sfałdowanej powierzchni i trudno rozpoznawalnym splocie, albo z drobnymi wzorami. Wyrobiana ze specjalnej krepowej lub grzebieniowej przędzy, co nadawało jej szorstkość i sprężystość. Wytwarzana co najmniej od XVII w. w manufakturach Europy zach. Szyto z niej suknie i odzież wierzchnią.

Krepeszan — tkanina odzieżowa sprzedawana w Krakowie w XVIII w.

Krepiny [fr. crêpines] — różne ozdoby, frędzle i ich zakończenia.

Krepodaj → krepa.

Krepon [fr. crêpon] — miękka, sprężysta, powierzchniowo pomarszczona tkanina czesankowa, wełniana lub półwełniana z przędzy krepowej w ostrowie i wątku, jednobarwna. Wytwarzana we Francji w XVIII w., w Polsce używana na odzież wierzchnią oraz ubory damskie i męskie.

Kreton [fr. cretonne; od Creton, m. we Francji] — cienka tkanina bawełniana o splocie płóciennym, białona, opalana, mocno wykarczana po lewej stronie, często usztywniana, gładka lub drukowana. Wytwarzana we Francji w XVIII w., a w manufakturach bawełnianych na Śląsku w l. 1790–1806. K. używano na bieliznę i suknie damskie.

Kreza (breża, fryga, fryza, fryżka, kryza) [fr. fratre, niem. Kröss | — I] od XV w. określenie kolnierza uszytego z cienkiej tkaniny, obszywanego nierzaz koronką, usztywnionego krochmaleniem lub stężelem; także wykorzystanie rękałów. K. różnych kształtów były najszerzej rozpowszechnione w modzie hiszp. XVI i 1. poł. XVII w. Po wprowadzeniu zakazu noszenia k. koronkowych rozpowszechniły się płaskie kolnierze płócienne. W XVIII w. małe k. pojawiły się w ubiorze dworskim. Ten typ kolnierza był rozpowszechniony w eur. 1. pol. ubiorze mieszczańskim. W ubiorze ludowym przetrwał do pocz. XX w.; 2) „krezy co na biodrach noszą” — rozszerzenia spódnic krakowskich mieszkańców w 1. poł. XVII w.

Kreziki — ozdobne, marszczone brzegi chusty lub rączki noszonego na głowie.

Krępa [niem. Krämpe] — rondo kapelusza.

Krępka → grępla.

Krisolit → chryzolit.

Kroaza (krusza) [fr. croisette] — gładka tkanina jedwabna o splocie skośnym, wytwarzana we Francji co najmniej od XVII w. Importowana do Polski jako jedna z najtańszych tkanin jedwabnych, w różnych kolorach i wzorach w paski lub plamki. Używana na suknie, podszewki i haftowane pasy kontuszowe.

Krochmale [niem. Kraftmehl] — różne rodzaje naturalnej skrobi z ziemniaków, kukurydzy, pszenicy i ryżu, używane do klejenia tkanin w celu ich usztywnienia.

Krok — w XVI w. określenie męskiej przepaski biodrowej.

Krokosowy — kolor żółty.

Krokosz barwierski [lac. *crocus*] — jedno- lub dwuletnia roślina, z kwiatów której otrzymuje się żółty barwnik.

Kromlís — gatunek sukna sprzedawany w XVII w.

Kromras [kromrasz] [niem. *Kronrasch*] — odmiana riaszy, zapewne w gorszym jej gatunku.

Krona → kroona.

Krop — tkanina, z której w XVII w. szyto męskie pasy. Przypuszczalnie krepa.

Krosno damaszko — krosno tkackie, → k. z podciaganimi licami.

Krosno tkackie — narzędzie służące do wytwarzania tkanin. Najstarsze jest k. plonowe, cięzkowe, posiadające wertykalne rozpięta osnowę, na którym od neolitu produkowano krótkie, kilkumetrowe wyroby. K. poziome, w ulepszonym wariantie podnóżkowym, rozpowszechniło się w średniowieczu, umożliwiając produkcję tkanin o szerokości przekraczającej 1 m, z których można było kroić odzież z koła i półkoli. Najbardziej złożonym typem k. ręcznego było urządzenie z podciaganimi licami, czyli damaszko, którego oprzyrządowanie pozwalało na wykonanie skomplikowanych wzorów. W wyniku jego udoskonalenia wynaleziono w 1804 r. maszynę Jacquarda, co doprowadziło do mechanizacji wyrobu tkanin wzorzystych. Wyrob tkanin o niezłóżnych wzorach zmechanizował Anglik Edmund Cartwright w roku 1785. Wdrożenie obu tych wynalazków dokonało się w przeciągu XIX wieku przyczyniając się do potalenia odzieży.

Krosienko — rodzaj ramy służącej do naciągania na nią tkanin przeznaczonych do haftowania ręcznego.

Krosienko tabliczkowe — urządzenie złożone z kilku do kilkudziesięciu kwadratowych tabliczek ustawionych rzędem i przylegających do siebie. Krajki oraz taśmy gladkie i wzorzyste pleciono obracając tabliczkami i przerzucając wątek przez osnowę wszystkich tabliczek. Technika znana od najdawniejszych czasów; w Gdańskim i Opolu od XII w.

Krosno z podciaganimi licami [krosno damaszko] [ang. *drawloom*, fr. *métier à la tire*] — najbardziej skomplikowany typ krosna poziomego ze specjalnym systemem lic przedłużonych sznurami podciagowymi, sterowanym w zależności od potrzeb wzoru. Prototyp powstał na Wschodzie ok. VII w., od wczesnego średniowiecza stosowane we Włoszech. Umożliwiło wybór szerokich tkanin o złożonym ornamentem. K. to nie było stosowane w Polsce, gdzie w XIX w. wdrożono dopiero maszynę Jacquarda.

Krośnianek → kreas.

Krośniarz — tkacz pracujący przy krosnach.

Króleca — mały pistolet używany w XVII–XIX w., także określenie krótkiej broni palnej.

Kruaz → kroaza.

Kruczki — uszka ułatwiające zdobycie ciasnych butów z cholewami.

Krukiew → kostur.

Krumperz [niem. *Krämer*] — haftiarz.

Krumpować — w XV w. haftować.

Kruseler [niem. ?] — płócienny, biały czepek w kształcie półkola, którego prosty brzeg, obszyty kilkakrotnie falbanką, przelegał do policzków i czoła, owalny zas, także dekorowany i zmarszczony u nasady sayi, okrywał ramiona. Noszone go w 2. poł. XIV w. i 1.ćw. XV w. w Polsce i innych krajach środk. Europy, później także w Niemczech i Anglii. Podobnie krojono później czepki w niektórych zakonach klobieczych rzymianek.

Kruszka [kruszkę, niem. Krüs — zmarszczony] — marszczone obszycia np. brzegów mankietów lub innych wykończeń rękawów przy koszulach. Przypuszczalne także mala kreza.

Krwawnik → karneol.

Krymka — 1) czapka z plaskim denkiem noszona w Polsce w XV–XVIII w., zapewne pochodzenia tatar.; 2) w XVII w. nazwa okrycia damskiego: „Niewieścia kontusz tatarski”.

Krynolina [fr. *crinoline*] — rozwiązywanie techniczne służące do rozszerzania klobieczych spódnic, używane w XIX w. Od 1842 r. były to noszone pod spodem spódnice ze sztywnych tkanin lub włosa, od 1850 r. krochmalone i rozpinane na fliszbinach. Ok. 1856 r. zastąpiły je metalowe klatki, które wyszły z użycia ok. 1867 r. Od tego czasu używano już tylko obręcze z fliszbinów, także fortugany i rogoówki.

Kryształ górski — mineral, bezbarwna, przezroczysta odmiana kwarcu używana do wyrobu genni, klejnotów i naczyń.

Kryza → kreza.

Krzeczeki — skóry z chomików.

Krzesznaczek [krześniaczek] — strój dziecka do chrztu używany w Wielkopolsce w XVII w.

Krzyż [krzyżyk] — symbol chrześc., a także motyw ornamentalny.

Krzyżak — lis z łasów litewskich, mający w umaszczeniu dwie czarne pregi: na grzbietie do ogona i przez łopatki do przednich nóg. Było to drogie i wysoko cenione futro.

Ksamtit → aksamit.

Kształt [kstaft] — część kobiecej bielizny formująca biust według zmiennych wymogów mody. Od XVI w. w Polsce służył do tego celu obcisły kaftanik, uszyty z mocnych tkanin i usztywniony fliszbinami lub metalowymi drutami. W k. XVI w. kobiety nosły również klatek z metalowych drutów. Różne formy k. służyły do podtrzymywania biustu i zwiększenia sylwetki w pasie za pomocą sznurowań. K. w. XVII–XVIII w. noszono na koszulach i uzupełniały wyciętkami i podkładkami. Dopiero w k. XVIII w. zastąpiły go opaski. W ubiorach mieszczańskich i ludowych noszono najczęściej dopasowane kaftanki sznurowane na koszulach.

Kubrak [kübracyna] [tur. *kyurak*] — wierzchni kaftan noszony na zupanie w miejskim ubiorze narodowym, w XVII–XVIII w. Sporządzano go z leższych i tańszych tkanin połwełnianych, mała szsyty rękawy. W codziennym ubiorze szlachty i mieszczańców zastępowały strojny kontusz.

Kuczbaja [kuczbaj, kudzbaja] [niem. *Kutzbärt* — kosmata tkanina] — 1) miękka, kosmata tkanina wełniana, lekko spłaszciona w foluszu, gorszy gatunek bat. Wywarzana na Śląsku i w Wielkopolsce od XVI w., a w XVIII w. w manufakturach sukienniczych np. w Skierminowicach; 2) odzież z k. — kapoty, kaftany, spódnicę, podszewkę.

Kuczma [tur., tatar.] — 1) rodzaj kolpaka z płaskim denkiem sztygego z tańszych gatunków futra, często baranego, noszony w Polsce w XV–XVIII w., zapewne pochodzące z tatar.; 2) czapka płócienna, jancarska, w formie magierki; 3) pišli wełniana.

Kudzbaja → kuczbaja.

Kuflet [küfleta] — czepek damski noszony w XVII–XVIII w.

Kuftan → kaftan.

Kukla [kulka] [średnioł. lac. *cuculla*] — 1) w XVI w. kaptur, kapica, także w stroju blaźna, w nim zdobiona czubem, uszami, grzebieniem, kogucim piorem lub dzwonkami; 2) złoższe określenie nakrycia głowy duchownych katolickich; 3) wysoki czepek chłopiec.

Kukulla [średnioł. lac. *cuculla*] — szeroka, faldziasta szata z ogromnymi rękawami, noszona do chłora w klobieczych zakonach rzymianek.

Kukuryku — fryzura damska wraz z czepkiem, którego kształt przypominał koguci grzebień, znana w modele k. XVII i w XVIII w.

Kulec [tur. *kulacz*] — miara długości określana zasięgiem wyciągniętych ramion. Tkaniony sprawdzano na łokcie, sztuki i kulecze.

Kuleczanka [miedzianka] — szpilka medziana, kolec, określenie używane przez poznaniackich mieszkańców w XVI w.

Kulisan [külszon] — okrycie damskie — w zimie z futrem, — w lecie z lekkich tkanin lub gazy, zdobione koronkami, noszone w XVIII w.

Kulpak → kolpak.

Kulrak [tur. *kgurak*] — kobiece okrycie.

Kunlerz — kolnierz.

Kuperdocha — w XVII w. określenie nadmiernie wystrojonej kobiety.

Kupon [fr. *coupon*] — odcinek tkaniny przeznaczony na częśc lub komplet odzieży, zwykle 2,5–5 m.

Kurdwan — obuwie, zapewne uszyte z barwnego kurdybanu.

Kurdyban → kordyban.

Kurdybanictwo → kordybanictwo.

Kurkuma — bylina rosnąca w tropikalnych krajach. Z jej buław otrzymuje się żółty barwnik — kurkumine.

Kurpuk [kürpel, kurpik] — od XV w. obuwie wykonane z jednego kawałka niewyprawionego lub słabo wyprawionej skóry, może także lyka, przyczepianywy do lydki, noszone przez chłopów i ubogich, prawdopodobnie rozpowszechnione na Kurplach.

Kurta [kurta] [lac. *curtus*, węg. *kurta* — kusyi] — 1) w XVI w. synonim dolmana; 2) później kaftan kroju kontusza, krótszy od niego, z zaplecionym wylgową na piersiach, noszony przez niektóre formacje wojskowe, także zamiat strogiego kontusza.

Kurwatura → pastoral.

Kusajka (kusynka) — krótki kaftanik lub okrycie kobiece noszone w XVIII w.

Kusz — naplecznik skórzanej zbroi noszony w XVI w.

Kuszak [ros.] — w XVII w. nazwa jedwabnych i złotolitych pasów importowanych do Rosji z Persji, w XVIII w. wyrabianych w miejscowych manufakturach jako pasy jedwabne lite lub półlite.

Kuszkiet — w XVIII w. w Wielkopolsce czepek kobiecy uszyty z aksamitu.

Kuśnierstwo (kuśmierstwo) [niem. Kürschnerel] — garbowanie skór futerkowych. W dawnej Polsce stosowano garbowanie zakwasowe, roślinne i tłuszczowe. Pierwsze cechy k. powstały w XIII w., i trudniły się także handlem i wykarczaniem, oraz farbowaniem importowanych skór futerkowych. K. szły okrycia i kołnierze, wyłogi, czapki, rękawice i obuwie.

Kuta [lac. coatta, fr. coffe, niem. Kutte] — od średniowiecza określenie zakonnego habitu.

Kutas → chwast.

Kutkorzeckie pasy [od m. Kutkorz na Ukrainie] — jedwabne p. imitujące wzory pasów śluchich. Sygnowane „Kutkorz”, wytwarzane w k. XVIII w. w manufakturze w Kutkorzu k. Złoczowa, założonej przez Jęzefa Antoniego Łączyńskiego.

Kutlas — w Wielkopolsce, w XVIII w. określenie pomponika.

Kutnerowanie (kutner) [niem. Käffenkeren] — lekkie drapanie powierzchni tkaniny dla nadania jej puszystej okrywy włókiennej. Kutner to warstwa zmierzchnionych włókien.

Kużel — czyste włókno po oddzieleniu pakuł, także płótno lniane — kużelne.

Kwap — pierze lub puch ptasi.

Kware (kwarzeł) — mineral o różnych stopniach przezroczystości i formach krystalizacji, np. kryształ górski, ametyst, morion, cytryn; k. mleczny, awenturyn, tygrysie oko, kocie oko.

Kwast → chwast.

Kwef (czimiet) [fr. coiffe] — 1) zasłona na twarz wykonana z lekkiej, przezroczystej tkaniny, noszona poza domem przez kobiety muzułmańskie. K. z włosianej siatki to czimiet; 2) w Polsce w XVII–XVIII w. kobiece nakrycie głowy, niekiedy osłona twarzy, szycie z lekkich, różnobarwnych tkanin jedwabnych, gazy, muślinu, rąbków lub koronki, zdobione haftem. Pod k. XVIII w. k. usztywniano drutem lub faszynami. Czarne k. z zasloną na twarz używane były podczas żałoby.

Kwiaty sztuczne → sztuczne kwiaty.

Kwinet — lekka tkanina odzieżowa używana w Wielkopolsce w XVIII w.

Kwost → chwast.

Kyrpce → kierpce.

L

Laber [labry] [lac. *labrus* — brzeg] — 1) kawałek, zwykle barwnej, tkaniny zwisającej z tyłu i boków rycerskiego hełmu dla ochrony przed słońcem; 2) ubiór o obramowanych albo wycinanych w ząbki brzegach.

Labuś [fr. *l'abbé*] — w okresie rokoka „światowy” duchowny ubrany w obcisły fraczek według mody XVIII w.

Lacerna [lac.] — szerokie, wełniane okrycie otwarte z przodu, zapięte pod brodą → filibula. Pochodzi od Galów, noszone było w Rzymie od k. republiki.

Lacet [laseta] [fr. *lasset*] — wąska taśma koronkowa wyrobiana od XVIII w.; 2) plóćcienkowa taśmka tworząca wzory w koronkach klockowych.

Lacki strój — strój pol., od dawnego określenia Polaka — Lach — używanego na Rusi i Litwie.

Lader [ladry] [niem. *Leder*, staroczes. *kidry*] — 1) w XV–XVI w. pełny rynsztunek skórzany jeździecza lub konia; 2) później laderować to wyprawiać skórę.

Lajbik → lejblik.

Lama [fr. *lamé* — płytka, blaszka, ar. *lamij* — błyszczący] — 1) gładka lub wzorzysta tkanina jedwabna o tle całkowicie lub częściowo pokrytym dodatkowym wątkiem metalowym złotym lub srebrnym, wyjątkowo obydwoim, często w postaci pasków folii. W najlepszych wyrobach podstawowe wątki są niewidoczne, a wzory geometryczne. L. wyrabiano we Włoszech od pol. XVII w., używana jest do dzisiaj w szyciu bogatych strojów; 2) dawne określenie złotej lub srebrnej blaszki do pasów.

Lambrekin [fr. *lambrequin*] — od 2. poł. XVII do pocz. XVIII w. ozdobne wycinane żeby zdobiące przodys suknii dworskich.

Lametta [wl.] — tkanina cieńsza i lżejsza od lamy, importowana z Włoch w 2. poł. XVII w.

Lamfele [niem. *Lamm*] — skórki z jagniąt.

Lamka [lanka] [lac. *fancus*] — 1) kaftan chłopski określany tak w ksiągach krawieckich od XV w.; 2) wszelkie okrycie płóćcienne; 3) w XVII w. kobiece okrycie wierzchnie podszyste baranim futrem zwane też gorepelk, gorepell; 4) ozdobne wykończenie ubioru lamówką.

Lamodka → alamoda.

Lamowanie [lac. *lamina*, *lamma*] — obszywanie odzieży wstążkami lub galonami.

Lampart [lac. *leopardus*] — od XVI w. wyprawiona skóra l. używana jako ozdobna peleryna, także imitacja tej skóry.

Lampas [wl. *lampasso*] — 1) wzorzysta tkanina jedwabna wieloosnowowa (2–7) i wielowątkowa [liczba wątków zależna od liczby barw w tkaninie], tkanie spłotem wzorzystym osnowowo-wątkowym. Budowa spłotu l. pojawiła się w kregu tkactwa syryjskiego przed 700 r., irackiego ok. X w. bizantyjskiego w XI w. Później wyrabiano l. głównie we Włoszech i Francji; 2) pas barwnego sukna lub pasamony (taśmy, galony, krajki) od XVII w. naszywane na całą długość zewnętrznego szwu spodni w galowych mundurach i liberach.

Lampassette [fr.] — wzorzysta tkanina jedwabna w typie adamaszku, w której dodatkowe wątki dają efekty przypominające lampas. Wytwarzana w XVIII w. głównie we Francji.

Lanca (kopla, proporcze, spisa, włócznia) — broń drzewcowa kawalerii, wąski grot na długim drzewcu z proporczykiem. W średniowieczu pełniła nie tylko rolę oręża, lecz także znaku rozpoznawczego i heraldycznego. Spisa kozacka nie miała proporczyka.

Lancuch → lańcuch.

Langietta — falbanka, szlarka do garnitrowania ubiorów.

Lanka → lamka.

Lankietka — lankotka.

Lankotek — określenie wzoru w tkaniach jedwabnych „w l. lkanie” w 1647 r.

Lankotka [lankietka] [fr. *langquette*] — pasamon, ozdobna tasiemka z wypustkami i pętelkami, zdobiąca damskie stroje.

Lansowanie [fr. *lancer*] — technika wykonywania wzoru na tkaninie wprowadzanym dodatkowym wątkiem widocznym tylko na powierzchni we fragmentach ornamentu. Jedwabny, wełniany lub metalowy wątek I. przechodzi przez całą szerokość tkaniny, a osnowa lansowania przez całą jej długość. Technika ta znana była Achemenidom w l. 550–330 p.n.e., stosowana w tkaniach sassanidzkich od III do VII w., od XII w. we Włoszech, Hiszpanii, później w całej zach. Europie.

Lantuch [niem. *Landtuch*] — sukno krajowe albo z hol. wełny używane w XVI w.

Lapis lazuli → lazuryt.

Larendogra [fr.] — zaprawiona pachnidłem wódka służąca w XVIII w. do trzeźwienia dan.

Larwa [lac. *larva*] — maska lub zasłona na twarz wyobrażająca postać ludzką albo zwierzęcą; ogólnie — przebranie. Termin z XVI w.

Laseta → lacet.

Laska — od XV do XVI w. oznaka władzy świeckiej lub duchownej, pastoral dostojników Kościoła.

Lastro [wl.] — wzorzysta tkanina jedwabna o tle przetykanym wąskimi paskami metalowej folii i wzorze kwiatowym, broszowanym wątkiem jedwabnym lub metalowym. Sprawdzana do Polski z Wenecji i Florencji od pol. XVII w.

Latawczyk — w XVI w. ruchoma, fruwająca ozdoba stroju głowy lub sukni kobiecej.

Laterek [lac. *later*] — w XVI w. wisiorzek lub ozdobne naszyjce.

Laufier [niem. *laufen* — biegać] — posianiec noszący specjalną liberię.

Lawendowy — kolor niebieskołotowy lub fioletowy jak kwiaty lawendy.

Lazurowanie — lepienie słabyem roztworem indygo, polegające na zanurzaniu w nim płótna do uzyskania bieli w niebieskawym odcieniu.

Lazurowy — niebieski, nasycony jak barwa lazurytu.

Lazuryt [łap. *lazulli*] — mineral drobnokrystaliczny w barwach clemno-lazurowoniebieskiej czasem niebieskozielonej lub fioletowej, kamień polszczyzny.

Lederwerkli [niem. *Leder*] — pasy skórzane noszone przez piechurów i wszelkie rzemieślnie w opanażdzeniu wojskowym.

Lefeczka — w XVI w. prawdopodobnie strój do konnej jazdy.

Lejhlik [jęz. jidzki] [niem. *Leibchen*] — 1) kurta noszona do codziennego męskiego ubioru narodowego w XVIII w., sztyz z tkanin półwełnianych, półjedwabnych i płótna, używana w ubiorze wojskowym, jeździeckim i robockim; 2) kafanik kobiecy z rękawami i noszony w pol. stroju ludowym.

Lejtuch [niem. *Leichtuch*] — 1) gatunek sukna wyrażanego na Śląsku; 2) całun.

Len — naturalne włókno lykowe otrzymywane z łodyg zielonych, rocznych, dwu- lub wieloletnich lnu [łunum], użytkowane już od epoki kamienia. W Polsce znane co najmniej od VIII w., w XII w. powstały pierwsze cechy płociennicze.

Lencuch — lańcuch.

Leniwka — w XVI w. okrycie kobiece podbite futrem, w XVII w. suknia domowa.

Lentka — w XVII–XVIII w. wąstka.

Lentwil [jęz. wal.] [niem. *Lendenfell*] — skórzany fartuch ochronny noszony przez żołnierzy, 1) skórkowe karakulowe o włosie dłuższym i bardziej skręconym od sμiszew.

Leńcuch — lańcuch.

Leonińskie towary — nazwa sztucznych, fałszywanych surowcowo bort, brokatów, tkaniny miedzianą i cynkową zamiatą złotej i srebrnej. Produkowane od 1748 r. we Wrocławiu przez wytwórnię norymerberzyka Reissa, a od 1757 r. — Eckardta.

Lessz → zamysz.

Letnik [technik, jedytnik] — w okresie od XV do XVII w. podstawowy typ jednoccigełowej sukni kobiecej. Nazwa pojawia się na różnych terenach Polski w l. 1476–1484. L. byłwał bez rękałów, z krótkimi lub długimi rękawanami, dopasowany albo luźny, sztyz z tkanin wełnianych, jedwabnych i płótna, czasem podcięplany futrem, noszony przez cały rok. Wobec braku danych o zaplecionach należy przypuszczać, że wkładano go przez głowę. Bywały L. „na pierzach otworyste” i zachodzące na szyję. Był to synonim kobiecej sukni. L. ros. miał długie rękawy lub był ich pozbawiony odsłaniając rękawy koszulki. L. bial. byłwał futrzany okryciem.

Letwanal — okrycie kobiece podszyste futrem i obszyte pasamontami, noszone w pol. XVII w.

Levak → puginal.

Lewantyna [fr. *levantine*] — gładka tkanina jedwabna o skośnym splocie, barwiona na różne kolory. Wytwarzana co najmniej od XVIII w. Używana na podszewkach, podbićce sukien, bluzek.

Lewitka [fr. *léotie*] — 1) sukienka kobieca kraju płaszczowego, z pętlami pasmanterylnymi, długimi wąskimi rękawanami, sztyz z lekkich tkanin jedwabnych lub bawełnianych, otwarta od pasa dla ukazania spódnicy. W modzie fr. występuje do l. 70., a w Polsce do k. XVIII w.; 2) we Francji także surdit maski.

Lętwal → lenthwal.

Lianka [lyanika] — ubiór męski noszony przez mieszkańców krakowskich w 1. poł. XVI w., szyty z płótna lub tkanin jedwabnych.

Liberia [fr. l'urée, niem. Lüree] — 1) ubiór specjalny, rodzaj umundurowania przeważnie miejskiej służby wyższych kategorii, od XVI w. używany na dworach królewskich i magnackich (wcześniej zwany → barwą), od XIX w. w restauracjach i hotelach; 2) na ziemiach wsch. okrycie kobiece podbite futrem, noszone w XVII–XVIII w.

Lica — dwie pętle połączone ze sobą oczkiem, służące do przewlekania nici osnowy. Szereg lic tworzy nicielnicę.

Lico — 1) wierzchnia część skóry, w której osadzona była sierść; 2) twarz, policzki.

Liczar [lizar] — kobiece nakrycie głowy noszone w modzie mieszczańskiej w XVII w.

Liechnik → letnik.

Lila — kolorek kwiatu liliaka czyli bzu, różowofioletowy lub jasnofioletowy.

Lilija — w XV–XVI w. prawdopodobnie biżuteria z elementami ozdobnymi w kształcie lili.

Liliowy — 1) dawniej kolor białokremowy jak kwiat lili; 2) potocznie jasny kolor różowofioletowy, lila.

Linon [fr.] — prawostronne błyszcząca tkanina bawełniana przypominająca linianę, z przedzią średniej grubości, o splocie płóciennym. Wytworzana co najmniej od XVII w., zwłaszcza we Francji. Używana na bieliznę osobistą i pościelową, także na suknie letnie.

Lizar → liczar.

Lipkowskie pasy → Paschalisa pasy.

Lis — futro lisie i część odzieży z niego uszyta.

Lisiturka → kapuza.

List — ozdoba odzieży lub pasa w kształcie liścia.

Listwa [niem. Leiste] — pasek tkaniny służący do obszywania odzieży lub bielizny.

Listwica — rodzaj paska lub opaski noszony w XV w.

Liszka — niedorosły lis i futro z niego. Termin z XVI w.

Liszowane sukno — w 1. poł. XVII w. określenie sukna → meszyńskiego.

Lite tkaniny → ciągnięte tkaniny.

Litewska czapka — obszyta futrem czapka, zapewne wykonana z filcu.

Liturgiczne kolory — używane w szatach kościelnych k.: biały, czerwony, zielony, fioletowy i czarny.

Lity — wyrób włókienniczy wykonany z jedwabiu ze złotą lub srebrną nitką.

Lianka — 1) odzież lub chusta lniana; 2) lniany żupan chlopski.

Loden [niem.] — gruba, włochata tkanina wełniana, zgrzebna, o splocie płociennym lub skośnym, folowana, drapana dwustronnie i czesana; czasem tkana na bawełnianej osnowie. Wyrabiana od XIV w. głównie w Szwajcarii, krajach niem. i Krakowie. L. używany był na ciejszą odzież jesienią i zimową.

Lorgnon [fr.] — okulary na długiej rączce, modne w XVIII i XIX w.

Lotek — kaftanik atlasowy z karczkiem, noszony w Małopolsce w XVII w.

Louisine [fr.] — lśniąca tkanina, zwykle jedwabna lub półjedwabna, często z wzorami broszowanymi lub lansowanymi nicią jedwabną, rzadziej metalową. Wytworzana w XVIII w. głównie we Francji.

Lubek → lubek.

Lucbrach → bruzblach.

Lulk — fajka.

Lundyn → falendysz.

Lundysz → falendysz.

Luńskie sukno → falendysz.

Lustr [fr. lustre] — dawne określenie blyszczego, lśniącego, silnego polsku tkaniny. Odznaczały się nim np. pol. pasy kontuszowe.

Lustrowanie [fr. lustre] — nadawanie polsku niciom jedwabnym i metalowym oraz tkaninom za pomocą przepuszczania ich przez metalowe walce. Technika znana na Wschodzie co najmniej od średniowiecza, we Francji opracowana na nowo przez Octavio Meya w 1656 r. W Polsce stosowana w XVIII w. podczas → kalandrowania pasów jedwabnych i litych.

Lustryna [fr. lustrine] — cienka, lśniąca, półwełniana, czesankowa tkanina o bawełnianej osnowie, czasem wełniana lub bawełniana, poddawana lustrowaniu. Wytworzana w Europie zach. w XVII–XVIII w.

Lyanka → lianka.

Lyjetnik → letnik.

Lyrszyk — część pol. kibilego narodowego ubioru, krótki, czarny, jedwabny kaftanik wziankowany w 1. pol. XVII w.

Ł

Łabędzik — kosmyk puchu labędziego przymocowany do skórki, służący do pudrowania twarzy lub fryzury.

Lachman — od XVI w. nędzna, podarta odzież.

Ładownica (patrontasz) — skórzane, drewntane lub blaszane pudelko na naboję do ręcznej broni palnej, używanie od XVII w.

Ładunek — sałtawowy pojemniczek wymieniony w takcie wyrobów mlechowników warszawskich z 1598 r.

Łańcuch (ancuch, lancuch, lencuch, leśicuch, lancuch, łaçuch, łaçuch) [średniow. niem. *Lanzzug*] — 1) sznur złożony z metalowych ogniw, od XVI w. termin używany także na oznaczenie ozdoby, zwykle złotej; 2) symbol sprawowania różnych urzędów i funkcji.

Lapawice — rękawice z jednym palcem.

Łapcie — 1) obuwie chlopskie z tyka, skamy lub skóry; 2) wyloty u kontusza.

Łapka (lebka) [staroczes. lebka] — 1) w XIV–XVI w. głęboki hełm z odchylyonym do tyłu okapem; 2) od XVII w. wyłogi ubiorów, także patki w mundurach wojskowych.

Lapserdak — w XVIII w. chatal żydowski.

Latacz — w XVI w. rzemieślnik naprawiający zniszczoną odzież.

Łaty — 1) w XIV–XV w. pancerz; 2) „stare łaty” — od XVI w. określenie podartej, zniszczonej odzieży.

Łaćuch → lańcuch.

Lebka → łapka.

Leśicuch → lańcuch.

Leska — ozdoba używana w Poznaniu w XVIII w.

Łochtusza → loktuza.

Lokieć — jednostka miary o ustalonej obecnie długości 576 mm. W dawnej Polsce I. miewał zróżnicowaną długość.

Loktuza (lochtusza) [średniow. niem. *Jackentuch*, staroczes. *lokture*] — od XV w. kawał płótna długości łokcia, używany jako chusta, plachta i przepaska.

Loktuzyyna — wąsko krojona robocza odzież chlopska w XVII–XVIII w.

Łosica — długie okrycie, zapewne z łosiej skóry, noszone w XVII–XVIII w.

Łub — w XV–XVI w. napłatek lub podeszwa z korka, (kory) lub drewna w obuwiu dla obu płci.

Łubek (lubek) — sztywna opaska na głowę, kryta srebrną lamą, z wiankiem lub wiązką u boku, noszona w modzie dziewczęcej XVI–XVII w.

Łubie — 1) futerak na łuk i strzały, kołczan, sajdak; 2) w XVI–XVII w. korek podwyższający podeszwy obuwia.

Łubka — opaska z kory, forma, na której pleciono lub upinano panteriski wianek.

Ługi [niem. *Lange*] — nazwa roztworów mocnych zasad np. wodorotlenków sodu lub potasu, używanych do bielenia tkanin i przędzy.

Łuk — ręczna broń miotająca, używana od epoki kamienia do XVII w. W Polsce używano zarówno prostego I. rozpowszechnionego w Europie, jak i I. azjatyckiego.

Lukiewska — tkanina importowana z Lukki m. we Włoszech.

Lyczak — wzorzysta tkanina konopnia wysokiej jakości, tkana w pasy, farbowana lub drukowana w żywych barwach. Wytworzana w Polsce w XVIII w. jako naśladownictwo droższych tkanin jedwabnych odzieżowych i obiciowych.

Lyczko — 1) sztywna forma lniana lub konopnia, mocno krochmalona lub gumowana, używana jako podkład do upinania nakryć głowy; 2) forma do modelowania świeże spilśnionych czapek i kapeluszy.

Lyk — mieszczanin ubierający się w lyczakowe żupany, zwykle żółtawe.

Łyścianki (łyścianki) — w XVIII w. pończochy lub kamasze bez stopy, okrywające tydkę.

M

Macharzyna (mecherzyna, męcherzyna) — w XVI w. sakiewka na pieniądze.

Machrama → makrama.

Maciejówka (maciejką) — okrągła czapka męska z szarośinskiego lub granatowego sukna, z daszkiem skórzany, rozpowszechniona w k. XIX w. wśród ludności wiejskiej. Przed 1914 r. używana przez członków organizacji strzeleckich w Galicji i w Legionach.

Maczuga — jeden z najstarszych typów broni obuchowej, początkowo gruby, sękaty kij, później nabijany kawałkami kamieni lub metalowymi kolcami. W poł. XV w. broń jazdy, do XVII w. używana jako broń chłopska.

Madapolam (madampolan) [od Madapolam m. w Indiach] — miękka biała tkanina bawełniana o splocie płóciennym, opalana na powierzchni. Wytworzana co najmniej od XVIII w. na wzorach ind., używana na bieliznę.

Madeja → medaja.

Madras [od Madras m. w Indiach] — lekka tkanina bawełniana, jedno- lub wielobarwna, podobna do gazy.

Madzelan (mazelan, medalan, medzelan, mezelan, mędzelan) [wl. mezzolino, fr. mézeline] — tkanina półwełniana o lnianej osnowie, lniana, na Zachodzie półjedwabna, tkana w barwne pasy lub drukowana w żywe kolory. Od XVII w. wyrażana na Śląsku, Pomorzu i w Wielkopolsce. Używana na suknię i obicia.

Madzelanka — suknia lub spódniczka uszyta z madzelanu.

Magiel [niem. Mangel] — urządzenie zbudowane z ruchomych walków służące do wygładzania powierzchni tkanin bawełnianych, lnianych lub konopnych.

Magiera — w XVI w. część buta, prawdopodobnie cholewa.

Magierka [węg. Magyar — Węgier] — nazwa używana tylko w Polsce, od XIV w., na określenie czapki pochodzenia węg. M. miała rozmaitą budowę główki i niekiedy małe, przylegające do niej rondo. „Magierka faldowana na kształt zwojekowej” miała skom-

plikowana budowę główek (taksa czapników z Poznania, z 1608 r.). Wyrabiana początkowo tylko z fletu, z lepszych gatunków wełny, od XVII w. także z sukna lub dzianiny.

Magliowanie — 1) wykańczanie tkanin wykonywanych z roślinożnych włókien polegające na ich wygładzeniu i nadaniu polysku; 2) w XVI w. także ozdabianie i upiększanie.

Majk — w XVI w. rodzaj chusty.

Majowy — kolor wiosennej zielony.

Majstersztyk [niem. *Meistersstück*] — sztuka mistrzowska wymagana w cechu od czeladnika przy egzaminie na majstra, dla sprawdzenia jego umiejętności zawodowych.

Majtki — whreb pannutym opiniom ta część bielizny kobiecej noszona była przez stare kobiety co najmniej od XVI w. Używaly jeń np. kramarki i przekupki dla ochrony przed zimą. Od k. XVIII w. znalazła zastosowanie jako — pantalony.

Makintosz [od nazwiska C. Mackintosh'a, chemika szkockiego z k. XVIII w.] — nieprzemakalna tkanina, zapewne impregnowana, używana na odzież przeciwszeszczową.

Makrama [ar. *maghrama* — chusta, ręcznik, tur., *machrama*, fr. *macramé*] — azurowy, wzorzysty wybór włókienniczy pochodzenia ar. M. wykonywano ze specjalnych, dość sztywnych nici, sznurów o mocnym skręcie i gladkiej powierzchni, wąskich pasów skórki lub z rafii, jaszczyngi ręcznie rożnorodnymi wiązaniem, przy pomocy szpulek i niewielkiej szycielki. Wyroby ten znamionują wszelką, jałowiecką, pełnią, chwasty i frędzle. Używany był głównie do dekoracji wnętrz i odzieży jako szataki, torbaki, azurowe części garderoby (szale, kamizelek) oraz ozdoby (galony i frędzle). M. znano we Włoszech i zach. Europie już w XIV w.

Malachit [gr. *malache* — malwa] — kamień półszlachetny barwy clemnozielonej.

Malines [od Malines (Mechelen), m. w Belgii] — ctenka koronka klockowa z lnianej nici wyrabiana w M.

Malowanie tkanin — najstarsza technika ręcznego ich zdobienia barwnikami nakładanymi pdidłem, znana w star. Stosowana do wykonywania unikalnych wyrobów artystycznych.

Manamus → *Imamus*.

Manches en pagode [fr.] — w 1. pol. XVIII w. układane w faldy poprzeczne zakonfiterzenie rekawu w stroju kobiecym.

Manches sacs [fr., niem. *Sackärmel*] — rekawy workowe noszone w XIV–XV w. w ubiorach męskich i damskich. Znane także w Polsce do ok. 1420 r.

Manchester (manszester, manszetr, manszustr, menzester) [od Manchester m. w Anglii] — tkanina bawełniana o podłużnych, szerokich prążkach z okrywą włókiennej, tkania splecionego. Wytwarzana w Anglii i Prusach w XVIII w. W Polsce, w 2. pol. XVIII w. zastępowała jedwabne aksamity w ubiorach męskich i kamizelkach.

Manela (brakteała, bransoleta, braszela, manka, manilla, manyla) [lac. *manicula*] — kolista ozdoba noszona na przebięgach rąk i ramionach, wykonywana z różnych materiałów i zdobiona różnymi technikami. Znana od star., termin pol. od XV w.

Manipularz [lac. *manipulus*] — w Kościele rzymkokat. długa, zdłobiona haftem, lekko rozszerzona i zszita na końcach taśma, noszona na lewym ramieniu podczas czynności liturgicznych, używana od VII w.

Manka → manela.

Mankietły [fr. *manches*] — wykończenia rekawów lub cholewy buta, w XVI–XVIII w. służące do ozdoby.

Manszester → manchester.

Manszetr → manchester.

Manszustr → manchester.

Manta (manto) [wl. *manto*] — suknia lub płaszcz noszona od XVI do poł. XVIII w.

Mantel [mentel, połmancie] [niem. *Mantel*] — płaszcz kobiecy podbitý futrem noszony od XVII w. „Półmancie” było jego krótszą odmianą.

Manteleł → mantoleł.

Mantelot — pelerynka damska noszona zwłaszcza w XVIII w.

Mantelzaczek [matelzaczek] [niem. *Mantel*] — okrycie sukienne noszone w Wielkopolsce w XVIII w.

Mantelzak [niem.] — torba podrózna, zwykle skórzana.

Manti [wl. *manto*] — kobiecy ubiór z mody wl., noszony w Polsce w XVI w. Prawdopodobnie płaszcz.

Mantillion [fr.] — czepek kobiecy noszony w Poznaniu, w XVIII w.

Mantlik → mettlik.

Manto → manta.

Mantoleł (mantoleł) [fr.] — lekka, krótki pelerynka kobieca, zwykłe z kapturem, rozpowszechniona w modzie fr. w XVII–XVIII w. W Polsce noszona w XVIII w., szyta z wzorzystych jedwabi, mory, gazy, bramionawa koronkami lub lekkim futrem, którym podszywano też m. używane zimą.

Mantuary — rodzaj sztywnych nici używanych w XVII w.

Mantyla [lac.] — w XV w. torba przerzucana przez ramię, zwieszająca się z przodu i z tyłu.

Mantyla [mantyl] [hiszp. *mantilla*, fr. *mantille*] — 1) chustka lub szal noszona w XVI w. w modzie hiszp. Za pośrednictwem mody fr. rozpowszechniona w Europie od XVI w.; 2) peleryna szita z lekkich tkanin lub futra, często z kapturem, modna w Polsce w XVIII w. wśród kobiet różnych stanów.

Mantyna [hiszp.?] — importowana tkanina jedwabna. W XVI i 1. pol. XVII w. używana na suknie i płaszcze sztyte według mody hiszp.

Manyla → manela.

Marabou [fr. *marabout* — marabut] — ptór tych ptaków używano do ozdoby w XVIII w.

Marcellina → marselin.

Marcepanowy — kolor marcepanu, biały o chłodnym, szklanym odcieniu, beżowo-plaśkowy, złotawy.

Marcinek — kaftan wełniany noszony w Małopolsce w 1. poł. XVII w.

Marcypanowe galonki (marcypanowe g.) — galonki wykonane z bawełny. Nazwa zapewne pochodzi od miejscowości Marzifun w pld. Anatolii, gdzie wyrabiano na eksport artykuły bawełniane.

Mardur [lac.] — futro kunię.

Markiza — pierścionek z owalnym oczkiem zdobionym malowaną emalią, modny w okresie klasycyzmu.

Marla → merala.

Marlica — skóra z padłych zwierząt.

Marlota — użyte w pol. źródłach w XVI w. określenie spodniej szaty noszonej przez Mameluków mieszkających w okolicach Damaszku.

Marly [od Marly m. we Francji] — ażurowa, jedwabna lub lniana tkanina wyrabiana we Francji od XVII w. i używana w Polsce na lekkie suknie, nakrycia głowy itp.

Marmurek — futro z lisów o jaśniejszych odcieniach na ciemnym tle. W XVI–XVII w. futra ze skór lisów o takim umaszczeniu należały do drogich, importowanych gatunków.

Marselin (marcelina) [fr. *marceline*] — cienka, lekka tkanina jedwabna, rodzaj kitajki, jednobarwna, wyrabiana we Francji co najmniej od XVIII w. Używana w Polsce na podszewki, obszycia, podbicia kapeluszy i jako dekoracja.

Marszczeniec — 1) marszczona, fałdzista suknia lniana lub wełniana; 2) okrycie bez rękań, sukienne, aksamitne lub jedwabne, krojone z prostych → brytów tkaniny albo klinów, u góry zmarszczonych i przesztytych do płisy naramiennej. W Polsce m. noszono w XV–XVI w. — letnie, podbite taftą lub cieple, futrzane.

Marynaly (marynaty) [lac. *marinus*] — szerokie buflaste spodnie spięte pod kolanami, sztyte według mody hiszp., noszone w XVI w. Także → choboty.

Marynatka — 1) ubiór noszony przez marynarzy; 2) w 1. poł. XVII w. rodzaj sukni lub kaftanika damskiego.

Marynaty → marynaty.

Marzana barwierska — bylina, z której otrzymuje się krap używany do barwienia tkanin. Rozpowszechniona w Polsce co najmniej od XV w.

Maska → maszkara.

Massyf (massyfowy) — metal kuty, nie dęty, używany w XVII–XVIII w. do wyrobu drutów szmuklerskich.

Maszelas → musulbas.

Maszkara (maska, maszkarnie ubiory) [wł. *mascara*] — ubiór stanowiący od XVI w. kostiumowe przebranie w czasie maskarad urządzanych podczas uroczystości dworskich i zapustnych. M. zakrywała twarz, niekiedy całą postać.

Maszyna dziewiarska — zwana też falowarką, została skonstruowana w Anglii przez Williama Lee, w 1589 r. Po udoskonaleniu w 1599 r. wykonywała nie tylko wełniane, ale także jedwabne dzianiny, szczególnie pończoszniczym. Jako wyroby płaskie, wymagające zszywanego (głównie pończochy). Składała się z ponad 2000 elementów stalowych i była najbardziej złożoną maszyną w XVI w. W 1796 r. opatentowano dziewiarkę osnowową o płonowym układzie igiel (produkowano na niej dzianiny nadające się do cięcia), a w 1798 r. pończoszarkę, która umożliwiała wykonywanie wyrobów modelowanych.

Maszyna wstążkarska — pierwszy model m.w. zbudowano w Gdansku ok. 1586 r., tkano na niej 6–12 wstążek. Zniszczyły ją pasamonicy obawiający się konkurencji. Poruszana drażkiem wersosa wieloczółkowa z 1604 r., z Lejdy, umożliwiała tkanie równocześnie do 40 wstążek. Mimo protestów pasamoników rozpowszechniła się powoli w Europie w ciągu XVII i XVIII w.

Maszyny przedziałnicze — były urządzeniami wyposażonymi w wiele wrzecion, co przyspieszało przedzielenie. Najważniejsze wynalazki to: opatentowana w 1770 r. przedzarka wózkowa, wielowrzecionowa Hargreaves'a (Jenny), przedzarka skrzydełkowa Arkwrighta z 1767 r., w której przejęty został wynalazek „water frame” Heighasa i Kaya; w 1780 r. Samuel Crompton skonstruował samoprzepięlcę (mule-Jenny), w której połączono przedzarkę wózkową z rozciągarką. Dalsze ulepszenia wprowadzano w XIX w.

Matelassé [fr.] — dwustronna, reliefowo wzorzysta, podwójna tkanina pikowa, bawełniana, niekiedy z wątkiem wełnianym. Wyrabiana we Francji, od XVIII w. znana w Polsce jako tkanina odzieżowa i dekoracyjna.

Matelzaczek → mantelzaczek.

Materiałnik — tkacz.

Materie — tkaniny z różnych surowców.

Mazelan → madzelan.

Mechelskie sukno — importowanie z Mechelen (Malines) w pln. Niderlandach.

Mecherzyna → macharzyna.

Medaja (madeja, medalia) [wl. medaglija] — w XVI w. medalion.

Medalan → madzelan.

Medallion [fr. médaillon] — okrągła lub owalna ozdoba w kształcie płaskiego pudełka, wykonana z metalu lub szlachetnych kamieni, noszona na piersi. Od okresu baroku noszono w nich miniatury.

Medowe sukno — s. wyrabiane w XVI w. z wełny średniej jakości.

Medzelan → madzelan.

Melan — w XV w. pancerz tzw. mediolański tj. czarny.

Meliħbasz [tur. melik — piękny, bez — płotno] — surowa, gładka tkanina bawełniana lub o lnianej osnowie i bawełnianym wątku, zwykle o splocie płociennym. W XVII w. używana na podszewkach.

Melonik — sztywny kapelusz męski o zaokrąglonej główce, niezbyt wysoki, z wąskim, lekko podniesionym rondem: kolorowy, później czarny, modny wśród amazonek w 2. poł. XIX i pocz. XX w.

Melzon (belson, melson, melzan) — tkanina o osnowie z włókien lykowych i wątku z wełny lub bawelny, wytwarzana w 2. poł. XVII w. m.in. w Rawiczu, używana na suknie kobiece i kamizelki.

Menczester → manchester.

Mendel — w XVII–XVIII w. określenie chustki do nosa.

Mendelkowe (mendlowe, mendelkowe, mendlowe, ordynaryjne pasy) [ar. mendil] — tkanina, pas; Mandil m. w Persji — p. wyrażane z cienkiej przędzy jedwabnej, spłotem skośnym lub jego pochodnymi, posiadające ozdobną fakturę, najczęściej o motywach geometrycznych, tante, importowane ze Wschodu w XVII i pocz. XVIII w. Od ok. 1768 r. wyrażane w persjańskim grodziskim na wzór pasów i zawojów tur.

Mennponilla — tkanina jedwabna używana w Warszawie w XVIII w.

Mentel → mantel.

Mente (mentyk) [węg.] — wierzchni kaftan o prostym kroju, rozszerzany klinami, zwykle z tyłem dłuższym od przodu, ozdobnym kołnierzem, rękawami sięgającymi niekiedy tylko łokci, noszony do węg. stroju narodowego od XV do XIX w. W Polsce, w XVI–XVII, noszony sporadycznie jako mundur huzarów.

Mentlik → megtlik.

Mentyk → mente.

Mereżka [ukr.] — grupa haftów ażurowych, wysnuwanych, wykonywanych na tkaninach o splocie płóciennym.

Merla (marla) [od Marly m. we Francji] — rzadka i sztywna tkanina bawełniana, o splocie płóciennym, gumowana, biała. Używana do usztywniania w krawiectwie i modniarstwie.

Merveilleuse [fr. — dosł. cudowna, wspaniala] — elegancka z k. XVIII w. naśladowująca przesadnie modę antyczną, nosiła suknię z wysokim stanem z lekkiej, przezroczystej tkaniny, duży kapelusz z podniesionym z przodu rondem, sandały i pierścionki na palcach nóg.

Merynos [hiszp. merinos] — przędza lub tkanina wełniana w dobrym gatunku, z wełny merynosów, cienkorunnnej rasy owiec wyhodowanej przez Maurów w Hiszpanii, w VIII w. Hiszpania dostarczała, zwłaszcza w XIV–XVII w., najlepszej wełny na światowy rynek.

Merzincz — w XIV w. rodzaj koszulki noszonej jako bielizna lub odzież.

Meszty [mieszły] [tur. mesf] — tur. pantofle z miękkich skór, noszone wewnętrznie innego obuwia oraz jako domowe. Także określenie wygodnych półbutów.

Meszyna [tur. meszin, rum. meşină — futrówka] — od XVI w. skóra o włożonej powierzchni, częściowo usuniętą sierścią, używana na futrówki w obuwiu.

Meszynskie sukno — s. średniej jakości, importowane z Misni w Saksonii, w XVII–XVIII w.

Metalowe koronki — zwykłe k. klockowe, lecz także sztyte igłą z jedwabnych nici z dodatkiem złotych. W Polsce wyrażane na klockach w cechach pasamonistycznych.

Metelek (mettelek) — w XVIII w. kaftanik uszyty z płótna lub perkalu, także pelerynka z lekkiej tkaniny podszyta futrem.

Metkal → mitkal.

Metlik → mętlik.

Mexicaline [fr.] — zwykle jedwabna, wzorzysta tkanina, wytwarzana w XVIII w., głównie we Francji.

Mezelan → madzelan.

Mezolian (mezolan) — zapewne półwełniana tkanina, wytwarzana w fabryce Festhorna we Wrocławiu, w l. 1718–1732. Przypuszczalnie → madzelan.

Męcherzyna → macharzyna.

Mędelkowe → mendelkowe.

Mędlowe → mendelkowe.

Mędzelan → madzelan.

Mętelek → metelek.

Mętlilk (mantlik, mentlik, metlik, mytlilik) [niem. Mantel ?] — 1) w XV w. chusta do obcierania twarzy; 2) od XVI w. okrycie kobiece, niekiedy podbite futrem.

Mętlowe sukno — w XV w. s. wrocławskie średniej jakości.

Miderak → inderak.

Miech (mieszek) — 1) woreczek na pieniądze i drobiazgi, sakiewka, trzos; 2) worek używany jako strój pokutny.

Miechownictwo — wyrob skórzanych miechów i mieszków, części odzieży i jej podszyć, ręczawic, obici mebli i innych przedmiotów do wnętrz mieszkalnych, ze skór kolorowych, garbowanych na czerwono przez skórników, białośkórników, kordybaników i saffaników. M. znane było w Europie od wczesnego średniowiecza, w Polsce cechy m. istniały od XIV w., zanikły już w XVIII w.

Miecz (saszak) — broń sieczna o prostej, obosiecznej rękojeści i krzyżowym zwykłym jelcu przeznaczonym do osłony dloni. M. stał się symbolem stanu rycerskiego. Sasza jest terminem używanym w Wielkopolsce w XVI w.

Miedzianka — kulczanka.

Miemka — ubiór kobiecy noszony w Wielkopolsce w XVII w., może uszyty według mody niem.

Mienione (minione) — określenie mieniającej się jedwabnej tkaniny.

Mieszek → miech.

Mieszty → meszty.

Mietwiszowe sukno → mifisz.

Mięchkość → miękkość.

Międlenie — zabieg wstępnej obróbki łodyg roślin włóknodajnych, polegający na ich lamańiu i zginałaniu w celu oddzielenia włókna od części zdrewniałych.

Międlica — narzędzie do międlenia, większe od → cierlicy, złożone z podstawy z rowkami i ruchomego miecza, znane w Polsce co najmniej od X w.

Miękkość (mięchkość) — w XVI w. miękkie, wykwintne szaty.

Miętwincka (miętwinzowa) — suknia kobieca noszona w modzie mleczcańskiej w pocz. XVII w., najczęściej w Wielkopolsce. Przypuszczalnie szyta z → mitfiszem.

Miflor [fr.] — sztywna, rzadka tkanina lniana o splocie płociennym, krochmalona albo klejona. Używana zwłaszcza w XVIII w. do usztywniania wachlarzy, nakryć głowy, kołnierzy itp.

Millor [fr.] — w XVIII w. jedwabna tkanina, z której szyto drogie kontusze i żupany.

Minderak → inderak.

Mindone → miendone.

Misiurka (mycurka, mysturka) [od ar. nazwy Egiptu — Mîṣr, tur. Mysyr] — hełm złożony z płytkiej miski blaszanej i metalowej skatki osłaniającej czolo, policzki, uszy i kark. M. pochodziła z Wschodu, w Polsce noszono ją z kołczugą od XV do pocz. XVII w.

Mi-parti [fr.] — podzielony na pół — termin określający ubiór, który charakteryzuje wyraźnie zaznaczony podział jego całości lub elementów na połowy, różniące się barwą i gatunkiem materiału. M. pojawił się w XIII w. w ubiorach możnych, w XV w. noszony był przez służbę, w XVI w. przez niem. lancknechtów (żołnierzy).

Miska — w XV i XVI w. część zbroi rycerskiej okrywającej ramię lub staw kolanny.

Mitenki → mitynki.

Mitfisz (miętwinzowe sukno, mitwisz) — tana tkanina używana w Wielkopolsce w XVI-XVII w.

Mitkal (metkal) [ar. mitkal, tur. mütekal — perkal] — rzadka tkanina bawełniana o splocie płociennym.

Mitra → infuła.

Mitwisz → mitfisz.

Mitlowe czapki — przylegające do głowy cz. wykonane ze średnich lub gorszych gatunków wełny; pośladany kształt nadawano im spłasznając odpowiednio surowiec.

Mitynki (mitenki) [fr. mitaines] — rękawiczki o jednym palcu, z klapką przykrywającą pozostałe, nierzaz z długim mankietem, szyte z tkanin jedwabnych, wełnianych lub wykonane z dzianin, zdobione haftem. M. pojawiły się w XVII w., używane były do XX w., w poszczególnych okresach mody miały różne kształty klapiek i mankietów. Noszone były także w Polsce.

Mizdra — wewnętrzna część skóry zwierzęcej od strony mięśni.

Moda [fr. mode] — przejściowe, niestale gusły i upodobania ludzkie w różnych dziedzinach kultury. W historii ubiorów — styl ubierania się charakterystyczny dla danej epoki, określonego terytorium i grupy społecznej; zespół norm dotyczących zewnętrznego wyglądu człowieka, jego ubioru, obuwia, fryzury, ozdób itp. Do XIX w. zmiany

w modzie odzieżowej w całej Europie następowały powoli, później — w krajach Europy zach. — dwory zaczęły narzucać swe upodobania, które z czasem przenikły do ubioru innych krajów i warstw społecznych. W wyniku działalności w XIX w. domów konfekcyjnych zmiany te były coraz częstsze. M. należy przeciwstawiać długiemu trwaniu form odzieży, używanych przez całe wieki wśród szerszych warstw ludności. Tu, zmiany zachodziły z różną szybkością: od sezonowych do liczących pół czy czwarcie wieku w ubiorach narodowych krajów Europy środk. i wsch., po całe stulecia w ubiorach krajów Azji oraz Afryki.

Modry — kolor szafitrowy, nasycony niebieski.

Modrza — w XVI w. określenie modnego ubioru.

Modrzyniec — suknia kobieca uszyta z drukowanego na niebiesko płótna lub perkalu, noszona na Śląsku w XVIII w.

Mohair (moher) [ang. mohair] — miękka tkanina o osnowie bawełnianej i wątku z wełny czesankowej, tkana splotem płociennym, używana na sukni, ubioru męskiego i okrycia.

Mokado — gorszy gatunek sukna używany w Polsce w XVII–XVIII w.

Mokasyny [fr. mocassin] — początkowo obuwie Indian północnoam., sztyte najczęściej z jednego kawałka skóry, zszywane cienkimi paskami rzemiennymi, często zdobione aplikacjami ze skóry i haftem. Ten typ płytkiego obuwia przyjął się w modzie eur. w XX w.

Mola — importowana z Anglii tkanina wełniana sprzedawana w Poznaniu w XVIII w.

Molton [fr. molleton] — miękka tkanina bawełniana o splocie płociennym lub skośnym, obustronnie drapana i strzyżona, podobna do flanelli, używana na cieplą bieliznę.

Monile → naszyjnik.

Monokl [fr. monocle] — mała lunetka, później okrągłe szkiełko zakładane do oczodołu, używane w XVIII i XIX w.

Mora [fr. motre] — gładka jednobarwna tkanina jedwabna, półjedwabna, rzadziej bawełniana czy wełniana o splocie płociennym lub rypsovym, mająca — dzięki morowaniu — nieregularne smugi. Wytwarzana najwcześniej we Włoszech, co najmniej od XVII w. Używana na sukni i dodatki do odzieży.

Morawskie sukno — s. importowane do Polski z Moraw w XVI w.

Moragowaty — pręgowany, pasiasty, pstry.

Morderowy [fr. mordoré] — kolor złocistobrązowy, czerwonobrunatny.

Moresuła — typ → bramy, „moreuła alias bramka”, noszonej w 1531 r. w Gródku Goleskim.

Morganit — kamień szlachetny, odmiana berylu o barwie czysto różowej lub różowo-żosowej.

Morion — odmiana kwarcu barwy ciemnobrunatnej, aż do niemal czarnej.

Morowanie — apretura tkanin polegająca na maglowaniu ich na gorąco żelaznym lub skórzanym walcem, dla uzyskania nieregularnych smug, inaczej odbijających światło anizeli tło tkaniny.

Moskiewska robota — określenie prostokątnego, czyli prostego kroju kontusza, używanego w Wielkopolsce, w pocz. XVIII w.

Moskiewskie buty — obuwie z cholewami, o zakrzywionych noskach i płaskiej podejściu, wyrabiane przez pol. szewców w XVII w.

Mossuline [fr., od Mosul m. w Iraku] — tkanina jedwabna ze złotą nicią metalową, wyrabiana w Mosulu, w XII–XIII w. Prawdopodobnie luksusowa odmiana muślinu.

Moszna (moszeszka) — w XV w. mleszek na pieniądze, torba, worek.

Motanie — zwijanie na motowidło uprzedzonej przędzy w celu zmierzenia jej.

Motek — określona liczba pasów przędzy przewiązanych nitką.

Motlisko — kożuch barani pokryty tkaniną, noszony przez mieszkańców w XVII w.

Motownią — w XV w. określenie sznura, taśmy.

Motowidło — narzędzie służące do nawijania i odmierzania przędzy. Konstrukcja w formie litery T rozwidlonej u dołu, bądź o podwójnych lub potrójnych ramionach rozmieszczonych pionowo i połączonych prętami. M. znano od star., w Europie od wczesnego średniowiecza.

Mozetta [wl.] — krótki do lokci pelerynka z kapturem, zapinana na piersiach na rząd drobnych guzików, noszona przez papieża i kardynałów oraz przez biskupów w obrębie własnej diecezji.

Muca — rodzaj filcowej czapki noszonej w XVI w.

Mucet → koźka.

Muchajer (muchair, muchajar, mucher) [tur. z ar. muchajjer] — lekka, cienka, wełniana tkanina czesankowa, niekiedy z wełny angorskiej (koziej), o splocie płóciennym, wąska, wyrabiana w krótkich sztukach, bywała też „dwuista”, tj. podwójna; mieściła osnowę i wątek w innych barwach. Importowana co najmniej od XVI w. głównie z Turcją, Krymu, Niemiec i Wenecji. Używana na ubiory kobiece i lżejsze męskie. W inwentarzach ruchomości często występuje m. tatar.

Muchry — w XVI w. ozdobne dodatki do ubiorów.

Mucka → mycka.

Mucz — w XVI w. część odzieży uszyta z czarnego płotna, przypuszczalnie domowe nakrycie głowy.

Muderek (munderka) — w XVI w. część kobiecej odzieży. W pocz. XVII w. koszula lub bluzka z cienkiego płotna, marszczona przy szyi i rękawach, obszyta koronkami.

Munderak — suknia kobieca noszona w XVII w. w Wielkopolsce.

Mufka — okrycie rąk szycie z futra lub cieplich tkanin, często wiatowane, od XVI w. noszone przez kobiety i mężczyzn, od XIX w. tylko przez kobiety, rozpowszechnione zwłaszcza w XVIII w. W Polsce m. używano od XVI w. pod nazwami: rękaw, rękawek, zarękawek.

Muflon [wl. myflone] — tkaniny z wełny muflona, gatunku owcy eur.

Mukadinowe pasy — p. wymieniane w pol. inwentarzach XVII–XVIII w., zapewne cięte z mukadynu.

Mukadyn (mukadin) — tkanina importowana z Turcji, używana w męskiej odzieży w XVIII w.

Muleta (mulety) [fr. mule] — damskie pantofle na wysokich obcasach, noszone w XVII–XVIII w., szyte przez pol. szewców.

Mulsza — narzędzie do krojenia skóry używane przez szewców warszawskich w XVII–XVIII w.

Multan → multon.

Multanka — szabla pochodzenia moldawskiego (multańskiego) używana w XVI–XVII w.

Multon (multan) [fr. molleton] — lżejsza tkanina wełniana o splocie skośnym, jedno- lub dwustronnie pokryta długim, puszystym włosiem w wyniku drapania lub lekkiego spięśniania. Wytworzana w Europie zach. od XVII w., używana na wierzchnią odzież. W Polsce rozpowszechniona w XVIII w., importowana, a także produkowana w manufakturze w Zamościu, założonej przed 1787 r.

Muły (chopinos, muly) [fr. mule] — 1) w średniowieczu drewniane pantofle bez pięt, chroniące obuwie skórzane przed błotem; 2) w XVI w. damskie pantofle na wysokim koturnie, bez napierka, według mody weneckich chopinos.

Mumiszane [niem. Mummerschanze — maskarada] — w XVI w. maska na głowę.

Mundurowe pasy — standardowe, jedwabne, dwubarwne p. z dodatkiem złotej lub srebrnej nici. Używane w całej Koronie w XVIII w. do mundurów wojskowych i wojewódzkich, w odpowiednich zestawieniach kolorystycznych.

Mundury wojewódzkie — żupany, kostusze i suknie wierzchnie z kamizelkami w barwach ustalonych w 1776 r. dla posłów poszczególnych województw. Stały się na krótko modne wśród zamożniejszej szlachty. W 1780 r. nowymi przepisami usiłowano ograniczyć zbytek przez odrzucenie sztiftów → epolety i zestawy tańszych barw.

Murcypanowe galonki → marcypanowe galonki.

Murmolka [ros.] — czapka bojarska z wysoką, wielobarwną główką, z tkaniny, z futrzanym obszyciem, noszona do → ferezy w XVII w.

Mussyf — nić metalowa, imitująca złotą, używana w Polsce w XVIII w. do wyrobu tanich tkanin złotolitych i pasamanów.

Musterbuch → wzornik.

Mustro do podwikli — urządzenie służące do modelowania → podwikli na głowie, używane w Poznaniu, w XVII w.

Musulbas (maszelbas, mussul, musulbez, muzulbas) [tur., od Mosul m. w Iraku, bez-płótno] — tkanina bawełniana farbowana na żywe kolory. Wytworzana co najmniej od XVII w. w Turcji, używana w Polsce na różne części odzieży, podszewki i do podszywania namiotów.

Musyczka (muszka) [fr. mouche] — 1) w XVI w. rodzaj przybrania głowy; 2) w k. XVII i w XVIII w. plasterek różnego kształtu, z czarnej → kitajki, nalepiany przez kobiety na twarz dla ozdoby.

Muszlyn → muślin.

Muszy — kolor muchy, czyli burzy.

Muślin (muszlyn, muśliniet) [ang. *muslin*, fr. *mousseline*; od Mosul m. w Iraku] — cienka, rzadka i delikatna tkanina bawełniana o splocie płóciennym, zwykle gładka, rzadko tkana w paski lub kratki, drukowana albo haftowana. Od 2. poł. XVII w. sprawdzana do Wschodu, w XVIII w. wyrabiana już w Europie zach., także jako linana, półbszweńska, jedwabna. Wyrabiana w 2. poł. XVIII w. w grodzieńskiej manufakturze linianej, w poł. XIX w., w dworskim płociennictwie wileńskim. Używana na lekkie suknie i dodatki, szczególnie w modzie l. 1780–1808, także na firanki.

Muzia — część bielizny damskiej noszonej w Poznaniu w XVIII w.

Muzulska — skóra futerkowa z czarnego baranka. Przypuszczalnie importowana z Mosulu, m. w Iraku.

Muzulbas → musulbas.

Mycka → jarmulka.

Mycurka → misiturka.

Myczka → jarmulka.

Mydło — mimo znanej od średniowiecza technologii, w Polsce jeszcze w XVIII w. m. nie było w powszechnym użyciu. Istniały cechy mydlarzy, działało kilka manufaktur, a lepsze gatunki importowano.

Mysjurka → misiturka.

Myszka — w XVI w. część zbroi chroniąca ramię.

Myślenickie suknko — s. niskiej jakości produkowane w XVI w. w Myślenicach.

Myśliczek — rodzaj amazonski używanej podczas pojedów w XVI–XVII w.

Mytlik → mejtlik.

Mytlowe suknko — s. średniej jakości wyrabiane w XVI w.

N

Nabiodrek — w XVI w. przepaska na biodra, także część zbroi.

Nabojka [ros.] — tkanina z różnych włókien zdobiona drukiem bezpośrednim za pomocą stempli drewnianych. Wyrabiana w Rosji od XII w., masowo w XVI–XVII w., znana w liniach krajach.

Naczelnik — w XVI w. ozdoba czola, zachodzący na nie czepiec złożony z trzech części zwanych potyczkami.

Naczolek [naczolek] — 1) w XV–XVI w. ozdoba noszona na czole; 2) w XVIII w. był to czepiec z żebrem zachodzącym na czolo; 3) w ubiorze żydowskim opaska świąteczna

w formie diademu, w stroju mężatek, wykonana z jedwabnych tkanin, wyszywana nicią perłekami.

Nagłownik — wysoki czepiec płócienny noszony w XVIII w.

Nadolek — 1) w XV–XVI w. brzeg lub obramowanie dolnej części ubioru; 2) w XVII–XVIII w. dolna część koszuli uszyta z grubszego płótna; 3) w pocz. XVII w. sznurka kobiecego bez rękawów noszona przez mieszkańców.

Nadra [nadro] — miejsce między koszulą a piersiami, termin używany w XVI w., stąd zanadra, zanadzie.

Nadragi [węg. *nadrág*, slow. *nadraga*] — w XVI w. spódnicę sięgającą za kolana.

Naduszka — w XVI w. ozdoba noszona w uchu, kolczyk.

Nadziak — broń obuchowa pochodzenia wsch. Na okutym stylusku osadzano żelazec z koścem i miotkiem; w XV–XVII w. używana przez jazdę do rozbiyania zbroi przeciwnika.

Nagłownek — ozdoba kaplańskiej szaty u Izraelitów.

Nagolenica — w XVI w. prawdopodobnie ozdoba noszona przez kobiety na nogach, może fałcuszek, podwążka.

Nahawice [biał.] — w XVII w. na Podlasiu określenie spodni chłopskich.

Nakarczek — część hełmu osłaniająca kark.

Nakidka → zawicie.

Nakolaniki — 1) w XV–XVI w. część zbroi płytowej chroniąca kokana, czasem golenie; 2) w XVI w. jakaś część spodni, zapewne przepaska na kolaniach, noszona we wczesnej wersji mody hiszp.; 3) w XVI–XVII w. część cholewy sięgającej niekiedy aż do bioder.

Nakończe — w XIV–XV w. okucie, metalowe zakorzenienie rzemienia.

Nakrycie — w XV w. nakrycie głowy lub jego ozdobna część.

Na Hezko — sposób wykonania obuwia ze skóry o gładkim i poleskującym lecu.

Nalecz — 1) w XIII w. kobieca chusta noszona razem z — podwilką; 2) w XV w. chusta zwijywana na głowę.

Nałokcica [nałokietek] — w XVI w. część płytowej zbroi ochraniająca łokieć.

Nałokietnica — w XV w. bransoleta.

Namitka → podwilkka.

Nankin [ankin] [od Nankinu, m. w Chinach] — silne polyskitwa, gładka lub w cętki, gęsta tkanina bawełniana, zwykłe barwy brązowoszarej. Wyrabiana w Chinach co najmniej od XVI w., także w Europie zach. np. w Niderlandach. Importowana do Polski od 2. poł. XVIII w., używana na sukniach, szafrofki, kittle, także na letniej odzieży męskiej.

Naodzianie — w XVI w. odzieżne, odzież.

Napętlilce — w XVI w. rodzaj zapinki na pętlice.

Napierstek — w XIV w. przypuszczalnie część zbroi osłaniająca piersi.

Napierśnica — 1) ozdobny płat tkaniny, noszony na piersiach, w XVI w. element rytualnego stroju kapłana żydowskiego; 2) przepaska noszona na pierstach.

Napierśnik (blustonosz, naprśnik) — 1) część bielizny kobiecej podrzymująca piersi, początkowo w formie opaski, później sznurówki, gorsetu, blustonosza; 2) chusta osłaniająca przed kobiecej lub dziewczęcej odzieży; 3) w XV w. część zbroi płytowej osłaniającej piersi.

Napiętek — tylna część obuwia osłaniająca piętę.

Naprśnik → napierśnik.

Naplecek — od XVI w. szkaperz, pas tkaniny wkładany przez głowę i noszony przez zakonników na habicie.

Naplecniak — w XV–XVI w. określenie części uroczystego stroju kapłana żydowskiego.

Naramiennik (naramonica, naramnik, naremnica) — część szaty liturgicznej noszonej w XVI w. przez najwyższego kapłana żydowskiego.

Naramienniki → epolety.

Naramionek → humeral.

Naramonica → naramiennik.

Naramnik → naramiennik.

Naremnica → naramiennik.

Naręczak — w XV w. część zbroi osłaniająca rękę.

Naręcznica — w XV w. naramiennik, bransoleta.

Naręczawce (epimaniklia) — w liturgii Kościółów obrządku wsch. ozdobne mankiety wkładane na rękawy → stichara, odpowiednik → manipularza.

Narodowe ubiory — noszone głównie przez mężczyzn, w krajach środk. i wsch. Europy: w Rosji, Słowacji, Moldawii, Polsce, na Węgrzech, Ukrainie, Białorusi i Wołoszczyźnie. W okresie od XV do pocz. XIX w. (w Rosji do XVIII w.) powstawaly one niezależnie od wpływów zmieniającej mody zach. Cechowały je długość i faldzistość, co powierzchniowo stwarzało podobieństwo do strojów Bliskiego Wschodu. Istniały jednak duże różnice w kroju.

Narty — w XV w. przyszyły trzewików, przypuszczalnie także rzemienie, za pomocą których przymocowywano obuwie do nóg.

Nastulka → saranek.

Nasuwień — wierzchni ubiór męski, niekiedy skórzany, może uszyty krojem → delit, noszony w XVII w.

Naszlapie [średnioł. niem. Slappe] — część hełmu lub czapki ze zwisającą na plecy klapą.

Naszyjniki (monile) — ozdoba noszona na szyi.

- Naszywany** — w XVI w. obszyty, ozdobiony, wyszywany.
- Nauszka** (nauszniczka, nausznik) — ozdoba ucha, kolczyk.
- Nawąż** — w XV w. mały przedmiot ze znakiem zawieszany na szyi, któremu przypisywano moc czarodziejską, amuletk.
- Nedepol** — ozdobny pasek do szpady używany w XVIII w.
- Negliż** (neglizan) [fr. *négligé*] — w XVIII w. domowy i poranny ubiór.
- Nelsonka** — wierzchnie okrycie kobiece szycie z wełnianych tkanin, zdobione szamrockiem. Nazwa rozpowszechniła się po zwycięstwie Nelsona pod Trafalgarem w 1805 r.
- Neme** [tur. z per. *nemed* — filc] — określenie wyrobów z filcu importowanych ze Wschodu.
- Nero** — przedzia jedwabna sprzedawana w Krakowie w XVIII w.
- Neslin** — tkanina na suknie i spódnicę używana w Poznaniu w XVIII w.
- Nędza** → szych.
- Nici metalowe** — cienka, przeważnie srebrna lub złocona blaszka, owinięta na linianej lub jedwabnej nitce, znana w Bizancjum od X w., w Europie w XIII–XIV w., także cypryjska nici. Od pol. XVI w. stosowano też nici metalowe z ciągnionego drutu, od XVII w. z cienkiej, płaskiej blaszki, złotej lub srebrnej, od XVIII w. o fantazyjnym skręceniu.
- Nicelinica** — część krosna tkackiego składająca się z ramki łączącej struny z uszkami i oczkami do przeciągania przez nie nici osnowy. Nici te poruszane podnóżkami tworzą przesmyk, przez który przerzucany jest wątek. Liczba nicelinic zależy od splotu: w płóciennym 2, w innych 4–24.
- Nicowanie** — odwrócenie tkaniny w ubiorze na lewą stronę.
- Nic** — od XV w. cienki sznureczek ze skręconych włókien.
- Niderak** → inderak.
- Niderlandzkie** (inderlandzkie) — wyroby importowane z Niderlandów.
- Niedbaw** → jedwab.
- Niedokunki** — w XVII w. futro z młodych kurn.
- Niedoliński** — w XVII w. futro z młodych lisów.
- Niedoprzed** — taśma odpowiednio ułożonych, wyprostowanych włókien przygotowania do przedzenia.
- Niedosobel** — futro z młodych, jesiennych soboli.
- Niedźwiednia** — futro z niedźwiedzia.
- Niemiecka robota** → cudzoziemska robota.
- Niesokor** (nesokur) — surowy jedwab, z którego plecono pasy i wyrabiano koronki.
- Nit** — w XVI w. prawdopodobnie kątuszek złotych lub srebrnych ozdób.

Nitkowanie — czynność łączenia i skręcania pojedynczych przędzy.

Nocent — ubiór cudzoziemski noszony w XVII w.

Nogawica (nogawice) — 1) długie, sukienne pończochy przywiązywane do spodniej → jopuli. W XIV w. noszone z → gaciskiem, później zszyte z tyłu jako nogawice — spodnie, z klinem w kroku zwany saszkiem. W późnym średniowieczu, n. połączone upodobniły się do rajstop. Szyle przez specjalnych krawców z szkina, często dwubarwne, podszyte skórzanymi podeszwami, zastępowały obuwie. Od renesansu n. z sukna zostały zastąpione przez dziane; 2) w XVI w. także wysoki but żołnierski.

Nogawka — od XVI w. część spodni okrywająca nogi.

Nordér (morski) [ang.] — grubie i mięsiste włókno, importowane głównie z Anglii, używane w Polsce w XVII–XVIII w. na grubszą odzież wierzchnią.

Nosal — część hełmu osłaniająca nos, charakterystyczna zwłaszcza dla krajów środk. i wsch. Europy.

Nosze — w XVI w. prawdopodobnie naszyjnik.

Noszenie (noszenieczo) — 1) od XV w. ozdoba noszona na szyi, naszyjnik; 2) noszenie się, sposób ubierania się.

Notabekna — pierścionek pamiątkowy, zwykle pleciony.

Nowogrodzkie futro [od Nowogrodu Wielkiego m. w Rosji] — f. ze skóry popielic, wiewiórek syberyjskich, importowane z Rosji co najmniej od XV w.

Nożanka → nożny.

Nożka → nóżkowe futro.

Nożny (nożenka, nożna) — od XV w. pochwa na noż nośiona jako ozdoba stroju mężczyzn i kobiet.

Nóżkowe futro (nożka) — f. uzyskiwane z nóg zwierząt futerkowych, zwykle nisko cenione.

Nurki — futro z norek.

O

Obartek → guz.

Obcas → abcás.

Obercuch (oberczuch) [niem. Oberzeug, Überzug] — od XVI w. ubiór lub okrycie watowane, sznurowane, szyle według mód wł. i hiszp.

Oberleiszteyn → eberleiszteyn.

Obertelek → guz.

Obladerki — część kobiecego obuwia w XVII w., przypuszczalnie wiążące je rzemyki.

Oblec się — w XVI w. ubrać się.

Obleczenie — w XV w. odzież.

Oblecznica — w XV w. miejsce do ubierania się.

Obląk (oblączek) — wygięta część odzieży, np. czapki.

Obloczny — w XVI w. określenie koloru jasnoniebieskiego.

Obloczyć się — w XV w. ubierać się.

Obloga — w XVI w. obramowanie, obszycie ubioru.

Obnożek (obnoźnik) — w XVI w. określenie chłopskiego obuwia.

Obojczek (obójczyk) — 1) ubiór kobiecy z dużym ozdobnym kołnierzem osłaniającym kark i szyję, noszony w I. poł. XVI w.; 2) w XV–XVI w. część zbroi osłaniająca szyję.

Obojek — w XV w. wycięcie w tunice umożliwiające wkładanie jej przez głowę.

Obow (obowie) — w XIV–XVI w. określenie obuwia, trzewików.

Obójczyk → obojczek.

Obramienia — wąskie paseczki ornamentalne, obwodzące poszczególne elementy pasa kontuszowego: głowy, półka i szlaczkę.

Obramowanie (obrab) — od XVI w. brzegi odzieży lamowane, obszyte ozdobnie, obrębione, podłożone.

Obręcz (obrączka, obrenacz, obrunczka) — 1) w XV–XVI w. ozdobna obrączka metalowa noszona na szyi, palcu lub ręce; 2) pas metalowy rozpowszechniony od XIV w. w stroju kobiet i mężczyzn, złożony z segmentów blaszanych lub odlewanych z reliefskim, połączonych łańcuszkiem, albo ze skóry nabijanej metalowymi segmentami, niektórych wykonywany też z połacanego srebra. Jako o. kobieca wymieniany jest w inwentarzach mieszczańskich jeszcze w XVIII w.

Obrok — termin z XV w., przypuszczalnie określenie odzieży.

Obrunczka → obręcz.

Obroż — w XV–XVI w. ozdobny łańcuch noszony na szyi.

Obrzezki (obreskowe okrycie) — gorsze gatunkowo futro z głowy, nóg i ogona różnych zwierząt; także wykonane z niego podszycie odzieży.

Obszewka → oszawa.

Obszegi → potrzeby.

Obszycie — w XV w. obwódka, wypustka zdobiąca brzegi ubioru, obramowanie, obszywka, lamówka.

Obucie — w XV–XVI w. określenie obuwia, trzewików.

Obuch (obuszek) — broń obuchowa, rodzaj czekana. Na drzewcu długości laski osadzano zelce z zawiniętym ostrzem i wygiętym kolcem z drugiej strony. Laska do samoobrony.

Obuć się — w XVI w.: 1) włożyć obuwie; 2) ubrać się; 3) przebrać się za kogoś.

Obujeczek — w XV w. część zbroi osłaniająca szyję.

Obuszek → obuch.

Obuwie — okrycie stopy i wyższych części nogi, składające się z podleszy i cholewy, najczęściej skórzane lecz także drewniane, tekstylne, gumowe. Znany w formie o. zalezają od kształtu przedniej części przyszwy, noska, napiętka, wysokości cholewy i — od XVI w. — obcasa.

Obwiązka — w XVI w. określenie przepaski.

Obwódka — w XVI w. lamówka.

Ochabień → ochopień.

Ochapień → ochopień.

Ochędoga — w XVI w. przyodziewek, strój.

Ochędostwo (chędostwo, ochędozenie, ochędożerstwo, ochędożka) — w XVI w. odświętny strój, klejnoty, ozdoby, przybranie głowy.

Ochędożność — w XVI w.: 1) ozdoba, klejnot, przybranie; 2) ozdoba noszona na ręce.

Ochlica — szczotka z nabijanej gwoździami deseczką służąca od XIV w. do czesania włókna przed przedzieleniem.

Ochopień (ochabień, ochapień, ochopiąta) [ros.] — w Polsce w XVI w. męskie lub kobiece okrycie podszyte futrem, przypuszczalnie sztyte na wzór ros. ubioru narodowego. Było to okrycie zimowe o prostym kroju, z ogromnym, czworokątnym, stojącym lub odkładanym kołnierzem, sięgającym nawet do połowy pleców, ze zwisającymi do połowy tydki rękałwami, niekiedy zawijawianymi na plecach. O. był długий do ziemi, zapinany z przodu na guzy i szerskie pętlile. Używano go m.in. jako całorocznego płaszczu wojskowego. Damski o. był luźny, ze skośnymi wstawkami po bokach i ze zwisającymi rękałwami. O. z inwentarza piwowara poznańskiego z 1579 r. określany jako „szubka wielka alias ochopień” mógł być uszyty na wzór tego okrycia.

Oczepiny — w obrządzie weselnym zdjęcie pannie młodej panieńskiego nakrycia głowy i nałożenie czepeca kobiety zamężnej.

Odnowa — wymiana futra na przodzie, przy pozostawieniu tyłu bez zmian, także uzupełnienie niejbardziej widocznych, znieszczonych miejsc w podszytach.

Odwierzchnica → podwierzchnica.

Odziemek (odziemnia, odziemnica) — w XVI w. dolna część koszuli, a także ubioru kobiecego, sztygo z sukna lub aksamitu.

Odzienie — w XIV–XVI w.: 1) odzież, ubranie; 2) odzież ochronna, zbroja, uzbrojenie.

Odzier → fryzon.

Odziew — w XVI w. odzież, odzień, ubranie, szmaty.

Odziewalny — do XVI w. przedmiot przeznaczony do ubierania się.

Odzież (odzieża) — zestaw podstawowych części ludzkiego odzienia, wraz z nakryciem głowy, okryciem kośćczyn i wszystkimi dodatkami. W słowniku terminem o. określa się najogólniej komplet ubioru. O. składa się z elementów o długim trwaniu i przejściowych, stanowiących wynik oddziaływanego zmiennych mód. Na jej formę mają wpływ: 1) środowisko naturalne; 2) techniczne możliwości produkcji; 3) środowisko społeczne; 4) stylizacja sylwetki człowieka zgadnie z panującymi kryteriami estetycznymi; 5) czynniki psychologiczne.

Odnaczenie (odznaka) — znak wyróżnienia za zasługi wojskowe lub cywilne, niższy stopniem niż order.

Offnat (ofnat) — 1) w XVI w. nieokreślony bliżej ubiór lub jego część; 2) w następnym stuleciu także obszczyt lub haft.

Oganka → wachlarz.

Ogarnąć się — w XVI–XVII w. ubrać się.

Ogniwko — od XVI w. rodzaj ozdoby lub składowa część lańcucha.

Ogon — w XVI w. przedłużenie tyłu kobiecej sukni, rodzaj trenu występującego w różnych okresach mody.

Oklad — obłożenie, obramowanie futrem różnych części odzieży.

Okraszenie — w XV–XVI w. ozdobny strój.

Okrycie — wierzchni ubiór nakładany na komplet stroju męskiego lub suknię damską.

Oliwki [lac. oliva] — owalne guziki drewniane opłatane jedwabiem, wyrabiane przez pasamoników w XVIII w., używane zwłaszcza w ubiorach kobiecych.

Oliwkowy — kolor oliwek: od zielonożółtego, przez żółtozielony aż do brunatnego.

Ołowny — kolor ołowiu.

Omerala → humeral.

Omoforion — część stroju liturgicznego biskupów obrządku wsch., długi szeroki pas jedwabnej tkaniny przerzucany wokół ramion, ze zwisającymi kołniami.

Omuskować się (omuskać się) — w XVI w. oczyścić się, ustroić.

Onichel — kamień półszlachetny używany w Wielkopolsce w XVII w.

Onuca (onuszka) — od XV w. kawałek tkaniny służący do owinięcia nogi przed nałożeniem buta.

Onyks → agat.

Opadły — w XVI w. strój opadający, powłoczny, później także z dużym dekoltem.

Opasanie — w XIV–XVI w.: 1) pas ze schowkiem na pieniądze; 2) przepaska noszona na biodrach; 3) ozdoba przepasująca czapkę.

Opasek — w XV w. woreczek na pieniądze, sakiewka u pasa, trzos, pasek ze schowkiem na pieniądze.

Opaszeń [ros.] — noszone od XV w. okrycie o prostym kroju, wydłużonej linii, z kołnierzem dłuższym z przodu, klinami od pasa i rozporanami dla poszerzenia ubioru u dołu, z rękawami sięgającymi poza dłoń, nie zszytymi od strony pleców, zwisającymi lub związanymi na plecach. Część ros. ubioru narodowego. Termin ten pojawia się w pol. inwentarzach od XVII w.

Opasznica [ros.] — rodzaj letnika przecinanego z przodu, zapinanego na kilkanaście guzików, forma przejściowa do kobiecego → sarafanu.

Opaśnica — w XVI w. opaska, przepaska.

Oplecek (opleczek) — w XVI w.: 1) chusta osłaniająca plecy; 2) rodzaj kobiecego gorszka.

Opojek — ssakowe skóry.

Opończa (oponcza, opońica, opuńcza, opuncza) [tur. *japyndža*, ros. *епанча*] — okrycie ochronne pochodzenia wsch., znane od XIV w. Do następnego stulecia o. była kloszowa, wkładana przez głowę, z otworami na ręce i kapturem zaopatrzonym w ochroniający ramię kolterz. O. szyto z barwnego sukna lub jedwabiu, bramionano futrem, najtańsze modelowano z filcu. Od XVI w. były otwarte z przodu i luźne, w XVIII w. także wcięte w pasie.

Opucha (opuszka) — obramowanie i wylogi ubioru.

Opujeża → opończa.

Opuncza → opończa.

Opuszka → opucha.

Oranium — w XVI w. chusta do obcierania twarzy.

Order — wyróżnienie honorowe w formie gwiazdy, krzyża lub medalu, nadawane przez władców.

Ordynaryjne pasy → mendelkowe.

Ordynka (czeczuła, smyczek, szabla ormiańska) — szabla pochodzenia tatar. lub kirg., popularna w Polsce w XVII–XVIII w., noszona do stroju narodowego.

Organzyna [fr. *organzin*] — przedża jedwabna otrzymywana przez dwukrotne skręcanie do 600 skrętów na 1 m. Wytwarzana we fr. filialach co najmniej od 1670 r., używana na osnowę.

Orlańskie perły → urlańskie perły.

Ormentel [niem. *Armentel*] — damski płaszcz, niekiedy podbitý futrem, zawsze z rękawami, noszony w XVII–XVIII w.

Ormuskie perły — p. importowane ze Wschodu przez cieślinę Ormuz.

Ornamenta [łac. *ornamentum*] — określenie przyborów, sprzętów i szat potrzebnych przy odprawianiu ceremonii koronacyjnych.

Ornat [łac. *ornatus*] — wierzchnia szata zakładana przez kapłana rzymskokat. do odprawiania mszy. O. ma kształt wydłużonego prostokąta z otworem do zakładania go przez głowę. Krótsze boki o. są zaokrąglone, przed i tył zdobione; w strojniejszych

formach pas środkowy zwany kolumną dekorowany jest haftem lub aplikacją. O. noszony był przez królów pol. podczas koronacji.

Ornie [ros.] — sukno wyrobu lokalnego używane na Rusi w XII–XIII w. na odzież mnichów.

Orzechowy — jasnobrązowy kolor okrywy orzecha.

Orzedle (ożegle, hożedle, ořzedle) [rus. *ožerelje*] — 1) kolnierz. W XV i XVI w. otwór w koszuli lub wierzchniej odzieży umożliwiający wkładanie jej przez głowę, oraz okalający go kolnierz; 2). „Ożerelle” to sztywny, haftowany kolnierz noszony na Rusi od XII w.; 3) w XVI–XVII w. pas lub wykończenie kolnerza i rozporka.

Oseledec → seledec.

Oset sukienniczy (drapacz sukienniczy, szczec sukiennicza) — gatunek ostu z kolczastymi głowiącami kwiatowymi, które po wysuszeniu osadzano w kilku rzędach na drewnianym krzyżu z rękojeścią i taką szczotką przeszysywano sukno dla podniesienia włosa przed postrzyganiem.

Osnowa — układ nici biegących wzdłuż tkaniny, prostopadłe do wątku. Zależnie od funkcji, jaką pełni w tkaninie rozróżnia się 15 rodzajów o. od podstawowej do umożliwiającej wykonanie skomplikowanych wzorów.

Ostrodomska — w 1. pol. XVI w. suknia kobieca. Przypuszczalnie była ona szyta z sukna zwanego Ostrodomskim, importowanego w średniowieczu z Holandii, głównie z Amsterdamu.

Ostroga (ostrożka) — od XV w. metalowy kolec lub zębate kółko przypinane do buta, służące jeźdźcowi do pobudzania konia do biegu.

Oswik (oswik) — w XVI w. bliżej nieokreślona część kobiecego stroju.

Oszczep — myśliwska i bojowa broń drzewcowa złożona z długiego drzewca zakończonego grotem. O. używano w Polsce od najdawniejszych czasów do XIX w., jako broni myśliwskiej.

Oszewa (obszewka, oszewka) — od XV w. ozdobne obszycie, oblamowanie koszuli oraz ubioru.

Oświk → oswik.

Otok — pas w dolnej, zewnętrznej części czapki.

Ottoman [fr.] — tkanina z różnych surowców, o splocie rypsovym, wytwarzana od XVIII w. głównie we Francji, używana na płaszczu damskie i obicia.

Otworzysty(a) — określenie sukni lub płaszcza nie zapiętych z przodu.

Ożredle → orzedle.

Ożegle → orzedle.

P

Pachacica (pachicica) — w XV w. rodzaj koszuli z lepszego, cienkiego płótna, używanej w domu jako suknia.

Pacharzyna (pacharzynka) — od XVI w. sakiewka, mleszek.

Pachacica → pachacica.

Pacholcza — odzież przysługująca pacholkom.

Pachy — w XV w. pas tkaniny przyczepiony jako ozdoba do rękawa przy ramieniu lub lokciu.

Pacierze — od XIV w. różaniec, także korale, paciorki.

Paciorki — ozdoby nantzane na nitkę, noszone na szyi.

Paczem — zapewne róźaniec, termin używany w Wielkopolsce w XVI–XVII w.

Paczesne płótno (pacześnie płótno) — cienkie, średniej jakości, lniane płótno tkane z przedy uzyjskanej z odpadków czesania włókna gęściejszą szczotką. Od średniowiecza wytwarzane w Polsce na domowych krosnach.

Paczosy — najlepsze odpadki włókna roślinnego po czesaniu szczecinową szczotką.

Paczury — gorsze odpadki włókna roślinnego po pierwszym czesaniu.

Padolek — w XV w. dolna część ubioru, która podgięta służyła do noszenia drobnych przedmiotów.

Pajączek — w XVI w. ozdoba rękawów.

Pajeta [→ paleta][fr. pailette] — płaska blaszka metalowa, zwykle mosiązna, pozłacana lub posrebrzana, różnych kształtów i wielkości. Od XVIII w. używana w haftarstwie sukien, gorsetów, czepców, a także szat męskich i liturgicznych.

Pajuk [tur. per. pejk] — liberyjny służący na dworze królewskim lub magnackim, ubrany zwykle w szerokie szarawary opadające na czerwone lub żółte kożowe buty z cholewami, w krótki żupan ze srebrnymi guzikami, ferezę z pętlami i kołpakiem.

Paklak (paklak) [niem. Packdaken] — 1) grubie sukno krajowe średniego gatunku lub tkanina półwełniana na lnianej albo konopnej osnowie. Wytwarzane w XVII–XVIII w. w Wielkopolsce i na Śląsku, używane głównie na zimowe okrycia męskie, rzadziej kobiece; 2) na Podlasiu grubie płótno z lnianymi pakułami.

Pakuły — odpadki włókna powstające przy ręcznym trzepaniu lnu lub konopi.

Palament — tkanina sprowadzana do Polski w XVII w. w sztukach lub półsztukach.

Palandran → palandra.

Palatyńka [fr. palatine] — początkowo futrzana narzułka występująca w modzie fr. od 1676 r.; rozpowszechniona w Polsce w 1. pol. XVIII w., tu wykonywana także ze strusich piór i koronek. P. była dłuższa i obszerniejsza od → bluzgiera, który szyto z lejszych tkanin, gazy lub wstążek.

Palcat [palcat] [węg. pőfca — kij] — w XV–XVI w. berło, buława lub laska.

Palendra (balandran, falendra, palandran, palendran, palezderian) [fr. *balandran*] — od XVI w. dług, kloszowy płaszcz, zwykle bez rękawów, w Polsce często podsypanym futrem, noszony także przez kobiety. Od XVIII w. było to głównie zawodowe okrycie księży, uczniów, lekarzy i prawników.

Palerzyna [lac. *pallium*] — w XVI w. bliżej nieokreślone okrycie wierzchnie.

Paleta — 1) przecięcie w okryciu bez rękawów, przez które wysuwano ręce; 2) → pajeta.

Palezderian → palendra.

Paliowy (pallie) [fr. *paille*] — kolor bladożółty, jak skłama.

Pallijusz (paliusz, pallijus) [lac. *pallium*] — od V w. w Kościele rzymskokat. część stroju liturgicznego papieża, od XIII w. także arcybiskupów.

Pallium [lac. *pallium*] — nazwa płaszcza noszonego w star. Rzymie. W XIV–XVII w. określane tak okrycie dla obu płci, często podbite futrem.

Pallium fresonicum [lac.] — wysokiej jakości tkanina z cienkiej wełnianej przędzy o splocie skośnym. Znana na Zachodzie w VII–X w.

Paliusz → pallijusz.

Paludament [lac. *paludamentum*] — płaszcz wojskowych w star. Rzymie. Także okrycie królewskie i książeckie.

Palcat → palcat.

Palasz — broń sieczna o otwartej lub zamkniętej rękojeści i ciężkiej głowni, używana od XVI w. przez husarzy.

Pamięć — pamiątkowy pierścionek noszony w XV w.

Panama (rogózka) [od Panamy, kraju w Ameryce Środkowej] — 1) Intiana albo bawełniana tkanina, biała lub o pastelowych barwach, używana na lekką odzież kobiecą i biełiznę; 2) od ok. XIX w. męski kapelusz wyplatany ze spreparowanych lisów południowoam. palmy.

Pancerz (pancerzyk) [średniow. niem. *Panzier*] — w XIV–XVI w. rodzaj zbroi typu kołczugi lub huskowej, a nie wykonanej z płyt metalowych.

Pandeletey → pantalony.

Panekla [fr. *panne*?] — tkanina w typie aksamitu, z jedwabną okrywą włóknistą i dodatkowymi nitami metalowymi, złotymi lub srebrnymi.

Panier → rogówka.

Pannificyjni klasztorne [lac.] — forma organizacyjna dawnego sukienictwa występująca w Polsce. Warsztaty tkackie i folusz pracowały w klasztorze, a wełnę i przędzę przygotowywali nakładczy mieszkający w okolicy.

Panostwo — w XV–XVI w. klejnoty i ozdoby noszone przez warstwy wyższe.

Pantalety [ang. *pantaloons*] — w 1. poł. XIX w. płócienne, rurkowane nogawki długich majtek, z koronkami i falbankami, wystające spod sukienek dziewczynek.

Pantalony [pantelety] [fr. pantalonie] — szerokie, długie do kostek spodnie, od XVI w. rozpowszechnione wśród chłopów i marynarzy. Nazwa pochodzi od Pantalone, postaci z *commedia dell'arte* — teatru wl. W czasie rewolucji fr. p. przeciwstawiano spodniom do kolan. W tym czasie lansowano je jako ubiór chłopięcy w Anglii. W XIX i XX w. stały się podstawową formą spodni.

Pantal → pontal.

Pantofel (pantofla, pantofliczka) [wl. pantofola] — lekkie i płytkie, kobiece i męskie, często tekstylne obuwie znane od późnego średniowiecza. Kobiece obuwie tego rodzaju rozpowszechniło się zwłaszcza w XVIII i XIX w. Nazwa od XVI w.

Pantoflarze — cech p. istniał np. w Toruniu już w XIV w. wyrażając patynki, tropy, chodaki i pantofle.

Pantoflia → pantofel.

Pantofliczka → pantofel.

Panufle — w XVIII w. geste, grube pończochy.

Pańczocha → pończocha.

Papilot [fr. papilote] — urządzenie do zawijania włosów w celu ich fryzowania, sporządzone z metalu, tkanin lub papieru.

Papucie [tur. z per. papucz] — obuwie o niskiej do kostek cholewce i zakrzywionych nosach, noszone w XVI–XVII w., szycie z barwnych skór, wzorowane na tur.

Papuzi — kolor majowej zieleni.

Papużasty — określenie jaskrawego zestawienia barw w tkaninach o osnowie i wątku w kontrastujących kolorach.

Paramenty — okrycia ołtarza, naczynia liturgicznych, szaty kapłańskie, baldachim i choragię procesyjne używane w liturgii rzymskokat.

Parangon — staropolskie określenie diamentu.

Paraplu [fr. parapluie] — mały parasol z barwnego, woskowanego płótna, szczególnie rozpowszechniony w XVIII w.

Parasol [fr. parasol] — stelaż z przęsłów metalowych, drewnianych, bambusowych, rogowych itp. osadzonych na różnej długości i grubości drzewcu, pokryty gęstymi tkaninami, ceratą, skórą, papierem, sztywną lub składaną, stanowiący ochronę przed deszczem i słońcem. Znany od star., dopiero od XV w. przyjął się w modzie eur.

Parchannik → barchannik.

Parciak → part.

Parcianka → part.

Pardizan → halabarda.

Parricide → Vatermörder.

Part (parciak, parcianka) — 1) gruba konopna lub liniana tkanina z najgrubszymi pakoszami uzyskiwanych podczas obróbki roślin włóknistych, zgrzebna, nie btelona; 2) najtańsza

robocza i domowa odzież chłopska: parcianka to okrycie męskie, a parciak — spodnie uszyte z partu.

Partacz (przeszkodnik) — 1) w XV w. rzemieślnik przerabiający starą odzież i obuwie; 2) foluszniuk; 3) później także rzemieślnik nie zrzeszony w cechu.

Parterowa tkanina — wyrób jedwabny o kwiatowym wzorze, z którego szyto suknie i gorsety kobiece w XVIII w.

Parura [fr. parure] — ozdobny pas z jedwabnej, zwykle haftowanej tkaniny, naszywany w średniowieczu przy → numerale i → albie. Później także ozdoby bielizny przy kołnierzu i ręczakach.

Parzenice (cyfry) — pętlicowe lub sercowate hafty na sukiennych spodenkach górali pol.

Pas (cingulum, pasek, pass) — ważny dodatek do odzieży pełniący funkcję modelującą i dekoracyjną, wyrażany różnymi technikami skórniczymi, metalowymi i włókienniczymi, używany od star. P. skórzane były rozpowszechnione w Polsce co najmniej od XIV w., łączone z tkaninami lub rzemieniem, zdobione metalami. Pod wpływami wsch. od XV w. rozpowszechniały się miękkie p. tekstylne. W 2. poł. XVI w. używano importowanych, tkanych, jedwabnych pasów wsch., a także p. ciętych z tkanin, pasamonowych w formie taśm i plecionek, dziane i sztydełkowe. W XVII w. męski ubiór narodowy wymagał p. jedwabnych, zatem wobec popytu na nie powstawały liczne persjarnie. W XVIII w. wytwarzano p. mundurowe i tańsze haftowane, dziane, drukowane.

Pasamon (pasaman, paseman, pasoman) [wl. passamano] — wyrób włókienniczy: taśma, sznurek, plecionka różnej szerokości i grubości, najczęściej z jedwabiu i metalowych nici, rzadziej z bawełny, lnu, wlosa oraz wełny, wykonywany ręcznie na tabliczkach tkackich, krośnie lub maszynie wstępkiarskiej. Wyrabiano: tasiemki, gurty, hory, krajki, galony, chwasty, koronki, wstępki, sznurki, sznurowadła, pętlice, aksamity, kantry, guzy, rozyty, pasy statkowe, plecionki, podwiązki, opaski, stelaże pod krezy, kolnierze i czepki, wstępki, sztuczne kwiaty — wszelkie obramowania i dodatki do ubiorów zgodne z panującą modą.

Pasamonictwo — znane w Bizancjum, pierwsze cechy p. w Europie zach. powstały w XII w., w Polsce bardzo liczne od XIV w. Szeroki asortyment produkcji dostosowywany do wymogów mody sprawił, że po 1630 r. powstały osobne cechy sznuklerzy i wyodrębnili się większe specjalizacje, jak np. wytwórcy sznurowadel. Pasamoników nazywano ozdabiaczami. W przeciwieństwie do przedstawicieli innych cechów wykrozystywali oni różnorodne rodzaje surowców.

Pasamonik — „ozdabiacz”, rzemieślnik trudniący się wyrobiem pasamonów, posługujący się różnymi technikami włókienniczymi.

Paschalisa pasy — lite, półlitte i jedwabne p. kontusze dobrej jakości, o rozmiarach 350–460 × 29–45 cm, charakteryzujące się żywymi barwami i obfitym stosowaniem złota i srebra w tkan. Wywarzane w persjarniach orm. kupca Paschalisa w Warszawie (1788–1792) i w Lipkowie (1788–1794), połączonych w 1792 w jedną, zlokalizowaną w Lipkowie. Sygnowane początkowo „Paschalisa”, od 1791 rysunkiem baranka paschaliego i literami PI, od nobilitacji Paschalisa herbu Baranek także nazwiskiem Jakubowicz.

Pasek → pas.

Paseman → pasamon.

Pastak — tkanina wyrażana w pasy, intana lub konopnia. Produkowana w Polsce co najmniej od wczesnego średniowiecza, do XX w. utrzymała się w tkactwie ludowym.

Pasmanteria — 1) dawniej pasmantry; 2) sklep z tymi wyrobami.

Pasmo — określona liczba nitek zmotanej przędzy, zwykle od kilku (8–9) do 100.

Pasoman → pasamon.

Pasterska moda — w 2. poł. XVIII w. przebieranie się za pasterzy i pasterki.

Pastorał — w Kościele rzymskokat. wysoka, przeważnie metalowa laska, zakończona spirala tzw. kurwaturą, noszona przez biskupów i opałów.

Pastra → bestra.

Pasy kontuszowe — długie i wąskie, jedno- i dwustronne wzorzyste tkaniny jedwabne, półjedwabne, lite lub półlite, jedno- lub dwuosnowowe, dwu- i kilkuwałkowe, często lansowane lub broszowane. Rozmiary 300–400 × 30–40 cm, wyjątkowo do 60 cm szerokości dochodzą pasy per. i bawole. P.k. składały się z głowy, wciąża, szlaczków i obramienia z dosywaną frędzlą. Zdobione najczęściej ornamentem roślinnym, czasem wyobrażającym ptaki, i geometrycznym. P. te były akcesoriami ubiorów w Indiach, Persji i Turcji. Od XVI w. znano je w Polsce jako importy z Bliskiego Wschodu. Od I. 40. XVIII w. działały perskiej pol. od pierwszej w Stanisławowie, produkujące także na zamówienie w Lyonie, Wiedniu ok. 1860 r. i na rynek wewnętrzny w Rosji. Kalandrowanie nadawało p. → lustr. Wyróżniano p.k. letnie, zimowe, powszednie, świąteczne, mundurowe i żałobne.

Pasz → pas.

Paszowy (poszowy) [tur. pasza] — wyrób rzemiosła tur., głównie tkaniny.

Państwo — rzemiosło zajmujące się produkcją skórzanych pasów, w Polsce od XIV w.

Patchwork (zszywanie z latek) [ang. — niejednolita całość] — technika krawiecka polegająca na zszywaniu różnych gładkich, barwnych, wzorzystych lub drukowanych skrawków tkanin w całość, uzupełnianą niekiedy haftem. Technika mozaikowa to zszywanie latek w całość i podszywanie podszewką. Inna to naszywanie stykających się latek na podłożu. P. był szczególnie modny w XVII–XIX w., ale jako technika związaną z pikowaniem, istniał już w średniowieczu.

Patenka → patynka.

Patka [fr. patte] — naszytie nad kleszenią kamizelki oraz na sukni kobiecej, modne zwłaszcza od XVIII w.

Patriotka (patryotka) — rodzaj czapki noszonej w XVIII w. przez młodych mężczyzn, stanowiła wyraz ich przekonań politycznych.

Patron [iac. patronus] — pas lub czworokąt papieru z wyrysowanym schematycznie konturem klockowej lub igłowej koronki albo innego wzoru ornamentu włókienniczego.

Patrontasz [niem. Patrontasche] → ładownica.

Patryotka → patriotka.

Patynka (patenka, patynka) [fr. patin] — 1) średniowieczne obuwie ochronne na drewnianych podeszwach, osłaniano nim skórzane ciżmy i trzewiki na błotnistych ulicach; 2) damskie pantofle skórzane na drewnianej podeszwie noszone w XVI w.; 3) obuwie z żelaznym podbiciem, w XVIII w. z wmonitowaną łyżwą, używane od średniowiecza na ślizgawkę.

Patynnik — szewc wyrabiający patynki.

Pawęż [wl. paweł] — duża czworokątna tarcza piechoty (wysokość ok. 190 cm) wprowadzona w XIV w. jako użbrojenie ochronne, wykonana z drewna, pokryta skórą i malowidłami, wyposażona w kołec do wbicia w ziemię. W Polsce używana w XIV–XVI w. przez piechotę dla ochrony luźników i kuszników.

Pawioka — cienka tkanina jedwabna lub bawełniana, najczęściej w kolorze purpurowym lub szkarłatnym, haftowana złotą nicią. Używana w Polsce od średniowiecza do k. XVI w. na szaty monarchów i przez najzamożniejsze warstwy ludności.

Pazucha — górna część przepasanej odzieży tworząca rodzaj kieszeni, w której noszono drobiazgi.

Piąciec (ponta) — w XVII w. określenie czapryny i zarostu — „szwedzka ponta” Zygmunta III Wazy.

Pagwica (pagwiczka, puławica) [goc. puggs — sakiewka] — w XV–XVI w. kulka ze szlachetnego metalu, kości, skóry służąca jako zapieczętowanie, ozdoba, guz.

Pątlik (peftlik, pretlik) [staroczes. pentlik] — od XIV w. czepek, szatka lub przepaska na włosy, symbol wolnego stanu młodzieńca lub panny, noszona do XVI w.

Pejzanka → chłopka.

Pekin [fr.] — tkanina z wzorem o równoległych, podłużnych pasach, zwykle jedwabna, wykonywana przy użyciu technik broszowania i lansowania, wytwarzana we Francji i Niemczech w XVIII i pocz. XIX w. Importowana do Polski na lejsze ubiory.

Pektoral [średniow. lac. pectorale] — 1) rodzaj bursy, napierśnik zdobiony 12 szlachetnymi kamieniami, noszony przez arcykapłanów żydowskich; 2) ozdobny krzyż z relikwiami noszony przez kardynałów, biskupów i opatów.

Pektoraliik (zegarek, zygarek) [średniow. lac. pectorale] — w XVI w. ozdoba noszona na lajcuszku na piersiach. Od XVII w. mały, ozdobny zegarek o kształcie muszli, czaszki, jaja lub spłaszczonej kuli, noszony na lajcuszku, w kieszonce lub na piersiach, często z kluczykiem do nakręcania i z breloczkami, złoty, srebrny, zdobiony perlami lub drogimi kamieniami.

Pela [wl. pelo, fr. poll] — przedża jedwabna wysokoskrętna, używana na wątek i do delikatnych haftów.

Peleryna [fr. pelerine] — wierzchnie okrycie bez rękawów sporządzone z kawałka tkaniny. Fr. termin pochodzi od nazwy okryć średniowiecznych pielgrzymów. W Polsce p. były podszywane futrem, miały różną długość i szerokość, często kaptury. Nazwa pojawiła się w XVII w.

Pendant [lac. pendens] — od XVI w. pas zakładany przez ramię do noszenia broni siecznej, stanowiący też rodzaj ozdoby.

Peniuar → podwłośnik.

Peplin → popelina.

Peplos [gr.] — ubiór star. Grecynek pochodzenia doryckiego, znany od czasów Homera. Sporządzany z prostokąta wełnianej tkaniny, spinany na ramionach.

Peplum [lac.] — w XIV–XV w. zawój.

Perewiza (perewistka, przewiastka) — zwierzątko okryte gestym, krótkim włosem, mniejsze od tchórzka, spotykane nad Donem, na Podolu i Wołyniu. Jego futrem podszywano szafroki i kontusze.

Perfomyrka — w XVIII w. flakonik na perfumy.

Perfumy — różne typy pachnideli i wonnych olejków używanych od starożytności.

Perkal [tur. z per. *pergole*] — cienka tkanina bawełniana o splocie płóciennym, biecona lub zdobiona drukiem bezpośredniem, z polyskiem na prawej stronie, mocno krochmalona. Wytwarzana w Europie co najmniej od XVII w., w manufakturach bawełnianych na Śląsku, w Gdańsku, Warszawie i Elblągu od k. XVIII w., w XIX w. wielu ośrodkach. Używana na lekką odzież kobiecą i dziecięcą oraz bieliznę.

Perliczka — w XVIII w. mały, okrągły guzik.

Perla [perła] [staroczes. perla] — 1) w XV w. ozdoba wykonana z perel; 2) w tymże czasie określenie berla; 3) perlowany — wykonany z perel.

Perlowy — kolor kremowobiały z poliskiem.

Perły — kuliste, owalne lub nieregularnego kształtu osady węglanu wapnia powstające na wewnętrznej powierzchni muszli lub w ciele małży. W spisach wyliczano p. ułańskie i kałkuckie. Używane w jubilerstwie i do haftu.

Perotyna — maszyna do druku tkanin skonstruowana w 1834 r. przez Francuza nazwiskiem Perrot.

Perpetuana [trzynk] [fr.] — tkanina półjedwabna osnowowa, o wełnianym wątku, przywożona do Polski w XVII-XVIII w.

Pers — lśniąca, lekka, cienka niemal jak batyst tkanina drukowana w barwne, drobne wzory kwiatowe, bardzo droga. Importowana ze Wschodu w XVIII w. i używana na lekką odzież kobiecą.

Persjarstwo — w nomenklaturze XVIII w. wybór pasów kontuszowych, makat i tkanin litych. Manufaktury i warsztaty wyrabiające te tkaniny nazywano persjarniami.

Perskie pasy — grubie, sztywne p. z jedwabiem i niej metalowej, dwustronne, dwuosnowowe i wielowątkowe, szersze od pol. (ok. 60–70 cm) i długie do 4–5 m. Najczęściej zdobione ornamentem roślinnym. Wytwarzane w licznych warsztatach w Persji od XVI do pocz. XVIII w. Na ich schemacie kompozycyjnym i p. orn.-tur. ukształtowały się pol. p. kontuszowe.

Perspektywa — w XVIII i XIX w. określenie lornetki.

Perubian — peruwian.

Peruka (bineta) [fr. *perruque*] — nakrycie głowy sporządzone z ludzkich włosów lub zwierzęcego oraz roślinnego włókna, przewlekanych przez oczka siateczki, układanych w fantazyjne nierzaz fryzury. P. znano od star. W Europie były modne od ok. 1633 do 1789 r., później używane jako element ubiorów urzędowych np. w sądownictwie. W XVIII w. męskie p. wykonane z koniskiego włosia zwano binetami od nazwiska pomysłowodawcy, Bineta. „Włosy” skromniejszych męskich p. wiązano z tyłu i chowano w czarny woreczek zwany harcapem. P. kobięce pojawiły się w modzie bidermeieru jako tzw. szynloni I w XX w.

Perulkowiec podolski — krzew uprawiany w Polsce, z jego drewna otrzymuje się żółty barwnik.

Peruwian (peruwian) [fr. perouenne] — polska, rzadka, dwuosnowowa tkanina jedwabna, o różnych barwach osnowy i wątku, z najlepszych gatunków przedy. Wyrobiana we Francji, w XVIII w., głównie na eksport do Peru, także do Polski.

Pesma (pesama, peszma) [tur. peszma — wełna wtelblądzia, baszma — tkanina drukowana] — jedwabna tkanina drukowana, importowana do Polski z Bliskiego Wschodu w XVII–XVIII w.

Peszalka — podręczna apteczka używana w Krakowie w XVIII w.

Peszma → pesma.

Petasos [gr.] — w star. Grecji szerokoskrzydły kapelusz filcowy pochodzenia trackiego, wiązany pod brodą i z tyłu głowy, noszony w podróży, a także przez Jazdę ateriską.

Petit-point [fr.] — drobny ścięg haftarski używany do wyszywania delikatnych części wzoru.

Petlica (petlica, pietlica, pieltica) [staroczes. petlice] — wyroby pasamonnicze, plecone lub tkane z barwnego jedwabiu i nitek metalowych, rodzaj taśmy. Wraz z gizami używano ich do zapinania pol. ubioru męskiego od XV do XIX w. W modzie zach. w jej pol. wersji używane rzadko w XVII–XVIII w.

Pętlilk → pątlik.

Pleń → stpień.

Pleńki — 1) w XV–XVIII w. drewniane formy do modelowania czapek i kapeluszy; 2) pieńka → konopie.

Pieprzowy (pieprzykowy) — kolor pieprzu, niezdecydowany szaroczarny.

Pierkos — stary mężczyzna noszący piór na czapce, co w XVIII–XIX w. było elementem ubioru młodocieży.

Pierla → perła.

Piernikowy — kolor ciemnobrązowy lub żółtobrązowy.

Pierscień → pierścienie.

Piersi — w XVI w. prawdopodobnie napierśnik zbroi.

Pierzchła — prawdopodobnie rodzaj futra sprzedawanego w Wielkopolsce w XVI w.

Pierścieniec → pierścienie.

Pierścienik — laska z dużą galką używana w XVII–XVIII w.

Pierścieni (pierścieni, pierścieniec, pierścionek, pierzczęć, pierzczęcie, pierzczęci, pierścieniec, pierścieni, pierzczęci) — obrączka ze szlachetnego metalu, często z drogiem kamieniem, noszona na palcu. Nazwy używanie w XV–XVIII w.

Pierze (pirze) — pióra zdobiące nakrycie głowy.

Piesak — futro z białego lisika lub częściej z królikika.

Piesek → chłopiec.

Piętlica → pętlica.

Pięknośc — w XV w. określenie ozdób ubiorów.

Piękroszki — w XVI w. ozdoby ubiorów.

Piętlica → pętlica.

Piętna — termin z XV w., przypuszczalnie określenie części stroju liturgicznego albo też wzorzystej tkaniny.

Pijsowy → piusowy.

Pika [fr. *pique*] — 1) gęsta, podwójna tkanina bawełniana, lniana lub jedwabna, tkana splotami wzorzystymi. Wytwarzana od XVII w. w Europie Zach., w Polsce od 1775 r., na Wileńszczyźnie lniana, używana na suknię i bieliznę; 2) broń drzewcowa złożona z długiego do 5 m drzewca i małego grotu, używana w plechocie od XV do pocz. XVIII w.

Pika barchanowa [fr. *pique*, ar. *barrakan*] — odmiana barchanu z efektami splotowymi na powierzchni, używana na cieplą odzież domową i bieliznę.

Pikort — kobiecy kaftan sukienny noszony w Małopolsce w XVIII w.

Pikoty (pikotki) — małe wypustki, wykonywane technikami ręcznego koronkarstwa lub też tasiemki pasmanterystyczne służące od XVI w. do wykańczania odzieży i bielizny.

Pikowanie (przeszywanie ubiorów) [fr. *piquer*] — technika haftarska polegająca na przeszywaniu na wylot dwóch warstw tkaniny, ewentualnie z warstwą ocieplającą w środku, różnymi łańcuchami i ornamentem. Już w XVI w. wydzielano w cechach krawieckim i haftarskim rzemieślników pracujących tą techniką. Moda pikowanej odzieży istniała od średniowiecza, rozpowszechniła się w XVI–XVIII w. Maszynę do pikowania wynaleziono ok. 1790 r.

Pileolus → piuska.

Piśniak — w XV w. worek wykonany z piśni.

Piśnianka (piśnianka, piślanka, piślanki) — od XV w. nakrycie głowy, obuwie lub inną część odzieży wykonana z piśni czyli z filcu.

Piśnianki — obuwie filcowe słegające kostek lub nawet do kołan, wyrabiane w różnych częściach Polski od XV do XX w., noszone przez mężczyzn i kobiety.

Piśność → folowność.

Piśń → filc.

Pince-nez → binokle.

Pintowanie — w XV w. obszycie ubioru.

Piorło → berło.

Pioro — ptasie pióra używane jako ozdoba stroju.

Pióra kapłunie — pióra kapłonów.

Pióropusz (forga, → kita, kometa, trzęsadło) — ozdoba nakrycia głowy z piór ptasich oraz innych ruchomych i błyszczących ozdób używanych od XVI w. głównie przez

mężczyzn przy szyszakach i czapkach wojskowych, a także przez kobiety przy kapeluszach i fryzurach w różnych okresach mody.

Pipisowe — określenie chustek sprzedawanych w Krakowie w XVIII w., odnoszące się do ich barwy lub rodzaju tkaniny, z której były wykonane.

Piramidka — wysoka ozdoba kobiecej głowy wykonana z klejnotów, modna w Poznaniu w 2. poł. XVIII w.

Pirścieniec → pierścień.

Pirścień → pierścienie.

Pirśnianka → pilśnianka.

Pirze → pierze.

Pirścieni → pierścieni.

Pisia → plusz.

Pisia → plusz.

Pisłanka → pilśnianka.

Pistale [fr. pistolet] — moneta — w XVI w. bliżej nieokreślona ozdoba odzieży.

Pistolet [fr. pistolet] — krótka broń palna do strzelania z ręki (bez oparcia) na małe odległości. Pierwsze p. o zamku kołowym używane były od ok. 1530 r. do k. XVIII w., w poł. XVII w. używano także p. skalkowe stosowane do poł. XIX w.

Pilśnianka → pilśnianka.

Plus → pluszowy.

Pluska (pileolus) [lac.] — mała, zszyla z czterech części czapczka przykrywająca tonsurę, noszona przez duchownych rzymskokat. pod biret i kapelusz, a stale przez wyższych duchownych: biskupów, kardynałów i papieża, w kolorach odpowiadających ich godności.

Plusowy (plus, piżusowy) — kolor brązowy z odcieniem floetu.

Pizajka — w XVIII w. suknia kobieca lub kaftanik.

Pizowy — pstry.

Plach → blach.

Placha → blach.

Plachowica (plechowica, plechownica) [staroczes. plechowice] — w XV-XVI w. część zbroi stanowiąca ochronę tułowia.

Plachownica → blachownica.

Plangi [mal. — tęcza] — technika zdobienia tkanin polegająca na ochronie partii tkaniny przed barwnikiem przez włączanie jej w stożki i węzły, płiswanie i zsywanie; stemplowanie i uzupełniające malowanie ornamentu. Jest to najstarsza technika znana w zdobnictwie ludowym Europy, a także w Azji i Afryce.

Planta → blanta.

Plastron [fr.] — 1) część zbroi okrywająca piersi; 2) okrycie górnej części piersi zmieniane częściej antyżel koszula, używanie od XVII w.

Płaszek → pleszek.

Plecenie — przerabianie odpowiednio ułożonych elementów z różnych surowców przez krzyżowanie, skręcanie, zawężanie i zapętlanie. Słosowane przy wyrobie różnych produktów. Znane co najmniej od 3000 l. p.n.e., ponieważ było łatwiejszym rozwiąza niem antyżel tkactwo. Znane w różnych częściach świata i krajach.

Plech → blach.

Plechowica → plachowica.

Plechownica → plachowica.

Plecionka — wyrob pasamoniczny wykonany techniką plecenia, służący do garnitrowania ubiorów. P. miały kształt płaski, rurkowaty, o przekroju trójkąta, mogły być pojedyncze i podwójne.

Plerenza — biała lamówka wykańczająca ubiór żałobny.

Plesze — w XVI w. określenie lysiny lub tonsury.

Pleszek (pleszek) [staroczes. plech] — 1) w XV–XVI w. zbroja okrywająca tułów i nogi jeźdźca; 2) w tym czasie kaftan, najczęściej skórzany; 3) w XVI w. rodzaj żupicy czyli → jopuli; 4) od XVII w. w Wielkopolsce określenie gorsetu.

Plezderla — suknia kobiece, zwykle szyta z sukna, noszona przez mieszkańców w XVII w.

Plisia → plusz.

Plochaski — w XVII w. obszycia na przedzie okrycia damskiego.

Ploderuzy (ploderhuzy, pluderchozy) [niem. Pluderhose] — spodnie buflaste uszyte według mody hiszp., noszone w XV w. Także → pludry. → choboty.

Plotka — w XVI–XVII w. fastemka pasamoniczna, zwykłe sztychowa, używana w Wielkopolsce.

Pluderchozy → ploderuzy.

Pludry (pluderki) [niem. Pluderhose] — 1) nazwa używana w Polsce od XVI do XVIII w. na określenie spodni noszonych do stroju zagranicznego, sięgających najwyżej do kolan. Początkowo okreśiano tak spodnie niem. lancknechtów (żołnierzy) z I. poł. XVI w., krojone w wąskie listwy, ukazujące barwną podszewkę, usztywniane, noszone do pocz. XVII w. Później termin ten odnosił się do różnych typów spodni jak fr. → rhingrave z XVII w. czy → culotte z XVIII w.; 2) majtki kobiece szyte z barchanu i flaneli podcioletane bawełną lub skórzane podszyte futrem; 3) „pluder” — określenie Niemca.

Plusz (pisła, pisła, plisia, pólplisia, pólplisza) [niem. Plüsche] — tkanina półwełniana o bawełnianej lub jedwabnej osnowie, od XIX w. także bawełniana. Importowana z zach. Europy oraz produkowana w Polsce od XVIII w. Znana w Polsce od XVI w., używana jako tkanina odzieżowa.

Piuvial [średniow. łac. pluviale] — kapa katolickich księży, dawniej część stroju koronacyjnego.

Plach → blach.

Plachetek → plachta.

Plachetka → plachta.

Plachowisko — wierzchnie okrycie Cyganów noszone w XVI w.

Plachta (plachetek, plachetka) — od XVI w. duża chusta płocienna lub płat płotna używany jako okrycie.

Płaszcz (plaszczysko) — od XIV w. określenie wierzchniego okrycia. Płaszcz doktorski, wykrój z XVII w.

Płat (platek) — 1) wiązane nakrycie głowy kobiecej; 2) w XVIII–XIX w. szal lub chusta np. w podlaskim stroju ludowym; 3) nędza odzież, lachmany, szmaty; 4) w XV w. typ zbroi.

Płatki [od „plat”] — w XVI w. płyta metalowa stanowiąca część zbroi chroniącej tył lub przedział tułowia.

Płatki barbiczkowe — kawałki waty lub tkaniny służące do rozprowadzania na twarzy pudru oraz różu.

Płocha — część krosna tkackiego mająca formę grzebienia. W czasie tkania służyła do dobijania nić wątkowych do tkaniny.

Płotnica — płocienna odzież noszona w XVI–XVII w.

Płociennictwo — wytwarzanie płotni z lnu i konopi, istniało w Polsce, jak w całej Europie od wczesnych okresów rozwoju ludzkości. Od XIII w. rozwijało się p. cechowe na szerszy rynek zbytu. Produkcja śląska i małopolska miała znaczenie eksportowe co najmniej od XVI w.

Płociennik — tkacz lub handlarz płotniem.

Płotnianka — okrycie z płotna najczęściej noszone przez chłopów.

Płótno — gładka tkanina lniana, konopna, bawelniana lub jutowa o splocie płociennym, surowa, białonna, barwiona. Rozróżniano p. zwykłe, zgrzebne, paczne, cienkie, grubie, woskowane. Używano go na bieżinę, odzież letnią i roboczą, bieżinę pościelową, stołową i worki. Cienkie p. w dawnej Polsce importowano z Niderlandów. Niemiec i Śląska.

Pociemki — płocienne pantofle nocne noszone w Poznaniu w XVIII w.

Podeciwicze (podciwsze) — część odzieży szyta przez krawców w XVI w., przypuszczalnie spodnie.

Poder (poderis) [lac. poderes] — dłuża szata kapelanów żydowskich.

Podeszwa — od XV w. spódnia część obuwia.

Podfutrowanie — podbicie futrem jakiejś części odzieży.

Podgębek (podgębnik) — 1) chusta wiązana pod brodą używana w XVII w.; 2) śliniak.

Podkaska — przepaska wyrabiana przez pasamoników, używana w Wielkopolsce w XVII w.

Podkowa (podkówka) — od XVI w. metalowe okucie tylnnej części obuwia chroniące je przed ścieraniem i ewentualnie zastępujące obcas przy płaskiej podeszwie.

Podłóżka → podłozka.

Podnóżek — część nożnego krosna tkackiego służąca do podnoszenia i opuszczania nicielińc i tworzenia przesmyku, przez który przerzucany jest wątek.

Podolek — 1) od XIV w. brzeg dolnej części odzieży; 2) obramowanie dołu odzieży; 3) w k. XVI w. przedłużenie dolnej części odzieży mające formę ogona.

Podpaszyca (podpasica) — w XV w. spodnia odzież lub obcisła koszula.

Podporyjańska — suknia noszona przez mieszczki w XVI w., zapewne szyta z → purpurowan.

Podszewka (podszycie) — druga, wewnętrzna warstwa odzieży, w niektórych okresach widoczna w ubiorach i okryciach, sporządzana wtedy z barwnych tkanin jedwabnych, dobrana kolorem lub kontrastującą z wierzchem. Podszycie oznaczało zwykle podłotie futrem.

Podłozka (podłóżka) — w XV w. zapewne część odzieży, koszuli lub podszycia.

Podtyczka → potyczka.

Poduszkowa klockowa — worek z tkaniny napełniony plewami lub płaskiem, służący do przysypiania patronu i wykonywania na nim koronki. Zależnie od kraju miała różne kształty, używana od XVI w. do dnia dzisiejszego.

Podwązówka — w XVIII w. mała → rogówka o trzech obręczach.

Podwiązka — od XIV w. taśma lub opaska podtrzymująca np. pończochy, w XVII w. wykończena kółkiem, nieraz ozdobna.

Podwieka → podwiąka.

Podwierzchnica (odwierzchnica) — w XVIII w. spodnia spódniczka noszona na rogówce.

Podwiesitki (polokty, powiesitki) — w XV w. pas tkaniny przyczepiony jako ozdoba do rękawa u lokcia lub ramienia.

Podwijadło — w XV w. osłona szyl, kolnierz.

Powijeczka — w XV w. przepaska noszona na głowie.

Podwiąka (podwieka, podwijka, namiotka) — od XIV w. kblece nakrycie głowy, zwykle biała chusta zwieszana na wierzchu głowy lub spięta na karku, często zakrywająca dolną część twarzy, podbródek i częściowo policzki. Był to symbol kobietę zamężnej, na Zachodzie noszona raczej przez wdowy. W Polsce używana też w XVI–XVII w., a w stroju ludowym do XX w.

Podwośniak (peniuar, pudermantel) [niem. *Pudermantel*] — 1) kblece lub męskie okrycie z płótna lub innej lekkiej tkaniny, sięgające do pasa lub do kolan, używane od XVII w. do ochrony ubioru przy czesaniu, włosów lub peruki; 2) lekki domowy ubiór kobiet noszony na spódniczce.

Podwójnik — ozdobny czepeczek dziecięcy używany w Wielkopolsce w XVII–XVIII w.

Point de France, d'Alençon [fr.] — 1) nazwa stosowana przed 1675 r. do wszystkich igłowych koronek wyrabianych w manufakturach fr.; 2) po 1675 r. określenie koronek z Alençon; 3) dzisiejsze określenie fr. koronek tigielkowych z XVII i pocz. XVIII w.

Point d'Espagne [fr.] — koronka importowana z Hiszpanii.

Pojedynka — w XVIII w. ochronna koszula wkładana na wierzch odzieży przez zwiedzających kopalnie wielickie.

Pokoczym — 1) sztywne płótno używane od XIV w. do usztywniania i przesztywania ubiorów; 2) rodzaj barchanu identyfikowanego w XV w. z płótnem szwabskim (niemieckim).

Pokrzywkowy — kolor zielony w odcieniu liści pokrzywy.

Polatka → flaterka.

Polonica — w XV w. fartuch lub zapaska.

Poloneska (polones) [fr. *robe à la polonoise*] — lżejsza suknia kobieca występująca w modzie fr. od ok. 1770 r., wcześniej rozpowszechniona w Polsce. Dopasowana u góry na spódnicę, gładkiej spódnicę drapowana w dwa boczne skrzydła i krótki ogon, noszona do l. 90. XVIII w., wróciła w modzie po 1866 r. na blisko kwartę wieku.

Pola — od XV w. dolna część odzieży lub chusty (albo jej róg), często zaginany w celu noszenia przedmiotów.

Polbotek (polbutek, pólbotek, pułbotek, pułbutek) — obuwie do kostek z wykładanym brzegiem cholewką, modne w Polsce od ok. 1573 r. do 1. poł. XVII w.

Polgiermak → półgiermak.

Polkarnice → półkarnice.

Połkańcze → półkańcze.

Polskiżyc → półkiżyc.

Połokty → podwiesitki.

Poloncza — bluzka noszona do → spódniaka w Poznaniu w XVIII w.

Połplacie (polupłacie) — w XV w. część zbroi, blacha okrywająca piersi i plecy rycerza.

Połrękawie → półrękawie.

Połrękawik → półrękawie.

Polsajana — w XVI w. określenie krótszego i węższego → sajana.

Polskorzenki (półskorzenki) — w XVI w. rodzaj obuwia, przypuszczalnie mniejszego i niższego niż → skórznice.

Poltkancze → półkarnice.

Połupłacie → połplacie.

Pometka — pąsowa taśminka używana w 1. poł. XVII w.

Pompon [fr.] — chwast w formie grubej kity lub kuli z wełnianej albo jedwabnej przędzy, służący do zdobienia odzieży.

Poncho [hiszp.] — prostokątny płat tkaniny lub skóry z otworem na głowę, nakładany podłużnie lub poprzecznie.

Pondeflandri [fr. *point de Flandre*] — spolszczenie terminu fr., oznaczającego koronki flan. importowane do Polski w XVII–XVIII.

Pondefranci [fr. *point de France*] — spolszczenie terminu fr., oznaczającego koronki fr. importowane do Polski od XVII w.

Pondelari [wl. *punto in aria*] — spolszczenie terminu wl., oznaczającego wl. koronki igłowe importowane do Polski od XVI w.

Pondeparis [fr. *point de Paris*] — spolszczenie terminu fr., oznaczającego paryskie koronki klockowe, importowane do Polski w XVIII w.

Pondespagnoti [fr. *point d'Espagne*] — spolszczenie terminu fr., oznaczającego hiszp. koronki importowane do Polski w XVII w.

Pondewenis (pondiewensis) [fr. *point de Venise*] — spolszczenie terminu fr., oznaczającego igłowe koronki weneckie importowane do Polski w XVII w.

Pons (ponso, punzo) [wl. *ponso*] — kolor pąsowy, ciemnoczerwony, zgąszczony.

Ponta → pątiec.

Pontalik (puntalik) — w XVI w. mniejszy → pontał, czyli drobne ozdoby metalowe naszywane na odzież.

Pontał (pantal, puntal, puntal) [wl. *puntale* — okucie] — od XVI w. określenie położonych rozetek, listków, esów naszywanych na różne części odzieży.

Pontifikalne obuwie — pantofle sztyte z tkanin jedwabnych, haftowane, noszone od średniowiecza, notowane w spisach wyrobów szewców pol. w XVI–XVIII w.

Pończocha (pańczocha, punczocha, puńczocha, rumczocha) [staroczes. *punčocha*] — okrycie nogi początkowo sztyte z różnych tkanin. Od XVI w., dzięki wynalezieniu, w 1589 r. w Anglii maszyny dzlewarskiej, rozpowszechniają się wyroby z dzianin. W Polsce p. dziane zanotowano już w 1590 r. w spisie towarów kupca z Warty.

Pończoszarka → maszyna dzlewarska.

Popelina (peplin, poplin) [fr. *popeline*] — cienka tkanina początkowo wełniana lub z jedwabną osnową, później także z gorszego jedwabiu. W XIX w. również bawełniana, tkana splotem płóciennym, gładka lub wzorzysta. Zróżnicowanie grubości przędzy wątku i osnowy daje efekt lekkich, poprzecznych prążków. Wyrabiana od XIV w. we Francji, później we Włoszech. Importowana do Polski od XVII w., używana na odzież i bieliznę.

Popielice — futro ze skór popielic.

Poplin → popelina.

Poponka — w XVI–XVII w. wzorzysta tkanina, przypuszczalnie używana na → opończe.

Poramienie — w XV w. naramiennik, bransoleta.

Porcelanowy — kolor biały.

Port — w XV w. rodzaj → partu.

Portki (tibia) — 1) spodnie różnej długości i szerokości, zawsze sięgające ponizej kolana, noszone w Polsce do męskiego stroju narodowego w XVI–XIX w.; 2) określenie spodni roboczych, a także płóciennych, noszonych pod innymi; 3) cieple majtki kobiece.

Portret sarmacki (portret tsumienny) — w pol. sztuce barokowej p. magnacki, szlachecki, rzadziej mieszczański, o indywidualnych i rodzimych rysach, z akcentowaniem zdobnictwa strojów i akcesoriów. Jego odmianą był portret trumienny, umieszczany na czas pogrzebu w wezgłowiu trumny. Portrety te stanowią cenny materiał kostiumologiczny.

Portugal [hiszp. *vertugados* → fortugaly] — 1) poszerzenie sukni kobiecej używane w modzie hiszp. w XVI w.; 2) medale lub dukaty noszone przez mieszkańców i chłopów na szyi w formie ozdoby.

Posoch [starorus. *posoch*] — od XVI w. nazwa berla dawnych książąt rus., w kształcie długiej laski z krzyżykiem.

Postaw → sztuka tkanki.

Postawiec — tkanina z jedwabiem i złotymi niciami znana w Polsce w XV w.

Postoly — kapcie z lyka lipowego lub wierbowego noszone przez chłopów na ziemiach wsch. dawnej Rzeczypospolitej.

Postrzyganie (strzyżenie) — wykańczanie sukna polegające na ścinaniu kosmatej powierzchni, stosowane od XII w. W Polsce cechy postrzygaczy sukna krajowego i importowanego istniały co najmniej od pocz. XIV w.

Poszowy → paszowy.

Potaż [niem. *Pottasche*] — 1) węglan potasu otrzymywany dawniej z popiołu drzewnego, używany w farbiarstwie; 2) wodorotlenek potasu stosowany jako środek bielący.

Potrzeby (obszegi) — wszelkie ozdoby pasmanterystyczne, szamerowania taśma, galonem, sznurkiem, pętlicami, bortami, frędzlami, także obszycia szwów, guziki i sprzączki w ubiorach narodowych XVI–XVIII w. „Obszegi” to określenie p. używanych w ubiorze wojskowym.

Potyczka (podtyczka) — 1) bliżej nieokreślona część odzieży, przepaska lub chusta noszona w XV–XVI w.; 2) część zachodząca na czolo czepka → naczelnika.

Poulaine [fr.] — wydłużone obuwie w modzie z k. XIV w. i powtórnie w 2. poł. XV w.

Poult de sole [fr.] — grubia tkanina jedwabna o splocie płociennym, najczęstszy rodzaj → kitajki wyrabiany we Francji od XVII w.

Pourdupe [fr. pour — dla] — srebrne narzędzie niewiadomego przeznaczenia wymienione w inwentarzu ruchomości aptekarza krakowskiego z XVIII w.

Pourpoint (doublet, gippon) [fr.] — obcisły kaftan do bloder, watowany, z długimi, wąskimi rękawami, zapinany bądź sznurowany z przodu, do którego przywiązywano nogawice. Wywodzi się z wojskowych kaftanów → gippon i → doublet, noszonych pod zbroją w XII–XIV w. P. w k. XIV w. sztyto ze stojącym kołnierzem, sięgającym do uszu. Terminem p. określano także wszelkie dopasowane męskie kaftany noszone we Francji w późniejszych wiekach.

Powiesitki → podwiesitki.

Powojnik (powojnik) — powijak lub ubiór dziecka do chrztu, określenie używane w Wielkopolsce w XVIII w.

Powróz (powroz, powrósto) — sznur skręcony zwykle z konopnych włókien, noszony przez odprawiających pokutę lub używany przez ubogich jako pas.

Pozłotka — od XV w. mosiężna lub pozłacana blaszka, także inna ozdoba odzieży.

Półka — gladkie lub wzorzyste, poprzeczne, wąskie paski różnej szerokości, stanowiące wypełnienie powierzchni wciąża pasa kontuszowego.

Półaksamicie → tryp.

Pólberkan — tkanina sprzedawana w Krakowie w XVIII w. Zapewne berkan w krótkich sztukach.

Pólbotek → polbotek.

Pólbruc — w XV w. gorszy gatunek sukna z Brugii, przypuszczalnie importowanego w stanie nie wykończonego.

Półczamarek → czamara krótka do kolan.

Półczamlecie → kamlot.

Półflorencki — w XV w. gorszy gatunek sukna z Florencji, przypuszczalnie nie wykotyczonego.

Półforsztat → forsztat.

Pólgiermak (polgiermak, pólgiernacie, pulgiernacz) — krótsza odmiana → giermaka, noszona w XV–XVII w. W XVI w. określany jako → karwatka.

Pólgranacie — 1) lekkie sukno, nie zawsze granatowe, sprowadzane z Francji w XVI–XVIII w.; 2) sukno granatowe, marnej jakości, zwykle sprzedawane w krótkich sztukach.

Pólgrubryna — w XVII w. przypuszczalnie krótsza i węższa sztuka → grubrynu.

Póljak — krótka, ręczna broń palna z kolbą muszketową, używana w XVI–XVII w.

Pólhuzarezy — mniejsze huzarezy, czyli czapki filcowe.

Póljedwable — tkaniny o osnowie z przedy jedwabnej i wątku z wełny, bawełny lub lnu.

Pólkftan — zwykle krótki i wąski kaftan noszony pod innym okryciem wierzchnim przez księży lub Kozaków.

Pólkancze (półkanka) — mniejsza czapka filcowa uważaiana przez czapników w Kaliszu, w 1638 r. za starostwiecką. Nakazywano jej wykarczanie bez użycia kleju.

Pólkanicze (polkaicze, polkaricze, polkancze, pólkaicze) — część odzieży szyta zwykle z jedwabnych tkanin, przypuszczalnie kobiece nakrycie głowy używane w XVI w.

Pólkohnierz → koñnierz.

Pólkierm — 1) gorszy gatunek → kieru; 2) lekkie barwne sukno importowane z Francji w XVII–XVIII w.

Pólkontusz (półkontusze) — okrycie damskie, często z futrem, zapewne o kroju kontusa, noszone w Wielkopolsce w XVIII w.

Pólkopieniacze → kopieniak.

Pólkornecie — mały → korhet.

Pólkoszulek — gors nakładany na koszulę, zmieniający częściej niż ona.

Pólkściążyc (polksiążyc, półksiążyczki) — ozdoby pasa noszone w Poznaniu w XVI–XVII w.

Póllama [wl. *mezza lana*] — tkanina półjedwabna z metalowym, złotym lub srebrnym wątkiem. Importowana w 2. poł. XVII w., zapewne z Włoch.

Pólmancie — 1) w XVII w. krótsza → manta lub mantylka; 2) oboczność od mantel.

Pólpasek (półpasie) — 1) pas naśladowujący wzornictwo i kolorystykę pasa kontuszowego, ale o połowę węższy (16.5–20 cm) i krótszy (ok. 3 m); 2) każdy wąski i krótki wzorzysty p., wykonany różnymi technikami włókienniczymi.

Póplisia → plusz.

Póplisza → plusz.

Pótrasię — najgorszy gatunek → rasy (raszy), wyrażany w krótkich sztukach, używany na podszewkę w XVII–XVIII w.

Pórkawie (polrkawie, polrkawik, pólrkawik) — w XVI w. mały lub krótki rękaw.

Pólsaja → saja.

Pótsalopa — krótka do pasa salopa z małym kapturkiem, noszona w XVIII w.

Pótsalopka → demisalopka.

Półsetek — 50 łokci, czyli 40 arszynów, krajowego płotnia. P. szpilek to 50 sztuk.

Pólskórzenki → polskorzenki.

Pólsukienko — lżejsze sukno w krótszych sztukach.

Pólszajek — krótsza i węższa sztuka sat, sprzedawana w Krakowie w XVII–XVIII w.

Pólszajówka — spódniczka uszyta z pólsał, noszona w Krakowie i okolicach w XVIII w.

Pólszamerlak (półszamerlucze) — w XVIII w. krótszy i węższy szamerluk.

Pólszamerlanie → szamerkuza.

Pólszamerlucze → półszamerlak.

Pólszkarłacie (półszkarłacie) — tanie sukno szkarłatne, marnej jakości, używane w XVII w.

Pólsztuczkiowe (półszuczne) — od XV w. sukno w krótkich sztukach lub gorszej jakości.

Pólszuba (półszubie) — krótsza i węższa szuba noszona w XVII–XVIII w.

Półwestka — krótszy od westy ubiór damski lub męski kamizelka noszona w XVII–XVIII w.

Półwolancie → wolant.

Późnoprojek → karacena.

Pózupanik — kamizelka lub krótki żupanik noszony pod kapotą, zapinany w tali sposobem, że widoczna była tylko spinka pod szyją, modny w XVIII w.

Prandypura → brandenbura.

Praska — w XVIII w. określenie komody służącej do przechowywania wyprasowanej bielizny lub chust.

Prawa przeciwbutkiwne — przepisy ograniczające zbytek, wydawane od wczesnego średniowiecza, w Polsce od XIII do XVIII w.

Prawidło — urządzenie złożone z trzech drewnianych elementów służące do utrzymywania formy skórzaneego obuwia.

Prawnica (prawniczka) — w XVI w. ozdoba noszona na prawej ręce.

Prążka — odmiana kwarca barwy zielonej.

Prążka → pręga.

Prabiele — „futer brzuszkowych w przebiach”, określenie użyte w krakowskim inwentarzu z XVIII w. Niewyjaśnione — miara futer czy miejsce ich przechowywania?

Pretressa [fr. *prétreſſe*] — suknia damska z k. XVIII w., dłuższej do kolana, noszona na spódnicę, mocno faldbana, powierzchniowym naśladowującą strój antyczny.

Pręga (bregą, prąjką) — rodzaj wzoru na tkaninie lub ubiorze.

Prętlik — pątlik.

Princessa [fr. *robe princesse*] — suknia kobieca noszona ok. 1865 r., sztyta w całości i dopasowana, rozszerzona z tyłu i początkowo noszona na — turniurze.

Procedela (procedella) — 1) w XVI w. część odzieży lub ozdoba przy okryciu; 2) w tymże czasie rodzaj tkaniny.

Prochowy — kolor ciemnografitowy.

Proporzeć → lana.

Prostokątny krój (prosty k.) — krój zwieszany z prostym platem tkaniny, przy modelowaniu odzieży uzupełniany przyciąganiem i wstawkami.

Prunela [fr. *prunelle*] — cienka, mocna tkanina jedwabna o splocie atlasowym, jednobarwna lub wzorzysta. Wyrabiana w Europie zach. co najmniej od pol. XVIII w. z przeznaczeniem na obuwie tekstylnie i obicia mebli.

Prunelki — pantofle damskie z pruneli, noszone od k. XVIII do XX w.

Prusia → pstroka.

Prymitka → ranituch.

Przącka → sprzączka.

Przączka → sprzączka.

Prząska → sprzączka.

Prząslica → przeszlica.

Przążka → sprzączka.

Przebinda — przepaska importowana w k. XVI w. z Zachodu przez Gdańsk.

Przeborek — przedziałek we włosach na głowie.

Przecka → sprzączka.

Przedfrabajki — taśmy do wiązania gorsetu na piersiach, używane w Wielkopolsce w XVII w.

Przednica (przedobnica) [ros. *передник* — fartuch, niem. *Vortuch*] — 1) od XV w. określenie noszonej z przodu załóżki lub fartucha; 2) w XV–XVI w. ozdoba sukni w postaci pasa tkaniny lub złotej siatki, naszywanej np. perłami, zwisającej z przodu.

Przedosobek — 1) w XVI w. część zbroi osłaniającej piersi lub przednią część ciała; 2) później ozdoba w przedniej części stroju.

Przedobnica → przednica.

Przedosobnik — kawałek tańszej tkaniny, którą sztukowano spódnicę na przodzie, gdzie było niewidoczne spod fartucha. Stąd określenie „fartuch przedosobni” używane w XVII w.

Przedszorce — w XVI w. rodzaj fartucha okrywającego przednią część odzieży.

Przedzielnicā — w XVI w. część ubioru lub ozdoba, zapewne noszona na pasie, aby przedzielającej różnymi elementami odzież.

Przelibka → przylibka.

Przepasanie — w XVI w. pas, przepaska.

Przepaska [przypaska] — od XV w. pas noszony na biodrach, często ozdobny. W XVII w. mniejszy i węższy ozdobny pasek kobiecy, noszony głównie w ubiorze mieszkańców, najczęściej srebrny lub połazany.

Przesmyk (zlew tkacki) — pusta przestrzeń pomiędzy nitkami osnowy służąca do wprowadzania wątku za pomocą czółnika (tkackiego).

Przeszatkodnik → partacz.

Przeszywane ubiory → pikowanie.

Przetyczka → przytyczka.

Przewlastka → perewiza.

Przeworskie pasy — metalowe p. noszone od XVII w., a zachowane w uroczystym stroju ludowym niektórych regionów Polski do XX w., wykonane ze złota, srebra, złoconej miedzi, żelaza i bogato zdobione.

Przędza — produkt włókniarski utworzony z włókien w procesie przędzenia.

Przeczka → sprzączka.

Przedziałnictwo — dział włókniarstwa obejmujący sposoby przetwarzania przedziała na przędzę z surowców roślinnych i zwierzęcych. Już w neolicie przedziono przy użyciu wrzeciona, później na kołowrotkach i maszynach przedziałniczych.

Przedzenle — proces ręcznego lub mechanicznego wytwarzania przędzy z przednych surowców włókniarskich (kołowrotek, maszyny przedziałnicze, wrzeciono).

Przedzwo — surowiec włóknisty, zwykle pochodzenia roślinnego lub zwierzęcego, nadający się do przędzenia.

Przeska → sprzączka.

Przesilca (prząslica) — oddzielne narzędzie lub część kołowrotka, do którego przymontowuje się kądziel, służące do przędzenia na wrzecionie. Od średniowiecza dobudowywano przystadkę — laweczkę, co umożliwiało pracę na stedząco.

Przesiłk — znany od neolitu gliniany, kamienny, rzadziej metalowy krajkę o zróżnicowanym kształcie, służący do zakładania na wrzeciono podczas przędzenia.

Przybranie (przybior, przybór) — w XV–XVII w. ozdobny strój lub jego wykończenie.

Przychodożyć — przystroić.

Przygłowniczek (przygłownik) — ozdobny czepeczek dziecięcy używany w XVII–XVIII w.

Przyjaciółka — kaftanik kobiecy modny w k. XVIII w., ocieplający lekkie suknie.

Przykrycie — śluźne, żydowskie, sztyte z drogich tkanin z galonem, używane w Poznaniu w XVIII w.

Przylibica (przelibica, przyulbica) [staroczes. přílbice] — w XIV–XVI w. hełm z zasłoną na twarz.

Przyodziane (przyodzienie, przyodziewanie) — w XV–XVI w. określenie odzieży.

Przypaska → przepaska.

Przyprawa — w XVI w.: 1) ozdobne przybranie; 2) insygnia królewskie.

Przyprawka — w XVI–XVII w. przybranie damskiej fryzury wykonane z włosów.

Przyramek — rozszerzenie ramienia w koszulach szytych krojem prostym z wąskich sztuk płótna, niekiedy zdobione haftem.

Przyrąbek — brzeg odzieży, obrąbek.

Przyszwa — 1) od XV w. wierzchnia część obuwia okrywająca stopę; 2) w XVI w. część zbroi osłaniająca stopę.

Przytuliczka — w XVI w. część odzieży osłaniająca górną partię tułowia, rodzaj chusty lub kaftanika.

Przytyczka (przetyczka) — w XVII–XVIII w. chusta, zdobiona niekiedy koronkami, służąca także jako czepek nocny.

Przyulbica → przylbica.

Psie uszy — wydłużone na dłoń mankiety stroju modne m.in. w XVI w.

Pstrocinny (pstruszki) — w XVI w. wymyślne, pstrukate stroje oraz ozdoby.

Pstroka (prusia, pstruchia, stroczenko, stroka, strzoka) — 1) w XVI–XVII w. sztychowe obszycie ubioru; 2) w XVI–XVIII w. wzorzysta, pstrukata tkanina, może w barwne pasy, najczęściej tkanina z grubą wełną.

Pstrusie → strusie pióra.

Pstruszki → pstrocinny.

Ptaków rajskich pióra — z piór z ogonów p.r. robiono ozdoby nakryć głowy w XVII–XVIII w.

Puce → depis.

Puch jedwabny — strzępki i drobne włókienka odrzucone przy sniedaniu nici z kokonów. Wraz z → fryzonem dają → floret.

Puchowka — w XV w. nakrycie głowy ocieplane puchem.

Pudermantel → podwłośnik.

Pugillares (pulares) — w XVI–XVII w. rodzaj notesu.

Puginal (lewak, tulisch) [niem. Dolch, Tolch] — krótka broń przeznaczona do obrony lub walki wręcz. Do k. XIV w. miała jednosteczną głownię, później była obosieczna. Najbardziej rozpowszechniona w XVI w., na Wschodzie popularna do XVI w.

Puhawica → pagwica.

Pukiel (puklik) [staroczes. pułda — ozdobna blaszka] — 1) w XV–XVII w. ozdobny element metalowego pasa; 2) od XVII w. włosy skręcone w loki.

Pukler — staropolskie określenie tarczy, zwłaszcza renesansowej, ozdobnej, służącej głównie do celów dekoracyjnych.

Puklik → pukiel.

Pulares → pugillares.

Pultynek — w XVIII w. mały półpłat i podstawkę do robót kobiecych, często z poduszką do igiel, ustawiane na stoliku, gotowalni lub biureczku.

Pulbotek → polbotek.

Pulbutek → polbotek.

Pulgiermacze → półgiermak.

Pumpy — sportowe spodnie różnej szerokości, sięgające za kolana lub do połowy lydków, zwęglane pod kolanem, lansowane w modzie ang. XIX w.

Punczocha → pończocha.

Puntal → pontal.

Puntalik → pontaliś.

Puntal → pontal.

Punzo → pons.

Puńczocha → pończocha.

Pukowe futro — skóra futerkowa z brzucha zwierząt.

Purpura [łac. z gr.-l. — I w. XVI w.] stroj wykonany z tkaniny purpurowej barwy; 2) wybór naturalny, koloru od intensywnie czerwonego do fiołkowego, otrzymywany z wydzielenia gruczołu śluzowego ślimaka purpurowca. Używany w star. do barwienia strojów, w średniowieczu często zastępowany innymi barwnikami.

Purpura tyryjska (p. antyczna) [łac. z gr.] — barwnik czerwono-fioletowy uzyskiwany z żółtawej wydzieliny płaszczu pewnych mleczaków żyjących w Morzu Śródziemnym, używany od star. do XVII w.

Purpurian — w XVI–XVII w. gatunek wełnianej tkaniny w różnych kolorach.

Purprtchila (purpurka) [czes.?] — ubiór noszony na Śląsku w XVIII w.

Pusz [średniow. niem. *Busch* — pęk, wiązanka] — 1) w XV–XVI w. piropusz, kita z pior; 2) później także mniejsze futro.

Putrasň (putrasieč) — tanie płótno, zapewne konopne, używane w Polsce w XVIII w.

Puzan — kornet kobiecny noszony w XVIII w., zdobiony koronkami.

Pytel (pytlík) [niem. *Beutel*, staroczes. *pytel*] — 1) w XIV–XVI w. worek z grubego płótna, noszony jako koszula pokutna; 2) od XVI w. woreczek, mleszek, sakiewka.

R

Rab — w XIV–XV w. odzież, szata, chusta, bielizna, płótno.

Rabat — kołnierz noszony w 2. poł. XVII w., koronkowy lub płócienny, w tyle i na bokach zwężony, na przedzie prostokątny, dostosowany do mody wielkich peruk.

Rabaty → wylogi.

Racimora (racimor, ratsymor) — tkanina jedwabna, niekiedy wzorzysta, używana w Polsce w XVIII w. na letnie kontusze, żupany, szafroki, salopy i odświętnie ubiory tydzieńskie.

Racjonal (racyjonal) [łac. *ratiōnāle*] — 1) w liturgicznym stroju rzymskokat. napełniarki nakładany na ornat w główne święta, haftowany złotem i perlami, przypisuje tylko niektóremu blaskupom, np. od XIV w. biskupom krakowskim; 2) w XVI w. element stroju arcykapła tydzieńskiego z nazwami pokoleń izraelskich, noszony na piersi, ozdobiony drogimi kamieniami.

Radziwiłka — dopasowana kurta myślńska noszona w XVIII i XIX w.

Rajtarzka [niem. *Reiter* — jeździec] — kurta do konnej jazdy używana w XVI–XVII w. w ubiorze rajtarów [jazdy], również noszona przez cywilów.

Rajtary [niem. *Reiter* — jeździec] — w XVI w. spodnie skórzane lub buty z cholewami powyżej kolan, noszone przez rajtarów.

Rajtrok → rejzrok.

Rajtuzy [niem. *Reithosen*] — spodnie do kostek, do konnej jazdy, noszone z kurką do ubioru narodowego w XVII–XVIII w.

Rakuska — bogato szamrowana suknia damska noszona w 2. poł. XVII w.

Ratnuch (prymytewka) [niem. *Reintuch*] — 1) chusta z płótna w rodzaju szerokiego szala, noszona w średniowieczu przez kobiety, później wykonywana z droższych tkanin i haftowana, sięgająca do ziemi, noszona była przez mastryony pol. w XVII w.; 2) duża czwarczoboczna chusta używana podczas deszczu w XVI w. w środku Europy; 3) od XVIII w. rozpowszechniona w Polsce okrycie kobiet wiejskich.

Rapcie — oporzędzenie, niekiedy ozdobne, z rzymeków, taśm i sznurów, przy pomocy którego umocowywano u nasady brody bielu.

Rapler — blada broń stecznia przeznaczona do kłucia, o długiej, wąskiej, prostej głowni i rozbudowanym jelcu, używana od XVI w., w XVIII w. zastąpiona szpadą.

Raport — fragment wzoru powtarzający się bez zmian w rytmicznych odstępach wszędzie i wzdłuż tkaniny. W splocie tkackim wyróżnia się raport oświatowy i wątkowy.

Rasa (aras, haras, harasz, rasza) [wl. rascie] — szorstka, lekka tkanina wełniana z gorszych gatunków przedzy czesankowej, tkaną spłotem płociennym, barwiona na żywe kolory, importowana do Polski od XIV w.; od 1766 r. produkowana w Kompanii Manufaktur Wełnianych w Warszawie i Siedlcach. Używana na sukni, spódnicę, ubiory zakonne, odzież męską, pasy, podszewki.

Ratsymor → racimora.

Ratyyna [fr. *ratine*] — tkanina wełniana z przedzy czesankowej dobrego gatunku, z krótkim włosem fryzowanym w efekcie ratynowania. R. wysokiej jakości importowano z Francji i Prus, od ok. 1770 r. wyrabiano także w pol. manufakturach z przeznaczeniem głównie na odzież męską.

Ratynowanie — etap apretury wełnianych i półwełnianych tkanin oraz dzianin, polegający na kędzierzawieniu ich powierzchni przez pocieranie prawej strony, po jej uprzednim drapiraniu.

Raut → diament.

Rabek — 1) cienka, rzadka, prawie przezroczysta lniana tkanina o splocie płociennym, grubsza i gorzej bielona anżeli batyst. Wybrana na Śląsku i w Małopolsce co najmniej od XVI w., od XVII w. także drukowana, używana na chusty, suknie i całuny; 2) okrągła lub połokrągła blista chusta noszona przez zamężne kobiety, czasem z → podwką, pod

różnymi nakryciami głowy, od średniowiecza do XVII w. R. długie do stóp noszono w XVI w., i określano jako rafituchy.

Rączka w rączkę — pierścionki zaręczynowe modne w XVI–XVII w., składające się z dwóch obrączek połączonych dwoma dlonimi w uścisku.

Ready-made → konfekcja.

Redingote (redingota) [ang. *riding coat*] — 1) okrycie męskie występujące w modzie zachodnioeuropejskiej w l. 1725–1914. Początkowo był to szeroki płaszcz z kołnierzem służący do konnej jazdy i podróży. Ok. 1770 r. był już sztywnym okryciem z wydłużonym, podwójnym lub potrójnym kołnierzem, noszonym na kamizelce. W XIX w. służył ponownie jako płaszcz, później oficjalny ubiór noszony na kamizelce; 2) dopasowana suknia kobieta, otwarta na przódzie, ukazująca kamizelkę i spódnicę, modna od 1785 r. W okresie cesarstwa stała się płaszczem, do 1874 r. suknią sportową, a następnie znów dopasowanym płaszczem.

Redlik — termin z XVI w., przypuszczalnie rodzaj ozdoby.

Reformy → blumersowskie reformy.

Regalia — insygnia władzy królewskiej w okresie nowożytnym: korona, berło i jabłko.

Rejnowe skóry — wyprawione skóry dzikich kóz.

Rejzrok (rajtrok) [niem. *Reitrock*] — ubiór do konnej jazdy i wojskowy, noszony w XVII–XVIII w.

Rekaw → rękaw.

Rekawica → rękawica.

Rektor — ubiór męski noszony w Krakowie w XVIII w.

Rekoistka — w XVIII w. rękojeść, uchwyt wachlarza.

Relene [wl.?] — wysokiej jakości jedwabnia tkanina, zawierająca w wątku złote i srebrne nici, wytwarzana we Włoszech w XVII w.

Repetier — zegarek kieszonkowy bijący za przyciśnięciem sprężyny, inaczej zegar z repetycjami.

Résille [fr.] — siatka na włosy ozdobiona klejnotami, noszona w dworskiej modzie fr. w l. pol. XVI w.

Restagno (restanio) [wl. *restagnetto*] — wzorzysta tkanina jedwabnia z metalowym wątkiem, często z wzorem trapezów. Wyrabiana w XVII w. w Wenecji i Florencji, importowana do Polski.

Reticella (reticello) [wl.] — prototyp koronki igłowej w formie dekoracyjnej siatki ułożonej w wyniku maksymalnego przerzedzenia linianej tkaniny. Wyrabiana we Włoszech od XVI w., importowana do Polski.

Rewerenda [średniow. łac.] — od XVI w. długą, zwykłą kloszową suknię w typie — sutaszy (sutanny), noszoną przez duchownych, uczonych, lekarzy i aptekarzy.

Rezeda żółtawa — dwuletnia roślina, której naziemne części używane były do barwienia tkanin na żółto; od XVI w. uprawiano ją w Polsce i na Ukrainie.

Rezerważ [iac. *reservio* — zachowuję] — materiał izolujący nakładany na fragmenty tkaniny przed kąpielą farbiarską, dla uzyskania wzoru.

Ręcznik — od XVI w. płat tkaniny służący do wycierania się, wykorzystywany także jako część ubioru pośmiertnego na Zmudzi.

Rękaw (rekaw, rękawik, rękawisko) — 1) od XV w. okrycie ramion i rąk, początkowo łączone z ubiorem lub przypinane, także krótki (okrycie ramion), krojony z szerokości wąskiej tkaniny; 2) r. pancernowy to część zbroi; 3) od XVII w. jedno z określeń → mufla.

Rękawica (rekawica) — do XV w.: 1) okrycie wkładane na palce, dłoń i część przedramienia; 2) element uzbrojenia ochronnego wkładanego na ręce w XV–XVI w.

Rękawik → rękaw.

Rękawisko → rękaw.

Rhingrave [fr.] — szerokie, buflaste spodnie noszone w modzie fr. w l. 1650–1680. Wyróżniały się cztery ich formy: początkowo były to szerokie bufy do kolan zakończone kolkardami, następnie przybrały wygląd szerokiej, plisowanej spódniczki bogato zdobionej falbanami i pasmanterią, z kolet krótki r. odsłaniał bufy spodni, na koniec (ok. 1678 r.) rozszerzone falbanę spodni sięgały do pół łydki. W Polsce spodnie te okreśiano mianem → pluderów.

Ricca — określenie → podwórki używane w Wielkopolsce w XVI–XVII w.

Ridicule [fr.] — torebka lub woreczek damski noszony po 1797 r.

Risment — w Wielkopolsce suknia zbliżona krojem do → adriana, noszona w XVII i pocz. XVIII w.

Riusza (riuszka) [fr. *ruches*] — pas cienkiej, lnianej lub jedwabnej tkaniny, plisowany albo marszczony, służący jako przybranie czepków, wykrojów szyl, rękawów i w ogóle wykończenie ubioru kobiciego, rzadziej miejskiej bieliźny. W modzie fr. r. występuje od średniowiecza, w Polsce od XVII w., później także w ubiorach ludowych.

Rjasa [ros.] — w XV–XVIII w. ubiór dworski i duchownych prawosławnych.

Roba [fr. *robe* — suknia, szata] — rokokowa suknia noszona na → rogówce, wzorowana na modzie fr. z 2. poł. XVIII w., używana podczas oficjalnych wystąpień, odmiana → robronu.

Robeszambr → rubdeszan.

Robe [fr. *robe* — suknia, szata] — 1) suknia kobieca modna w XV w., z dekoltem w kształcie litery V, wydłużona trenem, przepasana powyżej talii; 2) suknia męska długa i półdługia, zapinana po wewnętrznej stronie przodu, z wypukłymi faldami zbiegającymi się promieniście od ramion do pasa i buflastymi rękawami, przy dloniach i szyl obszywana futrem. W 2. poł. XV w. noszona nie przepasana, z faldami miękko układającymi się w wypukłe rury.

Robe à la française [fr.] — suknia na największej → rogówce, z długim, faldującym, przylegającym do gorsetu trenem, modna w XVIII w., noszona także w Polsce.

Robe de garnements [fr.] — komplet ubioru uszyty z tkaniny w jednolitym kolorze, modny w XIV do pocz. XV w. Składał się z jednej lub dwóch tunik spodnich, wierzchniego → surcot i → garnache, kaptura, nogawic i plaszczu → pallium.

Robe longue [fr.] — w XIII–XVIII w. określenie ludzi noszących długie ubiory, a więc uczonych, sędziów, adwokatów, lekarzy.

Robecek (robeczek) — siatka lub zasłona na czepak noszona w Wielkopolsce, w XVII w.

Robota drutowa → filigran.

Robota szmelcowana → emalia.

Robótki — domowe hafty wykonywane przez kobiety.

Robron (robran, robraniec, robronec, robront, rubran) [fr. robe longue] — suknia kobieca uszyta zwykle z ciężkich tkanin jedwabnych, z szeroką spódnicą, na rogówce, zisana w modzie fr. od pocz. XVIII w. W Polsce noszona do k. tegoż stulecia jako ubiór dworski lub balowy.

Rock [niem.] — ogólna nazwa krótkich męskich ubiorów noszonych po 1350 r.

Rogatywka — męskie nakrycie głowy, o kwadratowym denku, rozpowszechnione w całej środk. i wsch. Europie oraz w Azji aż do Chin. Powstała z czapki filcowej, później sukiennej lub dzianej, ludów pasterskich. Miała usztywnionego denko i różnej szerokości futrzaną opuszkę. W Polsce forma ta znana była co najmniej od średniowiecza, później noszona jako → konfederatka, podczas powstania XVIII i XIX w. K. używana w Legionach Dąbrowskiego i za czasów Księstwa Warszawskiego była wysoka, sztywną czapką wojskową z daszkiem.

Rogi do zakładania trzewików — w XVII–XVIII w. dwuczęściowe urządzenie ułatwiające wkładanie zbyt ciasnego obuwia.

Rogóżka → panama.

Rogówka (panier) [fr. panier] — rozwiązania techniczne służące do poszerzania damskich spódnic stosowane w XVIII w. W l. 1718–1720 zaczęto rozpinać spódnice na 2–8 kręgach fletibnowych. W sukniach na oficjalne wystąpienia dworskie moda ta utrzymała się do ok. 1791 r. Początkowo r. nadawały spódnicom kształt kopułasty, w l. 1750–1770 obręcze były owalne, później mniejsze i półowalne. W Polsce, poza dworem, r. rozpowszechniły się od l. 30. XVIII w. także wśród zamożniejszych mieszkańców. Uboższe szlachciąki, mieszczki i zamożne chłopki używały stelaży z trzciny lub krochmalonych spódnic.

Rohatyna [ukr.] — broń drzewcowa, podobna do włóczni, dzidz lub pik, ok. 2 m długości, używana w Polsce.

Roja — kosmata tkanina, zapewne wełniana, sprzedawana w Krakowie w XVIII w.

Rokietka [wl. roccetto] — rodzaj konszy o wąskich rękawach, noszonej w Kościele rzymkokat. przez wyższe duchowieństwo.

Rokular — okrycie z futrem, noszone w 1. poł. XVIII w.

Roskoszka (roszkoszka) — lekka tkanina lub wyrób pasamonniczy, używane w Krakowie w XVIII w.

Roskop (roskops) — termin z XV w., przypuszczalnie ozdobna czapka.

Rosolkowski — kolor „ociek” w rosoli.

Rosomak — zwierzę futerkowe. Jego skóra była często używana w dawnej Polsce.

Rosyjskie pasy — cienkie i wiotkie p. z gorszego gatunku jedwabiu lub z bawełny, dwustronne, szersze od p. pol., zdobione najczęściej ornamentem roślinnym. Wyrabiane w dwóch odmianach: „perskie” i „mesziedskie”, przede wszystkim w Moskwie i rejonie Bogorodzka, w XVIII i 1. pol. XIX w. Używane np. w stroju starszyzny kozackiej.

Roszczykowa skóra — bliżej nieokreślony gatunek skóry używany w XVII-XVIII w. Nazwa pochodzić może od słowa rozszczepiać.

Roszenie [niem. rochieren] — oddzielenie zdrewniałych części słomy lnianej lub konopnej od włókna przez moczenie jej w roszarniach lub sianie na wilgotnych łąkach.

Roszkoszka → roskoszka.

Rotunda [fr. rotonde] — okrągły kołnierz noszony przez kobiety i mężczyzn w XVI-XVII w.; 2) wierzchnie, długie do ziemi okrycie kobiece o kolistym kształcie, rozszerzone do dołu, z płonowymi rożciami na ręce, zapinane od góry do dołu na guziczki, zwykle wykończone przy szyi małym kołnierzykiem, często watowane, noszone w XIX w.

Rozallina [wl. punto rosellino] — wypukła, cienka koronka igłowa wyrabiana od XVII w. Także cienka koronka klockowa wyrabiana w XIX i XX w.

Rozeta [fr. rosette] — 1) wyrób pasamonniczy służący od XVII w. do ozdabiania odzieży i mebli; 2) diament.

Rozkrawanka — w XVII w. przecinana → podwinka lub sztukowana część odzieży.

Rozlupa → kapuza.

Rozmarynowy — niezdecydowany niebieski odień kwiatu rozmarynu.

Roporek — od XVII w. rożcęcie na przedzie spodni.

Różynkowy — kolor rodzynek, jasnobrązowy lub brunatny.

Róża — w XVI w. ozdoba w kształcie kwiatu róży wykonana z drogich kamieni.

Róż — środek kosmetyczny do barwienia policzków.

Różana woda, olejek — perfumy o zapachu róży.

Rubacha [rus.] — lniana tunika z rękawami noszona na Rusi od X w. jako koszula lub odzież robocza.

Rubaszka [ros.] — niezbyt długa koszula męska z bocznym zapleciem przy szyi.

Rubdeszan (robdeszambr, rubryszan, rubryzant) [fr. robe de chambre] — 1) długi, luźny szafrok męski z pętlicami, często podbitý futrem, noszony od k. XVII w.; 2) długie okrycie kobiece z rękawami, używane w XVIII w. we Francji w domu, w Polsce także poza domem.

Rubecek — jedwabna ozdoba czepca używana w XVII w.

Rubim [lac. ruber — czerwony] — przezroczysta odmiana → korundu, różowa, czerwona do najwyższej cenniej — malinowej.

Rubicell → spinel.

Rubin balas → spinel.

Rubin spinel → spinel.

Rubran → robron.

Rubryszan → rubdeszan.

Rubryzant → rubdeszan.

Rucha — 1) w XV w. chustka na głowę; 2) w XVI w. płaszcz kobiecy z długim ogonem.

Rucho — 1) słowniarska nazwa białej lub barwnej sukni kobiecej noszonej w średnio-wieku, zarówno ozdobnej, haftowanej, jak skromniejszej, domowej; 2) w XIV–XV w. ogólnie określenie odzieży; 3) w XVI–XVII w. ogon sukni damskiej, tren.

Rukaw — w XVI w. część zbroi.

Rumczocha → połyczocha.

Rupiecie — stara, zniszczeniowa odzież i inne graty.

Rurmanka → furmanka.

Rusblach → bruzblach.

Ruszka (ruszyca) — w XV–XVI w. zdrobnienie od „rucha”, w znaczeniu sukni, czy odzieży.

Rusznica — określenie ręcznej broni palnej używane od 2. poł. XV w. do pocz. XVII w., obejmujące strzelby lontowe i kolowe.

Rusznikarstwo — rzemiosło trudniące się produkcją ręcznej broni palnej, istniało w Polsce od XVI w., cechy r. od pocz. XVII w.

Ruszycy → ruszka.

Rybarskie buty (rybackie buty) — obuwie siegające wysoko do bioder, wielokrotnie sztyte, z faldami zakrywającymi szwy, aby zabezpieczyć je przed przemakaniem, sztyte przez pol. szewców w XVII–XVIII w.

Rydzy — kolor rudy, czerwonożółty.

Rym (rympas) — do XV w. pas rzemienny do przepasywania odzieży.

Ryngmacherstwo [niem. Ring — pierścień] — rzemiosło wyrabiające pierścienie.

Ryngort → kaplerz.

Ryngraf — blacha w formie półksiężyca lub małej tarczy, osłaniająca górną część pierś, powstała z uzbrojenia ochronnego. W pocz. XVIII w. była oznaką oficerską. Umieszczało na niej wizerunek Matki Boskiej lub Orła.

Ryps (cammelé) [niem. Rips] — gładka, cienka tkana jedwabna, wełniana, półwełniana, bawełniana rzadko lniana, o splocie rypsym dający efekt prążków, barwiona. Prążki biegające wzdłuż dają r. wątkowy, wszerz — osnowowy, a skośnie — osnowowo-wątkowy. R. używano na odzież damską, spodnie męskie i obicia mebli co najmniej od XVII w.

Rysiowe futro — f. ze skóry krajowego rysia, wysoko cenione w dawnej Polsce.

Ryska — grzebień z drewna, metalu lub szczeciny służący do czesania wełny, używany w Polsce co najmniej od XI aż po XIX w.

Ryzy — prawosławna cerkiewna szata liturgiczna, odpowiednik ornatu w Kościele rzymskokatolickim.

Rzadzina — rzadko tkane płótno kiepskiej jakości.

Rząd — w XV w. rodzaj ozdoby, przypuszczalnie naszyjnik albo przepaska na głowę.

Rzeciądz — w XVI w. część ozdobnego pasa, przypuszczalnie kańcuch lub zapięcie.

Rzemień (rzemyk) [staroniem. Riumo, Riemo] — od XV w. pas lub pasek skórzany różnej szerokości.

Rzezane rękawiczki, rzezane spodnie — części ubioru, których król charakteryzowały przecięcia tkaniny na wysokość stawów. W ruchu, przez przecięcia widoczna była barwna podszewka, a w rękawiczkach — dłoń. Modne w XVI w.

Rzyza [scs. rīsa — odzież] — w XV w. szata dłuża do stóp.

S

Saboty (drewniaki) [fr. sabot] — pantofole wykonane z jednego kawałka drewna lub na drewnianej podezwieli ze skórzanym lub tekstylnym wierzchem.

Saczek [lac. suspensorium] — klin w kroku w męskich nogawicach noszonych w XIV-XV w. lub osłona genitaliów w zbroi.

Safian (szaflan) [tur. sohtjan; od Safo m. w Maroku] — skóra koźlawa, baranina lub cielesca garbowana metodą zatopową i barwiona na różne kolory (najczęściej czerwony lub żółty) przez wciernie zapraw. S. importowane do Polski z Turcją, a w XVI w., gorszy gatunkowo, z Suczawy (Moldawia, obecnie Rumunia); używano na obuwie i odzież.

Safianictwo — garbarstwo alunowo-sumakowe skór koźlowych, baranich, rzadziej cieleskich. Technika ta powstała na Bliskim Wschodzie i rozpowszechniła się w Europie w okresie późnego średniowiecza. W Polsce pierwsze cechy s. powstały w XVI w.

Sagaj → sajan.

Sagat → sagatys.

Sagatin [hiszp.?] — wzorzysta tkanina konopna wysokiej jakości, tkana w pasy lub drukowana w żywych kolorach. W XVIII w. używana na odzież i obicia.

Sagatys (sagat) [hiszp. sagati] — lniane lub bawełniane płótno domowej roboty, zwykle niebleskie lub popielate.

Saget → sajeta.

Sageta → sajeta.

Saglieta → sajeta.

Sahajdak [sajdak] [tur. sadak, sagdałk] — koleczan, pokrowiec skórzany na luku i strzały, używany przez lekką jazdę i pancernych, od XV do XVII w.

Salete → sajeta.

Salo → sajan.

Saja (polsaja, szala, szaja) [fr. soie] — 1) początkowo wełniana, później półwełniana tkanina z gorszej przędzy, o osnowie lnianej lub bawełnianej, w apreturze poddawana gotowaniu w naprężeniu, farbowana i kalandrowana dla polskiego. Wyrabiana od XIV w. w Europie zach. i importowana do Polski. Od XVI w. produkowana w Gdańsku i na Śląsku z gorszych gatunków wełny, jako tarisa wyprawa import. Pólsaja to krótsze i węższe jej sztuki. Używana jako lekka tkanina odzieżowa; 2) lekka, gładka lub wzorzysta tkanina półjedwabna, z dodatkiem wełny lub bawełny, tkana splotem skośnym. Wyrabiana w XVII w. we Włoszech i używana w Polsce na lejszą odzież.

Sajan (sagaj, salo, sayon) [wl. scione, soio] — 1) obcisły kaftan męski z szerokim dekoltem, układający się od pasa w szeroką baskinę, uszyty według mody wl. 2. poł. XV w., noszony w Polsce w XVI w.; 2) szeroka, falkista suknia kobiecego uszyta według tejże mody.

Sajanik — najkrótszy wariant sajana, sięgający do ud.

Sajdak → sahajdak.

Sajeta (saget, sageta, sagjetta, sajete) [fr. sayette] — cienka tkanina wełniana o osnowie z długowłosej przędzy czesankowej nadającej jej dużą wytrzymałość, wyrabiana we Flandrii od X do XVIII w. W XVI–XVIII w. tkanina czesankowa, niekiedy półwełniana, importowana z Europy zach. W 2. poł. XVII i XVIII w. wyrabiana w Polsce jako foliowana tkanina wełniana średniej jakości. Używana na odzież wierzchnią, okrycia i suknie.

Sak (zak, žak) [lac. saccus] — 1) luźna suknia kobiecego, w Polsce, w k. XVII i 1. poł. XVIII w. noszona niekiedy na rogówce; 2) → ssakowe skóry.

Sakieskie pasy (sakieskie p., sekieskie p.) [od Sakyz, tur. nazwa w. Chios] — bogate jedwabne pasy, najczęściej dekorowane w gwiazdy, wymieniane w pol. Inwentarzach z 2. poł. XVII i 1. poł. XVIII w.

Sakiewka — od XVII w. skórzany zwykle woreczek do przechowywania pieniędzy i drobiazgów.

Sakiewki pasy → satkowe pasy.

Sakkos — wierzchnia szata biskupów prawosławnych, odpowiednik → dalmatyki w Kościele rzymskokatolickim.

Saksy — ubiór służby liberyjnej szyty z wełnianych tkanin przez warszawskich krawców w poł. XVIII w.

Sakwa [lac. saccus] — podwójny worek zarzucony na ramię i spadający na plecy i piersi, używany przez pielgrzymów i kwestarzy zakonnych.

Sakieskie pasy → sakieskie pasy.

Salopa — długie, luźne okrycie kobiece z kapturem i peleryną, często watowane, noszone w XVIII i w XIX w. Początkowo szyto je z czarnych tkanin, później również z barwnych.

Saltarelle [wl. saltarello] — w XVI w. strój balowy do wl. tańca saltarella.

Saltemberk [saltembret] [wl. saltembarca] — ubiór męski, rodzaj kaftana oraz oponicy, noszony w XVI w., często na zbroi. Szyto go z tkanin przecinanych dla ukazania podszelek, miał szerokie rękawy.

Sałwary → szarawary.

Samis — ciężka tkanina jedwabna o tle w splocie atlasowym, lansowanym wątkiem metalowym (nici lub paski folii) i wzorze broszowanym nicią metalową. S. był także tkaniną czysto jedwabną, zdobioną kwiatowym ornamentem. Sprowadzany do Polski z Włoch w 2. poł. XVII w.

Samit [fr.] — wzorzysta tkanina jedwabna lub półjedwabna o lnianej osnowie, tkania wzorzystym splotem wątkowym skośnym, niekiedy z dodatkowym wątkiem ze złota cypryjskiego. Wytworzana w XII-XIV w. we Włoszech, przypuszczalnie także w Niemczech.

Samoczyn — odzież z samodziału noszona w XV w.

Samodział (warpa) — luźna, cieńsza od sukna tkanina wełniana z grubą przędzą zgrzebnej, niekiedy na lnianej osnowie, tkania splotem płóciennym, jedno- lub wielobarwna, często w naturalnym kolorze surowca, o licznych zgrubieniach na powierzchni. S. wyrabiany był od najdawniejszych czasów przez ludność wiejską.

Samodziałek (samodziałka) — w XVI-XVIII w. odzież z samodziału.

Sandala [gr. sandalon] — w XVI w. obuwie zbliżone do sandałów.

Sapogi [ros.] — buty z podwyższanym na przodzie cholewami, z zadartymi noskami i niskimi obcasami, szyte z barwnej skóry, noszone w XVI-XVIII w. do męskiego ros. ubioru narodowego, a także przez kobiety. Używane również na naszych ziemiach wsch.

Sarafan (saraton, serafan, szarafan) [per. sarapa, ros. sarqfan] — 1) długie wierzchnie okrycie podbite futrem noszono przez kobiety, rzadziej przez mężczyzn, w Polsce w XVI-XVII w.; 2) dłuża suknia kobieca noszona w Rosji, a także w Polsce od XVI do XVIII w., zwykłe z przodu rozcięta i zapinana, często bez rękawów, szyta z różnych tkanin, nierzadko bramowana futrem; 3) luźna suknia kobieca o podwyższonym stanem, noszona w Polsce w l. 80. XVIII w., szyta z lekkich tkanin jedwabnych lub bawełnianych; 4) w XVIII w. szafrok.

Saranek (nastulka) — ubiór męski wymieniony w XVI-wiecznym inwentarzu ruchomości lekarza pochodzącego z Poznania, mieszkającego w Krakowie.

Sarasina [wl. saraceno] — nazwa wczesnych wl. tkanin jedwabnych z pocz. XIV w., naśladowujących w technice i wzornictwie wyroby sycylijskie i hiszp. o motywach wsch., saraceńskich.

Saraton → sarafan.

Sarawary → szarawary.

Sardonyks → agat.

Sardzja → serzedebr.

Sarong [ang. z mal.] — 1) spódnicę powstałą przez owinięcie wokół bioder prostokątnego pasa tkaniny, noszoną na Jawie, Malajach i w Tajlandii; 2) wzorzysta tkanina wyrabiana w pld.-wsch. Azji, znana w Polsce.

Sarpanek → serpan.

Sarpanka → serpanka.

Sartat — sukno importowane z Włoch w XVI w.

Sasankowy — kolor fioletowoszary.

Saski kolor — k. żółty, od barwy liberii na dworze Sasów.

Saskie płótno — w XVIII w. grube i trwale p. sprzedawane w długich do 100 l. sztukach.

Saszak → miecz.

Satyna [satenszka] [fr. sofin; od Zajlun, m. w Chinach] — gładka, miękką tkanina bawełniana lub jedwabna, tkana splotem atlasowym, wątkowym, lekko błyszcząca, niekiedy wzorzysta, drukowana. Już od średniowiecza wyrabiana w Niderlandach, później w innych krajach Europy zach., importowana do Polski i używana na suknię, szafroki, podszewki.

Sawaj — (kanina jedwabna importowana do Polski z Bliskiego Wschodu, sprzedawana w Warszawie w XVIII w.

Sayo [hiszp.] — → warna wydłużony doszytą do stanu, lekko skloszowaną baskiną, stanowiący element mody hiszp., noszony również w innych krajach eur.

Sayon → sajan.

Scarlatum [escarlate, „skarłaken”] [per. saqarlat, tur. tskerlet] — sukna barwione → kermesem i starannie postrzygane, wytwarzane w średniowieczu w Niderlandach.

Sceptri [ceptrum, sceptrum] [lac. sceptrum — władza królewska, z gr. skeptron — laska] — od XV w. berło, buława; sceptra królewskie to w Polsce nazwa insygnii: korony, berła, jabłka i miecza.

Schalon → szalon.

Scięgaczka — obcisły czepel chroniący w nocy damską fryzurę, używany w XVIII w.

Scuffia [wl.] — wł. czepiec męski ukrywający długie do ramion włosy, modny w 2. pol. XV w., w Polsce noszony do pocz. XVI w.

Szczabatka — w XV w. czaszka, czerep, przypuszczalnie w znaczeniu korony.

Sekleskie pasy → sakleskie pasy.

Seledec [oseledec] — kosmyk włosów na ogolonej głowie, noszony przez Kozaków.

Sendal (cendal) — lekka tkanina jedwabna noszona w średniowieczu.

Sepet — przenośna skrzynka do przechowywania klejnotów i odzieży, stanowiąca część wyprawy, używana też podczas podróży.

Sepet okrągły → wilk do wełny.

Serafan → sarafan.

Seraser [z per. tur. seraser — brokat] — rodzaj złotogłówki, zwykle o splocie plątliwym, wyrabiany w różnych gatunkach, najlepszy s. wezierski. Tkanina odzieżowa popularna w Turcji w XVI–XVII w., znana w Polsce.

Serdak — 1) od XVI w. okrycie z rękkawami lub bez, często podszyte futrem; 2) s. żelazny to → kirys, pancerz.

Serdeczko (serduszko, serdziuszko) — w XVI w. klejnot, ozdoba w kształcie serca.

Serdecznik — ubiór męski noszony przez mieszkańców krakowskich w 1. poł. XVI w. Zapewne krótki kaftanik.

Serduszko → serdeczko.

Serdziuszko → serdeczko.

Serga [ros.] — w XVI w. określenie kolczyka.

Sergedebr → serzedebr.

Sergej (surget, surgot, szurgot) — damskie tekstylne obuwie noszone w 2. poł. XVII i w XVIII w.; przypuszczalnie szyto je początkowo z → serzy. „Szurgot”, jest odpowiednikiem popychadła, określenia najniższej kobiecej służby, która donaszała zmieszczoną odzież i obuwie pań domu.

Sergety (surgety) — część ubioru pol. kobiet noszona w 2. poł. XVII w.

Sermowa [tur. syrma — złota nić] — chustka jedwabna ze złotą nicią, noszona w XVII w.

Serpan (czerpanek, sarpanek, sarpanka) — [z per. tur. serbend] — w XV w. zawój albo chustka na głowę.

Serpanka (sarpanka) [z per. tur. serpenek — hełm, misurka, statka, lac. serpens, ros. serpianka] — 1) w XV–XVI w. chustka na głowę; 2) w XVI w. część eliopskiej odzieży; 3) w XVI–XVII w. kobieca suknia; 4) zapinka do łączenia części odzieży.

Serzedebr (chergedebr, sardzia, sergedebr, szanedebr, szarzedebr, szerzedebr) [fr. serge] — zbliżona do → serzy półwełniana tkanina o jedwabnej osnowie, tkana splotem skośnym, zwykle myta w foluszu, co ją lekko spłaszczało. Wyrabiana w Polsce w 2. poł. XVII i w XVIII w., z wełny, używana na wierzchnią odzież.

Serzedrom — szarszedron.

Serzynek (szerzynek) — tanie, niefarbowane płótno tkane w szerokich sztukach, wyrabiane w Polsce do k. XVIII w.

Serża [fr. serge] — gładka tkanina z wełny czesankowej, często tkana na jedwabnej osnowie, splotem skośnym, barwiona na żywe kolory lub tkana w prążki. Wyrabiana od średniowiecza w Burgundii (m. Arras). Importowana do Polski co najmniej od XVI w.

Setka — potoczna nazwa tkaniny o 100% zawartości wełny czesankowej.

Starczyisty — kolor starki, ostrożółty z czerwonawym odcieniem.

Siatczane pasy → siatkowe pasy.

Siatka — kobiece nakrycie głowy wykonane techniką siatkową, także ochrona męskiej fryzury modna w średniowieczu i renesansie, wykonana często z jedwabnej przędzy z metalowymi nićmi, zdobiona perlami i szlachetnymi kamieniami. Także → patlik, → toczeńica.

Siatkowe pasy (sakiewskie p., siatczane p.) — p. ażurowe, jedwabne lub wełniane oraz ażurowo-wzorzyste z barwnego jedwabiu, o motywach geometrycznych, z nitą metalową, zakończone długimi chwastami. Wyrabiane w Polsce od ok. 1630 r. do k. XVIII w. techniką → sprangu przez pasamoników i szmuklerzy.

Sieblerka (siewierka) — sukno przywożone w postawach z Litwy i Rosji w XVII–XVIII w.

Sieczka → dzety.

Siekanina — w XV w. naszycia na ubiorze, ozdobne nacięcia, falbanki i frędzle.

Siemieniaty — pstry, nakrapiany na żółtawym tle.

Sieraczek — szare sukno, tkane zwykle z czarnej i białej wełnianej przędzy o osnowie cieleszej od wątku, używane na lepszą odzież w XVI–XIX w.

Sierak — 1) tkanina wyrabiana na wsi w dawnej Polsce, rodzaj samodziału; 2) okrycie lub kaftan z tej tkaniny.

Siermięga (smiermięga) [gr. *skaramaggion* — sukno, sukmanna] — od XVI w. kaftan chłopski uszyty z grubego, wełnianego samodziału, niefarbowanego, a więc szarego.

Sierpanka — cienkie płótno lniane używane przez wieśniaczkę na → ranituchi i → namotki.

Sierść (sierć) — 1) okrywa włosowa bobrów, królików, zajęcy, wielbłądów, jaków, jeleni, psów używana do wytwarzania filcu; 2) w XVI w. określenie okrycia z sierści wielbłądów lub innych zwierząt, wytwarzane drogą spišniania, a nie tkania.

Siewierka → sieblerka.

Sigillis ornatae [lac.] — nasypowa metoda druku tkanin srebrem i złotem. Polega na nadrukowaniu na powierzchni tkaniny masy klejowej, na którą rozpylano sproszkowany metal. Rozpowszechniona w średniowiecznej Europie, używana do k. XVI w.

Silesia — ang. nazwa importowanego śląskiego płótna wysokiej jakości.

Siny — kolor niebieski z niewielką domieszką czerwieni.

Sitarzki wąs — okazały wąs.

Slutaś → sutasz.

Siwy — w XV w. określenie koloru niebiesko-fioletowego, clemnoniebieskiego.

Skalne futro — gorszy gatunek futra wyrabiany ze skór z gardel kulin, sprzedawany w Poznaniu w XVI w.

Skaplerz → szkaplerz.

Skarlaken → scarlatum.

Skarpetka (szkarpetka) [wl. *scarpa* — trzewik] — 1) w XVI w. rodzaj lekkiego obuwia, szytego do modnego w Polsce ubioru wl.; 2) w późniejszym okresie trykotowe okrycie dolnej części nogi, rodzaj krótkich pończoch.

Skoflja → szkoflja.

Skophlot (skoflot) [wl.] — w XVI w. ozdoba kobiecej fryzury wykonana ze złota, kamieni szlachetnych i perel według wl. wzoru.

Skopowe skóry — s. wyprawione z kastrowanych baranów.

Skora (skorka) — 1) w XIV–XVI w. okrycie ze skóry zwierzęcej; 2) naramiennik skórzały.

Skornia (skornie, skorzenie, skorznia, skorznie, skórznia, skórznie, szkornie) — od XV w. buty z wysokimi cholewami osłaniającymi góle nogi, niekiedy sięgające aż do kolana; zapewne także skórzane spodnie.

Skorpion — wyobrażenie s. używane w Poznaniu, w XVII w., jako ozdoba.

Skorzenie → skornia.

Skorzenki — od XVI w. malego rozmiaru buty z cholewami.

Skorznia → skornia.

Skot → Szkoł.

Skotówka — suknia lub spódniczka uszyta ze → szkotu, noszona w Krakowie w XVII–XVIII w.

Skowki (skowle) — części metalowego pasa noszonego w XV–XVII w.

Skórznia → skornia.

Skórznie → skornia.

Skórzoki — skórzane spodnie noszone na Śląsku w okresie nowożytnym.

Skręcanie — jeden z etapów przedżenia.

Skręt — układ włókien skręconych przy przedżeniu oznaczony literami Z lub S, odpowiednio: prawo- lub lewośkrętny.

Skrzydło — 1) w XV w. część rycerskiej zbroi płytowej, rozszerzony naramiennik sięgający na plecy; 2) od XVI w. część zbroi husarskiej, wielka blacha w kształcie skrzydeł ptasich lub ramy z ptarami orłów albo sępiów; 3) określenie blaszki umieszczonej nad czolem, na zwoju arcykapłana żydowskiego.

Skubanka — wełna służąca dawniej, zamiast waty, do podcieplania odzieży.

Słafpelc (szlafpelc) [niem.] — szafrok, zwykle podbity futrem, noszony w Wielkopolsce w XVII–XVIII w.

Slapkanty — metalowe części do pasów sprzedawane w Krakowie w XVIII w.

Slimaczek (szlimaczek) — określenie → tabakierki stosowane w Krakowie w XVIII w.

Slusaczki — określenie ozdób bransoletek noszonych w Krakowie w XVIII w.

Slojerz (szlojerz) [średniow. niem. Sloter] — w XIV–XV w. określenie czepca lub kobiecej przepaski do włosów.

Słonierz (slonerz) — ubiór kobiecy noszony w Polsce w XIV w.

Sluckie pasy [od Sluck, m. na Białorusi] — lite, półlite i jedwabne, wysokiej jakości p. kontuszowe o rozmiarach ok. 294–491 × 28,5–41,5 cm. Charakteryzował je różnorodny ornament i czysty koloryt. Wyrabiane były w największej pol. persjarni w Slucku, w l. 1758–1842. Sygnowane: „Me fecit Sluctae. Ioanne Madzarski, Sluck”, cyrylicą: „Leo Madzarskij v Gradisie Sluckie”, ponieważ do ok. 1780 r. wyrabiał je tkacz orm. Jan Madzarski, a później, do 1807 r., jego syn Leon. W persjarni sluckiej ukształtował się typ p. kontuszowego oparty na wzorach per. I form., lecz krótszy, o wyższych → głowach i silniejszym → lustrze.

Ślupiec (ślupca) — w XVII–XVIII w. skóra na podezwy grubszego obuwia.

Smaltowanie → emalia.

Smaraszek → szmaragd.

Smiermeiga → siermeiga.

Smoking [ang.] — uroczysty strój męski składający się z marynarki i spodni z lekkiej czarnej tkaniny (bywa też w innych barwach), spodnie zdobiły się na zewnętrznych szwach nogawek jedwabią taśmą, a klapę marynarki odszywa błyszczącym jedwabiem. S. jest modny od poł. XIX w.

Smukawica (smykawica) — w XVI–XVII w. suknia lub strojne okrycie damskie, często podbite futrem.

Smuszkowe futro (szanusie) [niem. Schwanische] — f. uszyte ze skór młodych baranków różnych ras, także karakułowe.

Smyczek → ordynka.

Smyk greplarski — narzędzie złożone ze struny, wykonanej najczęściej z owczych jelit, osadzonej w ramie z rączką. Służyło do rozbijania surowca filcowatego na puszystą masę i do rozluźniania wełny przed zgrzebieniem.

Smykawica → smukawica.

Snor → sznur.

Snoreczka — w XVI w. tasiemka, wstążka.

Snuł → sznur.

Snurkowanie → sznurkowanie.

Sobel — futro ze skór sobola oraz sporządzone z niego okrycia i części odzieży.

Sof [ar. sof, suf — wełna, (tkanina wełniana)] — gruba tkanina wełniana.

Sohalon → salon.

Soliter — 1) w jubilerstwie każdy kamień szlachetny ważący ponad 50 karatów; 2) brylant oprawny bez złota w podstawie; 3) czepek kobiecy w kształcie motyla.

Solutares [lac.] — grubsze obuwie wydawane w XVI w. służbie dworskiej jako część zapłaty.

Soltanka (soltan, soltana, soltasik, soltonik, sultanka) — 1) w XVII–XVIII w. okrycie męskie poszyte ciężkim futrem; 2) suknia damska noszona w tym czasie, także na → rogówce.

Sombrero [hiszp.] — kapelusz męski o szerokim rondzie osłaniającym twarz od słońca, przepasany sznurem. Rozpowszechniony w Hiszpanii w XVI w., przeniesiony do Ameryki Łacińskiej, stał się elementem stroju narodowego w Chile i Meksyku, utrzymując się także w Hiszpanii.

Sorec [niem. Schurz] — ubiór podszywany futrem, wyrabiany przez kuśnierzy warszawskich, według statutu z 1664 r.

Surdut białogłówski [fr. surtouf] — sukienka kobieta noszona w 2. poł. XVIII w. na spódnicę, pełniąca w Polsce rolę → amazonki lub stroju podróznego.

Soroczka [ros., ukr.] — 1) koszula; 2) w Rosji wierzchnia sukienka domowa nakładana na s. spódnią, noszona do ubioru narodowego w XVI–XVIII w.

Sorok [ros.] — od XV w. 40 sztuk skór sobolich w wiązce.

Sorturok — okrycie męskie noszone w Poznaniu w XVIII w.

Sosenkowy — kolor czerwonobrązowy, zbliżony do barwy pnia sosny.

Sotulares [lac.] — obuwie skórzane z długimi cholewami w rodzaju → nogawic, w XIV–XV w. z ostrymi nosami, szyte z kolorowych skór.

Spahanskie pasy [od Isfahan, m. w Iranie] — najwyżej cenione p. per. wyrabiane w Isfahanie, rzadko przywożone do Polski w XVII w.

Spat diamentowy → korund.

Spencer (szpancerka) [ang., od nazwiska lorda Spencera] — 1) w k. XVIII i 2. poł. XIX w., w modzie męskiej frak bez pół lub krótką, dopasowana kamizelka; 2) krótki kobiety kaftanik z wysokim stanem, długimi rękawami, czasem z małym kołnierzykiem i szamponowaniem, noszony w I. 90. XVIII w. i w pocz. XIX w., zwłaszcza do lekkich sukien.

Spleń → stipeń.

Spięcie — w XV–XVI w. określenie ozdobnej klamry.

Spilka (szpilka) — metalowy pręcik ostro zakończony, z główką na drugim końcu, służył do spinania odzieży i włosów.

Spilanie — 1) zasadnicza faza wylwarzania filcu polegająca na ugniataniu zmoczonej wełny lub sierści celem utworzenia jednolitej masy; 2) także folowanie tkanin i dzianin.

Spinadio — w XV w. ozdobna sprzączka, klamra.

Spinel — mineral, którego odmiany zależne są od barw: rubin spinel — ciemnoczerwony, rubin balas lub rubicell — czerwony, s. almandynowy — pomarańczowoczerwony, chlorospinel — trawiastozielony, ceilonit — ciemny aż do czarnego.

Spinika — przedmiot o różnym kształcie służący do spinania włosów lub odzieży.

Spłonek — drut służący do ręcznej produkcji wyrobów dziewczarskich.

Spisa → lanza.

Spłatanie — w XIV–XV w. określenie uczesania, fryzury.

Splot atlasowy (s. satynowy) — jeden z zasadniczych splotów, w którym po jednej stronie tkaniny widoczne są niemal wyłącznie pokrycia osnowowe, po drugiej wątkowe, dające efekt lśniącej powierzchni prawej, a matowej lewej strony.

Splot czynowy → cynowacizna, → czyn.

Splot diasprowy → diasper.

Splot igłowy → ścieg igłowy.

Splot płócienny — najprostszy z zasadniczych splotów tkackich, jego pokrycia osnowowe i wątkowe występują w układzie szachownicowym 1:1. Ze s.p. rozwinięły się wszystkie inne sploty tkackie.

Splot poniczyszniczy — dziewczarski splot prosty o odmiennych stronach lewej i prawej.

Splot rypsový — powstały na bazie splotu płóciennego, charakteryzuje się występowaniem na powierzchni tkaniny prążków o różnej szerokości, ułożonych poprzecznie, podłużnie lub skośnie.

Splot rządkowy → splot skośny.

Splot satynowy → splot atlasowy.

Splot skośny — jeden z zasadniczych splotów tkackich, którego osnowowe i wątkowe pokrycia przemieszczane są w kierunku Z lub S (w prawo i lewo) tworząc s. rzadki o różnym nachyleniu.

Splot śródziemnomorski — splot wzorzysty, wątkowy.

Splot tkacki — technika połączenia wątku i osnowy dla uzyskania tkaniny czyli sposob wzajemnego przeplatania się nieli osnowy i wątku.

Sploty dziewczarskie — różne sposoby formowania i łączenia rzędów oczek dzianych z przędzy w celu otrzymywania wyrobu ręcznego prostego lub wzorzystego.

Sploty wzorzyste — utworzone ze s. zasadniczych, pochodnych, kombinowanych i złożonych, tworzące tkaniny wzorzyste.

Sploty zasadnicze — s. płócienny, skośny i atlasowy. Od nich tworzy się sploty pochodne.

Sploty zakardowe — s. wzorzyste wykonywane przy pomocy krosna wynalezionego przez Francuza J. M. Jacquarda.

Spodnica (spodnice) — w XVI w. dolna część męskiej odzieży: spodnie, przepaska lub kapielowy fartuch zasłaniający przed tułowia.

Spodnik — spódniczka noszona pod innymi.

Spodnie — okrycie dolnej części ciała mężczyzny. Termin występuje dopiero w XVII w.

Spodki — futro z podbrzusza zwierząt, najczęściej soboli.

Spodniczka → spódniczka.

Sponka (spunka) — w XV–XVI w. ozdobna sprzączka, klamra, naszyjnik lub bransoletka.

Spódnica (spodniczka) — dolna część kobiecej odzieży.

Spódnica haftowana — s. modna we Francji w l. 1730–1750, zdobiona szerokim szlakiem, w pol. modnie mieszkańców noszona do k. XVIII w.

Spódnica niewidoczna (s. z falszem) — s. szyta z droższej tkaniny tylko w miejscach widocznych, z wstawkami z płótna lub perkalu, lub ze wstawionym na przodzie brytem płótna zakrytym fartuchem; noszona w pol. modnie mieszkańców w XVIII w.

Spódnik — spódnica, a w Wielkopolsce cała sukienka, zwykle bez rękawów.

Sprang [ang. l] — plecionkarska technika formowania elastycznych oczek o układzie siatkowym, z nicią osnowy, za pomocą palców obu rąk i dobijacza. Technikę tę znano od epoki brązu, używano do wyrobu siatek, pasów, pończoch, rękawiczek.

Sprzączka (przącka, przączka, przaska, przążka, przecka, przeczka, przeska, sprzązka) — klamra lub inny, zwykły metalowy, przedmiot spinający różne części odzieży.

Spunka → sponka.

Srebrnogłów → złotogłów.

Srotpas → szrolpas.

Ssakowe skóry (opojek, → sak, sysak) — skóry z cieląt karminowych mlekiem krowy, zwanych opojkami.

Stambulskie pasy → tureckie pasy.

Stament (stament, sztament, sztamet, sztamot) [wl. *stamento*] — tkanina wełniana zblitiona do kamłotu, wyrabiana we Włoszech od XVI w. i używana w Polsce od XVII w. na odzież.

Stan (stanik) — górna część kobiecej odzieży podtrzymująca biust, noszona na bieliznę, częściej na koszulę lub suknię jako ozdobny ubiór. Także określenie górnej partii ciała, od ramion do pasa.

Stangierka → stengierka.

Stanik → stan.

Staroświecka robota — król krawiecki niemodny już w danym okresie.

Starowita — szczotka do czesania przedziwa.

Staszówka — szabla pol. produkowana w XVIII w. w Staszowie (Kieleckie).

Statecznik — sztywny czepek noszony w Małopolsce w XVII w.

Staplenki — w XVI w. określenie domowych pantofli.

Stążka → wstążka.

Stembnówka (stębnówka) [niem. *Stippen* — wtykać] — obszyte szwów odzieży ściegiem stębnowanym tj. tworzącym pojedynczą, nieperzerwaną linię.

Stempel — deska, klocek albo metalowa forma z wklęsłym lub wypukłym wzorem, przynajmocowaną do drewnianej deski, służąca do ręcznego druku tkanin.

Stengierka (stanglerka, sztangierka, sztengierka, sztenkierka) — w XVII–XVIII w. chusta noszona na szyi, może także inny dodatek do ubioru.

Stębnówka → stembiówka.

Stęplanki — najstarsze czapki modelowane z płatów filcu spłaszczonego stęporami w foluszach sukienniczych, noszone w XVI–XVII w.

Stępowanie → dekatyzacja.

Stichar (sticharion) — w liturgii Kościółów obrządku wsch., odpowiednik → alby w Kościele rzymskokat.

Stoczek — lekki czepczek lub narzutka kobieca z falbankami, noszona w Krakowie w XVIII w.

Stola (stola) [lac. sfole] — 1) wierzchnie okrycie kobiet w star. Rzymie, noszone zwykle na tunice; 2) w XV–XVI w. obrządowa, dwuczęściowa szata okrywająca piersi i plecy kapłana rzymskokat. podczas sprawowania czynności liturgicznych; 3) stula; 4) wydłużony prostokąt aksamitu noszony na ramieniu przez dostojeników weneckich w XVI–XVIII w.

Spień (pler, splein) — w XV–XVI w. spinka, sprzączka, także kolec u sprzączki.

Stradlotka (stradejeta, stradieta, stradyjatka, stradyjekta, stradyjetka, stradyjota, stradyjotka, strategijka) [gr. stradofos — żołnierz, wł. stradotto] — krótki, zwykłe sukienny, ubiór męski noszony w XVI–XVII w. do wojskowej lub jeździckiej wersji stroju narodowego, często podbitły futrem, zapinany na pętlce, zbliżony do → karwatki.

Strefa (strefka) [średniow. niem. Streifen] — w XVI w. pas na odzieży, wzór w paski lub naszyte listwy.

Stroczko → pstroka.

Strołk — kobiece ozdobne nakrycie głowy.

Stroj — w XVI w. określenie ubioru lub stroju.

Stroka → pstroka.

Stronka — w XV w.: 1) rodzaj okrycia; 2) cienka blaszka.

Struchs → sztruchs.

Strusie plóra (psstrusie) — plóra strusi noszona na męskich i damskich nakryciach głowy od pocz. XVII w.

Strych (sztrych) [staroniem. Strich — kreska?] — w XV w. tkanina używana na podszewik lub też barwna obszywka, bramowanie ubioru.

Strzałki — paski skóry tworzące w rękawicach boki czterech palców (poza kciukiem).

Strzepki (trzempki) — wąskie tasiemki jedwabne z krótkimi frędzelkami wzdłuż jednego brzegu, wzmiękowane w k. XV w., w rachunkach dworu Władysława Jagiełły: termin używany do XVII w.

Strzoka → pstroka.

Strzyżenie → postrzyżanie.

Stuchs → sztruchs.

Stuła [łac. *stolus*] — w liturgicznym ubiorze rzymskokat. rodzaj szerokiej wstępki, lekko rozszerzonej na konicach, zakładanej na szyję, opadającej luźno na piersi, wykończonej z tej samej tkaniny co ornat.

Sturmak → szturmak.

Suba → szuba.

Subczł → szuba.

Subducta [łac.] — okrycie, zwykle podbite futrem, noszone przez kobiety i mężczyzn w Poznaniu, w XVI w.

Subornament [łac. *sub* — pod, później, *ornamentum* — ornament] — efekt złożonej tkackiej techniki zdobniczej, rodzaj wtórnego wzoru, który sprawia, że dekoracja tkaniny robi wrażenie dwupłaszczyznowej. S. pojawił się na wieloraportowych tkaninach w 2. poł. XVII w. i utrzymał się do ok. 1780 r.

Sudanność [ros.] — w XVII–XVIII w. strojność, wymuskanie.

Sudarium → chusta.

Sukienczyna → suknia.

Sukiennictwo — określenie jednej z dwóch najstarszych, wraz z płóciennictwem, branż włókienniczych w Europie, trudniącej się przetwarzaniem wełny w tkaninę. Oprócz obróbki surowca, przedzenia i tkania sukno było poddawane spreturze, a więc folowanemu, rozciąganiu na ramach i posztyganiu powierzchni. Zabieg folowania, czyli spłaszczenia, dawał zagęszczoną powierzchnię sukna. Pierwsze cechy sukiennicze powstały w Polsce w XIII w., twórczość domowa istniała co najmniej od X w., manufaktury rozpowszechniły się w 2. poł. XVIII w.

Sukienka → suknia.

Sukienka gończa — kaftan męski, rozszerzany od pasa; opisany w księdze krawców poznańskich z XVII w.

Sukienka rajtarska — okrycie męskie szycie z półkolą, wzmacniane w księdze krawców poznańskich z XVII w.

Sukienka → suknia.

Sukmana (sukmanisko) [klip., tur. *sukman*] — męskie okrycie wierzchnie szycie z sukna, wymieniane od XVI w. W późniejszym okresie odnosi się głównie do odzieży ludowej.

Suknia (sukienczyna, sukienka, sukierka, sukniczyna) [niem. *Suckenfe?*] — od XV w. określenie kobiecej i męskiej odzieży wierzchniej.

Suknia niemiecka — określenie wierzchniego kaftana w komplecie męskiego ubioru, szyciego według mody fr., noszonego w 2. poł. XVII i XVIII w.

Suknia wierzchnia — pol. termin używany w XVII–XVIII w. zamiast *justaucorps* → szustokor i → habit.

Sukniana (suknianka) — żupan chłopski, sztyty z sukna, noszony w XVI w.

Sukniczna → suknia.

Sukniisko — w XV–XVII w. tana odzież z grubej tkaniny.

Sukno — 1) zwarta, gładka tkanina wełniana ze zgrzebnej wełny, niekiedy o osnowie z wełny czesankowej, powierzchniowo zamknięta na skutek folowania. S. różnych gatunków używano jako cięszej (kaniny odzieżowej); 2) w XVI w. odzież uszyta z sukna.

Sulejaty (suleaty, sulaty) [łac. *solea*, fr. *soulier*] — w XVI–XVIII w. cieple buty filcowe.

Sulica — broń drzewcowa w rodzaju krótkiej lancy, zbliżona do włóczni lub rohatyny, używana w Polsce od XII do XVIII w.

Sultanka → soltanka.

Superflin [łac. *super*, niem. *fein*] — określenie używane w XVIII w. w Poznaniu w odniesieniu do wyrobów wysokiej jakości.

Suppycza → szuba.

Surcław → szurclaw.

Surcot [fr.] — w XII w. suknia kobieca bez rękawów, z głęboko wykrojonymi pachami, luźna, noszona na spodniej obcisłej tunice; sztyta na podszewce, garnitrowana futrem. Podobny ubiór męski noszono także w XIII w.

Surdut [fr.] — 1) rodzaj płaszczu; 2) w Polsce w XVIII–XIX w. była to uproszczona odmiana → szustokoru i → habitu, noszona na kamizelce, sztyta z grubszych tkanin wełnianych.

Surget → serget.

Surgety → sergety.

Surgot → serget.

Surnat — w XVII w. określenie szminki.

Surówka — płótno nie białone i nie wykoroczone.

Surundzy — wzorzysta chustka noszona w XVII w.

Susmant → szuszmant.

Susowy — kolor niebieski.

Suspenka — lekkie okrycie kobiece lub pelerynka obszywana galonem, noszona w Krakowie, w XVIII w.

Suswal (szuszwal) [niem. *Schurzelfell*] — ochronny fartuch skórzany używany w Wielkopolsce w XVII–XVIII w.

Sutana (sutanka, sutanna) [wl.] — 1) długi ubiór duchownych, uczonych i lekarzy określany tak od XVII w.; 2) w XVI w. suknia damska.

Sutasz (sutaś) [fr. *soutache*, węg. *suttás*] — jedwabny wyrób pasamonniczy w formie wąsikielkiej taśminki, używany do ozdabiania odzieży i na naszywkach mundurowych.

Swamboja — tkanina odzieżowa używana w 2. poł. XVIII w. Przypuszczalnie odmiana bał.

Świecida (świecida) — połyskujące ozdoby ubiorów.

Świeszcz — lekka tkanina odzieżowa sprzedawana w Krakowie w XVII–XVIII w.

Świta → świta.

Świtek — w Poznaniu w XVI–XVII w. określenie zwitka jedwabiu, tasiemki lub innego towaru pasmanterynego.

Swoik → zwoik.

Swojek → zwoik.

Swojerz → zwoik.

Swoyk → zawój.

Sybır — gruba, podwójna tkanina wełniana używana w Polsce w XIX w.

Syc → cyc.

Sych → szychi.

Sygnatura pasa — znak wytwórcy wsch. i pol. pasów kontuszowych, składający się z imienia i nazwiska producenta lub ich inicjałów, czasem nazwy miejscowości. Sygnatura występuje w zakoniczeniach pasa, w narożach szlaczek lub na dole głów.

Sygnet (sygnycik, sygniet) — od XVI w. określenie pierścienia zróżnicowanej wielkości, z wyrytym herbem lub monogramem.

Synozyna → kalepin.

Sysak → ssakowe skóry.

Syszak → szyszak.

Szabelnictwo — wytwarzanie szabel, w Polsce w XV–XVI w. uprawiane w cechach mieczników, później w warsztatach zwanych szabelnikami.

Szabelnik — od XVI w. nazwa wytwórcy szabel.

Szabeltas — płaska torba noszona przez huzarzy, troczona do pasa głównego tuż przy rapcach szabli, w XVIII–XIX w. używana już tylko jako ozdoba w barwie munduru. W Polsce, w XVIII w. prawo noszenia jej przysługiwało także służbie dworskiej ubieranej z weg.

Szabla — biała broń sieczna przeznaczona do cięcia i kłucia. W Polsce średniowiecznej była bronią mieszkańców i chłopów służących w piechocie. W XVI w. przyjęła się jako uzbrojenie jazdy i oznaka stanowa szlachty. Sz. pol. ińczyła cechy orientalne i zach. W zależności od typu lub dekoracji zwano ją batorówką, indycką, staszówką, zygmuntówką. Sz. składa się z głowni, rękojeści i jelca. Obok sz. bojowych czyli czarnych, wyrabiano także sz. bogate służące do celów reprezentacyjnych, jak np. paradna karabela.

Szabla ormiańska → ordynka.

Szabrack — ubiór noszony w Poznaniu w XVIII w. Przypuszczalnie termin ten jest obycznością → szamerluka.

Szacisko — tana odzież z grubej tkaniny.

Szady — kolor szarawy.

Szadras — w XVII–XVIII w. płaski, cienki sznurek, obustronnej jednakowy, wykonany przez pasamoników, techniką klockowania.

Szafrir — przezroczysta odmiana barwy bławoniebieskiej i niebieskiej, nierzaz o odcięciu zielonawym, także różowy i bezbarwny czyl biały.

Szaflan → saflan.

Szafran [iac. *safranum*] — suszone i sproszkowane znamiona safranu uprawnego, zisanego od star. Uprawiano go dawniej w środk. Europie i używano jako żółty barwnik.

Szafranowy — kolor safranu, intensywnie żółty.

Szagryny [tur. *saghry*, fr. *chagrin*] — 1) lekka tkanina jedwabna o wypukłej fakturze naśladującej groszkowane skóry, jednobarwna lub wzorzysta; 2) groszkowana skóra z grzbietu osła, koźla lub konia.

Szala → saja.

Szaja → saja.

Szal [ang. *shawl*, fr. *châle*] — rodzaj chusty w kształcie prostokąta, zróżnicowanej wielkości. Termin używany dopiero od XVIII w.

Szalawary → szarawary.

Szalon (schalon, sohalon) [fr. *chalon*; od Châlons-sur-Marne, m. we Francji] — 1) w średniowieczu gęsta tkanina o splocie płóciennym, z dobrej wełny czesankowej; 2) w XVII–XVIII w. importowana do Polski z Anglii lejejszą, szorstka tkanina wełniana, barwiona na żywe kolory, używana na odzież wierzchnią i podszewki.

Szalonka — lekka tkanina odzieżowa sprzedawana w XVIII w. Przypuszczalnie odmiana szalonu.

Szalowy kołnierz — k. płasko wykładany.

Szalwary → szarawary.

Szalowe pasy — tante, jednobarwne pasy, może cięte z szalonu, używane w Polsce w XVIII w.

Szamboja — jedwabna lub półjedwabna tkanina sprzedawana w Warszawie w XVIII w.

Szambran — w XVII w. suknia uszyta z litych złotem tkanin.

Szamerkuza (półszamerlanie, szamerlana) [fr. *chamarrure* — szamerowanie] — mieszczarskie okrycie kobiece noszone w XVIII w. Przypuszczalnie odmiana szamerluka.

Szamerluuk (szamerlak, szamerlan) [fr. *chamarrure* — szamerowanie] — szeroka suknia damska z szamerowaniem na przedzie, czasem z „ogonem”, noszona od k. XVII w. co najmniej do poł. XVIII w. Na Mazowszu występuje termin „szamerlap”.

Szamerowanie [fr. *chamarrure*] — zdobienie ubiorów szeregiem ozdób pasmanterijnych, stosowane w Polsce od poł. XV w.

Szames — w XVI w. skóra na obuwie, przypuszczalnie → zamsz.

Szamet [wl. *sciametto*] — lekka tkanina z wełny czesankowej, może podobna do → kamlotu. Używana w Polsce w XVII–XVIII w.

Szamlot → kamlot.

Szamskie wyroby [ar., tur. *Szam* — Syria] — tkaniny jedwabne importowane do Polski z Syrii.

Szanedebr → serzedeb.

Szap (szapa) [fr. *chappe*, niem. *Schappe*] — tkanina jedwabna o splocie płociennym lub innym, w kolorach naturalnych lub barwioną, wyrabiana w Europie zach. co najmniej od k. XVIII w. W Polsce używana na suknię, biełżnę damską i koszule męskie.

Szapka → czapka.

Szapoklak [fr. *chapeau cloque*] — sztywny męski cylinder z tkaniny jedwabnej o silnym polsku, o konstrukcji sprężynowej umożliwiającej składanie go na płasko. Noszony w XIX i na pocz. XX w.

Szaraczełk — 1) szara odzież gorszego gatunku; 2) określenie uboższego szlachcica ubierającego się w odzież z tanich, szarych tkanin.

Szarafan → sarafan.

Szarawary (salwary, sarawary, szalawary, szalwary, szarawara) [tur. z per. *szalvar*] — długie, szerokie spodnie, hajdawery typu wsch., krojone z prostokąta tkaniny, wykładane na wierzch butów z cholewami lub noszone do płytszego obuwia, zwłaszcza w ubiorze wojskowym XVI–XVII w.

Szarcztuch → szarstuch.

Szarfa (szarpa) [staroniem. *Scharpe*, fr. *écharpe*] — 1) wstążka lub taśma tkania, często z frędzlami na końcach, używana w stroju wojskowym i przy sukniach kobiecych; 2) pas z tkaniny lub wstążka służąca jako przepaska.

Szarfa wojskowa — pas tkaniny z frędzlami wzdłuż krótszych boków, zwykle w kolorze biełkitnym lub czerwonym, zakładany przez prawe ramię do lewego boku. W XV–XVIII w. sz.w. była oznaką dowódcy wojskowego. W XVIII i na pocz. XIX w. w wielu armatach noszona jako znak generalski, wiązana wówczas w pasie.

Szarlat → szkarlat.

Szarpa → szarpa.

Szarstuch (szarcztuch, szarstuszek, szartuch) [średniow. niem. *Schurzfuoch*] — w XV–XVII fartuch lub chusta; zdobnienie oznaczające mały fartuszek.

Szarszedron (szarsza, szaszedron, serzedrom) [fr. *sergliers*, *serges*] — zbliżona do → kamlotu półwełniana tkanina o jedwabnej osnowie, tkana spłotem płociennym. W Europie zach. wyrabiana od XVI w.; w Polsce, i w Prusach produkowana w XVIII w. ale jako tkanina wełniana, zwykle myta w → foluszu, co ją nieco spłyszało. Z sz. szyto lżejszą odzież.

Sarza (sarzyzna) — grubie sukno z niefarbowanej wełny, powszechnie używane w dawnej Polsce. Odzież uszyta z sz. należała do najpospolitszych i najtańszych.

Szarzedebr → serzedebr.

Szarzyzna → szarza.

Szaszedron → szarszedron.

Szaszka [czerk. saszko — szabla] — kaukaska szabla o kształcie dużego noża z lekko zakrzywioną głownią, pochodząca od per. sztyletu, używana w Rosji, później — od 2. poł. XVIII w. — w Polsce. Sz. kozacka miała charakterystyczną rękojeść bez jelca i mosiężną głowicę, używana była w XIX i pocz. XX w.

Szata (szatka) [staroczes. šata] — odzież, ubiór, strój.

Szatnes — zakaz noszenia przez Żydów odzieży utkanej z połączenia wełny i lnu, wywodzący się z Pięcioksięgu.

Szatnia — w zamożniejszych domach miejsce do przechowywania kompletów strojów.

Szatno — ubierać się strojnie.

Szatny — dworzanin opiekujący się szatnią, kompletami strojów swych chlebodawców.

Szczebrzuch → glerada.

Szečeć sukiennicza → oset sukienniczy.

Szczotka — deseczka z drewnianymi zębami lub nabita gwoździami, służąca do czesania lnu i konopi, używana od średniowiecza do XX w.

Szczycenie — w XV w. określenie zbroi.

Szczytak — w XVI w. ozdoba sakiewki wykonana np. z perel.

Szczypownik — w XVI w., w gwarze złodziejskiej, mleszek, sakiewka, wacek.

Szefelm — ozdoba z jedwabną frędzlą sprzedawana w Krakowie w XVIII w.

Szelki [niem. Steife — rzemień] — paski ze skóry lub tkaniny, od star. ułatwiały noszenie ciężarów, od XVI w. rozpowszechniła się moda podtrzymywania nimi spodni.

Szemka — tkanina jedwabna podobna do tafty, często z wzorem kwiatowym, wyrabiana w Europie zach. co najmniej od XIV w., importowana do Polski w XVII w.

Szenlon → szynlon.

Szerzedebr → serzedebr.

Szerzynka — w XVI w. ozdobna, haftowana chustka, później kawałek niefarbowanego płótna używany jako śliczka lub chustka.

Szerzynek → serzymek.

Szetland [od Sztetlandy, wyspy na Atlantyku] — 1) tkanina i dzianina wykonane z wełny owiec szetlandzkich; 2) miękka tkanina wełniana z grubej, lekko skręconej przędzy zgrzebnej, rzadziej czesankowej, tkana splotem skośnym, zmiękczana i lekko drapana na powierzchni. Wytwarzana początkowo w Szkocji i Anglii, używana na płaszcze i lejszą odzież.

Szewlot [ang. chevrol] — szorstka, lekko polisklina tkanina wełniana z przedy czesankowej, czasem półwełniana, wykonana splotami skośnymi, odporna na działanie mechaniczne, używana na odzież mundurową i sportową co najmniej od XIX w.

Szewron [fr. chevron] — naszywka w kształcie litery V, umieszczana na lewym rękawie munduru, nad kołcem, oznaczająca wyługę lat szeregowych zawodowych. Termin w użyciu od k. XVIII w.

Szimszyna — w 1. poł. XVII w. określenie części kobiecej bielizny noszonej przez mieszczek.

Sztrinka [ros.] — muślinowa, haftowana chustka, trzymana przez kobiety w rękach, używana w ros. ubiorze narodowym w XVI–XVII w.

Szkaplerz [skaplerz] [łac. scapularium — okrycie pleców, staroczes. škapler] — 1) od średniowiecza dłuża, prostokątna szata noszona na habicie w niektórych zakonach rzymskokat. Niektóre pełniły rolę roboczego fartucha; 2) od XVI w. okrycie szyi, rodzaj kołnierza; 3) dwa kawałki sukna z wyszystym imieniem Matki Boskiej lub Chrystusa, noszone przez członków kościelnych i świeckich bractw.

Szkarłat [szarlat] [średniow. łac. scarlatum] — 1) tkanina lub ubiór o ciemnoczerwonej barwie uzyskanej w wyniku farbowania → kermesem lub → koszenią; 2) kolor ciemnoczerwony o czystym, głębokim tonie.

Szkarpetka → skarpeta.

Szkofiga (kofta, koftja, skofiga, szkofia) [wł. scuffia] — 1) od XVI w. ozdoba rycerska z piór, zwykle orlich, w oprawie metalowej lub z samych piór metalowych, złotorych, ujętych nasadą, używana w Polsce do czapki z futrem lub metalowego hełmu. W Turcji stanowiła oznakę waleczności nadawaną za zasługi wojenne; przyjęła się na Węgrzech i w Polsce także jako znak na czapkę wojskową; 2) kofta to określenie damskiego czepeczka noszonego w XVII w.

Szkornie → skornia.

Szkorznie → skornia.

Szkot [anszkot, hundskotten, hundskotten, skot, szot] [od Hondschoote, m. we Flandrii] — 1) lekka tkanina półwełniana z lnianą lub bawełnianą osnową, wyrabiana jak saja, wzorowana na średniowiecznych tkaniach flan. Produkowana od XV w. w Gdańsku, w sztukach liczących ok. 23 l. jak → bombazyn. Używana jako tania tkanina odzieżowa do k. XVIII w.; 2) pol. nazwa → sai z Handschoote.

Szlaczek → szlak.

Szlaczki — wąska, wzorzysta bordura obiegająca cały pas kontuszowy, niektódy także wydzielająca → głowy.

Szlafmyca [niem.] — czapka nocna, bielizniana lub podszyta futerkiem.

Szlafpele — slafpele.

Szlafrok [niem.] — ubiór domowy używany od XVIII w.

Szlak [szlaczek] — wzorzysty pas zdobiący różne części ubiorów, haftowany lub sporządzany z naszywaną taśmy albo krajki.

Szlamowa (szlamowe futro) [niem. Schlämm] — futro wyprawione ze skór z brzuchów lub boków różnych zwierząt, zwykle tarksi od grzbietowego.

Szlapa (szlapa) — 1) w XIV–XV w. ochronne nakrycie głowy, rodzaj hełmu; 2) w XVI w. przypuszczalnie rodzaj obuwia.

Szlarza (szlarka) — w XVI–XVIII w. obszycie, bramowanie sukien kobiecych.

Szlejfa [niem. Schleyfe] — w XVIII w. wstążka lub kokarda.

Szlify → epolety.

Szlimaczek → slimaczek.

Szlotompra [niem. Schlumper] — luźna suknia lub lekkie okrycie typu → salopy, noszone w k. XVII i w XVIII w.

Szlapa → szlapa.

Szlapot — w XV w. obuwie plecone z lyka.

Szlojerz → slojerz.

Szłom — w XIV–XV w. ochronne nakrycie głowy z metalu lub skóry, hełm.

Szłyk → kapuza.

Szmaragd (szmaraszek) [gr. smaragdos — zielony] — najcenniejsza odmiana berylu o intensywnej barwie ciemnozielonej lub zielonej, często mętny i spękany.

Szmaragd wschodni — handlowa nazwa szmaragdowozielonego szafitu.

Szmata — 1) od XVI w. określenie nędznej, zniszczonej odzieży; 2) kobieta lekkich obyczajów.

Szmele → emalia.

Szmergiel → korund.

Szmu — w XVII–XVIII w. nazwa resztki tkaniny klienta, bezprawnie zatrzymanej przez krawca lub krawcową.

Szmuklerstwo [niem. Schmuck — ozdoba] — specjalizacja wydzielona w Polsce z cechu pasamonniczego ok. 1630 r. Szmuklerzy wyrabiali sznurki, frędzle, → chwasty, → guzy, → kantyle, → gimpły.

Szmuklerz — rzemieślnik uprawiający szmuklerstwo.

Szmuśle → smuszkowe futro.

Sznalka — w Poznaniu w XVIII w. nazwa sprzączki, klamerki do trzewika.

Sznela (sznelka) — 1) tkanina jedwabna na chustki, używana zwłaszcza na wsch. ziemiach Polski; 2) jedwabny wyrob pasamonniczy w formie skręconego sznureczka.

Sznet (sznit) [niem. Schnitt] — w XVI w. określenie klešeni lub dekoracyjnego przećięcia w ubiorze.

Sznor → sznur.

Sznorek → sznur.

Sznorówka → sznurówka.

Sznur [niem. snur, sznur, sznura, sznor, sznorek, sznurek, szmurka] [średniowiecze, niem. Schnur] — od XIV w. konopny lub lniany powróz skręcony z mocnej przędzy, także ozdobne pasmo skręcone z jedwabiu, używane do dekoracji strojów. Nazwa ta występuje w okresie Śląska z XV w. „sznura pierzana”, w znaczeniu perel namizanych na cienki sznurek.

Sznurek szmuklerski [niem. Schnur — sznur, Schnuck — ozdoba] — wyrob z przędzy jedwabnej, bawełnianej lub metalowych nici skręcanego na małym kolowrotku albo roblony na klockach. Od wczesnego średniowiecza służył do zawiązywania i zdobienia odzieży.

Sznurka → sznur.

Sznurkowanie (sznurkowanie) — w XVI w. wyszycie sznurkiem lub rodzaj zapięcia za pomocą sznurka przeplataneego przez dziurki w łączonych częściach odzieży.

Sznurowadło [niem. Schnürband] — okrągła lub płaska plecionka pasamonica wyrabiana z jedwabiu, wełny, bawełny lub sierści, a służąca do wiązania obuwia, sznurówek i gorsetów.

Sznurowy ornament — najstarsze zdobienie ciągłe, naśladujące splot sznura, występujące w układach równoległych, krzyżujących się, rzadziej plecionkowych.

Sznurówka (sznorówka) — 1) zapięcie przez sznurowanie odzieży i obuwia; 2) gorset damski sznurowany na przodzie lub z tyłu, usztywniany płytami rogowymi lub metalowymi; 3) rodzaj sznurowadeł.

Sznyppka — część damskiej bielizny używana w Poznaniu w XVIII w.

Szołomek (szolomiec) — w XV–XVI w. niewielki hełm.

Szopy [niem. Schuppen] — futro z wyprawionych skór szopów.

Szore (szorce, szorc, szoretuch, szorczyk, szosł) [średniowiecze, niem. Schürzel, Schurz] — od XIV w.: 1) → fartuch, przepaska biodrowa, spodnie. Element odzieży okrywający dolną część ciała; 2) część zbroi płytowej osłaniającej brzuch i krzyż. Szosł, termin występujący w XIV, to zapewne ponurykowo szorcę; 3) od XVII w. określenie fartucha, zapaski, sukni bez rękawów, a nawet tkaniny przeznaczonej na spódnicę.

Szorczyk — w XVI w. nazwa okrycia kobiecego podbijanego futrem.

Szorczyk → szore.

Szortfal [niem. Schurzfell] — skórzany fartuch noszony w XVI w.

Szoretuch → szore.

Szosł → szore.

Szostokor → szustokor.

Szosy [niem. Schoss] — w XVI w. nazwa części zbroi okrywającej biodra.

Szot → Szkoł.

Szpada [wl. spada] — biała broń sieczna o prostej, wąskiej głowni służącej do kłucia, jeliu złożonym zwykle z tarczki, kabłąka i czasem krzyża. Powstała w XVII w. we Francji jako broń szeregowych jazdy. Później używana jako dekoracyjna sz. dworska, w XIX w. broń oficerów, dowódców i urzędników.

Szpadnik — od XVIII w. wytwórcza szpad.

Szpancerka → spencer.

Szpefflik [niem. Speffleick] — w XVII–XVIII w. skórzane wykończenie klinów i brzegów trzewików.

Szplenilla — tkanina sprzedawana w Krakowie w XVIII w.

Szpilka → spilka.

Szprejtuch — 1) sztuka płótna zdejta z krosna; 2) płocienna zasłona używana przez Żydówkę.

Szrotpas (srotpas, szrotwaz) — narzędzie szewskie służące do skrobania i czyszczenia skór.

Sztabryn — w XVI w. przypuszczalnie nazwa części buta.

Sztament → stament.

Sztamet → stament.

Sztamot → stament.

Sztangierka → stengierka.

Sztany [ros.] — spodnie noszone przez bojarów ros. do ubioru narodowego, szerokie u góry i zwężające się u dołu, jak tur. Letnie szyto z tafty, zimowe z tkanin wełnianych, podszytych futrem. Noszone w XV–XVIII w., znane na pol. ziemiach wsch.

Sztengierka → stengierka.

Sztenkierka → stengierka.

Sztof [niem. Stoff — tkanina] — tania tkanina odzieżowa używana w Wielkopolsce w XVIII w.

Sztruchs (struchs, stuchs, sztruks) [niem. Struck] — tkanina półwełniana o powierzchni w drobne wypukłe pręgi i wkleśle bruzdy, jednobarwna. Wytwarzana od XVIII w., jako tani produkt zastępowała w odzieży sukno.

Sztrych → strych.

Sztuczka — srebrne narzędzie do „skrobania” ucha i języka, używane w Wielkopolsce w XVII w.

Sztuczna — tkanina krojona z calej sztuki.

Sztuczne kwiaty — k. wykonywane z barwnych tkanin, skóry i papieru produkowane od średniowiecza do k. XVIII w. przez pasamoników, później przez modystki. Służyły do zdobienia odzieży i nakryć głowy.

Sztuka (arnadla) — ozdoba wykonana ze złota lub srebra, wysadzana drogimi kamieniami, wymieniana w inwentarzach XVII i XVIII w.

Sztuka mistrzowska → majstersztyk.

Sztuka tkaniny (postaw) [niem. Stück] — ilość tkaniny, jaką można było wyprodukować na krośnie poziomym, długości od kilkunastu do ok. 100 l. Postawy sukna miały zwykle 25–40 l., natomiast sztuki płótna były rozmaitej długości.

Szturmak (burgoneta, sturmak, szturmjak) [niem. Sturmhaube] — w XVI–XVII w. hełm otwarty, mający zwykłe dzwon z grzebieniem, ruchomy daszek i policzki na zawiasach; łatwy do przekształcenia w hełm zamknięty przez dodanie płyty osłaniającej dolną część twarzy i podbródek. Nosiли go jeździe zamaskowanych wychodzącego z mody hełmu zamkniętego. Sz. zwano hełmem burgundzkim.

Sztyble (sztywle) — buty z cholewami sięgającymi do bioder, noszone w XVII–XVIII w.

Sztylet — krótka broń kłująca o trójgraniastej zwykłej głowni i bardzo krótkim, krzyżowym jelcu. Rozpowszechniona w XVI–XVII w. we Włoszech jako broń do samoobrony lub skrytobójcza.

Sztylpa (sztylfa) — górna część cholewy buta.

Sztylpy — skórzane → getry używane do konnej jazdy i w mundurach wojskowych od k. XVIII do XX w.

Sztywle → sztyble.

Szuba (czuha, suba, subce, szubczysko, supyczaj) [tur. džubbə, z ar. džubbā, wł. głubba, niem. Schube] — luźne okrycie wierzchnie sztyte prostym krojem, niemal zawsze podbite futrem, z futrzanym kołnierzem i szerokimi rękawami, noszone przez mężczyzn i kobiety od średniowiecza do XVII w. Od XV w. znano już sz. rozcinane z przodu, zapinane na guzy i pętlce. Polską sz. wzmiękowaną od 1378 r. zapinano początkowo tylko na jeden guz przy sztyt damskie były krótsze i lejsze, zapewne garnitrowane futrem. Ros. sz. miały leżący lub okrągły kołnierz, rozszerzano je ozdobnymi plisantami, a najdroższe (podobnie jak litewskie) haftowano przy brzegach perlami. Sz. tur. miały zwisające lub podwójne rękawy.

Szuba nakładana [ros.] — wierzchni ubiór kobiecy bez rozcienia z przodu, noszony w ros. stroju narodowym w XVI–XVII w.

Szubczysko → szuba.

Szubka (czubka, → jupka) — mniejszy i lejszy wariant szuby wymieniany od XV–XVII w. Z czasem posługiwano się raczej terminem jupka i. Jakkolwiek różniła się ona krojem od sz., w spisach nazw tych używano niekiedy wymiennie.

Szuja → czuja.

Szuldziały — filcowe buty wysokie do bioder, wyrabiane np. we Lwowie w XVI–XVII w.

Szupan → żupan.

Szurclat [surclat] [niem. Schürzel] — część zbroi, rodzaj fartucha chroniącego brzuch, używanego w XIV w.

Szurgot → serget.

Szust → ażust.

Szustmana (szustmanta) [fr. juste] — dopasowana suknia kobieca noszona w k. XVII i w XVIII w. Określenie ogólne sukien o obcisłej górnej części, zwykłe z szeroką spódnicą.

Szustokor (→ suknia wierzchnia, szostokor, szustokort, zuszokor, žustokor) [fr. justaucorps I — dopasowany, wierzchni kaftan męski, długi do kolan, z rękawami, noszony z kamizelką tej samej długości. Znany wcześniej w ubiorze wojskowym, w fr. modzie cywilnej przyjął się ok. 1670 r. na blisko sto lat. Ok. 1700 r. sz. miał olbrzymie, szerokie mankiety, zapięcie zdobione pasmanterią i znacznie rozszerzoną baskinę. Po 1755 r. mankiety sięgały powyżej łokci, a fałdy baskiny przesunięto na plecy zachowując dopasowany przód. W Polsce ubiór ten określano jako suknę wierzchnią, czyli noszoną na kamizelkę.

Szuszmant (susmant, žužmant) — dopasowany kaftanik, a także lekkie okrycie damskie noszone w XVII–XVIII w.

Szuszwal → suswal.

Szuwaks — pasta do butów.

Szwabka — nakrycie głowy noszone w XVII–XVIII w. Był to czepak kobiecy o formie podlegającej zmiennym wpływom mody zach. przekraczającej do Polski za pośrednictwem krajów niem.

Szwabskie — ubiory i wyroby włókniennicze importowane do Polski z Niemiec, zwykle modelowane według mody zach.

Szwambia (szwamboja) [niem.?] — jedwabna lub półjedwabna tkanina sprzedawana w XVIII w., używana na kamizelki i suknie.

Szwangierek — kaftanik kobiecy szyty z lekkich tkanin, noszony zwłaszcza w 2. poł. XVIII w.

Szwarc — czernidło do wąsów i butów.

Szwedka — okrycie damskie, niekiedy z małą pelerynką, często podbijane futrem, szyte według mody zach., noszone w XVII w.

Szwedlar — rodzaj potrójnego mleczka wymienionego w księdze mistrzowskiej meczynników krakowskich z 1670 r.

Szwiec → świec.

Szych (nędza, sych) [węg. sük] — 1) przedzia lniana lub bawełniana okręcana paseczkiem między innymi posrebrzanym lub pozłacanym. Warstwa pokrycia była różnej grubości, stąd dwa rodzaje sz. — prosty i gruby, oficjalny złocisty lub srebrzony. Sz. używano co najmniej od XV w. do wyrobu pasamonów, koronek, tkanin i w haftarstwie; 2) potocznie — tkanina jedwabna lub półjedwabna, przerabiana sz., gorszy gatunek → allherunter wytwarzany w XVII–XVIII w.

Szychtuch [węg. sük, niem. Tuch] — tkanina z dodatkiem szyciu.

Szydelko — narzędzie z metalu, kości lub drewna w formie cienkiego prętka ok. 15–20 cm długości, zakończonego zagłębiem lub haczykiem, stosowane do wyrobów z przedzią różnej grubości. Znane co najmniej od III w., w Polsce od X w.

Szydelkowane pasy — p. wyarbeitane szydelkiem z jedwabnej przedzi, niekiedy dodatkowo zdobione haftem, używane w Polsce w XVIII w.

Szydelkowanie — czynność formowania narastających stopniowo rzędów i ciągów łączących się elastycznych oczek o płonowym, polotnym, kolistym lub bocznym układzie, z nieograniczoną długością przedzi, kordonka lub mocnych nić, za pomocą szydelka i widełek, w celu wykonania wyrobu szydelkowego. Technika znana w Polsce

od X w., mniej rozpowszechniona od dziewczarstwa, była domowym zajęciem kobiet i służyła do wykonywania elastycznych części odzieży: szal, okryć głowy, nóg i rąk.

Szyderz (szyderc) — tana tkanina wełniana używana w XVII–XVIII w.

Szydło — od XV w. gruba igła z trzonkiem służąca do szycia skóry.

Szyfonierz [fr. *chiffon* — galganek] — komódka kobiecka do przechowywania ręcznych robótek i skrawków tkanin.

Szyfrucht (szyftuch) [niem.] — luńskie czyli londyńskie sukno sprzedawane w Polsce w sztukach np. w XVII w.

Szylkret — masa rogowa otrzymywana z pancerzy morskich żółwi, półprzezroczysta, żółtawa z clemnobrażowymi plamami. Pocięta na płytki służyła do intarsji drobnych przedmiotów zbytu i mebli, w XVII–XVIII w.

Szynel — męski płaszcz ościśle ustalonym kroju, szyty z sukna lub grubej tkaniny wełnianej, ozdobiony patkami, często z metalowymi guzikami, noszony przez ros. wojskowych i urzędników w XIX i pocz. XX w.

Szynlon (szynlon) [fr. *chignon*] — 1) w XVIII w. był to wysoki czepak kobiecy z płotnia, wypechany bawełną lub pakulami, ozdobiony na czubku małym → kornecikiem ze wstążką i koronek, także wysoka fryzura damska; 2) w okresie bidermeieru nazywano tak przypinany warkocz, sztuczne lokи i walki charakterystyczne dla damskich fryzur.

Szynka [niem. *Schiene*] — w XV w. część zbroi okrywająca kończyny, nagolenica lub naramiennik.

Szynszyle — drogie futro ze skór tych zwierząt, zwykle popielate o jedwabistym włosiu.

Szyptuch [niem. *Tuch*] — sukno sprzedawane na Śląsku, przypuszczalnie także określenie płotnia żaglowego.

Szyszak → szyszak.

Szysz — tuleja z piropuszem w szyszakach.

Szyszak (syszak) [tur. *szisz* — szpikulec?, węg. *síssák*] — 1) hełm średniowieczny, zwykle sferycznie stożkowy, mający na szczycie dzwonu szysz, tj. tuleję z piropuszem; 2) hełm używany w Persji sassanidzkiej, przejęty przez Turków. Miał on formę stożkową lub półkolistą, z daszkiem o ruchomym noszalu, z policzkami na zawiązach i nakarczkiem. Od XVI w. używany na Węgrzech, w Polsce i w innych krajach. Sz. husarski z charakterystyczną dekoracją w mosiądzu, występuje w różnych wariantach w XVII–XVIII w., rozwijany wraz z husarską zbroją.

Ś

Ścier igłowy → ancra.

Ścieg igłowy — technika formowania narastających stopniowo rzędów łączących się pętelek o pionowym układzie z nieograniczonej długości nić lub przędzy, za pomocą igły i palców lewej ręki następujących narzędzi. Wyrób przypomina dzianinę, lecz jest trwalszy, ścisłszy i gładzy, jednak nieporównanie bardziej pracochłonny. Technika

znana od epoki brązu i obecnie stosowana jeszcze we włókennictwie ludowym Bliskiego Wschodu i Skandynawii. Wyroby wykonywane s.l. spełniają funkcję dzierzin, jednakże są mniej elastyczne.

Ścigły haftarskie — najważniejsze ze ściegów licznych to: przed igłą, półkrzyżkowe, krzyżkowe, a z niewieloma: płaski, rozlupany, satynowy, dziergany, sznureczkowy, węzelkowy, tańcuszkowy.

Ścierka (ścinka) — 1) ozdobne zakończenie rękałów w kształcie chustki, przypuszczalnie także nakrycie głowy modne w XV w.; 2) w XV–XVI w. płat tkaniny, zwłaszcza płótna, służący do obcierania twarzy.

Ślamowe futro → szlamowa.

Śleżak — w XVI w. prawdopodobnie ubiór śląskiego kroju z koronką.

Śliczek (śliczka) — w XV w. ozdoba kobiecego czepca.

Śmiotrka (śmietuszka) — w XVII–XVIII w. pierścień z trupią główką.

Świebodzińskie sukno (świetochcińskie s.) — tamte sukno, prawdopodobnie wyrabiane w Świebodzinie w Wielkopolsce.

Świec (szwec) — w XVI–XVII w. nazwa szewca.

Świecidiła → świecidiła.

Świta (swita) [ukr.] — sukmana chłopska, zwykle szyta z płótna, noszona na ziemiach wsch. dawnej Rzeczypospolitej.

T

Tabaczkowy — kolor tabaki, brązowy z zielonkawym odcieniem.

Tabakierka (→ slimaczek, szlimaczek) — ozdobny pojemniczek różnych kształtów służący do przechowywania tabaki, modny od pocz. XVIII w.

Tabard [fr.] — długий płaszcz, zwykle krojony z kola, noszony przez pracowników uniwersytetów od późnego średniowiecza. Na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie nakazano jego używanie w 1429 r.

Tabert — w pocz. XVIII w. kaftanik kobiecy na podszewce.

Tabin [hiszp. z ar. *taffata*, wł. *tabino*] — tkanina z grubej, wysokogatunkowej przędzy jedwabnej, tkana spłotem płóciennym i kalandrowana, czeego efektem były faliste smugi inaczej odbijające światło niż tło; barwiona, niektóre wzoryście broszowana zwykle metalowym wątkiem. T. wyrabiano we Włoszech od XVI w., importowano do Polski już w 2. poł. tegoż stulecia. Szyto z niego kobiece suknie i kosztowną pościel.

Tabinek [wł. *tabinetto*] — odmiana tabiny wyrabiana z cieńszej przędzy, zbliżona do ermeczynu, produkowana we Włoszech w XVII–XVIII w. jako lejszera tkanina odzieżowa.

Tabinka — metalowy ornament używany przez warszawskich haftarzy w XVII w.

Tabliczka — część metalowego pasa.

Tabliczka tkacka — deseczka z czterema otworami w narożnikach lub dwiema parami przeciwwstawnie umieszczonej, przechodziły przez nie nitki osnowy. Określona liczba tabliczek tworzyła krośno tabliczkowe.

Tabor (taborek) — w XVI w. męski lub kobiecy ubiór, także okrycie z kolnierzem i wylogami z aksamitu, uszyte prawdopodobnie według mody wł.

Tacher — w języku staropolskim tuzin.

Tacza [średniow. niem. Tasche] — w XVI w. kleszter, sakiewka lub woreczek na pieniądze.

Taczanie — prasowanie za pomocą kuli, stosowane zwłaszcza do krochmalonych zakonnych czepów.

Tafelsztyn → diament.

Tafla (tafla) [ros.] — mała płytki czapeczka, ciemna noszona przez mnichów, a barwnie haftowana i niekiedy naszywana perlami przez bojarów — w domu lub pod innym nakryciem głowy.

Tafta (tawta) [tur. z per. tqfta] — lekka, sztywna, ścisła, szeleszcząca, poliskliwa tkanina jedwabna, przeważnie jednobarwna, czasem mieniająca się (rezultat zróżnicowania barw osnowy i wątku), także tkana w pasy, kratki lub drobnowzorzysta. Wyrobiana we Włoszech co najmniej od XIV w. I wcześniej importowana do Polski, używana na sukniach i podszewkach; 2) w XVI w. ubiór uszyty z tafty.

Tajstra → taszka.

Tajszka — w XVI w. gruba odzież ubogich lub tanie sukno, z którego ją szyto.

Talia — wcięcie w pasie.

Talwar — szabla ind. o metalowej w całości rękojeści, używana w Europie od XVII w.

Tales — czworokątny płat wełnianej lub jedwabnej tkaniny, zakończony na czterech rogach frędzlami, zwianymi cycesy, z atarą na dłuższym boku, naszyty niekiedy dwoma czarnymi pasami. Służy mężczyznom żydowskim w czasie modlitwy jako nakrycie, są w nim także grzebieni.

Tamborek [fr. tambour] — narzędzie hafciarskie złożone z dwóch obręczy, większa służy do napięcia tkaniny, a mniejsza do jej przytrzymania. Przy pomocy t. wykonywano koronki i hafty tamborkowe, od dawna stosowano go na Wschodzie, a w całej Europie od XVIII w.

Tamga [tatar. tamga, tur. damgha] — określenie znaku wytwórcy pasa orm. lub tur.

Tarnis (damts) — tkanina z długiej wełny czesankowej dobrej jakości. Wytwarzana w Anglii od XVII w., w Polsce od 2. poł. XVIII w. Używana na odzież i okrycia.

Tancmantılık (tançmətlik) [niem. Tanzmantel] — w XV w. krótki płaszczek używany do tańca.

Tandeta → konfekcja.

Tapirowanie — podnoszenie grzebieniem włosów w celu ułożenia fryzury, stosowane od XVII w.

Taratatka — krótsza odmiana męskiej → czamary noszona w 2. poł. XVIII i w XIX w.

Tarcza — część uzbrojenia ochronnego noszona w ręku.

Tarta — w XV w. przypuszczalnie określenie części zbroi.

Tartan [ang.] — tkanina wełniana w barwną kratę wyrabiana w Szkocji co najmniej od średniowiecza. Dawniej barwa i układ kraty wiązały się z tradycją określonych klanów i pułków.

Tasak — broń sieczna blińska mieczowi i szabli. W średniowieczu miał on prostą, jednoseczną głownię, bądź też krzywą z wydatnym piórem i ostro ściętym sztychem, rękojeść zaś mieczową. W XVIII-XIX w. była to krótki broń boczna żołnierzy piechoty i artylerii, o prostej lub lekko zakrzywionej głowni. T. pol. Janczarów z czasów Augusta (1696–1733) miał rękojeść karabelową w całości odłączną z mosiądzem.

Tasiemka → taśma.

Taszka (tajszra) [hebr. ludowa *tasca*] — 1) od XV w. nazwa woreczka, sakiewki na pieniądze i inne drobne przedmioty, może też kieszeni; 2) w XV w., w zbroi płytowej, określane tak dopinane części zakrywające uda.

Taśma (tasiemka) — różnych szerokości pasek produkcji pasamonniczej, pleciony lub tkany z wełny, bawełny, jedwabiu, itp. Wyróżnia się taśmy biełożółte, gorsceckie, krawieckie i dekoracyjne.

Taśmowe pasy — p. z taśmy podszyte rzemieniem, zapinane na przedzie na srebrną lub mosiężną klamrę. Wyrabiane w Polsce co najmniej od XVI w., używane na co dzień w tym samym czasie co p. siatkowe, zanim w XVII w. stały się modne p. wsch. i pol. pasy kontuszowe.

Tawta → tafta.

Tehórz — zwierzę futerkowe, którego skóra używana była często do wykańczania czapek.

Tebilnik [ros.] — ubiór męski uszyty prostym krojem, ukształtowany pod wpływem narodowego stroju ros., wzmacniany w Inwentarzu z 1648 r.

Techniki hafciarskie — wyróżniane są t.h. ręczne (płaska, wypukła, ażurowa i nakładana) oraz mechaniczne, wykonywane na maszynach ulepszanych od 1828 r.

Techniki pasamonnicze — sposoby plecenia, tkania, klockowania, skręcania i wiązania z przędzy lub metalowych nici szerokiego asortymentu wyrobów.

Techniki zdobnicze tkanin — cztery najważniejsze grupy to: 1) tkackie techniki zdobnicze; 2) barwne techniki zdobnicze za pomocą druku; 3) ozdobne wykańczanie w procesie apretury; 4) haft.

Teflin (tefelin, filakterie) [hebr. — modlitwa] — żydowskie filakterie to ręcznie pisane na pergaminie cytaty z Pięcioksięgu Mojżesza włożone do dwóch niewielkich, czworogranistych pudełek. Pudełka te przyczyniają się za pomocą rzemienia nad czolem i na lewym ramieniu w pobliżu serca, podczas porannej modlitwy w dni powszednie.

Tejsty — pachnące olejką używane w XVII–XVIII w.

Tekin — najdroższy gatunek → saffianu używany na obuwie i odzież w XVII–XVIII w.

Tekstyilia (wyroby włókiennicze) — produkty wykonane z włókien przednych, tj. tkaniny, dzianiny, wyroby szydłkowe, pasamony, koronki, makramy, plecionki, flice, odzież, dodatki do niej oraz elementy wyposażenia wnętrz, jak kiltamy, tapiserie, kobierce.

Telej [tur. czagał, tegle, teglef] — okrycie męskie różniące się krojem od → delii, noszone w ubiorze narodowym w XVI–XVII w.

Telet — w XVI w. ubiór uszyty z telety.

Teleta (telej, telet, tylej, tylet) [wl. teletta] — tkanina jedwabna w typie tafty, wzbogacona srebrnym lub złotym wąlkitem z metalowej folii, niekiedy wzorzysta. Wyrabiana we Włoszech od XVI w., w tymże czasie importowana do Polski, głównie z Florencji. Używana na suknie i pokrycia futrzanych okryć.

Telpa — tkanina wełniana wyrabiana w manufakturze w Grodnie w 2. poł. XVIII w. Termin ten jest prawdopodobnie znieskałconą nazwą — felipy.

Tembłak (feldcech) — taśma lub rzemień przy rękojeści broni siecznej, służył do przenoszenia przez przegub dłoni, zapobiegając upuszczeniu broni. T. poszczególnych jednostek wojskowych różniły się kolorem, były plecione, przerabiane jedwabiem, zdobione → chwastami. Weszły w użycie w XVII w., w Polsce, na pocz. XVIII w. stały się oznaką oficerską. W XIX w. używane były także przez szeregowych.

Teperelle (trepele, trepelle, treperele, treperelle, trzeperele) [starowl. trapello — chodzącawka] — → krezły lub inne wykorzystania wykroju sztyl i rękawów noszone w modzie wł. i hiszp. w XVI w.

Tercanelia (tercynela, tercynella, terzanella) [wl. terzanella] — polyskliwa i żarnista tkanina jedwabna lub półjedwabna o splocie płociennym, czasem z wzorem kwiatowym. Wyrabiana we Włoszech od XVII w., importowana do Polski, szyto z niej suknie, kontusz, żupany.

Terklas — wełniana tkanina używana w Małopolsce w XVIII w.

Terlica — ubiór męski uszyty z sukna, z potrzbami, noszony w Wielkopolsce, w XVIII w. na żupan lub kamizelkę.

Terlik (terliszek) [tur. terlik, ros. терлик] — kaftan męski różnej długości, początkowo zakładany przez głowę, bez kołnierza, wąski, z przeciłem w talii, rozszerzany klinami od pasa, o rękawach sięgających nieraz tylko do łokcia. Przy prostym kroju z wąskiej tkaniny, przy rozcięciu z przodu zapinany na guzy. Był to spodni kaftan w ros. ubiorze narodowym, noszony także przez dworską służbę w XVI–XVII w. Nazwa t. pojawia się także np. w ubiorze krakowskich mieszkańców już od 1542 r.

Ternela → eternela.

Terzanella → tercanelia.

Textorium ferreum [średniow. łac.] — w 2. poł. XIV w. plecionka koleza do → jaku sprawionej dla księcia Witolda.

Thorax → kitlica.

Tiara (cyjara, cyjarts, tyjara) [łac. tiara] — 1) uroczyste nakrycie głowy papieża ozdobione trzema koronami symbolizującymi jego potrójną władzę: arcykapłana, króla i proroka. W VIII–IX w. miała formę wysokiej, spiczastej, białej czapki. Od XII w. ozdobiona jedną obręczą, później kolejno następnymi i dwiema wstęgami z tytu. Obaena forma t. ustalona została w okresie baroku; 2) nakrycie głowy noszone w Persji.

Tibialia → portki.

Tielogreja (tielogrejka) [ros.] — szeroka sukienka lub sięgająca do stóp okrycie kobiece sztyte z ok. 6–8 l. tkaniny, początkowo zawijywane, a później zapinane na guziki, rękkawy zwisły od ramion lub były zwężane przy dloni i zakładane na ramiona. Tielogrejka miała podobny krój, ale sięgała tylko za pas. Nazwa ta występuje sporadycznie w pol. inwentarzach z XVI–XVIII w.

Tigrage [fr.] — nieregularne szare pregi w tkaninach i dzianych pończochach w modzie fr. XVIII w.

Tiraz — 1) tkalnie królewskie przy pałacach władców muzułmańskich Egiptu i Hiszpanii, pracujące na potrzeby dworu; 2) kosztowne tkaniny używane na reprezentacyjne szaty, zdobione ornamentem z kół, w których umieszczano stylizowane wizerunki par orłów, lwów lub pawi. Motywem zdobniczym były także inskrypcje.

Tiul [fr. tulle; od Tulle, m. we Francji] — lekki, ażurowy wyrób pleciony, gładki lub wzorzysty, z bawełny, jedwabiu lub nici metalowych. Jego strukturę tworzą trzy nitki krzyżowane i okręcane, co daje efekt prześwitów o sześciobocznych oczkach. W aperturze t. był krochmalony i rozciągany na ramach. Wynaleziony został w 1808 r. Używano go jako podstawy koronek i haftów, na suknię kobiecą i dodatki.

Tiurniura → turniura.

Tkactwo — umiejętność uprawiana od wczesnego neolitu, w średniowieczu stało się zawodem, co wiązało się z udoskonaleniem krosna tkackiego. Zależnie od surowca wyróżniane jest jedwabnictwo, płóciennictwo, bawełniarstwo i wybór tkanin wełnianych.

Tkactwo jedwabiu — zostało zapoczątkowane ok. 3000 l. p.n.e. w Chinach, w pocz. n.e. znane było w Syrii, później w Europie. Dzięki walorom trwałego surowca możliwy był wybór z jedwabiem tkanin wzorzystych. W Polsce t.j. uprawiano od ok. poł. XVII w. W cechach miejskich, a następnie w manufakturach produkucono ahasy, aksamity, kitajki i inne, prostsze tkaniny jedwabne oraz pasy kontuszowe.

Tkanica (tkanica) — rodzaj złotego → galonu gładkiego lub luźno tkanego wzorzyście, używanego w Polsce w XIV–XVI w. do zdobienia szat liturgicznych i ubiorów władców.

Tkanie — czynność przeplatania dwóch lub więcej wzajemnie prostopadłych układów nitek — podłużnego, czyli osnowy i poprzecznego, czyli wątku.

Tkanina — wybór włókniarski powstający w wyniku tkania z co najmniej dwóch układów nitek osnowy i wątka, przeplatanych według określonego splotu tkackiego. T. klasyfikuje się według barwy, faktury i budowy splotowej.

Tkanina czesankowa — wyrobiana z przędzy wełnianej, mocno skróconej, nie folowana, z widocznym rysunkiem splotu tkackiego.

Tkaniny ażurowe — t. o małym stopniu zapelnienia przednią i dużych prześwituach uzyskanych różnymi metodami.

Tkanka (tkanuszka) — w XV–XVI w.: 1) pas — często wzorzystej — tkaniny, używanej do bramowania ubiorów i przewijywania włosów; 2) ozdobny czepel lub przepaska na głowę.

Tkanka perłowa — rodzaj wieńca noszonego w średniowieczu; także siatka na włosy lub opaska zdobiona perłami, modna w XVI w.

Tkanuszka → tkanka.

Tkańca → tkanica.

Tłumok (tłomok) — pakunek.

Toaleta — gotowalnia, pokój lub jego część służąca do strojenia się.

Tobola (tobelica) — w XIV–XVI w. woreczek na pieniądze lub torba noszona przy pasie.

Toczek → tok.

Toczenica — w XV–XVI w. sztywna, szeroka przepaska na głowę, uszyta ze złotolitych tkanin, naszywana perłami, z przypiętym pęczkiem krótkich strusich piór lub bukietkiem kwiatów.

Toczenica od zatoczki — w średniowieczu okrągły toczełek lub wieniec.

Toga [lac.] — 1) w star. Rzymie wierzchnia szata męska przysługująca obywatelom rzymskim. Początkowo miała formę czworokątnego plata wełnianej tkaniny, później wycinka koła; 2) w XVI w. w Polsce długą, luźny strój; 3) od XVIII w. okrycie wierzchnie, długi do ziemi, faldzisty plaszcz noszony podczas uroczystych okazji przez profesorów wyższych uczelni, sędziów, adwokatów i prokuratorów.

Tok (toczek) — od XVI w. kobiety ubiór głowy wzorowany na męskich turbanach, składany z drapowanych tkanin, fletu lub słomki, zdobiony piórami, klamrami. Po okresie wpływów Bliskiego Wschodu (XVI–XVII w.) występuje w uproszczonej formie.

Tolineta [fr.?] — tkanina używana w Polsce w XVIII w. na męskie kamizelki.

Tolstka [ros.] — w XVI–XVII w. chustka z grubego płótna.

Toltek → koltka.

Toltki → koltka.

Tolub (torlop, tulub) [kirg., kaz. tulup — ciełcę skóra, ros. torlop — futro] — 1) długie okrycie męskie pochodzenia rus., używane w Polsce od XIV w., często podbite baranim futrem; 2) futro baranie, lisie, konie lub sobolewne, niekiedy strzyżone, z rękawami, nie pokryte tkaniną, rodzaj kożucha; 3) wierzchnie, długie okrycie zimowe z rękawami, noszone raczej przez kobiety, używane na wsi małopolskiej i mazowieckiej.

Tolubek — watowane okrycie kobiece.

Tombak — mostiądz, stop miedzi z cynkiem, niekiedy z dodatkiem cyny, barwy od złotożółtej do miedzianoczerwonej, używany do wyrobu tanich ozdób.

Topaz orientalny — przezroczysta odmiana korundu o barwie żółtej.

Topór — broń bojowa złożona z drzewca i żelezca, używana od XI w. Odmianą t. były używane przez jazdę eur. od XVI w. → ciekany t. → nadziały. Typ t. o półkoliste wygiętym ostrzu stanowił uzbrojenie hajduków w Polsce, na Węgrzech i w ros. carskiej straży przybocznej. Krótszy t. z małym żelezcem i lekko wypukłym ostrzem używany był w Polsce, w XVI–XVII w. przez jazdę.

Torlop → tolub.

Towale — w XVI w. chusteczka noszona w ręku.

Towalnia (towalja) [wl. towaglia] — od XVI w. rodzaj szerokiego ręcznika.

Trama [fr. *trame*] — przedzia jedwabna niskoskrętna (do 400 skrętów na 1 m), otrzymywana w wyniku złączenia 2-12 nitek → grezy. Używana zwykle na wątek.

Tref — ozdobny → galon sprzedawany w Poznaniu w XVIII w.

Trefić — od XV w. układać włosy w loki, fryzować.

Tren — część stroju kobiecego, rzadziej męskiego, ciągnąca się po ziemi. W średniowieczu I na dworze Ludwika XIV długość t. była zależna od miejsca właścicielki sukni w hierarchii dworskiej. Obecnie t. występuje w strojach koronacyjnych i weselnych.

Trenex [ang. *trench coat*] — przeciwdeszczowy płaszcz męski i damski, luźny,ściągnięty paskiem, z wojskowymi patkami, mankietami, szerokim kołnierzem i ukośnie naciętym kleszczem. T. wzorowany na wojskowym płaszczu ang. z okresu I wojny światowej, był szczególnie modny w I. 20. XX w.

Trepelle → teperelle.

Trepelle → teperelle.

Treperelle → teperelle.

Treperelle → teperelle.

Tropa (trepka) [niem. *Trippen*] — od XVI w. lekkie obuwie złożone tylko z podeszwy i przyszy, okrywające palce nogi, noszone często przez zakonników.

Tresa [fr. *tresse*] — przypinana część włosów, umocowanych na slatce perukarskiej, uzupełniających fryzurę.

Treuch [ros.] — męskie i kobiece czapki futrzane osłaniające tył głowy i uszy, noszone w ros. ubiorze narodowym w XVI-XVII w. Nazwa ta pojawia się niekiedy w pol. inwentarzach.

Tribull (tribulum) [lac. *tribulum*] — ząbki ze złota z perłkami zdobiące w XVI w. suknie uszyte według mody hiszp.

Tricorne → kapelusz stosowany.

Triumfant — wzorzysta tkanina jedwabna lub półjedwabna używana na sukniach kobiecych w XVII-XVIII w.

Trojna — w XV w. szerokie faldziste okrycie.

Trokł — w XVI w. plecone sznurki lub tasiemki służące do przynajmniej części odzieży, także do ich ozdabiania.

Trufalda (trufanda) [wl.] — tkanina o tle przetykany paskami metalowej folii i wzorze wykonanym wątkiem złotym i jedwabnym, tj. broszowana. Wytwarzana we Włoszech w XVII w., podobnie jak złotogłów, używana głównie na szaty liturgiczne.

Trumienny portret → portret sarmacki.

Tryb (tryb) [niem.?] — polskując usztywniona tkanina jedwabna z florem, czyli odpadkowego jedwabiu, tania, gumiowana i prasowana w procesie apretury. Wyrabiana

od średniowiecza w Niderlandach jako wyrob półjedwabny. Wytwarzana w Gdańsku w XVII w.

Trykot (trykat, trykul) [fr. tricot] — ogólne określenie wyrobu dziewiarskiego wykonanego ręcznie lub maszynowo.

Trykotarstwo — chałupniczy, domowy i manufakturowy wyrob ręcznych i maszynowych działań.

Trykul → trykot.

Tryflejt [lac. triflx — trzynitkowy] — tkanina lniana lub konopna o splocie skośnym, trzynitkowym, podobna do drelichu.

Tryp (półaksamicie, trypa) [fr. tripe de velours] — dwunośnowowa tkanina wełniana lub bawełniana, podobna do aksamitu, postrzygana, wyrabiana w Polsce od XVI w. Używana na tańszą odzież.

Trzcina — laska modna w XVIII w.

Trzempki → strzępki.

Trzepaczka — drewniany nóż z uchwytem, łyapatka lub tasak służący do trzepania włókna łykowego, używany co najmniej od XI do XIX w.

Trzepak — deska, która wraz z trzepaczką służyła do trzepania włókna łykowego, używana co najmniej od XIII do XIX w.

Trzepanie — proces oczyszczania włókien roślin łykowych (lnu, konopi). Przy użyciu trzepaczki i trzepaka oddzielano zdrewniałe części łodyg od włókien.

Trzeperele → teperelle.

Trzewie — w XV w. lekkie obuwie ochraniające stopę.

Trzewik (czrzwiczek, trzewiczek) — od XV w. niskie obuwie sięgające najwyżej do kostek. Od XVI w. nazwa męskiego obuwia z wyodrębnionym obcasem, sztyfcą według mody zach. Później także sznurowane obuwie męskie i kobięce.

Trzęsiątko — woreczek noszony na sztyfie w XVI–XVII w.

Trzęsido → piropusz.

Trzęsienie — ozdoba noszona na głowie, przy czapce męskiej lub na sztyfie.

Trzęsione rękawy — r. modne w XVI w. wykonane z mięgoczącej tkaniny z dodatkiem ozdob: → bisiorków i → bajorków.

Trzęsogłów — w XV w. określenie człowieka noszącego strojne nakrycie głowy.

Trzos (czros, trzosek, trzosie) — od XV w. pas z kieszeniami na pieniądze, sakiewka, woreczek.

Tulec → tul.

Tulich → puginal.

Tuł (tulec) — w XV–XVI w. pochwa na strzały, sajdak, kolczan.

Tułub → tolub.

Tunicela [średniow. lac. tunicella] — 1) w XVI w. część pontyfikalnego stroju biskupów; 2) „Tunicella alias lanka” wzmiękowana w inwentarzu z 1552 r. w Krakowie.

Tunika [lac. tunica] — 1) w średniowieczu okreśiano w ten sposób najrozmaitsze suknie szycie krojem prostym, wkładane przez głowę, różnej długości, luźne i dopasowane, z rękawami lub bez, z kolnierzem i pozbawione go, szycie z różnych tkanin, proste i zdobione haftami, podszywane futrem (zimowej) oraz letnie, noszone przez kobiety i mężczyzn; 2) suknia damska z k. XVIII w., fałdzista, sięgająca do kolan.

Tupet [fr. toupet] — w XVIII w. i w okresie romantyzmu w XIX w. określenie wysokich fryzur męskich podobnych do kobiecych, a wywodzących się z modny peruki.

Turban [tur. tülbent, z per. duhbant — zawój] — wsch. nakrycie głowy mężczyzn sporządzane z długiego paska tkaniny i filcowej czapczki w typie → pluski, wokół której owijano tkaninę tworząc mniejszą lub bardziej pękatą zawój. Wysokość, kształt i dekoracja t. zależały od pozycji społecznej właściciela, mody i kraju. W Europie t. występował głównie jako kobiece nakrycie głowy, pojawił się w okresie wczesnego średniowiecza i powtarzał wielokrotnie pod wpływem kontaktów ze Wschodem. Zawój był tu mniejszy i nie układano go na filcowej czapczce.

Turecczyzna — tkanina przetykana złotą lub srebrną nicią.

Tureckie buty — obuwie z cholewami o zakrzywionych noskach i płaskiej podeszwie, wyrabiane w XVII w. przez pol. szewców.

Tureckie pasy (stambułskie p.) — p. różnej grubości, jedwabne lub lite, dwustronne, dwuosnowowe i kilkuwałkowe, czasem z metalowym wątkiem. Zwykle sporządzano je z 2–3 barw jedwabnikowych nici. Szerzej produkowano na rynek tur., a wczesze (ok. 30 cm) i krótsze (ok. 3 m), jak również p. drukowane i z bagażni, na eksport do Polski. P.t. wytwarzane w XVI–XVIII w., zwłaszcza przez Ormian, w Stambule, Angorze (Ankarze) i Burste, przywożone do Polski już w XVI w., a rozpowszechniły się tu w XVII–XVIII w.; często wymieniane są w inwentarzach. P. wyrabiane przed pol. XVIII w. przez Ormianina Dominika Misiorowicza w Stanisławowie i Brodach daly początek pol. → persjarsztwu.

Turkusowy — kolor czysto niebieski w odcieniu najlepszej odmiany turkusu.

Turnanty — sposób układania piór modnych jako ozdoba od XVII w.

Turnitura (turnitura) [fr. tourture] — konstrukcja z fiszbin, płotnia i włosianki, rodzaj halki spłaszczającej przed i uwydatniającej tył figury kobiecej ponizej talii. Noszona pod suknią po zniknięciu → krynoliny (1868–1875), została zastąpiona w I. 80. XIX w. małą poduszeczką przywiązywaną z tyłu do talii. Terminem tym określano również modę kobiecą z l. 1868–1890 i trzy typy noszonych wówczas sukien, których kształt uwydatniały wkładana pod nie t.

Tuwałnia (tuwelka) — chusta lub ręcznik.

Tuzinek — grube sukno średniego gatunku, w rodzaju zwykłym i przednim, w różnych kolorach oraz nakrapiane. Wytwarzane w Polsce w XVI–XVIII w. z przeznaczeniem na pokrycia zimowych okryć wierzchnich.

Tuzluk [tur. tozluks] — rodzaj okrycia tur., prostego kroju, noszonego w Polsce w XVII w.

Tyftyk (dyftyk, dywytk) [tur. *tiftik*] — cienka, bardzo miękka, wzorzysta tkanina z wełny angorowej lub wełnianej o jedwabnej osnowie, tkana splotem skośnym lub płociennym i broszowana. Wyrabiana na Wschodzie, używana w Polsce w XVI–XVIII w.

Tygrysie oko — odmiana kwarcu barwy żółtawej lub brunatnej, czasem o złocistym odcieniu, migotliwa.

Tyjara → tiara.

Tylej → teleta.

Tylet → teleta.

U

Uboczka — obszycie spódnicę używane w Poznaniu w XVIII w. Przypuszczalnie termin ten stanowi oboczność → jupeczki.

Ubereuch → ubereuch.

Ubertuch → ubertuch.

Ubier → ubiór.

Ubior → ubiór.

Ubiory — w XVI–XVII w. określenie spodni, najczęściej noszonych do stroju narodowego.

Ubiór (ubior, ubler) — 1) określenie odzieży używane od XVI w. W najwcześniejszym okresie obejmuje także jej przybranie; 2) w l.m. ubiory.

Ubranie (ubraniczko) — od XVI w. określenie odzieży, zwłaszcza spodni.

Ubrus [ros.] — płocienna, kwadratowa lub prostokątna chusta, często haftowana lub zdobiona listwami, zasłaniająca głowę i szyję kobietę w dworskim ubiorze ros. w XVI–XVII w. Termin spotykany w inventarzach z terenu ziem wsch. dawnej Rzeczypospolitej.

Ubucie — w XV w. rodzaj obuwia.

Uczkur [tur. *uczkur*] — wąski, pleciony pasek wyrabiany przez pasamoników, używany do podtrzymywania spodni noszonych do męskiego ubioru narodowego. W 2. poł. XVIII w. został zastąpiony zapięciem na guziki.

Underok → underak.

Unskop → lunckop.

Upięcie — sposób sporządzania czepków damskich z tkaniną i ozdob.

Upłotka (upłoteczka) — w XVI w. przedmiot spleciony lub służący do wplatania, np. wstążka lub sznur do ściągania części odzieży.

Uriańskie perły (urińskie p.) — najdroższe z perel importowanych ze Wschodu, często z Kalikutu (m. w Indiach). Przypuszczalnie także „nurzatiskie p.” pochodzące z brzegów wyspy Nura na Morzu Czerwonym.

Urzet barwiarski — dwuletnia roślinna, z liści której otrzymywano barwnik podobny do indyga. Znany od star., uprawiany od średniowiecza do XIX w. m.in. na Śląsku. Wyparty przez → indygo zawierające więcej niebieskiego barwnika.

Usarka — 1) strój husarski używany jako umundurowanie, noszony od XVII w.; 2) w XVI-XVIII w. okrycie damskie uszyte krojem prostym podobnym do s. h., naśladujące weg. ubiór narodowy.

Usarska robota — w cechach szewskim i krawieckim wykonywanie wyrobów noszonych w inny sposób niż narodowy.

Uszarka — w XVI w. czapka filcową z wełny średniej jakości, wyposażona w klapki dla ochrony uszu.

Uszka — „naczynia do uszu chłodzenia i leczenia”.

Uterfin — cienkie sukno importowane do Polski w XVII-XVIII w.

Uzbrojenie — broń zaczepna i ochronna oraz oporządzanie, używane w boju, podczas turniejów oraz dla celów specjalnych — ceremonialnych, sportowych i w czasie pojedynków.

V

Vallum → wal.

Vatermörder [dosł. „zabójca ojca”] — niem. tłumaczenie żartobliwej nazwy fr. *parricide* — biały kołnierz obejmujący narożami podbródek, modny od 1830 r.

Verdepom → werdepom.

Verdepon → werdepom.

Verdugos [hiszp.] — szeroka spódnicą uszyta według mody hiszp. z k. XV w., z naszymi na wierzchu obręczami → fortugaly.

Vertugadin → fortugaly.

Vestalka [fr. *vestale*] — suknia damska modelowana według mody z k. XVIII w., faldzista, do kolan, noszona na długiej spódnicy.

Vestes hussaronicae (*vestitus hussaronicus*) [iac.] — 1) ubiory lekkiej kawalerii huzarów węg. wymiankowane w rachunkach dworu Zygmunta Augusta z l. 1544-1567; 2) w XVI w. ubiory szyle według współczesnych wzorów węg. jak župica, doloman, hazuka.

Vilta — „vilta alias rantuch” wymiankowana w inwentarzu z 1546 r. z Gródka Goleńskiego.

W

Wabsztyn [niem. Wappenstern] — ryté oczko w sygnecie.

Wacek [waczyńsko] [czes. váček] — woreczek, mleszek, sakiewka, torbka.

Wachlarz (oganika) — płaski przedmiot służący do wachlowania, znany od star. W. z pór był znany w średniowieczu i renesansie. Od XVII w. o jego kształcie decydowała moda fr.: wyrabiany był z papieru, drewna, kości słoniowej, masy perłowej, w XVIII w. także z tkanin jedwabnych, malowany i szczególnie zdobiony w modzie rokoka. W. służył do porozumiewania się zakochanych; w XIX w. stanowił element stroju balowego.

Waczyńsko → wacek.

Wadmal [niem. Watmal] — tkanina wełniana o splocie skośnym czteromatkowym, wytwarzana w średniowieczu w krajach skandynawskich i importowana np. na Rusь oraz do krajów nadbałtyckich. Do XVI w. używana była w Islandii, także jako płacidło.

Walansjenka [od Valenciennes, m. we Francji, dawniej w pld. Niderlandach] — cienka, delikatna koronka klockowa wyrabiana od XVII w.

Walensowy [fr. valence] — kolor pomarańczowy.

Waleta — rodzaj tasiemki sprzedawanej w Poznaniu w XVII w.

Walkmīl (walkmlyn) [niem.] — w XV w. określenie folusza sukienniczego.

Waltrab — ubiór męski, szyty zwykle z sukna z galosem, noszony we wsch. Małopolsce w XVIII w.

Wał (vallum) — zwój tkaniny zwykle odpowiadający długością zdjętej z krosna sztuce.

Wams [niem.] — dwuczęściowy kaftan, najczęściej czarny, wprowadzony w Hiszpanii XVI w., powstał z wl. → sajana. W. był obcisły, wydłużony na przodzie w szpic, o połach często podwawianych i usztywnionych, początkowo nie zapinany, ukazujący ściśle przylegającą do ciała kamizelkę, zwykle w jaśniejszym niż on kolorze, później zapinany pod szyję na guzyczki: małe początkowo kołnierz w. został przekształcony w kryżę dochodzącą do 8 cm wysokości; wykończenie ramion stanowiły podwawiane walki. Spodnie noszone z w. sięgały do pół uda, były bufaste, usztywnione, szyte z pionowo ułożonych pasów zdobionych pasamanterią w kolorze kaftana.

Wańtuch (wantuch) [niem. Wagentuch] — grubie płótno konopne używane głównie jako tkanina workowa i pakowa.

Wapanrok [niem. Waffenrock] — w XV w. wierzchnie okrycie noszone na zbroi.

Warkocz — rodzaj uczesania, w którym długie włosy splecone są w różny sposób.

Warpa → samodział.

Warsztat tkacki [niem. Werkstatt] — urządzenie służące do tkania, a także pomieszczanie z urządzeniami do wyrobu tkanin.

Warsztacik — małe krosienko pasamonnicze, np. „Warsztacik do robienia gierlandów kolbuszowską robotą” wymienione w inwentarzu z Krasnystawu, z 1777 r.

Warsztacikowa robota — wyroby wykonane na małym krosienku pasamonniczym.

Wasilkowy — kolor niebieski. Termin używany na ziemiach wsch. dawnej Rzeczypospolitej w XVII–XVIII w.

Wata [niem. *Watte*] — bawełna zbita w arkusze, podkładana między wierzch i podszywkę koller i zimowej odzieży.

Watola → wotola.

Watowanie — ocieplanie wierzchniej i domowej odzieży przez wszyście warstwy wełnianej lub bawełnianej watoliny. W. znano w Europie od średniowiecza, służyło także do nadawania pożądanych kształtów różnym częściom odzieży, np. kaftanom noszonym pod zbroją, męskim ubiorom, ręcznikom i spódnicom damskim. Było ono szczególnie rozpowszechnione w pln. Europie.

Watteau fałda [od nazwiska Jean Antoine Watteau, fr. malarza i rysownika] — rozwijanie krawieckie w sukniach damskich z 1. poł. XVIII w., szytych według mody fr., polegające na rozkłoszowaniu tytu.

Wąsy — zarost nad górną wargą u mężczyzn, zależnie od mody noszone różnej długości, podkręcone do góry lub obwąsie.

Wątek — układ nici biegający w poprzek tkaniny, w procesie tkania wprowadzany między nitki osnowy według określonego splotu tkackiego.

Wątrobnica — w XVI w., w gwarze zlodziejskiej, woreczek na pieniądze, sakiewka.

WCIAZ — wzorzyste pole pasa kontuszowego znajdujące się pomiędzy jego głowami, czyli założyczeniami.

Weba [niem. *Webe*] — najcięższa, gesta tkanina lniana o splocie płóciennym, biecona, używana od XVI w., zwykle na bieliznę osobistą.

Welens (welenc) [fr. *velamen*] — okrycie różnej jakości noszone na zbroję, najczęściej wykonane z tkaniny wełnianej, używanie w XVII w.

Welmaks — tkanina o osnowie z włókien łykowych (len, konopie), a wątku wełnianym lub bawełnianym. Wytwarzana w Polsce w 2. poł. XVII i w XVIII w.

Welpa → felpa.

Welum [iac. *velum*] — 1) od XVI w. nakrycie głowy mniszek, zasłona, welon; 2) w Kościele rzymskokat. kwadratowe nakrycie na kielich z pateną, sztyte z tej samej tkaniny co ornat.

Welur [fr. *velour*] — 1) aksamit jedwabny o niskiej okrywie włókiennej; 2) cięższa odmiana flauszu; 3) imitacja zamszu ze skór ciełeczych, bydlęcych lub świńskich.

Wełna — włókno otrzymywane z okrywy włosowej owiec, kóz, lam, alpak, wlkunii (wigonii). Włosie innych zwierząt określa się jako sterść.

Wełniak (wełnianka) — 1) gruby samodział tkany z lnianej lub wełnianej przędzy; 2) gruba spódniczka lub suknia kobieca z tkaniny wełnianej.

Wemlik — w XVIII w. określenie rodzaju taśmy szmuklerskiej.

Wenecka koronka — wyrób igłowy znany od XVII w.

Wenkierka → węgierka.

Werdepom (verdepom, verdepon, werdepon, werdeponowy, werdysan) [fr. verf de pomme] — zielony kolor jabłka, modny w XVIII w.

West [westa] [fr. veste] — 1) w XVII–XVIII nazwa męskiej kamizelki; 2) w tymże czasie suknia i okrycie damskie, niekiedy z futrem.

Westalka [fr. vestale] — suknia z podniesionym stanem noszona w k. XVIII w.

Westiczella [wl. vesticella] — męski ubiór szyty z jedwabnych tkanin, często z kwadratowym dekoltem, według mody wl., noszony w Polsce w 2. poł. XVI w.

Wezalech — prawdopodobnie miara wełny.

Węgierka (wenkierka) — męskie okrycie wierzchnie noszone w Polsce, w XVII–XVIII w., do ubioru narodowego. Szyte najczęściej z sukna, bogato szamerowane na wzór węg. podbite tańszym futrem, noszone przez szlachetę i mieszczań.

Węgierska wyprawa skór — technika stosowana przez cechy czerwonoskórników, polegająca na wyprawie dużych skór bydlęcych alunem glinowym, utrwalonym rozgrzanym tłuszczem.

Węgierski but — b. na płaskiej podleszwi, z podniesionym przodem cholewy zdobionej haftem, uszyty według węg. mody narodowej.

Wężyk — od XVI w. ozdoba w kształcie falistej linii.

Wianek — od XV w. kolista ozdoba noszona na głowie, wykonana z kwiatów, klejnotów itp., symbol dziewictwa.

Wiardunk — dawna moneta pol., czwarta część grzywny, noszona jako wisorek przez mieszkańców wielkopolskich w XVII w.

Wiązanie — od XVI w. przedmiot wykonany z tkaniny lub wyrób pasamonniczy służący do łączenia części ubioru, np. wstęga, taśma itp.

Wichlarz — tylna część buta z cholewami w XVIII w.

Widelki — narzędzie metalowe z drutu wygiętego w kształt długiego dwurzeba z krótkim uchwytem. Służy do wyciągania długich pętli w wyrobach szyciowych.

Widynka — część → spódniaka — falbana lub pelerynka — noszona w Poznaniu w XVIII w.

Wiechcie — słoma do wyściełania butów z cholewami, zastępująca onice i skarpety.

Wieniec (winiec) [lac. crinalis, corona] — 1) od XIV w. ozdoba głowy dziewcząt w kształcie przepaski, niekiedy łączonej z statką na włosy; 2) symbol dziewictwa panny młodej i otrzymywanej przez nią wianki.

Wienik → winnik.

Wigano [fr.] — suknia z krótkim stanem, służąca też jako ciązowa, noszona w modzie dworskiej w 2. poł. XVIII w.

Wigonia (wigunia, wigori) [fr. vlgogne, z hiszp. vlguna] — 1) delikatna i miękista tkanina z wełny wigonii, używana dawniej na cieplą odzież i chustki; 2) tkanina z dobrej wełny owczej, wytwarzana we Francji w XVII–XVIII w., znana w Polsce; 3) tanta tkanina półwelniana o osnowie bawełnianej lub lnianej, produkowana w Łodzi w XIX w.

Wijadło — drewniany stojak wbity w ziemię lub z podpórkami i nasadzany na wierzchołku ruchomym ramionami, służący do rozwieszania i rozprężania wypranych motków przedzy. Okręcając ramiona zwijano przedzę w klebek. W. używano co najmniej od XIII w. do zwijania przedzy przed tkaniem.

Wijurka — turka sporządzona z galążki czarnego buzu, stanowiąca ochronę ręki, którą nawijano przedzę na motowidło. Używana co najmniej od XIII w.

Wikaryjka — w XVI w. nazwa aksamitnej czapki, może przypominającej → birety duchownych.

Wikunia → wigonia.

Wilczura — 1) obszerne, ciężkie okrycie zimowe, męskie i damskie, zwykle z szerokimi rękawami, podbite najczęściej wilczym futrem, noszone w Polsce od średniowiecza do XX w. Wkładano je na inne okrycie podczas podróży saniami; 2) futro wilcze służące do okrycia nog w sanach.

Wilk (sepet okragły) — narzędzie w formie pudła z drzwiczками z boku i kratą u dołu, oraz zębatego wałka poruszanego ręczną korbą, służące do rozszarpywania, rozbijania i mieszania wełny zbitiej w praniu. Opatentowane w 1735 r. w Anglii przez Johna Kay'a przyspieszało obróbkę wełny. Pod nazwą „okrągłych sepetów” używano go w pol. manufakturach sukienniczych w z. poł. XVIII w.

Wingwanty → bigwanty.

Winiec → wieńiec.

Winnik (wienik, winik) [staroczes. věnčík] — prymitywna osłona ciała z gałązek z liśćmi, używana od XIV w. w łazieni. Osłona ta występuje w ikonografii, w wyobrażenях Adama i Ewy w raju.

Włoteszka — w XVI w. określenie starej zniszczoszej odzieży, lachmanów.

Wirzba — w XV w. przepaska, sznur.

Witriole → koperwasy.

Wkowka — w XVI w. metalowa ozdoba odzieży, np. wstęg.

Włosiane pasy — p. wyrabiane przez pasamoników techniką plecionia, zapewne z włosa końskiego, a także innych, sztywnych włókien, używane w Polsce w XVII w.

Włosienica (włosieńiec, włosienica, włostier) — gruba tkanina z szorstkiej wełny, z domieszką końskiego włosa w wątku, folowana, czego efektem były twardie, ostre końce włosa na jej powierzchni. Od wczesnego średniowiecza szyto z niej koszule pokutne lub żałobne noszone pod odzieżą.

Włóczka — barwna przedża wełniana używana do wyrobu dzianin, pasów i haftów.

Włóczkowe pasy → dziane pasy.

Włócznia → lancia.

Włókienictwo — zespół technik wytwarzania z włókien roślinnych (głównie z lnu, konopi i bawełny), zwierzęcych (najwcześniej z wełny i jedwabiu), mineralnych, sztucznych i syntetycznych wyrobów odzieżowych oraz innych artykułów użytkowych i dekoracyjnych. Najważniejsze wyroby włókiennicze to: tkanina, filc, dzianina, tapiseria, kobierzec, kilim, pasmanteria, haft, sprang, koronka.

Woal [fr. voile] — cienka wełniana lub lniana tkanina, od XIX w. także jedwabna i bawełniana, tkana rzadko, splotem płóciennym, jednobarwna, czasem drukowana lub przeplatana grubszymi albo barwnymi nitkami, podobna do → rąbku. Wytwarzana we Francji, Niemczech i w Polsce co najmniej od XVI w. Używana głównie na sukniach zasłony.

Woalka — zasłona z przejrzystej tkaniny zakrywająca część twarzy, często przyjmowana do nakrycia głowy.

Wochlon [niem.?] — tygodniowa placca czeladnika w dawnej Polsce.

Wojłok [ros. wołfok] — niskogatunkowy filc wytwarzany z grubej wełny, czasem z domieszką sierści bydlęcej, niekiedy też włókien roślinnych (pakuł, juty). Używany w Azji jako pokrycie jurt, w Europie i w Polsce do wyrobu zimowego obuwia i wykładzin.

Wolant (półwolanie) [fr. volante] — 1) luźna suknia damska noszona od k. XVII w.; 2) w XVIII–XIX w. falbana i suknia z obszyciem falbanami noszona na rogówce, później na krymolinie.

Wołoskie czapki — cz. filcowe z wachlarzową ozdobą, noszone w Polsce w XVI w.

Wołoszka — 1) okrycie typu → ferezji, noszone w XVII–XVIII w.; 2) od k. XVIII w. wcięty ubiór wojskowy, długi do kolana, mający na piersiach kieszonki na ładunki, ukształtowany pod wpływem ubiorów czerskieskich.

Wor — w XV–XVI w. ubiór pokutny lub żałobny, także określenie najtańszej odzieży.

Worek — w XVI w. sakiewka, mieszek na pieniądze.

Wotola (watola) [ros.] — 1) wkładane przez głowę okrycie noszone na Rusi od średnio wieku do XVII w.; 2) gruba, zgrzebna tkanina z wyczesów liniowych lub konopnych, wytwarzana na wsi rus.

Wplotka — w XVI w. bliżej nieokreślona ozdoba, może wplatać się warkocze.

Wrzeclono — 1) stożkowaty kijek długości ok. 30 cm, ze zgrubieniem u dołu, używany do ręcznego przedzielenia włókna, znany od neolitu; 2) oś, na której obraca się szpulka kołowniaka; 3) podstawowa część maszyny przedziałniczej.

Wrzeclono tkackie → czółenko tkackie.

Wstążka (stążka) — wyrob pasamonniczy, najczęściej jedwabny, w formie taśmy o różnej szerokości, tkanej gładko lub wzorzyście, znany od XV w. W 1604 r. wynaleziono maszynę wstążkarską umożliwiającą tkanie wielu wstążek jednocześnie.

Wstęga — szeroka wstążka, używana zwłaszcza do orderów.

Wściekllica → kapuza.

W wodę [wl. a onde] — tkaniny zdobione motywem lini falistej, modne w XVII–XVIII w.

Wybojka [ros.] — tkanina, na której ornament uzyskiwano za pomocą nakładania masy izolacyjnej (zwyczaj wosku) przed zanurzeniem w kapieli barwiącej. W. wyrabiano w Rosji od średniowiecza korzystając z wzorów technicznych Bliskiego Wschodu; najbardziej rozpowszechniona była w XVI–XVII w.

Wyczesy (wyczeski, wyczoski) — krótkie, splecone włókna odrzucone przy czesaniu lnu, konopi, wełny, bawełny. Zabraniano ich użycia do wyrobu tkanin, miały one jednak

zastosowanie w produkcji artykułów wełnianych, np. → karazjt, wyrabianej od k. XVI w. w Gdańsku.

Wygorsowanie — dekolty odsłaniające szyję, piersi i plecy.

Wykrawanka — czapka często sporządzana z filcu i uzupełniana futrzaną opuszka, noszona przez mieszkańców Wielkopolski w XVII–XVIII w., a przez chłopów na Kujawach jeszcze w XIX w.

Wyloty → kontusz.

Wylogi (rabaty, wyłożki) — od XVI w. różnej szerokości wykoryczenia odzieży inną tkaniną. W. używane w armiach eur. w XVIII–XIX w. jako oznaki formacji wojskowych, umieszczano na pierzgach, rękawach lub połach munduru.

Wyporek → astrachan.

Wyprawa → gierada.

Wyprawna panna — w domach magnackich służąca, która posiadała rejestr wyprawy i pomagała przy ubieraniu pani domu.

Wypustka — obszyte męskich i kobieczych ubiorów, zwykle w barwie kontrastującej z kolorem zdobionej nią sztuki odzieży.

Wyroby włókiennicze → tekstyla.

Wyszywanie → haft.

Wytok — w XVIII w. kolnierz w kontuszu, leżący, wykładany od szyl i zwężający się do pasa.

Wywłoka — w Poznaniu, w XVI w. nazwa obszycia ubioru.

Wywrotki — pionowe szsywanie z lewej strony, a następnie odwracane na prawą.

Wzornik [niem. *Musterbuch*] — zbiór rysunków, często drzeworytów lub medziorytów, wyobrażających wzory koronek, haftów lub innych wyrobów włókienniczych do kopowania. W. rozpowszechnione były w Europie co najmniej od XVI w., drukowano je początkowo we Włoszech, Niderlandach, Niemczech i Anglii.

Z

Zacinek — w XVI w. w Poznaniu określone kamienią półszlachetnego lub fragmentu naszyjnika.

Zajęczek — w XVI w. ozdobny wisiorzek w postaci małego zajęczka.

Zajtun [przypuszczalnie od Tsetung, m. w Chinach] — importowana ze Wschodu tkanina jedwabna, zapewne rodzaj satyny używanej w XVII–XVIII w.

Zak → sak.

Zakonny ubiór — składa się z habitu, szkaplerza, paska i nakrycia głowy, różnorodnych w poszczególnych zgromadzeniach. Czarne habity noszą: augustianie, augustianki, bazylianie, benedyktyni, benedyktynki, bonifratrzy, jezuiti, urszulanek, wizytki. Białe habity noszą: cystersi, cysterski, dominikanie, dominikanki, kameduli, kanonicy regularni, kartuzi, krzyzacy, niepokalanek, norbertanek, paulini. Brązowe i szare habity noszą: bernardynki, bernardyni, franciszkanie, franciszkanki, kapucyni, kapucynki, karmelici (trzewiczkowi i bosi). Ciemnoniebieski habit — szarytki. Zob.: Słownik terminologiczny sztuk pięknych. Warszawa 1976, s. 497–499.

Zakończe — w XVI w. zapięcie metalowego pasa.

Zatkówka — w XVI w. dodatek do ubioru, prawdopodobnie służący do spinania. Później sztyfek na końcu zapięcia sznurówki.

Zakrycie — w XVI w. osłona głowy lub innych części ciała, zasłona, chusta.

Zaboga — w XV–XVI w. część, zwykle męskiego ubioru, okrycie podszyte futrem, może także krótszy kaftan.

Załóżka (załóżska, zaluszka) — w XV–XIX w. część ubioru kobiecego, zwłaszcza żydowskich i pol. mieszkańców. Był to najczęściej rodzaj chusty ze sztywnej tkaniny jedwabnej, nierzaz obszyty galonem oraz koronką, służącej jako ozdobna pelerynka.

Zamek — w XVI w. rodzaj zapięcia odzieży.

Zamesz → zamiesz.

Zamikiel → zanikiel.

Zamisz (ciemiec, cymiec, czymiec, czymsz, glemza, lesz, zamiesz) [niem. Sämisch, Gemse] — 1) skóra baranów, cielęcych, sarnich, jelenia lub losiowa, wyprawiona tłuszczowo po usunięciu lica, zmniejszana w foluszu i barwiona. Ciemiec, cymiec to najczęstszy rodzaj z. Glemza to z. ze skóry kozy; 2) tkanina wełniana z przedzią czesankowej w osnowie i zgrzebnej w wątku, o splocie atlasowym, drapana, klepana, szczerkowana i strzyżona, co pozwalało uzyskać różnej długości okrywę matową lub z polyskiem. Wyrabiano ją co najmniej od XVIII w., używano na odzież wierzchnią dla obu płci.

Zamszownictwo — wyprawa tłuszczowa baranich, cielęcych, sarnich, jelenich i losiowych skór. Tłuszcz nie przenikal przez lico skóry, a więc je usuwano. Skóry wyprawiano mechanicznie, doprowadzając do ich elastyczności, w foluszach takich, jak używane przez białoskórników.

Zanikiel (zanikiel, zaniekiel, zanikel, zaniklik, zenikel, zeniklik) [średniow. niem. Senkel — sznurowadło] — w XV–XVI w. klamra, sprzączka, spinka, zapiąka różnej wielkości.

Zapinadło (zapinanie) — w XVI w. zapięcie lub zapona.

Zaplataenie — w XV w. określenie laty na odzieży.

Zapołucz — czerwona przedzia sprowadzana z Turcji, używana w XVII w.

Zapona (zaponica, zaponka, zapomnica) — od XV w. ozdobne zapięcie, klamra, broszka, agrafka, naszyjnik, naramiennik, lańcuch na szyję, wisiorek, zawieszenie, bransoleta, ozdobna sprzączka, klamra.

Zaprawka — w XV–XVI w. przypuszczalnie ozdoba z perel.

Zaprawy farbiarskie — wodne roztwory substancji utrwalających barwnik na włóknie, modyfikujące kolor. Używane od star.

Zaramnica — w XV w. naramiennik, bransoleta.

Zarękawie (zarańkawie, zarękawek, zarękawy, zaruskawie) — od XVI w.: 1) część ubioru używana jako osłona rąk, rodzaj mułki, rzadziej rękawic; 2) część zbroi osłaniająca ręce od lokcia do dłoni.

Zarkul [zarkuly] [tur. zerkulah] — przypuszczalnie ozdoba noszona na czapce.

Zarok — w XVI w. określenie ubioru noszonego przez zakonnice, może rodzaj koszuli.

Zarukawie → zarękawie.

Zasłona — od XVI w.: 1) okrycie głowy kobiet, zwłaszcza mniszek, inaczej welon, kwef; 2) przedmiot pełniący funkcję zasłony lub osłony; nazwa używana np. w odniesieniu do osłony z liści występującej na wyobrażeniach Adama i Ewy w raju.

Zasobek — w XVI w. część zbroi osłaniająca plecy.

Zatleka — nieokreślona część bielizny kobiecej, może chusta noszona w XVII w.

Zatoczka → zatyczka.

Zatuska — peleryna uszyta z tkanin lub skór futerkowych, niekiedy zdobiona labędzim puchem, noszona w pocz. XVIII w.

Zatyczka (zatoczka, zatykadłko) — w XV–XVI w. część kobiecego ubioru, przypuszczalnie zasłona, welon, czepak lub chusta.

Zauszka → kolczyk.

Zausznica → kolczyk.

Zawicie (nakidka) — w XVI w. kobiecy ubiór głowy. Później okrycie głowy pauny młodej nakładane podczas oczepin (wzmiąka o z. z 5 l. sukna, którym oczepiono żydowską paunę młodą). Z. nakładane zmarłym określano terminem nakidka.

Zawierucha — od XVII w. futrzana czapka zimowa, skrzydlasta, z czterech cypli, czyli zszytych razem części.

Zawieszenie (zawieszenieczo, zawiesińieczo) — w XVI w. ozdoba zawieszana na szyl, wisiorek, naszyjnik. Już wówczas określano go jako „staroświecki”.

Zawijka — płócienna chusta noszona przez wieśniaczki w Lubelskiem.

Zawoj → zawój.

Zawojek — od XV w.: 1) określenie grzbietowego futra lisiego; 2) w XVI w. okrycie futrzane, prawdopodobnie listę; 3) zdobnienie nazwy zawój.

Zawój (swoyk, zawojs) — 1) od XV w. długi, prostokątny szal z białego płótna stanowiący nakrycie głowy mężczyzny, zwykle drapowane wokół czepca; 2) później modne nakrycie głowy, noszone także przez Turków i Żydów; 3) czapka futrzana miękka i wywinietła do góry, noszona w XVI–XVII w.

Ząb (zabyk) — ozdoba, wisiorek prawdopodobnie z wilczego zęba oprawionego w srebro.

Ząbki — falista, zygzałowata tasiemka z jedwabiu służąca do obszywania bielizny i dziecięcej odzieży.

Ząbyk → ząb.

Zbroja (zbrojca, zbroiczka) — od średniowiecza ochronne okrycie, najczęściej metalowe, osłaniające tułów lub całe ciało rycerza w boju lub podczas turnieju, używane też do celów ceremonialnych. Z. miękka była wykonywana z tkaniny lub skóry.

Zbroja kołcza (kołczuga) [niem. Kettenband] — pancerz kołczy czyli z. w formie tuniki, z rękawami różnej długości, rzadko z nogawicami, sporządzana z drucianych pierścieni, czyli plecionki kołczej, znana od star., w Polsce od średniowiecza, w Europie zach. zastąpiona w XV w. z. płytową, w Europie wsch. używana w różnych formacjach do XVIII w.

Zdziery — odpadki włókna powstałe podczas ręcznego czesania konopi.

Zefir [lac. zephyrus] — cienka, gęsta tkanina bawełniana o splocie płociennym, jednobarwna, często w drobne prążki, kratki lub paski. Od pocz. XIX w. używana na lekkie suknie, koszule, bluzki.

Zegarek → pektoralik.

Zekier — sygnet, w XVII–XVIII w. noszony także na opuszce kolpaka.

Zelpharowe sukno — grube s. wymieniane w statucie sieradzkim z 1. poł. XVI w.

Zendad [wl.] — tkanina jedwabna podobna do → tafty, wytworzana we Włoszech w czasach nowożytnych.

Zenkiel → zanikiel.

Zenklik → zanikiel.

Zerbaft (zerbasef) [tur. zerbaft, z per. zerbaft] — 1) tkanina z aksamitnym wzorem na złotym tle wytworzana w manufakturze w Bursie (Turcja), w XVI–XVII w. z przeznaczeniem na stroje dworskie i prezenty dla posestów; 2) złotogłów z barwnym wzorem wyrażany w manufakturach Jezdu (Iran). Jego odmianą był machmely–zerhaft o złotym tle i figuralnych wzorach, wytworzany w Szirazie, później w Isfahanie i w Kaszanie od XVI w.

Zerok (zimer) — okrycie z soboli wzmacniane w tekstuach z XV w.

Zgło → głęzlo.

Zgrzeblarka — maszyna zbudowana w 1748 r. przez Bourne'a, ulepszana w XIX w., służąca do zgrzebienia wełny.

Zgrzebliny (zgrzebniny) — włókna odpadkowe wełny, oddzielane podczas zgrzebienia, używane jako surowiec wtórny.

Zgrzebienie (grepowanie) [niem. krempeln] — ręczne lub mechaniczne rozdzielenie kępeł włókien na pojedyncze, ich rozprzestrowywanie i usuwanie zanieczyszczeń. Od co najmniej XIII w. z. wykonywano ręcznie, dwoma zgrzeblinami.

Zgrzebło (grzebło, konik) — narzędzie w formie deski pokrytej skórą, nabitej metalowymi haczykami lub drutami. Znane są z. małe, ręczne, nakolanne, ciężkie i lawkowe (koniki). Używane były co najmniej od XIII w., a ulepszane w pol. manufakturach w XVIII w.

Zgrzebny → zgrzebliny.

Ziew tkacki → przesmyk.

Zimer → zerok.

Zipun [ros.] — kaftan z wąskimi rękawami lub bez nich, noszony zwykle pod inną częścią ros. ubioru narodowego, głównie przez służbę iuboższych użytkowników. Nazwa występuje na ziemiach wsch. dawnej Rzeczypospolitej.

Zło → giezlo.

Złotnictwo (jubilerstwo) — rzemiosło dostarczające przedmiotów ze złota, platyny, srebra, szlachetnych kamieni itp. Cechy z. istniały w Europie zach. od XIII w., w Polsce od XIV w.

Złoto — metal szlachetny, żółty, o silnym połysku, ciągliwy i kowalny, występuje w przyrodzie w stanie rodzimym. Od najdawniejszych czasów służył do wyrobu ozdób.

Złotoberyl → chryzoberyl.

Złoto cyprijskie (złoto bloskowe) — jedwabna lub lniana nić owinięta cienkim paskiem pozłacanej bloski z owczych lub świńskich jelit. Wyrabiana od XI do XVI w. na Wschodzie i sprowadzana do Europy przez Cypr (stąd nazwa). Stosowana w zdobieniu haftem bogatych strojów i szat liturgicznych.

Złotogłów (srebrnogłów, złotogław, złotogłów, złotoglowie, złotostrok) [staroczes. złotohław] — tkanina wielostronowa i wielowiątkowa, zwykle o jednolitej, lśniącej złotem i odciemiami jedwabiu powierzchni. Tkaniny o srebrnym tle nazywano srebrnogłowiem, z ich wyrobu słyńca Florencja w XVI–XVII w. Z. per. charakteryzował drobny ornament kwiatowy. Tkaniny te wyrabiano w Polsce od 1643 r. w manufakturach brodzkiej i lwowskiej Manuela Korfalskiego; były one przeważnie gładkie lub o drobnych wzorach. W XVII i XVIII w. sztyto z nich stroje, gdy wyszły z mody służyły do przeróbek na szaty liturgiczne.

Złotogorący kamień → chryzolit.

Złotolite tkaniny → lite tkaniny.

Złotostrok → złotogłów.

Zoccooli [wł.] — weneckie obuwie kobiece ze skóry, ażurowe, osadzone na bardzo wysokich drewnianych podeszwach, noszone w XVI w., pol. → muly.

Zolenie — lugowanie tkanin w płynie z popiołem, poprzedzające bielenie płótna. Termin używany do XIX w.

Zola — dół do garbowania skór.

Zupiec — ubiór męski, często walowany, wyliczany — niezależnie od → župicy — w spisie robót krawieckich w 1573 r. w Krakowie.

Zszywanie z latek → patchwork.

Zusztokor → szustokor.

Zużmant — suknia kobicę szyta według mody paryskiej, noszona w k. XVII i na pocz. XVIII w., w okresie oświecenia wyśmiewana jako starościecka.

Związkki — upięcia ze wstążek do nakryć głowy, noszone przez małopolskie szlachcianki w XVII w.

Zwierciadło — lustro. Najwcześniejsze wyrabiane były z polerowanego metalu. Najlepsze sprowadzano z Wenecji.

Zwołk (swołk, swojek, swojerz) — w XV–XVI w.: 1) koliecie nakrycie głowy; 2) okrycie wierzchnie; 3) nazwa → podwilt; 4) w późniejszym okresie nazwa płótna domowego wyrobu.

Zwoj — w XV w. nakrycie głowy.

Zwojec — w XV w. ozdobny ubiór głowy, a także wierzchnie, strojne okrycie.

Zwojek (zwojka) — w XV–XVI w. ozdoba głowy lub cały ubiór.

Zwonysek → dzwonek.

Zygarek → pektoralik.

Zygmuntówka — szabla pol. z głownią noszącą napisy, herb lub portrecik Zygmunta III (1587–1632).

Zytel — w XVI–XVII w. część metalowego pasa.

Ż

Żabiniec (żabi kamień, żad) — kamień półszlachetny używany w XVII–XVIII w. koloru żaby, zielonkawy (malachit?).

Żabot [fr. *jabot*] — ozdobne wykończenie przy szyi koszuli lub bluzki, spadające na pierst, wykonane z lekkiej, zwykle marszczonej tkaniny lub koronki. Ż. pojawił się w męskim stroju dworskim w k. XVII w., był charakterystyczny dla ubiorów XVIII–XIX w. Noszony także przy bluzkach i sukniach kobiecych.

Żad → żabiniec.

Żak → sak.

Żakard [od nazwiska J. M. Jacquarda, Francuza, wynalazcy maszyny tkackiej] — 1) maszyna wynaleziona w 1804 r., stosowana na krosnach mechanicznych. Umożliwia indywidualne sterowanie niemal ośmową, którym zapewnia odpowiednie ruchy w trakcie tkania dzięki zaprogramowaniu działania za pomocą łańcucha perforowanych kart; 2) barwna tkanina wzorzysta wykonana na tej maszynie.

Żakiet [fr. *Jacquet*] — 1) w XIV–XVI w. kaftan dłuższy i mniej dopasowany od → pourpoint, noszony przeważnie przez mieszkańców i chłopów; 2) ubiór noszony we Francji w XVII–XVIII w. przez małych chłopców; 3) w XIX w. początkowo codzienny strój męski, a w k. stulecia — uroczysty; 4) górna część kostiumu damskiego wzorowana krojem na → amazonce z XVII w., noszona od k. XIX w.

Żałoba — 1) od XVI w. ubiór, zwykle czarny, noszony po śmierci bliskich lub władc. Zanim zaczęto nosić czerni, oznaką żałoby było także zaniechanie i brud odzieży; 2) w XV w. kolisty płaszcz z kapturem opuszczonym na twarz, uszyty z czarnego sukna, lub suknią → houppelande, zwykle z kapturem, noszona podczas pogrzebu.

Żarłokowe skóry — wyprawione skóry cieląt, które przeszły na paszę roślinną.

Żeberka — wycinane w ząbki → potrzeby pasamoniczne noszone w męskich ubiorach.

Żelazko — 1) narzędzie do prasowania oraz rurkowania tkanin, nagrzewane rozgrzaniem węglem drzewnym, później także rozgrzewaną uprzednio sztabką żelaza (dłuszą); 2) przyrząd do fryzowania włosów i wąsów.

Żółcień — barwnik żółty wyrabiany np. z rezedy, szafranu, janowca, drzew żółtych. Z. per. otrzymywano z jagód szakalku, rośliny rosnącej na Błotkim Wschodzie; ż. mineralną z slarczku arsenu, chromianu cynku, antymonianu ołówku itp.

Żółtgorący Aurora — kolor żółty z czerwonawym odcieniem.

Żuki — strój wschl. używany w k. XVI i pocz. XVII w.

Żupan (czupan, szupan) [ar. džubba, wł. giuppa] — podstawowa część męskiego ubioru narodowego, ukształtowanego w Polsce w ciągu XVI w. (pierwsza wzmianka o ż. pochodzi z 1393 r.), noszonego do XIX w. Początkowo ż. szyto z sukna lub leżyskich tkanin wełnianych i podbijane futrem, nosząc jako wierzchni kaftan. W l. 1576–1586 ż. był gęsto zapinany na guziki, miał podwyższony tył kołnierza. W l. 1640–1652 kołnierz miał równą szerokość z tyłu i z przodu; ok. 1660 r. obniżony kołnierz miał skrzydło naroża; od 1680 r. kołnierz był niski, a ż. zapinano od góry do dołu na małe guzyczki. W tym czasie ż. noszono tylko pod → kontuszem. W XVIII w. szyto go zwykle z leżyskich tkanin, a niewidoczne plecy dla oszczędności „fałszowano” płótniem; rękawy ż. były na ogół długie i wąskie. Między szlachtą i mieszczaństwem z większych miast nie zaznaczały się różnice stanowe demonstrowane noszeniem pasa na kontuszu lub na ż. Ubożsi przedstawiciele obu tych grup nie posiadaли kontuszy, używając ż. jako ubioru wierzchniego.

Żupanik — w XVI–XVII w. krótszy ż. często podbijany futrem. W XVIII w. nazywano tak krótką kamizelkę noszoną pod kurtką przez jazdę pol.

Żupica (→ jopula) [staroczes. župice] — krótki, jeździecki ubiór męski, wzorowany na węg., dopasowany, sięgający tylko za pas, z wąskimi rękawami, zapięciem na drobne guzyczki, z przodu otwarty na koscztu, często skórzany, nabardziej rozpowszechniony w XV i pocz. XVI w., ale uwzględniony w wykrojach krawieckich jeszcze w 1640 r.

Żupiczka — w XV w. krótsza żupica, szyta z leżyskich tkanin wełnianych, noszona jako wierzchni ubiór mieszczański.

Żustokor → szustokor.

Żużmant → szuszmant.

Życzka — 1) w XVI w. nakrycie głowy obszyte futrem, może też całe wierzchnie okrycie kolecce; 2) w XVII–XVIII w. nazwa taśmeczek, czyli półjedwabnych wyrobów pasamonicznych, najczęściej paskowych. Przypuszczalnie wcześniej określano tak czepki lub okrycia obszyte taśmeczkami tego rodzaju.

Żylet → kamizelka.

SPIS ILUSTRACJI

Na okładce: Pracownia krawiecka w Krakowie z początku XVI w., Kodeks Baltazara Behema, © Biblioteka Jagiellońska.

W tekście:

1. Giermak:

- a) Giermak z pętlicami podszyty futrem, kolpak futrzany i niskie obuwie. Wg portretu B. Pretwica, zm. 1567; wg M. Gutkowska-Rychlewska, *Historia ubiorów*, Wrocław 1968, s. 404, il. 489.
b) Burmistrz warszawski Ł. Drewno w giermaku podczas zarazy (1622–1626). Muzeum Historyczne m. st. Warszawy, nr inv. 1451.

2. Kopieniak:

- a) Męzczyzna w długiej delii i krótkim kopieniaku lub półkopieniaczu. Fragment sztychu J. Brauna (1572). Zamek Królewski w Warszawie.
b) Król kopieniaka z księgi krawieckiej miasta Wschowy (1640); wg I. Turnau, *Ubior narodowy w dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1991.

3. Szuba i sutanna:

- Wzorzysta szuba z kolapkami i sutanna kobiecego z czepekem i długą podwką. Płyta nagrobna J. Karnkowskiego i J. Karnkowskiej, zm. 1625. Karnkowo, kościół parafialny, woj. kujawsko-pomorskie. Archiwum IS PAN, neg. 76395, © fot. J. Langda.

- 4. Delta.** Delta z dużym kolnierzem i krótkim żupanem. Portret P. Niewiarowskiego, zm. 1599. Jodłownik, kościół parafialny, woj. podkarpackie. Archiwum IS PAN, neg. 43473, © fot. E. Koziowska-Tomczyk.

- 5. Letnik.** Przepasany letnik z czepekem i podwką. Nagrobek K. z Opalińskich Czarnkowskiej, zm. ok. 1570–1580. Czarnków, kościół parafialny, woj. wielkopolskie. Archiwum IS PAN, neg. 75899, © fot. W. Wolny.

- 6. Ferezja.** Ferezja z żupanem i tkanym pasem. Portret A. Firleja (1652). Bejsce, kościół parafialny, woj. świętokrzyskie. Archiwum IS PAN, neg. 66521, © fot. W. Wolny.

- 7. Beklesza.** Beklesza z szamerowaniem, podbila ciemnym futrem, żupan, szabla, buty z podkawkami. Portret A. Kamińskiego z pocz. XVIII w. nieznanego malarza. © Muzeum Narodowe we Wrocławiu, nr inv. VIII-286, fot. E. Wittecki.

8. Żupan:

- a) Żupan z purpurowego, wzorzystego aksamitu (XVII w.). © Muzeum Narodowe w Warszawie, Dział Tkaniń, neg. 107255, fot. A. Pietrzak.

- b) Król adamaskowego żupana starosty krakowskiego G. Tarnowskiego, zm. 1628: A) lewa strona przedu, B) połowa tyłu. Ci prawy rękaw, Dj kolnierz zwrócony podwyższoną częścią tyłu ku dolowi. Kliny boczne, pętelki i haftki. M. Gutkowska-Rychlewska, op. cit., s. 417, il. 501a.

- 9. Kontusz.** Tył kontusza z żółtego atlasu, należącego do wojewodzica ruskiego St. Daniłowicza, zm. 1636. © Muzeum Narodowe w Krakowie, nr 94281, Dom Matejki.

- 10. Kontusz.** Kontusz zdobyty przez Szwedów (1700), przechowywany w Zbrojowni w Sztokholmie: a) przód, b) rysunek tyłu. M. Gutkowska-Rychlewska, *En äldderdomlig polsk långrock "kontuss" i Lärlrustkammaren, „Lärlrustkammaren”*, t. 11, 1969, nr 10, s. 267–269.

- 11. Dek.** Dek jedwabny. Wykrój z księgi krawców poznańskich z XVII w., sztuka III. Wojewódzkie Archiwum w Poznaniu, cechy, nr 253.

- 12. Sukienka rajtarska.** Wykrój z księgi krawców poznańskich z XVII w., sztuka X, jw.

- 13. Suknia.** Suknia z kształtem. Wykrój z księgi krawców poznańskich z XVII w., sztuka IX, jw.

- 14. Kabat.** Kabat z XVII w. Wykrój z księgi krawców poznańskich, sztuka XI, jw.

15. **Płaszcz.** Płaszcz doktorski z sukna. Wykroj z księgi krawców poznańskich z XVII w., sztuka XII, jw., k. 22.
16. **Lamka.** Lamka chłopska z sukna. Wykroj z księgi krawców poznańskich z XVII w., sztuka VII, jw., k. 18.
17. **Plotnianka.** Św. Izidor w płotniance chłopskiej i koszuli, bosy. Obraz (ok. 1744). Drądzew, kościół parafialny, woj. mazowieckie. Archiwum IS PAN, neg. 139761. © fot. J. Langsta.
18. **Rubdeszan.** Rubdeszan albo letni płaszcz (ok. 1790). © Muzeum Narodowe w Warszawie, Dział Tkanin, nr 3856, neg. 103088, fot. A. Pietrzak.
19. **Czamara.** Czarna czamara z obfitym szamerowaniem i stojącym kolnierzem (1864). © Muzeum Narodowe w Warszawie, Dział Tkanin, nr 46585, fot. E. Grellik.
20. **Jupka.** Jupka z futrem (2 poł. XVII w.). © Muzeum Narodowe w Warszawie, nr inw. 30578.

WYKAZ SKRÓTÓW UŻYTYCH W BIBLIOGRAFII

Bulletin	— Bulletin de Liaison de Centre International d'Étude des Textiles Anciens
CIETA	— Centre International d'Étude de Textiles Anciens
JP	— Język Polski
Kw.HKM	— Kwartalnik Historii Kultury Materiałnej
P.J	— Poradnik Językowy

a)

b)

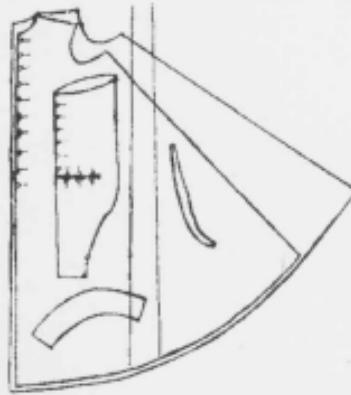

1. Giermak

a)

b)

2. Kopieniak

3. Szuba i sutanna

4. Delia

5. Letnik

6. Ferezja

7. Bekiesza

8. Župan

9. Kontusz

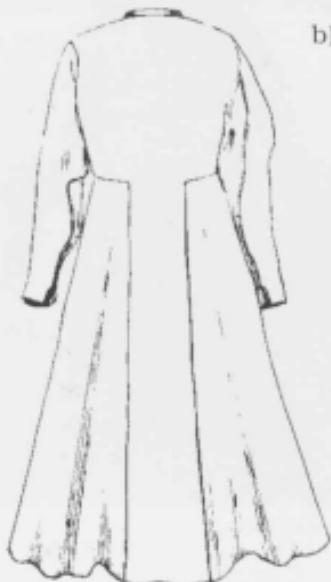

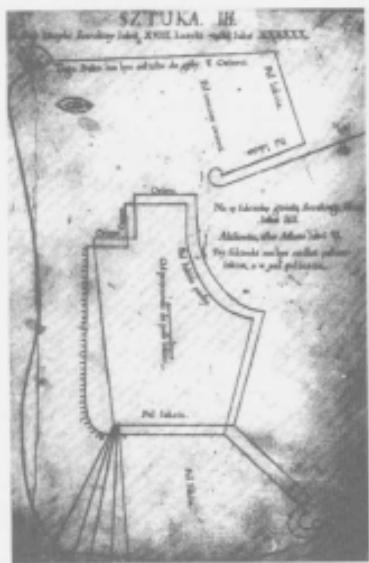
10. Kontusz

a)

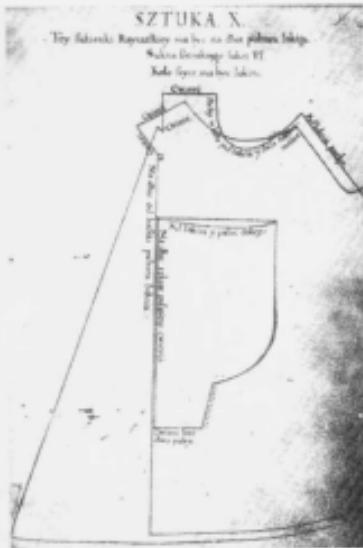

b)

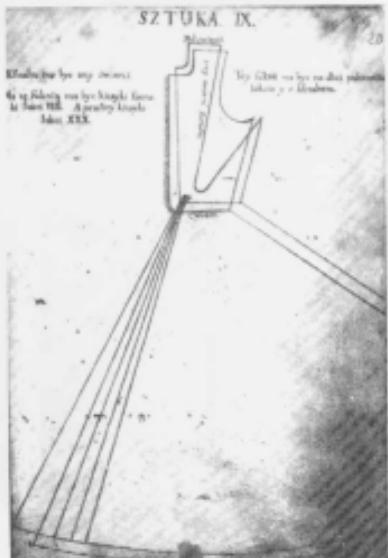

11. Dek

12. Sukienka rajtarska

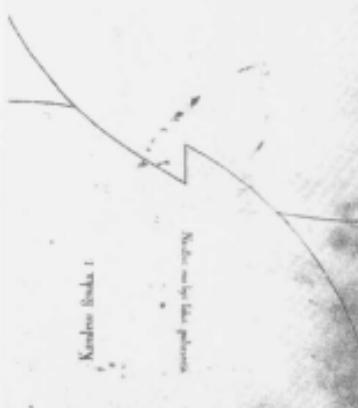
13. Suknia z kształtem

14. Kabat

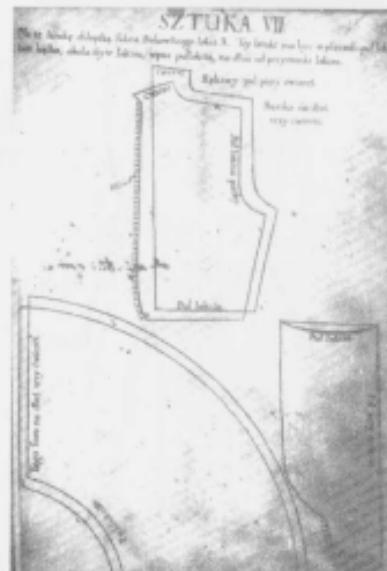
SZTUKA M.

Na plátno Dekorativní řezba štítkový
ložicí X.

15. Płaszcz

SZTUKA VII

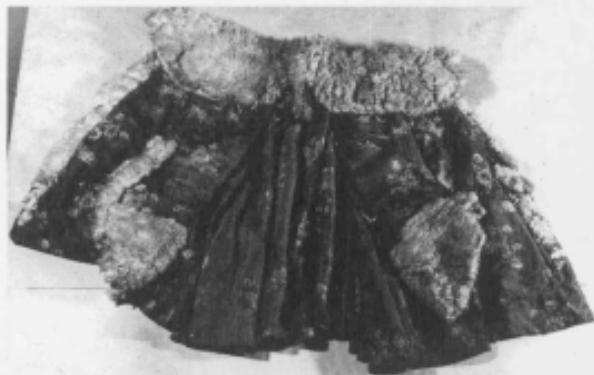
16. Lamka

17. Plótnianka

18. Rubdeszan

19. Czamara

20. Jupka

BIBLIOGRAFIA

- A. Banach, E. Banach, *Słownik mody*, Warszawa 1962.
- J. Bartoś, I. Turnau, *Materiały do historii odzieży ludowej południowo-wschodniej Wielkopolski*, Wrocław 1959, słownik s. 144–155.
- S. Bać, *Lanka, półianek, półłankowią*, JP, T. 28, 1948, s. 117–118.
- M. Borejszo, *Nazwy ubiorów w języku polskim do roku 1600*, Poznań 1990.
- M. Borkowska OSB, *Dekret w niebieskim feruwanym parlamente. Wybór testamentów z XVII i XVIII wieku*, Kraków 1984.
- Z. Brocki, *Kilka uwag o rzekomym hungaryzmie polskiego beldesza i burdyczka*, PJ, 1966, z. 5 (240), s. 189–202.
- Z. Brocki, *Jeszcze o wyrazach beldesza i burdyczka*, PJ, 1967, z. 1 (246), s. 38–39.
- F. Boucher, *Histoire du costume en Occident de l'antiquité à nos jours*, Paris 1965, indeks s. 425–444.
- A. Brückner, *O wyrazach obcych*, [w:] *Encyklopedyczny słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1939, s. V–XXVIII.
- A. Brückner, *Słownik etymologiczny Języka polskiego*, Kraków 1927.
- A. Brückner, *Ubiór w Polsce*, [w:] *Encyklopedia staropolska*, T. 2, Warszawa 1939, s. 771–815.
- D. K. Burnham, *Warp and weft: a textile terminology*, Toronto 1980.
- G. Butazzoli, *La Mode: art, histoire et société*, Paris 1983, słownik s. 273–275.
- C. W. Cunnington, P. Cunnington, C. Beard, *A dictionary of English costume*, London 1972.
- P. Danet, *Nouveau grand dictionnaire français, latin et polonais*, T. 1–2, Warszawa 1743–1745.
- I. Emery, *The primary structures of fabrics. An illustrated classification*, Washington 1980.
- Encyclopaedia of textiles. By the editors of American fabrics and fashion magazine. Plus a comprehensive dictionary of textile terms*, Prentice Hall 1980.
- W. G. Endrei, *Tissus d'usage quotidien aux 16e–18e siècles (Étude méthodique)*, Bulletin, 1962, nr 16, s. 17–29.
- C. Enlart, *Manuel d'archéologie française depuis les temps mérovingiens jusqu'à la renaissance*, Paris 1916.
- B. Falińska, *Polskie słownictwo tkackie na tle słowiańskim*, T. 1–2, Wrocław 1974–1977.
- V. Gay, *Glossaire archéologique du moyen-âge et de la renaissance*, T. 1–12, Paris 1887–1928.
- Gdański Inwentarz mienia domowego Magdaleny Szumanowej z 1706 roku*, wyd. A. R. Chodyński, H. Dwilewicz, Wrocław 1984.
- M. Gębarowicz, *Materiały zródłowe do dziejów kultury i sztuki XVI–XVIII w.*, Wrocław 1973.
- L. Godart de Donville, *Signification de la mode sous Louis XIII*, Aix-en-Provence 1978, słownik s. 261–265.
- L. Gołębiowski, *Ubiory w Polszcze od najdawniejszych czasów aż do chwil obecnych sposobem dykcyjnorzą ulożone i opisane*, Warszawa 1830.
- A. Grabowski, *Starożytnicze wiadomości o Krakowie*, Kraków 1852, słownik s. 235–242.
- A. Grabowski, *Starożytności historyczne polskie*, Kraków 1840.

- M. Gradowski, Z. Żygulski jun., *Słownik polskiej terminologii uzbrojenia historycznego*, Warszawa 1982.
- M. Gradowski, Z. Żygulski jun., *Słownik uzbrojenia historycznego*, Warszawa 1998.
- M. Gutkowska-Rychlewska, *Historia ubiorów*, Wrocław 1968, słownik s. 860–876.
- O. Hedeman, *Dzisna i Druja magdeburskie miasta*, Wilno 1934.
- O. Hedeman, *Historia powiatu brasławskiego*, Wilno 1936.
- O. Hedeman, *Testamenty brasławsko-dzięcińskie XVII–XVIII wieku jako źródło historyczne*, Wilno 1935.
- P. Hugues, *Le Langage du tissu*, Saint Aubin 1982.
- Inwentarze majątkowe mieszkańców Kalisza z drugiej połowy XVIII w.*, wyd. W. Rumiński, "Rocznik Kaliski", T. 7, 1974, s. 191–322.
- Inwentarze mieszkańców z lat 1528–1635 z ksiąg miejskich Poznania*, wyd. S. Nawrocki, J. Wiślicki, Poznań 1961.
- Inwentarze mieszkańców z wieku XVIII z ksiąg miejskich i grodzkich Poznania*, wyd. J. Burszt, C. Łuczak, T. 1, 1700–1758, Poznań 1962, T. 2, 1759–1793, Poznań 1965.
- Inwentarze ruchomości ubogiego mieszkańców krakowskiego w pierwszej połowie XVII wieku*, wyd. B. Bętowska, J. Bieliarzówna, Kw.HKM, R. 5, 1957, nr 1, s. 76–99.
- A. Iwanowska, *Znaki czasu w słowniku Michała Abrahama Troca*, [w:] Miedzy barokiem a oświeceniem, *Nouve spójźenie na czasy saskie*, pod red. K. Stasiewicz, S. Achremczyka, Olsztyn 1996, s. 271–283.
- J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, T. 1–6, Kraków 1900–1911.
- J. Karłowicz, *Słownik wyrazów obcych a mniej jasnego pochodzenia używanych w języku polskim*, Kraków 1894–1905.
- E. M. G. Kenneth, *Les désignations du tisserand dans le domaine Gallo-Roman. Étude d'un vocabulaire artisanal et technologique*, Tübingen 1978.
- J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, Wrocław 1951.
- E. Kitzik, *Žałoba w mieście hanzeatyckim w XVI–XVIII wieku*, Kw.HKM, R. 44, 1996, nr 1, s. 106–136.
- V. Klejn, *Inozemne ikany, bytowane w Rosji do XVIII wieku i ich terminologia*, "Sbornik Orużejnej Półki", T. 1, Moskwa 1925, s. 11–72.
- Kronika mieszkańców krakowskiego z lat 1575–1595, wyd. H. Barycz, Kraków 1930.
- W. Kuraszkiewicz, *Od wyrazów szata, płat, do szmat, szmat*, JP, T. 49, 1968, s. 22–27.
- W. Kwaśniewicz, *Szaszka — historia nietypowej szabli*, Kw.HKM, R. 40, 1992, nr 4, s. 530–544.
- M. Lelot, *Dictionnaire du costume et de ses accessoires des armes et des étoffes: des origines à nos jours*, Paris 1951.
- S. B. Linde, *Słownik Języka polskiego*, T. 1–6, Warszawa 1951.
- T. Majda, *Nazwy ikantów wschodniego pochodzenia w Języku polskim*, Kw.HKM, R. 34, 1986, nr 3, s. 499–503.
- T. Marikowski, *Słownik nazw terminów wschodnich*, [w:] *Sztuka Islamu w Polsce w XVII–XVIII wieku*, Kraków 1935, s. 117–124.
- K. Maślankiewicz, *Kamienie szlachetne*, Warszawa 1960.
- M. Mercié, S. C. Capdevielle, *Voyages autour d'un chapeau*, Paris 1990, słownik s. 192–207.
- M. Michałowska, *Słownik terminologiczny włókienictwa*, Warszawa 1995.
- A. B. Mrozowska, *Nazwy ubiorów wschodniego pochodzenia w Języku polskim*, Kw.HKM, R. 34, 1986, nr 3, s. 505–515.
- E. Ostrowska, *Odróżni i synonimy*, JP, T. 32, 1961, s. 1–5, 97–119.

- J. Pacholski, *Zmiany skarpetek. Z życia mieszkańców w Krakowie w XVII–XVIII wieku*, Kraków 1956.
- F. Piponier, *À propos des textiles anciens principalement médiévaux*. „Annales Économies Sociétés Civilisations”, R. 22, 1967, s. 863–880.
- K. G. Ponting, *A dictionary of dyes and dyeing*, London 1980.
- K. G. Ponting, *The woollen industry of south-west England*, Bath 1971, słownik s. 177–202.
- A. Poppe, *Materiały do dziejów tkactwa staroruskiej*, Wrocław 1965.
- A. Pręsiech, *Miejsce ubioru uzupełnionego pośmiertnymi inwentarzach szlacheckich XVII wieku*, Kw.HKM, R. 34, 1986, nr 3, s. 443–449.
- F. Przyszyński, *Słownik polsko-rosyjsko-niemiecki terminów garbarskich*, Warszawa 1895.
- H. Roy, *La vte, la mode et le costume au XVIIe siècle. Époque Louis XII. Étude sur la cour de Lorraine établie d'après les mémoires des fournisseurs et artisans*, Paris 1924, słownik s. 417–450.
- H. Rybicka, *Losy wyrazów obcych w Języku polskim*, Warszawa 1976.
- H. Rybicka, *Rzeczowniki zapożyczone z kuchni w Języku polskim (na tle literatury pamiętnikarskiej)*, Warszawa 1973.
- S. Seller-Baldinger, *Systematik der Textilen Techniken. Ethnologische Seminar der Universität und Museum für Völkerkunde*, Basel 1991.
- K. Siekierska, *Barwy staropolskiej przyrody*, [w:] *Studia Historyczno-Językowe i Dialektologiczne*, pod red. M. Kucala, J. Reichana, Kraków 1992, s. 19–42.
- K. Siekierska, *Brunatne stoiki*, „Prace Filologiczne”, T. 35, 1990, s. 179–186.
- F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, T. 1–5, Kraków 1952–1975.
- Słownik Języka polskiego*, T. 1–2, wyd. M. Orgelbrand, Wilno 1861.
- Słownik polszczyzny XVI wieku*, T. 1–23, Wrocław 1966–1995.
- Słownik staropolski*, T. 1–11, Warszawa, Wrocław, Kraków 1953–1996.
- Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, pod red. St. Kozakiewicza, wyd. 2, Warszawa 1976.
- Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, pod red. K. Kubalskiej-Sulkiewicz, wyd. nowe, Warszawa 1996.
- E. Śluszkiewicz, E. Tryjarski, W. Tubicewicz, *Potrzasanie karabełq — trzej orientalistów o pochodzeniu wyrazu*, PJ, 1985, nr 8 (427), s. 512–522.
- U. Sowina, *Najstarsze sieradzkie testamenty mieszkańców z początku XVI wieku. Analiza źródłoznawcza*, Kw.HKM, R. 39, 1991, nr 1, s. 3–25.
- A. Steffen, *Sieradzka*, JP, T. 49, 1969, s. 129–131.
- A. Sucheni-Grabowska, H. Weiss, *Materiały do dziejów kultury materialnej chłopów w województwie sieradzkim i ziemi wieluńskiej w XVI wieku*, „*Studia z Dziejów Gospodarstwa Wiejskiego*”, T. 1, 1957, s. 317–371.
- A. Sucheni-Grabowska, *Materiały do dziejów kultury materialnej chłopów w województwie sieradzkim i ziemi wieluńskiej w XVI wieku*, „*Studia z Dziejów Gospodarstwa Wiejskiego*”, T. 2, 1959, s. 217–340.
- J. Szyposz, *Odzież szlachty w świętokrzyskim inwentarzu ruchomości zawartych w aktach grodzkich i ziemskich województwa krakowskiego z lat 1640–1670*, Kw.HKM, R. 29, 1981, nr 3, s. 349–364.
- J. Szyposz, *Przemiany odzieży szlachty Małopolski zachodniej w XVII wieku*, Kw.HKM, R. 34, 1986, nr 3, s. 451–461.
- M. Taszycka, *Barwy wloskich tkanin jedwabnych sprowadzonych do Polski w drugiej połowie XVII wieku*, Kw.HKM, R. 31, 1983, nr 1, s. 45–52.
- M. Taszycka, *Włoskie jedwabne tkaniny odzieżowe w Polsce w pierwszej połowie XVII wieku*, Wrocław 1971.
- J. Tokarski, *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1974.

- M. A. Troc, *Nowy dydakcyjoraz to jest mownik polsko-niemiecko-francuski*, T. 1-2, Lipsk 1744-1764.
- A. Trojanowski, *Słownik włókenniczy w pięciu językach*, Łódź 1930.
- I. Turnau, *Górborstwo na ziemiach polskich w XVI-XVIII wieku*, Wrocław 1975.
- I. Turnau, *History of dress in Central and Eastern Europe from the sixteenth to the eighteenth century*, Warszawa 1991, słownik s. 157-168.
- I. Turnau, *Les tissus d'usage quotidien au XVIIIe siècle en Pologne*, Bulletin, 1964, nr 20, s. 18-26.
- I. Turnau, *Odzież mieszkańców warszawskiego w XVIII wieku*, Wrocław 1967, indeks rzeczowy s. 384-394.
- I. Turnau, *Odzież w krajach bałtyckich w XVI-XVIII wieku*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych”, T. 53-55, 1992-1995, s. 1-13.
- I. Turnau, *Pasy noszone na ziemiach Korony w świetle Inwentarzy ruchomości z XVI-XVIII wieku*, Kw.HKM, R. 36, 1987, nr 3, s. 421-437.
- I. Turnau, *Problematyka słownika staropolskiej terminologii narzędzi i wytwórców materialnych na przykładzie hasel włókenniczych, skórniczych i odzieżowych*, Kw.HKM, R. 18, 1970, nr 4, s. 685-707.
- I. Turnau, *Rzemiosła włókennicze, odzieżowe i skórzane w latach 1655-1795*, [w]: *Z dziejów rzemiosła warszawskiego*, pod red. B. Grochulskej, W. Prussa, Warszawa 1983, słownik s. 274-285.
- I. Turnau, *Skórictwo odzieżowe w Polsce XVI-XVIII wieku*, Wrocław 1975.
- I. Turnau, *Słownik nazw ubiorów używanych w Polsce od średniowiecza do początku XIX wieku — źródła i koncepcja*, Kw.HKM, R. 45, 1997, s. 67-73.
- I. Turnau, *Ubiór narodowy w dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1991, słownik s. 187-200.
- K. Turska, *Ubiór dworski w Polsce w dobie pierwszych Jagiellonów*, Wrocław 1987, słownik s. 230-233.
- K. Turska, *Ubiór szlachty polskiej u schyłku średniowiecza (przyczynki do genezy ubioru narodowego)*, Kw.HKM, R. 34, 1986, nr 3, s. 425-432.
- K. Turska, *Wyprawy służbowe dworskich Jagiellonów: Jadwiga (1475) i Katarzyna (1562)*, Kw.HKM, R. 40, 1992, nr 1, s. 5-22.
- Vocabulatire technique des tissus. Français, Anglais, Italien, CIETA, Lyon 1959.
- Vocabulary of technical terms fabrics. English, French, Italian, Spanish, CIETA, Lyon 1964.
- M. Wilska, *Blazon na dworze Jagiellonów*, Warszawa 1998.
- A. Zaręba, *Nazwy barw w dialekach i historii języka polskiego*, Wrocław 1954.
- Zarys historii włókennictwa na ziemiach polskich do końca XVIII wieku, pod red. J. Kamińska, I. Turnau, Wrocław 1966, słownik s. 647-672.
- Źródła do historii sztuki i cywilizacji w Polsce:
- T. 1, *Rachunki dworu królewskiego 1544-1567*, wyd. A. Chmiel, Kraków 1911;
 - T. 2, *Cracoviæ artificum 1501-1550*, zebrał J. Piąński, wyd. M. Friedberg, Kraków 1936, 1948, z. 1-3;
 - T. 3, *Cracoviæ artificum 1551-1582*, wyd. S. Parików, Z. Wojs, Kraków 1966, z. 1.
- Z. Żygulski jun., H. Wielecki, *Polski mundur wojskowy*, Kraków 1988, słownik s. 411-417.
- S. Życiński, *Materiały archiwalne do nazewnictwa staropolskiego z zakresu złotnictwa i sztuk pokrewnych*, „Szczecinńskie Studia Historyczne”, 1993, nr 7, s. 169-188.
- S. Życiński, *Nazewnictwo staropolskie w zakresie złotnictwa i sztuk pokrewnych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego”, nr 14: „*Studia historyczne*” 1987, nr 1, s. 67-77.

A dictionary of terms concerning garments, textiles, non-woven accessories, leather, metals, jewellery and colours known in Poland from the Middle Ages to the early 19th century

Abstract

The present dictionary is the most comprehensive survey of old Polish terminology concerning dress, textiles, accessories, leather, metals, jewellery and colours ever published in Poland. The only previous small lexicon of that type, compiled by Łukasz Golejowski, appeared in 1830, and all the other available publications are merely glossaries of terms used in books devoted to clothing.

The dictionary includes terms regarding garments and accessories, armour and weapons, ornaments, colours and their shades. They have been collected either directly from written sources coming from between the 14th and 18th century or from previous research results. The publication is intended to offer the fullest possible coverage of all varieties of clothing worn by different social strata of the former Polish-Lithuanian Commonwealth, as well as by the inhabitants of Silesia and Pomerania. It contains 2705 defined terms and 1056 synonyms or variants, which makes 3761 items in total.

The definitions vary in length from one sentence to complex descriptions including information about cut and dating. For the convenience of costumers and readers of nineteenth-century literature the material is not strictly limited to the above-mentioned period and it brings also some definitions of items that figured importantly in the development of the Western fashion in the 19th and 20th century. Additionally, it contains some names of garments used in ancient times, as these were well-known in the period we focus on.

Due to variations in the names of garments, accessories, pieces of armour and jewellery, the dictionary has to include regional terms, characteristic of only some parts of the vast territory of the former Commonwealth. Terminological changes became increasingly frequent in the 19th century, under the influence of the Western fashion. Another important tendency of that time was the development of regional folk costumes, but the abundant dialectal terminology, concerning both clothing and textiles, had to be left out. Much attention has been devoted to the time when a given term functioned. The lack of dates in the entry indicates that the word was used throughout the period in question. The unstableness of the meaning and usage of clothing terminology had been noticed and recorded by writers at least since the 17th century.

Many specialists have studied the etymology of the terms which appear in this dictionary, sometimes reaching incorrect or questionable conclusions. Our work on the terms from the 14–16th c. has proved that about half of these are of native origin. In general, out of the total number of 2085 items discussed in the dictionary, about 1620, i.e. more than 50%, seem to have Polish roots. The 17th and 18th centuries, due to the growing popularity of the Western fashion, witnessed increased inventiveness in word-formation. It is sometimes difficult to differentiate borrowing from native terms naming goods imported, both from the West and from the East.

For many terms it was difficult to establish a probable etymology. Consultations with an orientalist, Prof. Tadeusz Majda, reduced the number of words for which Middle Eastern, mainly Turkish, etymology could be claimed, although many of alleged eastern borrowings refer to textiles and accessories imported from the Middle East. Etymologies of words borrowed from West European languages were checked with relevant dictionaries. The main objective of this publication is to explain the meaning of words, even if their etymology is uncertain.

The largest group of borrowings, numbering about 310 items, comes from French. The dictionary records over 220 German terms, but much more borrowings from this language may have really functioned, especially in the professional jargon of artisan guilds. There are one hundred and several dozen Middle Eastern words, mainly Persian and Arabic, which came to Polish either through Turkey or through the Balkans and Hungary. The fourth place in this ranking belongs to Latin borrowings, especially

common in the late Middle Ages. The 16th century brought numerous Italian terms; at least 80 are recorded. In later times we can observe numerous nouns referring to textiles, garments and accessories which were coined from towns where they were produced, countries from which they were imported or names of inventors and other proper names. There was a decrease in the number of terms borrowed from Old-Ruthenian, Russian, Greek, Old Czech and Czech. There were some minor Hungarian and Spanish transfers, and single borrowings from Ukrainian, Belarusian, Old-Slavic, Slovak, Portuguese Gothic, Hebrew, Malaya and Javanese. The 18th century noted an increased influx of English terms, which became very important in the 19th c.

The number of borrowings fluctuated over the five centuries. Latin words were transferred mainly through the written language. Czech words were absorbed in the period when this language was very close to Polish, i.e. before the 16th c., when the two began to differentiate. Etymological research cannot overlook the fact that the Commonwealth was frequently invaded by foreign armies. Another important factor is the impact of Western models, especially on the royal and magnate courts, which, however, was curbed by the spread of national dress. Terminology altered quite freely and in some cases the dictionary lists up to four meanings of the same term in various centuries. In such a lexicon it is sometimes more reasonable to disregard the etymology altogether than to record numerous unconfirmed hypotheses. Native word-formation processes in the field of fashion showed great inventiveness.

Translated by Izabela Szymańska

Set. 49204